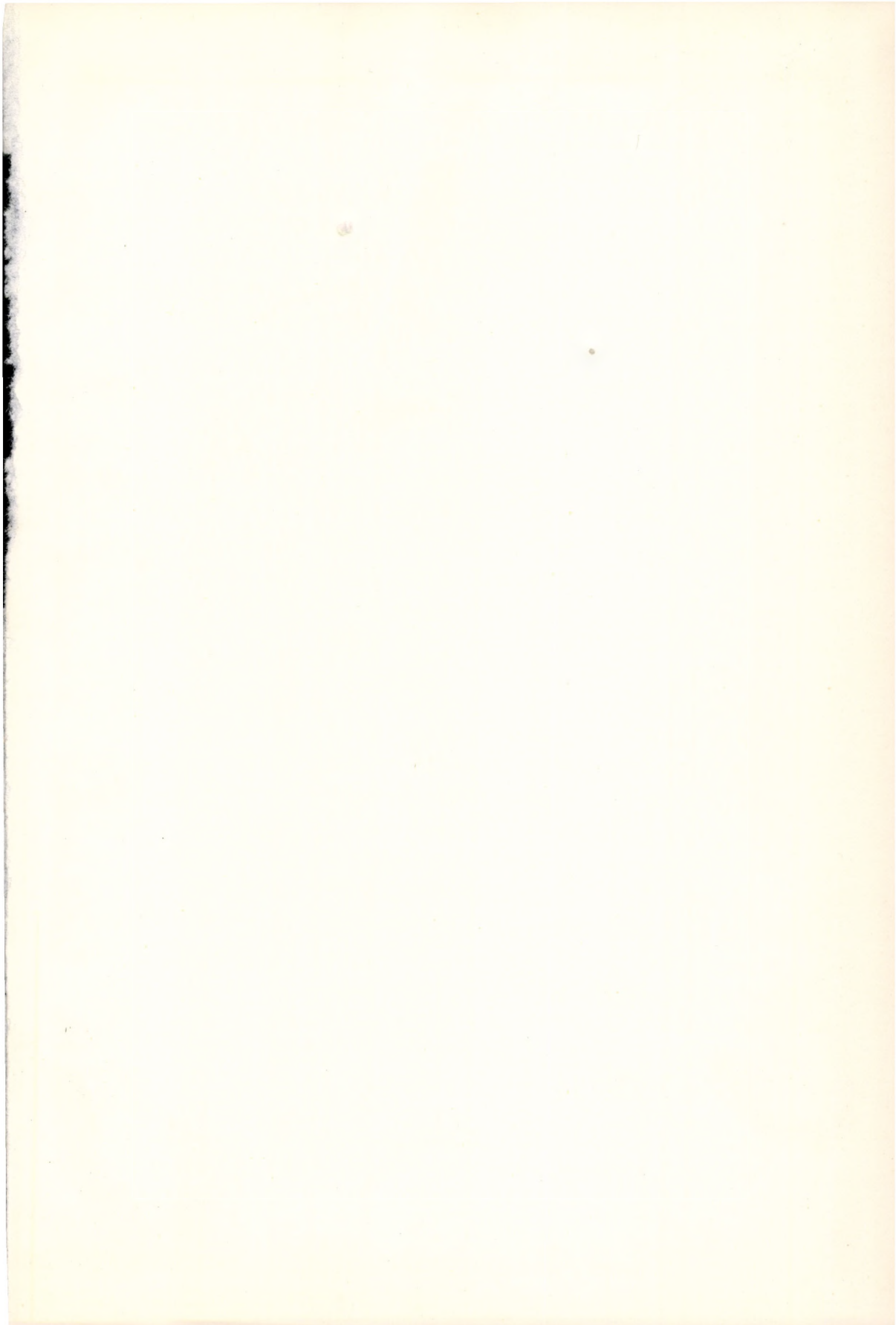

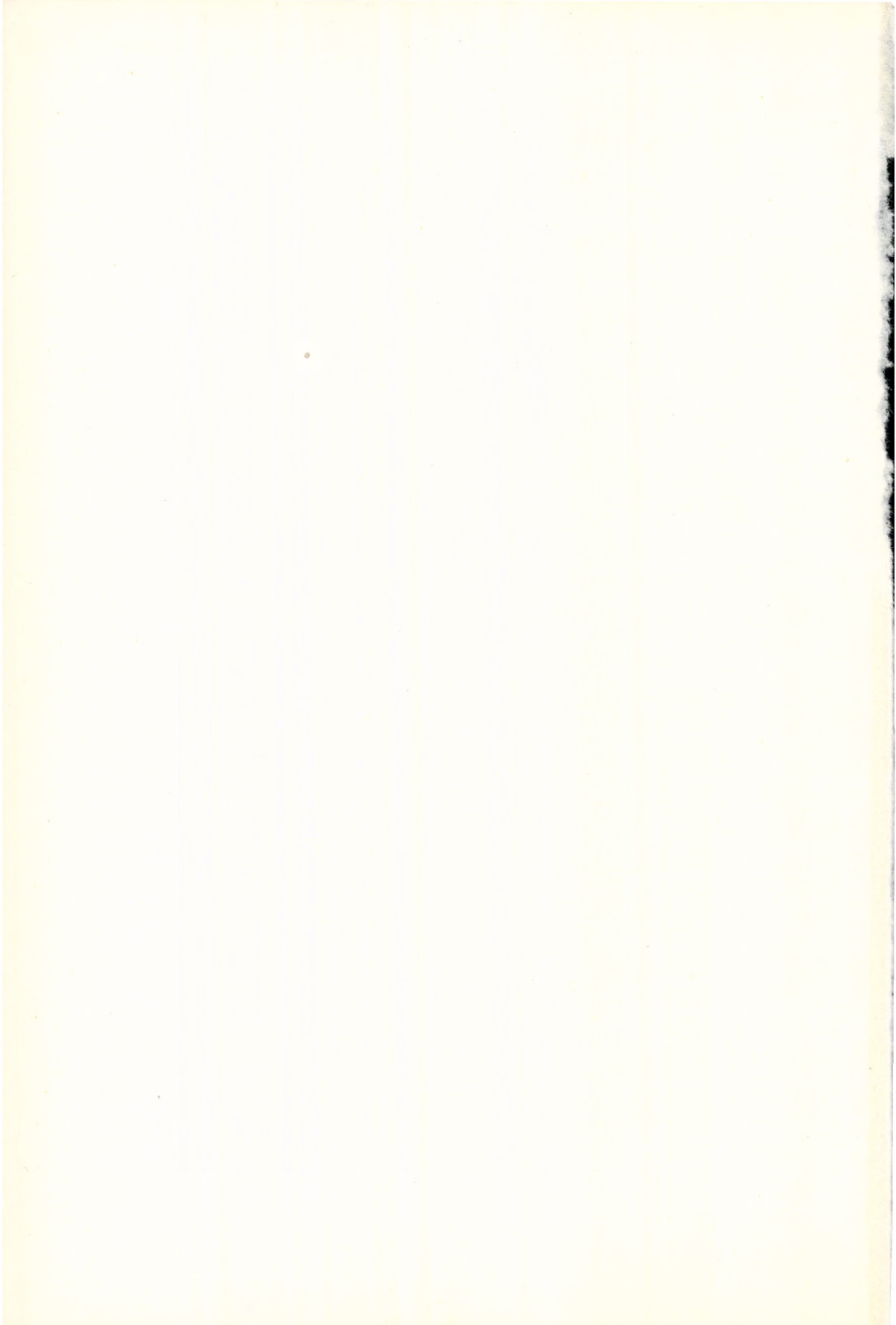
SZERBEK ÉS MAGYAROK A DUNA MENTÉN

**Tanulmányok
a szerb – magyar
kapcsolatok köréből
(1848 – 1849)**

Akadémiai Kiadó · Budapest

**SZERBEK ÉS MAGYAROK
A DUNA MENTÉN
1848–1849-ben**

TANULMÁNYOK
A SZERB–MAGYAR KAPCSOLATOK
KÖRÉBŐL

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETE

**SZERBEK ÉS MAGYAROK
A DUNA MENTÉN
1848–1849-ben**

**TANULMÁNYOK
A SZERB–MAGYAR KAPCSOLATOK
KÖRÉBŐL**

Szerkesztette
BONA GÁBOR

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST 1983

SCIENTIA BUDAPESTIENSIS
A DOKUMENTUMOK
1983-1984
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEK
KÖTETEK

ISBN 963 05 3232 8

© AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST, 1983

PRINTED IN HUNGARY

TARTALOM

<i>Előszó</i>	7
<i>Spira György: A testvérharc küszöbén. A nemzetiségi mozgalmak kibontakozása a negyvennyolcas forradalom Magyarországon</i>	10
<i>Čedomir Popov: A jugoszláv történetírás az 1848—1849-es forradalom európai problémáiról</i>	54
<i>Niederhauser Emil: A parasztság és a nemzeti kérdés a polgári forradalmakban</i>	65
<i>Slavko Gavrilović: A jugoszláv történetírás a vajdasági 1848—1849-es forradalomról</i>	72
<i>Andrija Radenić: Az 1848—1849-es szerb mozgalom alapkérdései</i>	94
<i>Urbán Aladár: A Batthyány-kormány, a szerb nemzeti mozgalom és a délvidéki kormánybiztosok 1848 nyarán</i>	135
<i>Varsányi Péter István: Csernovics Péter kormánybiztos megbékélési kísérletének dokumentumaiból</i>	148
<i>Bona Gábor: Szerb katonák az 1848—1849-es honvédseregben</i>	153
<i>Lazar Rakić: Történetírásunk az 1848—1849. évi vajdasági kerületi bizottságokról</i>	166
<i>Vasilije Krestić: Szerb memoárirodalom az 1848—1849-es forradalomról</i>	176

ELŐSZÓ

Szerb és magyar történészek részvételével 1978 novemberében kétnapos tudományos ülésszak zajlott le Budapesten. A tanácskozás az 1848-as forradalom fő kérdéseiről, ezen belül elsősorban a szerb—magyar kapcsolatok alakulásának problémaköréről folyt. Kötetünk az itt elhangzott vitaindító előadásokat, illetve e viták eredményeként is tovább érlelt és kibővített változatait tartalmazza. A témaválasztást az 1848-as forradalomnak a két nép fejlődésében játszott kiemelkedő szerepe mellett az is indokolta, hogy a negyvennyolcas hagyomány a szerbeknél és a magyaroknál egyaránt a közgondolkodás szerves részévé vált. Annak máig élő és ható alkotóeleme, amely azonban nálunk és szomszédainknál eltérő módon épült be a közgondolkodásba. Hiszen az 1848—1849-ben történtek megítélése még ma is az egyik legvitatottabb, ellentétes véleményeket és értékeléseket kiváltó kérdése, erős érzelmi töltésű, neuralgikus pontja a magyarok és a szomszéd népek — köztük a szerbek — közös történetének.

Kötetünk tanulmányai széles körű, alapos áttekintést nyújtanak a téma irodalmáról, elsősorban a felszabadulás óta eltelt időszak tudományos eredményeiről, a még további kutatásra váró, nyitott és vitatott kérdésekről. Mindenekelőtt ki kell emelnünk a szerb történészek alapos histográfiai beszámolóit, amelyek kitűnő tájékoztatást adnak az 1848—1849-re vonatkozó régebbi és mai szakirodalomról. A magyar történészek módszeres bibliográfiai összeállítást ez alkalommal nem készítettek — noha az előadások általában utalnak az új kutatási eredményekre —, ezt azonban jórészt pótolják az elmúlt évtizedben Magyarországon megjelent bibliográfiai és historiográfiai tanulmányok.

Az egyes előadásokat követően — melyek az 1848—1849-es szerb—magyar kapcsolatok valamennyi fontos részterületére kiterjedtek — élénk vita bontakozott ki elsősorban a forradalmi eseménysorozat periodizálását, az egyes belső szakaszhatárokat és az egyes szakaszok tartalmának meghatározását illetően.

Az első szakasz értékelésében — mint egykoron, a forradalmi vívmányok fogadtatásának első heteiben is — teljes volt az egyetértés: 1848 márciusa—áprilisa a népek tavasza volt. Egyezett a vélemény abban a tekintetben is, hogy — bár a szerb liberálisok kezdetben lelkesen üdvözölték a magyar forradalmat — már az első szakaszban hangot adtak nemzeti követeléseiknek, és hogy a forradalomtól való eltávolodásukat főként a magyar kormány elzárkózása idézte elő.

Számottevő nézetkülönbségek mutatkoztak viszont a májustól — az első karlócai szerb nemzeti gyűléstől — augusztus végéig terjedő második periódus megítélésében. E

szakasz fő jellemzője a magyar történészek véleménye szerint az, hogy a szerb nemzeti mozgalom — résztvevőinek szubjektív törekvéseitől függetlenül — objektíve már ekkor az ellenforradalom céljait mozdította elő. A szerb történészek többsége ettől eltérően úgy foglalt állást, hogy a fordulat — a szerb mozgalom és az udvar közeledése — csak 1848 szeptemberében következett be. Ez egyben a harmadik szakasz kezdetét jelenti. Nézetük szerint a szerb nemzeti mozgalom májustól szeptember elejéig tartó szakasza népi forradalom volt, amely kétfrontos küzdelmet folytatott. Haladó szociális és nemzeti céljai következtében a bécsi udvar reakciós törekvéseivel éppúgy szembekerült, mint a forradalom radikalizálódása ellen fellépő és a nemzetiségekkel szemben a magyar szupremációs törekvéseket képviselő Batthyány-kormánnyal.

E vélemény kapcsán a magyar résztvevők azt hangsúlyozták, hogy a szerb táboron belül a radikálisok eleve nem rendelkeztek elegendő erővel ahhoz, hogy mind a magyar liberálisokkal, mind pedig a Habsburgokkal szembeforduljanak, s valamiféle különálló harmadik politikai erőt hozzanak létre. A különben is csekély számú radikális kiszorulása a szerb nemzeti mozgalom vezetéséből már 1848 nyarán végbement — amit hamarosan a Stratimirović vezette liberálisok háttérbe szorulása követett, s a vezetés fokozatosan Rajačić és körének kezébe csúszott át. A szerb mozgalom vezetője tehát már a második szakaszban az a Rajačić pátriárka lett, aki ugyan — e tekintetben elfogadva a szerb történészek véleményét — megértette az idők szavát és elfogadta a polgári átalakulás tényét, de a szerb forradalmat szűkebb mederben kívánta tartani, mint a magyart a magyar liberálisok. Ennek tudható be, hogy a karlócai nemzeti gyűlésben — ahol az események irányítását egyre inkább Rajačić vette át — a jobbágyfelszabadítás áprilisi kereteinek kiszélesítésére irányuló követelések már teljesen elsikkadtak. S ugyancsak ő volt az, akinek személyén keresztül — igaz, egyenlőre csak közvetve: Mayerhofer ezredes, Ausztria belgrádi konzula és Jellačić, horvát bán közvetítésével — a szerb nemzeti mozgalom már a nyári hónapokban kapcsolatba került a bécsi udvarral.

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a vita ebben a kérdésben korántsem „nemzeti válogatottak” között folyt csupán. E kötet tanulmányaiból is kitűnik, hogy Rajačić személyének, tevékenységének megítélésében például a szerb történészek véleménye is több-kevesebb vonatkozásban eltért egymástól. Ugyanakkor a magyar táboron belül szintén vitákra adott okot az a felvetés, miszerint az a tény, hogy a szociális követelések háttérbe szorultak Karlócán, nem elsősorban Rajačić csoportjának ellenállására vezethető vissza, hanem a Szerb fejedelemség területéről érkezett nagyszámú önkéntes, a szerviánusok nagyszombi törekvéseivel állt összefüggésben. S hogy végső soron ez okozta volna a magyar—szerb viszony gyors elfajulását. A nézetek különbözősége így több ízben vezetett mind a magyar, mind a szerb történészek sorain belül is polémiákra.

A szerb mozgalom és a szerb—magyar kapcsolatok harmadik, a magyar szabadságharc leveréséig tartó szakaszát illetően ismét erősen közeledtek egymáshoz az álláspontok. A szerb történészek e szakasz kapcsán is hangsúlyozták a mozgalom nemzeti, autonomista céljainak indokoltságát, ugyanakkor azonban egyértelműen úgy foglaltak állást, hogy a haladó nemzeti célok kiküzdésének szándékával indított harc ekkor már alárendelődött a Habsburg-abszolutizmus érdekeinek, és végső soron az ellenforradalmi célok érvényesítésének eszközévé lett. A fordulat — hangsúlyozták — szervezeti vonatkozásban is megmutatkozott, amennyiben a vajdasági kerületi és

helyi bizottságok (*odborok*) vezetése ebben az időszakban a mozgalom konzervatív szárnyának kezébe került. Ezáltal a szerb hatalom szerepe is lényegesen megváltozott, s a szerb mozgalom objektíve a dinasztia és a reakció szolgálatába szegődött, tekintet nélkül a tragikus áldozatokra és a résztvevőknek arra az illúziójára, hogy a végsőkig népük és a haladás érdekében harcoltak.

Ezen az elvi alapon nem volt nehéz közös nyelvet találni az utolsó hónapokig tartó testvérháború szomorú következményeinek mérlegeléséhez. A vita magyar és szerb résztvevői egyetértettek abban, hogy az 1848—1849. évi magyarországi nemzeti háború közvetlenül is az elnyomó hatalmak, a Habsburg-abszolútizmus és az orosz cárizmus uralmának megszilárdítását segítette elő, s távolabbi kihatásaiban is a Duna-medence népeinek megosztásához, a nacionalista előítéletek megerősödéséhez vezetett.

*

A kétnapos konferencia tudományos eredményeit a szerb és a magyar történészek egyaránt nyereségesnek, a polémiákat pedig hasznosnak és emlékezetesnek tartják. Kutatótörténészek számára öröm és ösztönző tanulság volt részt venni olyan tanácskozáson, amely nem a diplomáciai tárgyalások formáit és modorát követte, hanem szakmai és baráti vita jegyében zajlott le. Itt érvek, vélemények ütköztek és találkoztak, és pedig — mint már említettük — nem a nemzeti trikolort képviselő együttesek párviadala, hanem kutató, gondolkodó, egymást megértve segítő és megértve bíráló kollégák párbeszéde formájában. Nem mindennapos élmény ez a közép-kelet- és a délkelet-európai régió történészrendezvényeinek sorában. Szeretnénk, ha maradandó lenne és a gyakorlati tudományos munka bővülő alapjává válna az a szemlélet, amely *a régió nagy kérdéseit nem helyi, nemzeti elszigeteltségükben, hanem egyetemes összefüggéseikben vizsgálja, a reális és tartós nemzeti érdeket nem a kisméretű öncélúság hangsúlyozásában, a nemzeti nézőpont abszolútizálásában, hanem egy közös és egyetemes nézőpont kialakításában, a sorsközösség felismerésében, tudatosításában keresi.*

Ennek a gondolatnak a jegyében és érdekében tesszük közzé — az újvidéki szerb nyelvű kiadással egy időben — az 1978-ban tartott szerb—magyar történész konferencia átdolgozott, kiegészített előadásait. Ezért tervezzük, hogy a kialakult párbeszédet a közeljövőben újabb konferencián, további érintkező és ütköző kérdések megtárgyalásával folytatjuk.

SPIRA GYÖRGY

A TESTVÉRHARC KÜSZÖBÉN

A nemzetiségi mozgalmak kibontakozása a negyvennyolcas forradalom Magyarországon*

Néhány héttel a magyar forradalom kirobbanása után már tornyosulni kezdtek azok a nehézségek, amelyeket a nemzetiségi kérdés rendezetlensége zúdított a forradalomra. Holott az országot a polgári átalakulás útjára vezérlő márciusi vívmányok az ország határai között élő nem-magyarok milliósainak a körülményeit is gyökeresen megújították, s a nem-magyar ország lakók közül sokakban eleinte a készség is kellőképpen megvolt e vívmányok rájuk nézve szintén sorsdöntő voltának fel- és elismerésére.

A délvidéki szerb központokban például március második felében egymást érték a magyar forradalom iránti rokonszenvtüntetések s a forradalom kitörésének hallatára egybehívott március 21-i újvidéki gyűlésen ruháját magyar nemzetiszínű kokárdával ékesítve jelent meg még a szerb nemzeti mozgalom lelelkesebb s legnagyobb szerepre hivatott szervezőinek egyike, Đorđe Stratimirović kulpini birtokos is, majd ugyanő kiáltványban is hangot adott annak a meggyőződésének, hogy a forradalommal „a szabadság... a mi országunkban is felállította oltárait”. És ez korántsem volt kivételes eset. Pancsován, a német-bánsági határörvidék főtisztokari helyén az újvidéki gyűlés másnapján a tüntető tömeg a magyar himnusz énekelve kergette el az udvarhú városi vezetőket, s annak is szükségét érezte, hogy határozatban üdvözlje a forradalom vívmányait. Amikor pedig további két nap múlva pancsovai társaik sorsára jutottak a zimonyi városi vezetők is, az ellenük forduló tüntetők ugyancsak magyar nemzetiszínű kokárdák feltűzésével juttatták kifejezésre, hová húznak. S azután Szenttamás utcái nemkülönben Kossuth és a kivított szabadság éltetésétől lettek zajosak.

De hasonló volt a helyzet a Felvidék szlovák lakosságú falvaiban és városaiban is: szlovák lelkészek templomi beszédekben, szlovák költők versekben ünnepelték a jobbágyfelszabadítást és Kossuthot, a szlovák nemzeti mozgalom liberális szárnyának vezéralakja, Lüdovít Štúr pedig (aki Zólyom városának egyik követeként maga is részt vett a folyamatban lévő pozsonyi országgyűlésen) lapja, a *Slovenskije národňje novini* március 31-i számában így írt: „Szegény népünk nem fog többé robotolni, ... fölötte

* Ez a tanulmány részlet a szerzőnek másfél évvel vitánk lezajlása után, 1980-ban megjelent *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon* című könyvéből. Szövegét azért tesszük közzé ehelyütt újból, hogy olvasóink kerek képet kapjanak vitánkról, amelynek a dolgozat egyik főreferátuma volt. — *A szerk.*

az uraság nem fog többé ítélkezni . . . ; mindez megszűnt és örökre eltöröltetett, népünk már szabad, végre az ország polgára és ember lesz!”

S ilyesféle megnyilatkozásokkal lehetett találkozni ekkortájt a korábban kérlelhetetlenül magyarellenes horvát sajtóban, sőt — bár a Pozsonyban elfogadott törvények hatálya Erdélyre egyelőre nem terjedt ki — az erdélyi román lapokban is. Timotei Cipariu, a balázsfalvi görög katolikus papnövelde liberális nézeteket valló tanára például lapjában, az *Organulu luminareiben* lelkesen fejtegette, hogy „Magyarország egy csapásra szétzúzta, a föld színéig lerombolta az összes kiváltságokat, Werbőczivel, a *Corpus Juris Hungaricival* egyetemben”, s így Magyarországon már megvalósult „a jogokban és köteleésekben való egyenlőség”; az ugyancsak közismerten liberális George Bariț, a *Gazeta de Transilvania* szerkesztője pedig kinyilvánította, hogy az erdélyi románok is a pesti tizenkét pont kidolgozóival fognak tartani, mert „e pontok által minden barbár, zsarnoki és elnyomó kiváltság megsemmisült”. S Bariț fenntartásokkal fogadta ugyan e pontok utolsóját, az Erdély uniójáról szólót, egy Budán napvilágot látott (*Fraților Romani!* kezdetű) névtelen román röpirat viszont éppen arra mutatott rá, hogy Erdélynek Magyarországgal való egyesülése az erdélyi románoknak is javukra válnék, mert Magyarországon már „feljött az igazság és a szabadság napja”, itt már „nincsenek sem jobbágyok, sem nemesek, nincsenek sem urak, sem szolgák”, s az unió megvalósulása esetén így lesz ez — de csak ebben az esetben lesz így — Erdélyben is. És még az általában elzárkózó erdélyi szászok soraiban is akadtak olyanok, akik — mint Friedrich Hann, a nagyszebeni jogakadémia tanára vagy Karl Gooß szászudályai evangélikus lelkész — a polgárosodás páratlan emeltyűit látták a pozsonyi törvényekben, s hogy e törvények jótékonyágából saját népük is részesedjék, áprilisban szintén Magyarország és Erdély egyesülése mellett foglaltak állást.

Hiába keltett azonban elégedettséget a márciusi vívmányok megszületése a nem-magyarok körében is: azt a tényt, hogy a nemzetiségi kérdést a márciusi forradalom érintetlenül hagyta, az egyéb korkérdések megoldása csak nem feleltethette valamennyiükkel. S éppen ezért a pesti tizenkét pontot és a pozsonyi törvényeket nemzetiségi oldalról méltató hangok kórusába már a kezdet kezdetén belevegyültek olyan hangok is, amelyek kétségtelenné tették, hogy az ország nem-magyar lakóinak körében elevenen él a nemzetiségi kérdés rendezésének, a maguk nemzeti egyenjogúsításának az igénye is.

A NEMZETISÉGI IGÉNYEK ELSŐ MEGFOGALMAZÁSAI

Így például a pest-budai szerbek a józsefnapi országos vásár alkalmából Pesten időző vidéki szerbek részvételével már a forradalom kitörésének a hetében gyűlést tartottak, s a gyűlésen kidolgoztak egy az uralkodó és a diéta elé terjesztendő petíciót, hangsúlyozva, hogy egyáltalán nem kívánják lazítani „azon legszentebb kapcsolatot”, amely a magyarországi szerbeket „a közös magyar hazához fiúi szeretettel . . . köti”, s azt sem nehezményezik, ha a magyar nyelv továbbra is Magyarország egyedüli hivatalos nyelve marad, igényt tartanak viszont többek között arra, hogy magyar részről ismerjék el a szerb nemzetnek mint önálló nemzetnek a létét, hogy a

magyarországi szerbek belső ügyeiket anyanyelvükön intézhessék, s hogy egyházi és világi képviselők évente nyilvános nemzeti kongresszusra ülhessenek össze. S ezeket a követeléseket azután nagyjából magáéivá tette és ugyancsak petícióba foglalta a délvidéki szerbek március 27-én Újvidéken lezajlott gyűlése is. Az újvidéki határozatok mindazonáltal két ponton eltértek a pestiektől. Egyrészt annyiban, amennyiben a pesti petíció csak egészen általános formában emlékezett meg a határőrvidék újjászervezésének a szükségéről, az újvidéki viszont világosan kimondotta, hogy a feudális viszonyokat a határőrvidéken is fel kell számolni, és a jobbágyokhoz hasonlóan a határőröket is földjeik teljesjogú tulajdonosaivá kell tenni. De eltért a pesti petíciótól az újvidéki annyiban is, amennyiben az előbbi még annak a kívánságnak adott hangot, hogy az évenként rendezendő szerb nemzeti kongresszusok kérelmeiket — az országgyűlés és az országgyűlésnek felelős kormány mellőzésével — közvetlenül az uralkodó elé terjeszthessék, az újvidéki petícióból viszont készítői ezt a pontot — mint amely csak a polgári átalakulás magyar híveinek nyugtalanítására lehet alkalmas — szórén-szálán elhagyták.

S a forradalom kitörését közvetlenül követő hetekben hasonló mértéktartás és a magyar nemzeti mozgalommal való együttműködés hasonló készsége jellemezte a szlovák nemzeti mozgalmat is. A mozgalom most elsőkül színre lépő Liptó megyei hívei, akiknek az élén Michal Miloslav Hodža verbicei evangélikus lelkész állott, a március 28-i megyegyűlésen (amelyre a megyebeli nemesurakon kívül a falvak képviselőit is meghívták) tömegestül jelentek meg, s azt a kérésüket adták elő, hogy a megyei igazgatás nyelve ehelyütt ezentúl a szlovák nyelv legyen, a népiskolai oktatás pedig a jövőben szintén mindenütt a tanulók anyanyelvén folyjék. S ezeket a kívánságokat azután valamennyi szlovák lakosságú megyére kiterjedő érvénnyel (és azzal a kiegészítéssel, hogy a pesti egyetemen létesítsenek szlovák tanszéket) megismételte egy Jozef Miloslav Hurban hlubokai evangélikus lelkésznek, a mozgalom legfőbb Nyitra megyei szervezőjének a tollából származó és Štúr által április elején Bécsben kinyomatott (*Bratia Slováci!* kezdetű) névtelen kiáltvány, majd a szlovák nemzeti mozgalom hívei rendre előhozakodtak velük Árvában, Turócbán és Gömörben is, magyarelles vagy forradalomellenes jelleget azonban ezek a megnyilatkozások sehol sem öltöttek. S igaz ugyan, hogy Hurban, a következő hetekben valamelyest még tovább menvén, a liptai pontokat egy április 28-án Brezován rendezett népgyűlésen azzal a követeléssel is megtoldotta, hogy magyar részről ismerjék el a szlovák nemzet létét és az ország többi nemzetével való egyenjogúságát, olyan követeléseket azonban, amelyeket a magyar nemzet vagy a magyar forradalom érdekeire nézve sérelmeseknek lehetett volna minősíteni, ő sem támasztott, s követeléseinek felkarolását — az újvidéki szerbekhez hasonlóan — ő sem az ellenforradalom szítóitól, hanem a magyar kormánytól kérte.

Ámbár éppen Hurbannál már ebben az időben is tapasztalható volt, hogy ő a nemzeti szempontokat hajlamos mértéktelenül előtérbe állítani, s a nemzeti egyenjogúság kivívását kész még a jobbágyviszonyok felszámolásánál is többre értékelni. Ti — mondta például az április 26-án Miaván vásároló szlovák parasztokhoz intézett beszédében — „több évszázadon át csak az erdővel, mezőkkel, a trágyával, a jószággal törődtek”, holott „a földolog mégis a nemzetiség, vagyis az a jog, hogy az országban annyit érvünk, mint bármely más nemzet” —, s ennek az arányvételnek az áldozataként már ekkor kiejtette kezéből azt az iránytűt, amely később, nehezebb

körülmények közepette is lehetővé tette volna számára a forradalom és az ellenforradalom hadsorai közti határozott eligazodást. És hasonló arányvetés jelei már a kezdet kezdetén megmutatkoztak az erdélyi román nemzeti mozgalom táborán belül is.

Igaz, korántsem mindenkinél. Bariț például elengedhetetlennek nyilvánította, hogy a helyi közigazgatás mindenütt a helybeli lakosság anyanyelvén folyjék, s ennek a feltételnek a megvalósulásától tette függővé, hogy támogassa-e Magyarország és Erdély egyesülésének az ügyét, legfontosabbnak azonban a jobbágyviszonyok felszámolását tartotta, s tisztában volt azzal, hogy a feudális rend lerombolása a polgári átalakulás román és magyar híveinek együttműködését követeli meg. De ilyesféleképpen gondolkodtak az első időkben az erdélyi román nemzeti mozgalom balszárnyán elhelyezkedő értelmiségi fiatalok is, akik legnevesebbjei — így Avram Iancu és Alexandru Papiu-Ilarian is — ekkor a marosvásárhelyi királyi tábla mellett tevékenykedtek joggyakornokokként.

Amikor tehát a vásárhelyi jurátusok március harmadik hetében sorozatos megbeszélésekre ültek össze, s ezeken a többségben lévő magyarok egy olyan valamennyiük nevében az uralkodóhoz intézendő felirat elfogadására tettek javaslatot, amely többek között a sajtószabadság bevezetését és az unió kimondására hivatott erdélyi országgyűlés mielőbbi megtartását követelte, a nemzetiségi kérdést viszont említetlenül hagyta, s a parasztkérdést illetően is pusztán arra a kérésre szorítkozott, hogy könnyítsenek a nép terhein: a megbeszéléseken részt vevő román fiatalok, a szakadás elkerülésének szándékától indítatva, csatlakoztak ugyan a felirathoz, de hangsúlyozták, hogy a benne foglaltakon kívül okvetlenül szükséges „minden Erdélyben és Magyarországon lakozó különböző ajkúak nemzeti létének és nyelvének tisztelete és biztosítása” is, s még inkább hangsúlyozták, hogy „késedelem nélkül, azonnal” életbe léptetendő az „örökváltás minden kárpótlás nélkül”. És a kérdések hasonló megközelítése jellemezte azokat a követeléseket is, amelyeket néhány nappal később, március 28-án egy fiatal abrudbányai ügyvéd, Ioan Butteanu vezetésével a Kolozsvárt élő radikális román értelmiségiek foglaltak írásba; Butteanuék ugyanis azt követelték, hogy — ha az országos hatóságok ügyintézésének nyelve a magyar marad is — a román lakosságú megyékben a román nyelvet tegyék hivatalossá, ezzel együtt követelték azonban a törvény előtti egyenlőség és a közteherviselés bevezetését, valamint a jobbágyi viszonyok állami kármentesítéssel történő eltörlését, s kifejezésre juttatták, hogy követeléseik teljesítését az összeülendő erdélyi országgyűléstől várják.

Hanem közben — a marosvásárhelyi petícióval egyidejűleg, március 24-én — megszületett a balázsfalvi papnövelde volt filozófiatanárának, az ekkortájt — negyven éves fejjel — Nagyszebenben jogot hallgató Simion Bărnuțnak az erdélyi románokhoz intézett felhívása is. S ez a felhívás egyetlen eldugott mondatban mellékesen szóba hozta ugyan, hogy kérni kellene a jobbágyviszonyok felszámolását — mégpedig a császártól —, a jobbágyfelszabadítás határozott követelését azonban éppúgy nem tartalmazta, amint a törvény előtti egyenlőség vagy a közteherviselés, vagy a sajtószabadság vagy más polgári vívmányok bevezetésének a szükségéről sem tett említést, csupán azt hajtogatta, hogy „ismertessék el és biztosítsák a nemzeti létünk”. Bărnuț ugyanis már korábban is azt vallotta, hogy „nemzetiség nélkül nem létezik szabadság”, s ehhez az elgondolásához híven most is elegendőnek tartotta, ha az erdélyi románokat arra inti, hogy utasítsák el az uniót, s a polgári átalakulás egyéb

biztosítékainak a tárgyalásába se bocsátkozzanak bele, a magyarok közül pedig senkivel, a leghaladóbbakkal se lépjenek együttműködésre addig, amíg emezek „közzé nem teszik, hogy a román nemzetet nemzetnek ismerik el”, mert „nemzet nélkül a köztársaság is csak átkozott zsarnokság”, „enélkül a menny is pokol”. Ha tehát a románok „elvesztik nemzetiségüket”, akkor „mindent elveszítene”, ha viszont kivívják nemzeti egyenjogúságukat, akkor a továbbiakban ennek jóvoltából úgyis „mindent elérhetnek”, s így „a többi ezután következik”.

Mindazonáltal ez az álláspont ekkor még nem volt az erdélyi románok uralkodó álláspontja, s még kevésbé felelt meg a Királyhágón innen, a szűkebb értelemben vett Magyarország területén élő románok nézeteinek. A magyarországi románok élen ugyanis olyan férfiak állottak, akik — mint például a konzervatívként indult, de a Habsburgokból oroszbarátságuk miatt idővel alaposan kiábrándult Ioan Dragoş Bihar megyei szolgabíró vagy a hatalom birtokosai által 1845-ben parasztlázítás vádjával Tánicsishoz hasonlóan bebörtönzött s azután 1848 áprilisában ugyancsak a pesti fiatalok által kiszabadított lugosi ügyvéd, Eftimie Murgu — megértették, hogy népük felemelkedésének legfőbb gátja ugyanaz a Habsburg-abszolutizmus, amely a magyar nép felemelkedésének is legfőbb gátja, legfőbb fegyvertársaik pedig a Habsburg-abszolutizmus elleni harcban éppen a polgári átalakulás magyar hívei lehetnek. Az ortodox hiten lévő magyarországi románokat meg a magyar—román jóviszony fenntartására külön is ösztönözte az, hogy a görögkeleti egyház hat magyarországi és egy erdélyi püspöke közül mindössze az erdélyi és egyetlen magyarországi lévén román, a többi viszont — az egyház fejével, a karlócai metropolitával egyetemben — mind szerb lévén, ők az erdélyi románoknál inkább átérezték és inkább sérelmezték azt az alávetettséget, amelyet az egyházon belül a szerb hierarchiától elszenvedtek, s ennek az alávetettségnak a felszámolásához nem utolsósorban éppen a magyar kormánytól szerettek volna segítséget kapni.

A román nemzetnek nemzetként való elismerését tehát a magyarországi románok is sürgették mind abban a felhívásban, amelyet a nagyváradi főtanoda román diákjai intéztek az erdélyi románokhoz május 21-én, mind abban a petícióban, amelyet ugyanezen a napon a magyar kormányhoz nyújtottak be az ortodox egyházhoz tartozó magyarországi románok vezetői pesti tanácskozásukból, s mind Váradon, mind Pesten felhangzott az egyházi önkormányzat tiszteletben tartásának és a román tanulóifjúság anyanyelven történő oktatásának a követelése is, attól azonban, hogy bármiféle olyan lépést tegyenek, amely szakadást idézhetne elő, a magyarországi román vezetők már messzemenően tartózkodtak, sőt ezek a politikusok éppen azon voltak, hogy minél szorosabb szövetséget hozzanak létre románok és magyarok között, s ennek megfelelően nemcsak nem rosszallották, hanem maguk is kívánatosnak, a Habsburgok jogara alatt élő románok összességére nézve is előnyösnek ismerték el Magyarországot és Erdély újraegyesülését.

Annál kevesebben pártolták viszont az uniót az erdélyi szászok hangadói közül, így — Friedrich Hannon és Karl Gooßon kívül — példának okáért Elias Roth, a neves brassai ügyvéd meg Anton Kurz, a *Siebenbürger Wochenblatt* munkatársa, akik mögött főleg saját városuknak, a legfejlettebb szász kereskedelmi központnak, Brassónak a polgári átalakulástól üzleti lehetőségeik kiszélesedését váró polgárai sorakoztak fel. De már a Szász Egyetem vezető tisztségviselőinek óriási többsége s maga Franz Salmen *comes* is kezdettől fogva teljes határozottsággal ellenezte

Magyarország és Erdély egyesülését. A magyar forradalom kitörése után tehát a Szász Egyetem vezetőinek első dolguk az volt, hogy egy bizottmányt küldjenek ki az unió kérdésének tanulmányozására, s április 22-én már útnak is indították a szász székekbe a bizottmány emlékiratát, amely azt ecsetelgette, mennyire hátrányos volna az unió az erdélyi szászokra nézve, közben pedig feliratban tiltakoztak az unió életbeléptetése ellen az uralkodónál is. Ebben az unióellenes állásfoglalásban azonban — Bärnuțétól eltérően — nem valóságos vagy vélt nemzeti érdekek megvédelmezésének a szándéka jutott kifejezésre, hanem azoknak az évszázados feudális kiváltságoknak a féltése, amelyek — a Szász Egyetem számára rendkívül széles körű önkormányzatot s a szászoknak mint a három törvényesen bevett erdélyi „nemzet” egyikének országgyűlési képviselőt is biztosítva — lehetővé tették, hogy a szász patríciusok eddig a maguk sajátos kasztérdekeinek messzemenő érvényesítésével igazgassák a — nagyobb részt egyébként nem is szász, hanem román lakosságú — Királyföldet, s ezeket a kasztérdekeket messzemenően érvényesítsék az erdélyi diétákon is; a szász patríciusokat elsősorban az aggasztotta, hogy ha megvalósul az unió, akkor ennek egyenes következményeként Erdélyben is polgári államberendezés fog létrejönni, s ezzel azután egyszer s mindenkorra befellegzik majd az ő — összhangban természetesen csak középkori viszonyokkal tartható — kivételezett helyzetüknek.

S amiképpen az erdélyi szászok mozgalmainak eszerint nem volt nemzeti jellegük, azonképpen nemzeti jelleg nélküliek voltak a szepesi szászok megnyilatkozásai is. Máskülönben viszont a cipszerek zömének a magatartása homlokegyenest ellentétes volt az erdélyi szászok többségéével: a cipszerek zöme mindennemű fenntartás nélkül csatlakozott a magyar forradalom táborához. A szepesi városokban hangadó kereskedőpolgárok ugyanis Magyarország polgári átalakulását és az ország gazdasági felemelkedésének útjában álló akadályok lerombolását magukra nézve éppúgy nagy-nagy előnyökkel járó változásnak ítélték, akár a brassaiak, s ráadásul a cipszerek tekintélyes hányada ekkor már nem is németnek, hanem magyarnak vallotta és érezte magát, ha nyelvileg egyelőre nem asszimilálódott is. A magyar forradalomtól pedig a szepesi szászokat még a magyar vezetőknek a magyar államnyelvhez való ragaszkodása sem idegeníthette el — már csak azért sem, mert azt a megszorítást, hogy a helyhatóságok tanácskozási nyelve ezután is „egyedül magyar” lehet, a pozsonyi országgyűlés belefoglalta ugyan a meyerendszert szabályozó 1848: XVI. törvénycikkbe, de már a szabad királyi városokkal, illetve a mezővárosokkal foglalkozó 1848: XXIII. és XXIV. törvénycikkből, a városok irányítása eddig sem lévén magyar nemesurak kezében, bölcsen elhagyta.

A szepesi szászok esete azonban egyáltalán nem volt kivételes: a szepességihez hasonló rokonszenvre talált a magyar forradalom Kárpátalja ukrán lakosságú falvaiban és városaiban is, s nemzeti jellegű követelések a tavaszi hónapokban ezen a vidéken sem hangzottak fel — egyszerűen azért, mert a magyarországi ukránok 1848 előtt a nemzeti öntudatra ébredésnek legfeljebb a küszöbéig jutottak el.

Annál elevebben élő nemzeti öntudatról tanúskodtak viszont azok a lépések, amelyeket a szervezetségnek és az elhatározottságnak már 1848 előtt is igen magas fokára emelkedett horvát nemzeti mozgalom képviselői tettek a márciusi napokban. Hiszen a Horvát Nemzeti Párt vezetői, értesülvén a bécsi és a pesti forradalom kitöréséről, a párt fejének, a liberálisként indult, de utóbb az udvar járószalagijára került Ljudevit Gajnak a kezdeményezésére azonnal létrehoztak egy „ideiglenes

nemzeti választmányt”, majd március 25-én híveik mozgósításával már népes gyűlést is rendeztek Zágrábban, s itt elfogadtattak egy petíciót, amely részint polgári, részint nemzeti követeléseknek adott hangot.

A petíciónak a belső polgári átalakulás biztosítását célzó pontjai szinte semmiben sem tértek el a Pesten és Pozsonyban felmerült azonos tárgyú követelésektől: a petíció sürgette a jobbágyviszonyok felszámolását, a közteherviselés életbeléptetését, a törvény előtti egyenlőség kimondását, a horvát *sabor* népképviselőre alapozását, a gyűlekezési, a sajtó- és a szólásszabadság megeremtését, valamint nemzetőrség felállítását, s ezekhez társult azután az a követelés, hogy az úrbéres jobbágyok mintájára a határőröket is mentesítsék feudális kötelezettségeiktől. Ezeknek a vívmányoknak a bevezetését azonban a petíció kidolgozói az ekkor már kibontakozóban lévő rokon jellegű magyarországi változásokra való tekintet nélkül s nem is a pozsonyi országgyűléstől, hanem az uralkodótól kérték. És ez nem is lehetett másként, mivel a horvát nemzeti mozgalom vezetői — mint magából a petícióból is félreérthetetlenül kiviláglott — nemcsak ugyanolyan belső átalakulást tűztek most célul maguk elé, amilyent a magyar liberálisok, hanem Horvátországot a Magyarországnak való alárendeltség állapotából is ugyanúgy ki akarták emelni, ahogyan a magyar liberálisok Magyarország Ausztriával szembeni alávetettségét igyekeztek ekkor megszüntetni.

A petíció tehát — a Pozsonyban készülő 1848-i törvénykönyvhöz hasonlóan — leszögezte ugyan, hogy kidolgozói hívek az uralkodóházhoz s tiszteletben tartják a birodalom és Magyarország egységét, de azt is világossá tette, hogy a horvátok a birodalmon belül korlátlan kormányzati önállóságot igényelnek maguknak. A petíció elsőrendű követelménynek nyilvánította, hogy Horvátországgal egyesítsék (a közjogilag egyelőre a szűkebb értelemben vett Magyarországhoz tartozó) Szlavóniát és (az Ausztriához tartozó) Dalmáciát, valamint a (Zágrábban Horvátország részeként elkönnyvelt) Magyar Tengeremléket, s az így létrejövő Háromegy Királyság szerves alkotóelemének ismerjék el a (pillanatnyilag katonai kormányzat alatt álló) horvátországi és szlavóniai határőrvidéket is. Követelte azután a petíció, hogy a végrehajtható hatalmat e Háromegy Királyságban egy külső tényező beavatkozásától (így a magyar kormányétól is) teljesen ment s tevékenységéért egyedül a horvát *sabornak* felelős nemzeti kormány gyakorolja. S végül a petíció sürgette „a nemzeti nyelv behozatalát ezen országok bel- s külügyében”, ezzel kifejezésre juttatva, hogy megfogalmazói ezentúl a nyelvhasználat síkján is a teljes viszonyosság alapjára kívánják helyezni a horvát és a magyar hatóságok érintkezését (amely eddig ebben a vonatkozásban is fölöttebb egyenlőtlen volt, hiszen az 1844: II. törvénycikk a horvát hatóságoknak mindössze arra adott jogot, hogy ha nem magyarul óhajtanak válaszolni a magyar hatóságok magyar nyelvű átirataira, akkor latinul válaszolhassanak rájuk).

Ezeknek a követeléseknek a jelentőségét pedig már csak azért sem lehetett elvitatni, mivel a petíció kidolgozásában nem csupán a Horvát Nemzeti Párt udvarhű többségének a képviselői vettek részt, hanem a párt liberális kisebbségének a hangadói is, s a két csoportnak (amely egyaránt úgy látta, hogy eredményes fellépés elképzelhetetlen a nemzeti mozgalmon belüli korábbi ellentétek háttérbe szorítása nélkül) a petíció tartalmát illetően — kölcsönös engedmények révén — sikerült egyetértésre jutnia: az udvarhű többség képviselői nemcsak ahhoz járultak hozzá,

hogy a petíció a belső polgári átalakulás minden lényeges követelményét szóba hozza, de annak a kívánságnak a petícióba való beleillesztéséhez is, hogy a megalakítandó horvát kormány tagjai „az újabb szabadsági és haladási irányt pártoló férfiak legyenek”, a liberálisok viszont beleegyeztek abba, hogy a petíció (amelynek a megszövegezésekor Zágrábban még nem volt köztudomású a báni szék időközben megtörtént betöltése, Gaj és egy-két társa azonban már értesülhetett Jellačić kinevezéséről) kiemelten követelje a báni méltóságnak éppen Jellačićra való ruházását, holott nyilván nem Gaj volt az egyedüli, aki már ekkor is tudta, hogy Jellačić nem annyira a horvát nemzeti, mint inkább a közbirodalmi és dinasztikus érdekek védelmezője. Ha pedig akadtak netalán, akik mégis kétségbe vonták a horvát liberálisoknak a petíció megalkotásában való részvételét és a petícióban foglaltakkal való egyetértését: rövidesen ezeket is meggyőzhette tévedésükről az a cikk, amelyet a liberális csoport legtekintélyesebb szószólója, a *Matica hrvatska* magyarellenességgel semmiképpen sem vádolható elnöke, Ivan Kukuljević tett közzé április 20-án (méghozzá épp Gaj egyik lapjában, a *Novine dalmatinsko-horvatsko-slavonskéban*); ez a cikk ugyanis — miközben nyomatékosan hangsúlyozta szerzőjének a magyar nép iránti testvéri érzéseit — Horvátország számára szintoly teljes kormányzati önállóságot követelt, amelyet maga a március 25-i petíció is.

AZ ELSŐ NEMZETISÉGI JELSZAVAK MAGYAR VISSZHANGJA

A nemzetiségi mozgalmak alapköveteléseinnek formába öntése tehát már a kezdet kezdetén, még az utolsó rendi országgyűlés berekesztése előtt megtörtént, s így a polgári átalakulás magyar hívei is kénytelenek lettek igen gyorsan belátni, hogy a nemzetiségi kérdést — bármennyire szeretné is legtöbbjük nemlétezőnek tekinteni — a történelem azok közé az elsőrendű fontosságú korkérdések közé sorolta, amelyekkel a magyar forradalom táborának óhatatlanul szembe kell néznie. De ha ezért a nemzetiségi kérdés rendezésére most már tettek is lépéseket magyar részről — és pedig mind a magyar liberálisok, mind a forradalmi baloldal részéről —, odáig, hogy a nemzetiségi kérdéssel meg is birkózzék, a magyar forradalom mégsem tudott eljutni, mert a szóban forgó lépések vagy nem voltak eléggé célratörőek, vagy éppen az elérendő céllal ellentétes irányba vittek.

A liberális politikusok elgondolásait a pozsonyi országgyűlés vitái során — mint a napirendre került kérdések többségének esetében — a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatosan is elsősorban Kossuth fejtette ki, figyelmét mindenekelőtt a horvátokra fordítva, hiszen 1848 előtti tapasztalatai alapján leginkább tőlük tartott. Őket tehát az országgyűlés szószékéről már március 22-én arra kérte, hogy „félretéve minden pártnézetet, a haza közös szeretetében olvadjanak össze magyar testvéreikkel”, majd (mivel Horvátország lakóit — az összes többi nem-magyar országlakótól eltérően — kész volt külön nemzet fiainak ismerni el) azt is „kinyilatkoztatá, hogy... szívesen beleegyeznek, hogy a horvátok a magok horvát nyelvét belügyeikben szabadon használhassák s csak a Magyarországgali kapocs legyen magyar”. Április 4-én pedig, bár időközben Pozsonyban is ismeretessékké lettek a március 25-i zágrábi követelések, megint csak „a legkímélőbb modorban nyilatkozott Horvátország nemzeti nyelve

iránt”, azaz továbbra sem lépett vissza arról a pontról, amelyre két héttel korábban eljutott, de erről a pontról még mindig nem lépett előbbre sem. Holott ekkor már maga is világosan láthatta, hogy a horvátok pusztán nyelvi engedményekkel többé nem lesznek kielégíthetőek s hogy, ha magyar részről nem fogják felruházni őket olyasféle autonómiával, amelyet a zágrábi petícióban az uralkodótól kértek, akkor közülök még a liberálisok sem igen lesznek szembefordíthatóak Jellačićsal és a mögötte álló udvari körökkel.

A horvát nemzeti mozgalom iránt azonban Kossuth még így is jóval nagyobb engedékenységgel volt, mint bármely más magyarországi nemzetiségi mozgalom iránt; s ezt már az országgyűlés végnapjaiban történtek is felszínre hozták. Április 8-án ugyanis megjelent Pozsonyban a délvidéki szerbek küldöttsége, hogy a diéta elé terjessze a március 27-én Újvidéken elfogadott petíciót, s egyszersmind biztosítsa a törvényhozást a polgári átalakulás szerb híveinek a magyar forradalom iránti lelkesedéséről és bizalmáról. Ennek megfelelően a küldöttség szónoka, Aleksandar Kostić, Újvidék városának egyik aljegyzője díszmagyarban járult az alsótábla színe elé, s feltétlen együttműködési készségről tanúskodó rövid beszédét azzal fejezte be:

— . . . Méltóztassanak minket testvéri karjaik közé mint ugyanegy hon fiait fogadni; mi pedig szent ígéretet teszünk, hogy mi szerbek ezentúl csak egyedül Magyarországért és csak a magyarokért élni és halni fogunk.

S ezekre az éljenzéssel fogadott szavakra azután Kossuth is hasonlóan barátságos hangon válaszolt: kifejtette, hogy „a magyar nemzet. . . a magyar szabadságot minden polgártársaira különbség nélkül kiterjeszti” s „tiszteli a külön nyelveknek tökéletes szabad kifejlődését és maga körébeni használatát”, leszögezte továbbá, hogy az államegység semmi egyebet nem követel meg, mint hogy „a haza közéletének diplomatikai nyelve a magyar legyen”, s végül megígérte, hogy a szerbeknek azokat a sérelmeit, amelyeket a legújabb törvények még nem orvosoltak, a kormány és az összeülendő népképviselőti országgyűlés mind orvosolni fogja; az újvidéki petíciónak azt a pontját pedig, amely a szerb nemzetnek önálló nemzetként való elismerését kérte, s amely az ő számára teljességgel elfogadhatatlan volt, egyszerűen hallgatással mellőzte, illetve csak burkoltan utasította el annyiban, amennyiben felszólalása során nemzetként mindig csak a magyar nemzetet említette, amikor viszont az ország nem-magyar lakóira utalt, gondosan ügyelt arra, hogy ezeket csupán nem-magyar „ajkúaknak”, nem-magyar „népségnek” nevezze.

Csakhogy a szóból természetesén a szerb küldöttség tagjai is értettek, s abba, hogy legfőbb követelésük ilyen módon csöndesen süllyesztőbe kerüljön, semmiképpen sém nyugodhattak bele. Amikor tehát másnap búcsúlátogatást tettek Kossuth szállásán, a küldöttségben helyet foglaló Stratimirović még egyszer figyelmeztetett arra, hogy a szerbek igényt tartanak nemzetként való elismertetésükre. S ezekután immár a sarokba szorított házigazda sem térhetett ki többé a nyílt színvallás elől. Jobb megoldást pedig Kossuth nem talált, mint hogy most egyszerűen megismételje, amit már egy korábbi országgyűlési felszólalásában is kinyilatkoztatott:

— . . . Én soha, de soha a magyar szent korona alatt más nemzetet és nemzetiséget, mint a magyart, elismerni nem fogok. Tudom, hogy vannak emberek és népfajok, kik más nyelvet beszélnek, de egy nemzetnél több itten nincsen.

S a nyílt beszéd azután egyszerűen törésre vezetett. Mert szavaihoz Kossuth a maga igazának nagyobb bizonyosságául ez alkalommal még azt is hozzáfűzte ugyan, hogy ha a

szerbeket külön nemzetnek ismerné el, akkor ők külön kormányt is követelhetnének maguknak, erre pedig látogatóinak egyike sietett megjegyezni, hogy a magyarországi szerbek ilyesmire a valóságban nem gondolnak, sőt éppen abból indulnak ki, hogy amiképpen például a német nemzetnek lehet több kormánya, azonképpen több azonos országban élő nemzet fölött is állhat egyetlen közös kormány, Kossuthot azonban ez sem bírta álláspontjának megmáskísítására, s ezért a vitát Stratimirović végül is azzal a kijelentéssel kényszerült lezárni, hogy ha Pozsonyban nem tesznek eleget követeléseiknek, akkor elismertetésüket a szerbek „másutt fogják keresni”. Amire Kossuth okosabbat nem tudott felelni, mint hogy:

— Ez esetben dönt majd a kard.

És így a délvidéki szerbek küldöttei, akik fegyvertársi felkínálkozásuk méltánylásában bizva érkeztek Pozsonyba, alig két nap múlva már abban a meggyőződésben távozhattak onnan, hogy nemzeti törekvéseiknek a magyar forradalom táborán belül nem, csak a magyar forradalom ellenében szerezhetnek érvényt. S hogy erre a következtetésre jutottak, az hamarosan a felszínen is megmutatkozott, hiszen a magyarországi ortodox egyház székhelyének, Karlócának a lakói április 14-i gyűlésükön immár annak a követelésnek adtak hangot, hogy a Bácskából, a Temesközből, a Szerémségből és Baranyából alakítsanak különálló szerb vajdaságot s ezt a vajdaságot egyesítsék a — március 25-i zágrábi petíciónak megfelelően — Magyarországtól kormányzati tekintetben teljesen elkülönítendő Háromegy Királysággal. . .

A magyar—szerb viszony illetén elmérgesedését pedig késedelem nélkül nyomon követte a magyar—szlovák viszony elmérgesedése is, s ezen mit sem változtatott az, hogy a szlovák vezetők a kezdet kezdetén a horvátoktól eltérően éppúgy készek voltak a magyarokkal való megegyezésre, akár a szerbek. Alig hangzottak fel ugyanis az első szlovák nemzeti követelések, a Batthyány-kormány mindjárt — már április 12-én, még Pozsonyban lezajlott legelső minisztertanácsi ülésén — napirendre tűzte a szlovák kérdést, de amilyen sietve napirendre tűzte, olyan gyorsan el is intézte azzal, hogy a szlovák igénybejelentéseknek nagyobb fontosságot nem kell tulajdonítani, mert azok a szlovák tömegek támogatását nem élvező, elszigetelt egyének megnyilatkozásai s „egyedül a panslavistikai irány kifolyásainak” — más szóval: pusztán orosz nagyhatalmi törekvéseket szolgáló bujtogatás gyümölcseinek — tekintendőek. Megoldásul pedig a kormány, így értékelvén a helyzetet, bőségesen elegendőnek ítélte, ha a „bujtogatók” fékentangására egyrészt kormánybiztosokat küld Árva, Liptó, Turóc, Trencsén és Nyitra megyébe, valamint a bányavárosokba, másrészt az udvartól „egy pár magyar ajkú ezerednek Galliciából beszállítását” fogja kérni.

Egy valamit mindazonáltal ezeken kívül is tett még a kormány: egyidejűleg elrendelte, hogy a Felvidéken, ahol az előző, aszályos esztendőket a nép minden más országrész lakosságánál inkább megsínylette, a szűkölködőket most haladéktalanul részesítsék ingyenes vetőmaggal. A kormány tagjai ugyanis abban a meggyőződésben voltak, hogy ha az ország nem-magyar lakói látni fogják, hogy a jobbágyfelszabadítás és a magyar forradalom többi alapvető vívmánya rájuk éppúgy kiterjed, akár a magyarokra, s tapasztalni fogják, hogy a forradalomból kikelt magyar kormány az ő életkörülményeik kedvező alakulásán éppoly féltő gonddal őrködik, akár a magyarokén, akkor ezeknek a nem-magyaroknak a tömegeit semmiféle nemzeti féltékenység sem lesz képes szembefordítani a magyarokkal és a magyar forradalom-

mal, és pedig azért nem, mert a közös szabadság szorosabb szálakkal fűzi össze az embereket, mint amilyenekkel a közös nemzetiség, s ebből következőleg „a közös szabadság — ahogy Kossuth mondotta egyik március végi alsó táblai felszólalásában — a nemzeti különbségeket s ellenszenveteket biztosan kiegyenlíti”.

Amely várakozás sok tekintetben jogosult is volt, hiszen hogy az ország lakóinak sikerül-e a felemelkedés útjára lépniök, az elsődlegesen az ország nem-magyar lakóinak az esetében sem azon múltott, részesülnek-e a magyarországi nemzetiségek külön nemzeti jogokban, hanem az ő esetükben is mindenekfölött az ország magyar és nem-magyar lakóira egyaránt érvényes márciusi vívmányoknak s e vívmányok további sorsának volt a függvénye, és ezt az ország nem-magyar lakói közül is számosan megértették, kivált olyanok, akik — mint például az úrbéres jobbágyok — saját helyzetük hirtelen megjavulásán keresztül közvetlenül is érzékelhették a márciusi fordulat perdöntő voltát. Mivel azonban a márciusi vívmányok áldásaiban ilyen közvetlenül korántsem részesedett mindenki, eleve számítani lehetett arra, hogy lesznek Magyarországon olyan nem-magyarok is, akik a józanul gondolkodóktól eltérően mégis arra a következtetésre fognak jutni, hogy helyzetük gyökeres megjavulásának legfőbb feltétele a nemzetiségek egyenjogúsítása volna. És hogy lesznek ilyen nem-magyarok, azt már a kezdet kezdetén kétségtelenné is tehetette azoknak a nemzetiségi politikusoknak a fellépése, akik — mint Hurban vagy Bärnuț — a nemzeti jogokat csakugyan mindennél előbbrevalóaknak nyilvánították.

De hiába: a magyar liberálisok, akik képesek voltak belátni, hogy Magyarország kormányzati önállóságát csak akkor vívhatják ki és az ország kormányrúdját csak akkor vehetik a maguk kezébe, ha — a mögöttük álló magyar földbirtokosok pillanatnyi érdekeit következetesen alárendelve ugyanezen földbirtokosok távolabbi érdekeinek — egyik napról a másikra keresztülviszik a jobbágyfelszabadítást, s ezzel lehetetlenné teszik, hogy a bécsi udvar a jobbágyságot kijátssza ellenük, azt már sehogy sem akarták belátni, hogy törekvéseik sikerét a nemzeti jogokat mindenek fölé helyező nem-magyarok elégedetlensége éppúgy veszélyeztetheti, ahogy a jobbágyfelszabadítás elmaradása esetén a jobbágytömegek elégedetlensége veszélyeztette volna, s nem akarták ezt belátni Bärnuț és Hurban fellépése után és ellenére sem.

És ez a kettősség nemcsak azokra a magyar liberálisokra volt jellemző, akik — mint a Batthyány-kormány tagjainak többsége is — április 11-e, a pozsonyi törvényeknek az uralkodó által történt szentesítése óta abban a hitben éltek, hogy az udvar végérvényesen beletörődött a márciusi vívmányok megmásíthatatlanságába, de azokra is, akik Kossuthhoz hasonlóan mentek maradtak efféle illúzióktól. Mert a magyar nemesség hatalmi állásainak körét Kossuth sem szűkíteni, hanem ő is éppen hogy tágítani kívánta. Már pedig a parasztság kielégítése az érdekelt nemesuraktól nagy áldozat hozatalát követelte ugyan, de pusztán átmeneti anyagi áldozatét, s egyáltalán nem követelte meg, hogy a nemesség a maga hatalmi állásaiból is feláldozzon valamit, sőt éppen azzal kecsegtette a nemességet, hogy hozzá fogja segíteni — s ez fogja csak igazán hozzásegíteni — hatalmi helyzetének hön vágyott kikerekítéséhez. A nemzetiségeket viszont a magyar nemesség csupán az államhatalom némely elemeinek átengedésével elégíthette volna ki, azaz csupán akkor, ha az ő javukra éppen azoknak az előnyöknek egy részéről mond le, amelyek maradéktalan megszerzésének a reményében ment pedig csak bele a jobbágyfelszabadításba is.

Tökéletesen érthető tehát, ha a magyar liberálisok a nemzetiségek oldaláról felhangzó kulturális és egyházi jellegű kívánásokat készek voltak habozás nélkül és mind egy szálig teljesíteni, ennél többre viszont már nem voltak kaphatóak, s kivált azelől zárkóztak el — mint kezdettől fogva, úgy a márciusi fordulat után is —, hogy a horvátokhoz hasonlóan az ország más nem-magyar lakóit is külön nemzetek fiainak ismerjék el. És hogy éppen ebben a látszólag pusztán elméleti érdekű kérdésben makacsolták meg magukat, az sem lehet meglepő. Hiába bizonygatták ugyanis az április 9-én Kossuthtal tárgyaló szerbek, hogy ők ragaszkodnak ugyan a maguk népének nemzetként való elismeréséhez, az ország kormányzati egységét azonban nem szándékoznak megbontani, s szavaik hiába tükrözték is híven a pillanatnyi helyzetet: logikai szempontból Kossuthnak igaza volt, mikor úgy következtetett, hogy a szerbek külön nemzetként való elismertetésük esetén külön kormányt, azaz területi autonómiát is teljes joggal követelhetnének maguknak, s ezért, ha ma — amikor ténylegesen még nem követelnek ilyesmit — nemzetnek ismertetnek el, akkor holnap már bizonyára követelni is fogják az autonómiát. Márpedig a magyar liberálisok a magyar nemesség hatalmi érdekeire nézve nemcsak azt az eshetőséget érezték veszélyesnek, ha területi autonómiát kényszerülnének biztosítani a magyarországi nemzetiségeknek, de azt is, ha akár egyetlen nem-magyarok lakta vármegye igazgatását is kénytelenek lennének átengedni a nemzetiségi mozgalmak képviselőinek.

S persze: ha a magyar liberálisok ennek megfelelően azon voltak, hogy az ország nem-magyarok lakta községeinek az ország központi kormányzatától való függése semmivel se legyen kisebb, mint amekkora a magyar lakosságú területeké lesz, ez önmagában még nem zárta ki, hogy a nem-magyarok iránti hajlandóságukat ne mutathassák ki másként, a központi kormányzat szerepének csorbitása nélkül is. Hiszen éppenséggel azt is megtehették volna, hogy a nemzetiségi mozgalmak képviselőinek magába az ország központi kormányzatába engednek több-kevesebb beleszólást. És Kossuth április 8-án, a szerb küldöttség hivatalos országgyűlési elfogadásakor valóban ki is jelentette, hogy ha lesznek a szerbek soraiban miniszteri munkakör betöltésére alkalmas személyek, akkor az illetők részesedni is fognak a miniszteri tárcákban. A nemzetiségi mozgalmak képviselőinek az ország központi kormányzatába való tényleges bevonása azonban szintén a magyar nemesség hatalmi állásainak összeszűkülését eredményezte volna, s ezért — ha szép szavakkal dobálózó akadt is — olyan már egy sem akadt a magyar liberálisok között, akinek a fejében az a gondolat is felötlött volna, hogy legalább egy miniszteri tárcát jó volna a valóságban is valamelyik nemzetiségi politikusra bízni; ténylegesen a magyar liberálisok csupán a horvátok képviselőinek készültek kormányhivatalokat juttatni, de magasabb polcra, mint a bel- és az igazságügyminisztérium kebelén belül létesítendő külön horvát ügyosztály élére, még horvátokat sem terveztek ültetni.

Amely szűkmarkúság mellest az is elárulja, hogy a magyar liberálisok még a horvátokkal szemben alkalmazott kivételes bánásmódra is csak kényszerűségből szánták el magukat. Ez a kényszerűség pedig éppen abból a törekvésükből fakadt, hogy jogosnak tüntessék fel a magyar nemesség által az államhatalom korlátlan birtoklására támasztott igényt. Ennek érdekében ugyanis — mint láttuk — kénytelenek voltak ragaszkodni ahhoz az erőltetett elmélethez, hogy egy meghatározott ország polgárai mindnyájan egyugyanazon nemzet kötelékébe tartoznak. Annak igazolása végett pedig, hogy Magyarország polgárai mindnyájan a magyar nemzet fiai

közé sorolandóak, jobb híján csupán történeti érvekre hivatkozhattak; így minde- nekfölött arra, hogy Magyarország történelmileg kialakult egységes államisággal bír, s a magyar államot hajdanán a magyarok — és éppen a magyarok — szervezték meg. Ilyen körülmények között viszont a horvátok nemzeti különállását — az ország összes többi nemzetiségével ellentétben — maguk is el kellett hogy ismerjék, hiszen nem tagadhatták, hogy Horvátországot a magyar királyok annak idején mint történelmileg már ugyancsak kialakult s a magyartól addig független államisággal rendelkező területet csatolták Magyarországhoz. Sőt — a történeti érvelésmód foglyai lévén — nemcsak a horvátok nemzeti különállását nem vonhatták kétségbe, de még azt sem, hogy Horvátország belügyeinek önálló intézésére a horvátok joggal tartanak számot, hiszen nem vitathatták, hogy Horvátország a múltban, Magyarországhoz csatoltatása után is mindig rendelkezett belső önkormányzattal.

Mivel azonban a magyar liberálisoknak a horvátokkal szemben alkalmazott kivételes bánásmódja eszerint kirekesztőleg a kényszerítő körülményeknek köszönhető létét, ez a kivételes bánásmód többre már természetesen egy jottányival sem terjedt, mint amit a magyar liberálisok kényszerhelyzete valóban parancsolóan előírt. Ha tehát abba, hogy Horvátország önálló és horvát kézben lévő belső közigazgatással bírjon, a magyar liberálisok kénytelen-kelletlen belenyugodtak is, azelől, hogy a horvát *sabor* a továbbiakban a magyar országgyűlésnek alá nem rendelt, sőt azzal teljesen egyenrangú törvényhozó testületé nője ki magát, s hogy Horvátország most egyedül a *sabornak* felelős önálló kormányra is szert tegyen, már hajthatatlanul elzárkóztak. A múltban ugyanis csak Horvátország belső közigazgatá- sa folyt önállóan, a törvényeket viszont Horvátország számára is a magyar országgyűléseken hozták s a végrehajtó hatalmat legfelső fokon Horvátországban is a középponti magyar kormányzások gyakorolták. A magyar liberálisok pedig, amennyire oktalanságnak érezték volna csorbítani a horvátok történeti jogokra épült hatalmi állásait — hiszen ilyesmivel érveket szolgáltatott volna azoknak, akik csorbítani kívánták a magyarok pusztán történeti érvekkel körülbástyázott magyaror- szági egyeduralmát —, annyira oktalanságnak érezték volna azt is, ha a pillanatnyilag általuk birtokolt s a horvátok által elkövetelt, de csupán nemzeti érdekekre s nem történeti jogalapokra hivatkozva elkövetelt hatalmi állásokból a horvátoknak akár egyetlenegyét is átengednek.

A nemzeti mozgalmak iránti szűkkeblűség azonban nemcsak a magyar liberálisok eljárására nyomta rá a maga bélyegét, hanem a magyar forradalom baloldalának a vonalvezetésére is. Mert az persze igaz, hogy amikor a pesti szerb fiatalok március 18-án testületileg jelentkeztek a helybeli nemzetőrségbe, a márciusi fiatalok a legnagyobb lelkesedéssel fogadták őket, amikor pedig három héttel utóbb kitudódott, hogy Murgu még mindig a pesti Újépületben raboskodik, a márciusiak az ő kiszabadításáért is hasonló lelkesedéssel szálltak síkra. Csakhogy amikor nyilvánosságra került a pest-budai szerbek által már a forradalom másnapján megfogalma- zott petíció, a sajtóban elsőként éppen a márciusi fiatalok ítélték el őket amiatt, hogy „mint *nemzet* akarják magokat bemutatni”, s velük szemben ők is arra az álláspontra helyezkedtek, hogy Magyarországon „csak egy nemzet van, s ez a magyar”.

Ezt a szűkkeblűséget pedig a márciusiak esetében sem ellensúlyozhatta, hogy a forradalomnak a polgári átalakulást szolgáló vívmányaiban ők éppúgy egyenlően, nemzeti hovatartozására való tekintet nélkül kívánták részletetni az ország vala-

mennyi lakóját, akár a magyar liberálisok, sőt ők — valamivel messzebbmenő átalakulásra vágyva — még több ilyen vívmányban kívánták részesíteni az ország lakóit, a nem-magyarokat is. Amint ennek a szűkkeblű álláspontnak a megmásítására, akár Kossuthot, úgy a márciusi fiatalokat sem bírhatta rá a Habsburgok oldaláról fenyegető ellenforradalmi veszély tudata sem; ellenkezőleg: az ellenforradalmi veszély tudata még inkább megerősítette őket abban a meggyőződésükben, hogy helyesen járnak el, mikor szembeszállnak a nemzetiségi mozgalmak külön nemzeti jogok kicsikarására irányuló próbálkozásaival. Mert a magyar nemesség hatalmi érdekei az ő szemükben nem voltak ugyan mindennél előbbrevalóak (s hogy nem, azt felszínre is hozta például az a harc, amelyet — a magyar *nemzeti* érdekekre hivatkozó liberálisok ellenében — a magyar *nemeseknek* kivételes előnyöket szánó választójogi törvényjavaslat megváltoztatásáért vívtak), azt azonban jól látták, hogy a magyar liberálisok mennyire féltékenyen őrkdnek a magyar nemesség hatalmi helyzetének érintetlenségén, s ezért úgy érezték, hogy ha a nemzetiségi mozgalmakat nem sikerül szűk mederbe terelni, akkor minden bizonnyal csorbát fog szenvedni a magyar liberálisoknak a polgári átalakulás ügyéhez való hűsége, ez pedig jövátéhetetlenül meg fogja gyengíteni a forradalom táborát, holott ennek a tábornak a maga sorait — éppen a fenyegető ellenforradalmi veszély miatt — minél szorosabbra kellene zárnia.

Ilyen körülmények között viszont a nemzetiségi mozgalmaknak a magyar forradalom táborától való eltávolodását a márciusi fiatalok sem akadályozhatták meg. Hiába érvelt tehát Petőfi az egyenlő választójog bevezetését a magyar nemzeti érdekekre nézve mélységesen károsnak nyilvánító liberálisok ellenében azzal, hogy „a nemzetiség szent, de a szabadság még szentebb”, s hiába mutattak rá a márciusi fiatalok a horvátokhoz intézett két kiáltványukban is arra a megdönthetetlen igazságra, hogy amiképpen a magyar forradalom vívmányai az ország valamennyi lakójának közös és mindennél fontosabb nyereményei, azonképpen közös az az ellenség is, amely elsősorban veszélyezteti e vívmányok fennmaradását: „az austriai zsarnok burocracia”, s ezért az ország lakóinak — bármilyen anyanyelvűek is — elsőrendű érdekük, hogy felülemelkedve egymás közti ellentéteiken, közös táborban egyesüljenek e vívmányok megvédelmezésére: a nemzetiségi mozgalmak részt vevői — akár a magyar liberálisokat — a márciusi fiatalokat is egyenlőtlenül mérő magyar nacionalistáknak könyvelték el. És másoknak nem is igen könyvelhették el őket, ha a nem-magyarok nemzeti különállását ők szintén vonakodtak elismerni, s ezzel világosan kifejezésre juttatták, hogy — bármennyire felszámolni igyekeznek is a magyar *nemesség* kiváltságos helyzetét — a magyar *nemzet* kiváltságos helyzetét maguk is fenntartani törekednek. Így pedig Petőfi, amiképpen a magyar liberálisokat nem, azonképpen a Bärnuț vagy Hurban módjára gondolkodó nem-magyarokat sem győzhette meg arról, hogy a nemzetiség ügyét okvetlenül alá kell rendelni a szabadság ügyének, s együttműködési felhívásaikra a horvátoktól a márciusi fiatalok is teljesen elutasító választ kaptak.

Okulást azonban magyar részről egyelőre ebből a kudarcból sem merítettek. S ebben minden jel szerint közrejátszott az is, hogy a nemzetiségi mozgalmak erejét és jelentőségét a polgári átalakulás ügyének magyar hívei kezdetben szinte kivétel nélkül alábecsülték. Ami teljesen érthetetlennek persze nem mondható. A nemzetiségi mozgalmak ugyanis 1848 tavaszán még nagyon távol voltak attól, hogy az ország nem-

magyar lakóinak összességét — vagy akár csak e nem-magyarok többségét is — maguk mögött sorakoztathassák fel.

A szlovák nemzeti mozgalom Štúr körül tömörülő hangadói például nem voltak ugyan elszigetelt egyének — amiknek a Batthyány-kormány minősítette őket —, de mindenképpen csak egy szűk értelmiségi csoportra támaszkodhattak, s nemcsak az elmagyarosodott szlovák nemesek támogatását kényszerültek nélkülözni, de a polgári átalakulásban érdekelt, s ezért a magyar liberális nemesi mozgalommal rokonszenvező szlovák városi polgároknak, vagyis a szlovák városi polgárok többségének, sőt a híveiktől elidegenedni általában nem kívánó szlovák lelkészek zömének a támogatását sem élvezték, mint ezt utóbb (egy július eleji beszédében) maga Hurban is keserűen felpanaszolta. S más volt a helyzet a horvát nemzeti mozgalommal, amelynek a súlyáról Kossuth egyik márciusi alsótáblai felszólalásában szintén kicsinylően nyilatkozott ugyan, amely mögött azonban a valóságban már 1848 előtt is ott állott a nagylétszámú és szervezett Horvát Nemzeti Párt; csakogy Horvátországban a nemzeti párt követőinél is többen akadtak magyarónok — kivált a túrmezei kisnemesek körében —, s ez utóbbiak együttműködési készségére a magyar liberálisok 1848 előtti tapasztalataik alapján ekkor is komolyan építettek, jóllehet e magyarónok nagyobbbrészt megrögzött ellenségei voltak a polgári átalakulás ügyének, s 1848 előtt elsősorban éppen a horvát liberálisok polgárosító törekvéseitől féltükben s csak mint ellenfeleik ellenfeivel fogtak össze a magyar liberálisokkal. Ami meg az erdélyi román nemzeti mozgalmat illeti: erről a magyar vezetők az unió megvalósulásának elhúzódása miatt egyelőre sem Pozsonyban, sem Pesten nem alkothattak maguknak hű képet, s ha mégis szereztek róla értesületeket, véle kapcsolatos aggodalmaikat a Királyhágón inneni románok magyarbarátságának az ismeretében könnyen elhessegethették maguktól. Amint a magyarországi románok szerbellenes egyházügyi megnyilatkozásai bátorítóan hatottak a magyar vezetőkre a szerb nemzeti mozgalom elleni fellépéseikben is.

Legfőképpen pedig azért hajlottak a nemzetiségi mozgalmak alábecsülésére mind a magyar liberálisok, mind a márciusi fiatalok, mert — ahogyan ezt a kormány tagjainak esetében már tapasztalhattuk is — egyrészt tudták, hogy számottevő tömegeket a feudális elnyomást a nemzeti elnyomásnál ezerszerre súlyosabbnak érző parasztság soraiból a nemzetiségi mozgalmak 1848 előtt éppúgy nem voltak képesek megnyerni maguknak, amint a magyar nemesi ellenzék sem; másrészt meg feltételezték, hogy most viszont a parasztok — és nemcsak a magyarok, hanem a nem-magyarok is — egészen bizonyosan hálát fognak érezni azok iránt, akik kivívták a jobbágyfelszabadítást; s mindebből arra következtettek, hogy — ha a jobbágykérdés megoldása után végre a föld népében is fel fog támadni az érdeklődés más kérdések iránt is — a nem-magyar parasztok továbbra sem a magyar forradalommal szembeforduló nemzetiségi mozgalmak, hanem — mint most már magyar társaik is — a magyar forradalom jelszavait fogják magukéivá tenni.

A PARASZTSÁG ÉS A NEMZETISÉGI MOZGALMAK

S hogy ennek a várakozásnak a jogosultsága legfeljebb részleges, arra a magyar forradalom vezérkara akkor sem ébredt rá, amikor a jobbágyfelszabadítás keltette első örömmámor elültével az országot — s a nem-magyarok lakta országrészeket is — egyszerre elborította a parasztmozgalmak áradata, és így egyszerre nyilvánvalóvá lett, hogy a parasztkérdést a föld népe egyelőre mégsem, a márciusi jobbágyfelszabadítás ellenére sem tekinti még mindenben megoldottnak. De hogy a nem-magyar paraszttömegekkel kapcsolatos várakozásai nem egészen megalapozottak, arra a magyar forradalom vezérkara azon nyomban nem is igen ébredhetett rá, mivel a kibontakozó parasztmozgalmak eleinte — bármilyen sokan vettek is részt bennük nem-magyarok — az esetek többségében még semmiféle nemzeti színezettel nem bírtak. Erdélyben például (amelynek a területére addig, amíg az uniót a pozsonyi diéta mintájára az erdélyi országgyűlés is törvénybe nem iktatja, a magyar törvényhozás illetékessége nem terjedt ki, s ahol ezért a jobbágyviszonyok egyelőre április 11-e után is érvényben maradtak, ahol azonban a magyarországi jobbágyfelszabadításról értesülő parasztok áprilistól fogva mind hangosabban követelték, hogy magyarországi társaikkal hasonlóan őket is haladéktalanul szabadítsák ki a feudális rend kötelékeiből) az elharapózó parasztmozgalmakba román és magyar parasztok, a nemzeti különbségeket teljességgel figyelmen kívül hagyva, mint egymással mindenben egyetértő fegyvertársak kapcsolódtak bele. S nem volt más a helyzet a szűkebb értelemben vett Magyarországon sem: a parasztmozgalmak részvevői vegyes lakosságú vidékeken általában itt is vegyesen kerültek ki a magyar és a nem-magyar parasztok köréből.

S amint a harcba bocsátkozó parasztok nem vizsgálták, hogy melyikük milyen nemzetiségű, úgy nem vizsgálták azt sem, milyen nemzetiségűek azok a földesurak, akikkel most megbirkózni kényszerülnek. Az ortodox egyház szerémségi birtokain élő szerb parasztok például március végén és április elején éppúgy földfogláló mozgalmakat indítottak s éppúgy megkíséreltek szabadulni a majorsági jobbágyokra nehezedő terhektől, akár más helyeken magyar földesurakkal megáldott osztályos társaik. Horvátországban pedig, ahol a pozsonyi törvényeket egyszerűen nemlétezőeknek tekintették, s ennek folyományaként a jobbágyfelszabadító törvényeket sem fogantatosították, a horvát parasztok április folyamán éppúgy tömegesen kezdték követelni az azonnali jobbágyfelszabadítást, akár az erdélyi jobbágyok, s emezekhez hasonlóan sokfelé az engedelmességet is mindjárt felmondták földesuraiknak, jóllehet az itteni földesurak az erdélyiektől eltérően nem magyarok, hanem maguk is horvátok voltak.

Ha azonban a magyar forradalom vezetői, így állván a dolgok, abban a hitben éltek, hogy a nem-magyar parasztok mozgalmai a továbbiakban is s mindvégig függetlenek fognak maradni a nemzetiségi mozgalmaktól, akkor bizony súlyosan tévedtek. Mert a magyar kormány, kímélni akarván a már a márciusi jobbágyfelszabadítás által is érzékenyen érintett földbirtokosok érdekeit, hosszú hónapokig semmit sem tett az egyelőre márciusban is orvosolatlanul hagyott paraszti sérelmek orvoslására, s ezzel lehetőséget teremtett arra, hogy a nemzetiségi mozgalmak vezetői viszont véle ellentétben mint a parasztság érdekeinek felkarolói, mint a parasztság lelkes védelmezői lépjenek fel. A nemzetiségi mozgalmak vezetői pedig kapva kaptak ezen a lehetőségen.

Igaz, korántsem mindnyájan vagy legalábbis nem mindnyájan egyformán. Az erdélyi ortodox egyház feje, Andrei Şaguna püspök például — aki szembenállott ugyan a magyar liberálisokkal, de elsősorban nem mint román, hanem mint a Habsburg-abszolutizmus odaadó híve — április első felében egyetlen hét leforgása alatt ötvennégy románlakta falvat látogatott végig, de nem azért, hogy a jobbágyfelszabadítást sürgető falusiakat megnyerje a román nemzeti mozgalomnak, csak hogy lecsendesítse őket. A magyarországi szerbek egyházi vezetője, Josif Rajačić karlócai metropolita viszont — aki a polgári átalakulás ügyének szintén esküdt ellensége volt, az egyházi birtokok megnyírbálását meg végképp nem óhajtotta tétlenül nézni, de egy autonóm szerb vajdaság létrejövetelét maga is szívesen vette volna — az egyházi birtokokon felkelt szerb parasztok megfélemezésére habozás nélkül felhasználta a magyar kormányzervek segítségét, s kiáltványok révén másutt is béketűrésre igyekezett bírni a földesuraik ellen fordult szerb parasztokat, arra a kérdésre azonban, hogy ha béketűréssel lesznek, akkor kitől várhatják majd sérelmeik orvoslását, híveinek már nemcsak azt nem válaszolta, hogy a kormánytól vagy a népképviselői országgyűléstől, de azt sem, hogy az uralkodótól, hanem azt felelte, hogy egyedül az összeülő szerb nemzeti gyűléstől. . .

Amely ügyeskedés mindazonáltal közelébe sem érhetett Jellačićénak. Az április 18-a óta már zágrábi hivatalhelyén tevékenykedő Jellačić ugyanis — bármennyire kötötte is magát ahhoz az állásponthoz, hogy a pozsonyi törvények hatálya Horvátországra nem terjed ki —, felmérve a fennhatósága alatti területeken futótűzként elharapózott parasztmozgalmak erejét, igen gyorsan megértette, hogy ha a horvátországi jobbágyfelszabadítást addig halogatná, amíg a *sabor* maga is törvénybe nem iktatja újólag, akkor törekvései a paraszti tömegek elégedetlenségén könnyen zátonyra futhatnának, s ezért egy április 25-én kibocsátott báni nyilatkozatában, katonához illő határozottsággal egyszerre kettévágva a gordiuszi csomót, meglepetésszerűen, de annál ünnepeyesebben — s mintha ez csak tőle függne — bejelentette, hogy többé a horvátországi és a szlavóniai jobbágyok sem tartoznak úrbéres szolgáltatásokat teljesíteni vagy papi tizedet adni. S tette ezt abban a nyilvánvaló — és jogos — reményben, hogy a horvátországi parasztok úgysem fogják firtatni, vajon a pozsonyi országgyűlés idevágó végzései nyomán, avagy valaminő más — ténylegesen nem létező — jogforrásokra támaszkodva cselekedett-e így, hanem érdeklődést kizárólag közléseinek érdemi része iránt fognak tanúsítani, miért is neki ebből a lépésből nemcsak hátránya nem, de egyenesen előnye fog származni, hiszen a történetek után a horvátországi parasztok várva várt felszabadítójukat éppen benne fogják látni.

Ha pedig a paraszti tömegek megnyeréséért folyó versenyben a magyar kormány esélyeire most eszerint még olyan nemzetiségi politikusok vagy éppen magukat nemzetiségi politikusoknak csupán kiadó ellenforradalmárok is súlyos csapásokat mérhettek, akiknek a szemében a paraszt korábban tán emberszámba sem ment, még inkább megtehették ezt az olyan nemzetiségi politikusok, akik nem kényszerültek megbirkózni a Jellačićok belső fenntartásaival, minthogy — a magyar liberálisokhoz hasonlóan — maguk is meggyőződéses hívei voltak a polgári átalakulásnak, de nem ütköztek bele a magyar liberálisok belső fenntartásaiba sem, minthogy — emezektől eltérően — egyáltalán nem kötődtek földesúri érdekekhez. És az elégedetlenkedő nem-magyar parasztok hamarosan tapasztalhatták is, hogy — ellentétben a magyar

hatóságokkal — a nemzetiségi politikusok jobbjai megértéssel és együttérzéssel fordulnak feléjük.

Tapasztalhatták ezt kivált az erdélyi román parasztok, hiszen sem a marosvásárhelyi román jurátusok, sem a Butteanu körül csoportosuló kolozsvári román értelmiségiek nem érték be azzal, hogy pusztán a maguk nevében követeljék az erdélyi jobbágyok haladéktalan felszabadítását, hanem — a balázsfalvi papnövelde radikális hallgatóival egyetértésben — már március végén tervbe vették, hogy követeléseik nagyobb nyomatékául április 30-án, Tamás vasárnapján minél több paraszt mozgósításával tömeggyűlést is fognak tartani Balázsfalván, ennek előkészítése céljából pedig április elején már egy sor kisebb gyűlést is szerveztek — elsősorban Iancu szülőföldjén, az Erdélyi Érchegység falvaiban —, s ezeken a törvényes jobbágyfelszabadító intézkedések türelmes bevárására intették ugyan hallgatóikat, azt azonban így is világosan kifejezésre juttatták, hogy a jobbágyfelszabadítást mindennél fontosabb és mindennél sürgetőbb tennivalónak ítélik.

De a radikális nemzetiségi politikusok jóindulatáról megbizonyosodhattak példának okáért az alsóribeli szlovák parasztok is — akik a Hont megyei hatóságok megdöbbenésére már március második felében legelő- és erdőfoglalásokat követtek el, s ezzel egyidejűleg a majorsági jobbágyok felszabadítását, valamint a szőlődézsma eltörlését is követelni kezdték —, hiszen vezetésüket habozás nélkül magára vállalta a megyeházán már 1848 előtt is parasztlázítóként nyilvántartott helybeli néptanító, Ján Rotarides s, megmozdulásukról értesülvén, támogatásuk céljából azonnal a helyszínre sietett a kiváló fiatal szlovák költő, Janko Král is. Amint a határőr-sorban élő sok-sok horvát és szerb paraszt szintén könnyen meggyőződhetett a nemzetiségi politikusok jóakarataról, hiszen a hadsereg szervezetének érintetlenségén féltékenyen őrködő udvar a márciusi vívmányok kodifikálásakor már abba is csak elkeseredett viták után egyezett bele, hogy az eljövendő népképviselési országgyűlésre a korábbi gyakorlat megmásításával a határőrezredek is elküldhessék majd egy-egy képviselőjüket, s ezért az udvar feltételezett együttműködési készségét kockáztatni nem kívánó magyar kormány jóideig semmi jelét nem adta annak, hogy bolygatni szándékozik a határőrvidék belső rendjét, a horvát nemzeti mozgalom hangadóit viszont — tudjuk — már március 25-i zágrábi összejövetelükön teljes határozottsággal követelték, hogy a jobbágyokéihoz hasonlóan a határőrök feudális kötelmeit is mielőbb számolják fel, két nappal később pedig — ez sem újság már számunkra — ugyanezzel a követeléssel léptek fel a szerb nemzeti mozgalom Újvidéken egybegyűlt hívei is, s ezek a kezdeményezések persze az érdekelt határőrök előtt sem maradtak rejtve.

A márciusi jobbágyfelszabadítással mindent elintéztettek még nem érző nem-magyar parasztok soraiban tehát fokról fokra mindinkább gyökeret verhetett és vert is az a nézet, hogy a múltbeli helyzettől eltérően végre az ország legelesettebbjei is találhatnak pártfogókat, de kizárólag a nemzetiségi politikusok között. S e nézet meggyökeresedésének rövidesen látható jelei is adódtak — mindenekelőtt a Tamásvasárnapi balázsfalvi gyűlésen, amelyen az erdélyi főkormányzók tilalma és a Balázsfalván székelő fogarasi görög katolikus püspök, a mindenben a főkormányzókhoz igazodó Ioan Lemény tiltakozása ellenére legalább kétezer paraszt sereglett egybe. Az ilyen és hasonló megnyilvánulások pedig immár azokat a nemzetiségi politikusokat is gondolkodóba ejtették, akik eredetileg teljesen szükségtelennek ítélték, hogy külön is szót emeljenek a parasztság követelése mellett, mert a nemzeti jogegyenlőségben

olyan egyedülálló csodaszert láttak, amely — ha egyszer sikerül birtokába jutni — mintegy magától meg fog oldani minden más problémát is.

Hurban például, aki április 26-án a nem túlságosan népes miavai gyűlésen még megfedtte a hallására egybeverődött szlovák parasztokat amiatt, hogy a jobbágyfelszabadítást többre tartják a nemzeti egyenjogúság kivívásánál, két nap múlva, mikor Brezován jóval nagyobb — több mint háromezer főnyi — hallgatóságához szólhatott, de nemcsak azt tapasztalhatta, hogy itt mennyivel több paraszt kíváncsi az ő véleményére, hanem azt is, mennyire nehezményezik az illetők, hogy a helybeli uraság, az Erdődy grófi család elvette tőlük a korábban általuk használt erdő- és legelőrészeket, a panaszkodókat már jónak látta arra biztatni, hogy a szóban forgó földdarabokat akár erőhatalommal is foglalják vissza. És ez csupán az első tünete volt a Hurban politikájában most hirtelen lezajló változásnak: ettől kezdve ő immár minden lehetséges alkalommal szóba hozta — és a szlovák nemzeti mozgalom vezetői közül éppen ő hozta szóba leggyakrabban —, hogy az úrbéres földekhez hasonlóan feudális terhektől mentes területekké kellene átalakítani az egyéb parasztbirtokokat is, kivált az általa legközelebből ismert vidéken, Nyitra megye északnyugati szélein különösen nagy kiterjedésű s ezért különösen sok paraszt sorsát meghatározó irtásföldeket.

De ugyanilyen fordulat volt észlelhető ekkortájt Bärnuþnál is, aki április 30-án — bár az aznapra hirdetett balázsfalvi gyűlés előkészületeibe nem folyt bele — maga is megjelent Balázsfalván s itt azután szintén bőséges tapasztalatokra tehetett szert. A gyűlésre eljött parasztok ugyanis semmi egyebet nem követeltek, mint a jobbágyviszonyok késedelem nélküli felszámolását, s a tanácskozás három fő szónokát, Papiulliant, Iancut és Butteanut nagy lelkesedéssel fogadták ugyan, de láthatóan csak azért, mert noha ők most megint sürgették a román nép nemzetként való elismerését, a jobbágyfelszabadításról ez alkalommal is mint elsőrendű s amazzal legalábbis egyenrangú teendőről emlékeztek meg. Mire tehát a gyűlés vége felé szóhoz jutott, Bärnuþnak sem volt nehéz megértenie, hogy eredeti programja bővítést igényel, s ennek megfelelően felszólalásában ekkor már ő sem csak a nemzeti egyenjogúság szükségét hangoztatta, hanem azt is, hogy „elérkezett a jobbágyság eltörlésének az ideje”. Amivel melleleg nemcsak azt érte el, hogy a jelenlévő parasztok őt is megajándékozzák bizalmukkal, hanem egy csapásra meghódította magának a gyűlés megrendezését annak idején nélküle kezdeményező radikális fiatalokat is, ez pedig egyben azt is lehetővé tette számára, hogy — érvényesítve az életkorából fakadó helyzeti előnyöket — mindjárt az erdélyi román nemzeti mozgalom legfőbb és egyedül hivatott irányadójának a szerepét is egyszer s mindenkorra kisajátítsa.

Hiába nélkülözték tehát a magyarországi nemzetiségi mozgalmak a paraszti tömegek támogatását egészen a forradalom kitöréséig: a forradalom kitörését közvetlenül követő hetekben a nemzetiségi mozgalmak iránti érdeklődés és rokonszenv egyszerre kezdett beleplántálódni a nem-magyar parasztság soraiba, s a nemzetiségi mozgalmak felé forduló parasztok megnyerésére most nem is csak a nemzetiségi politikusok jobbainak nyilott lehetőségük, hanem a nemzeti eszme Hurbanhoz vagy Bärnuþhoz hasonló megszállottjainak, sőt a Jellačić típusú ellenforradalmároknak is. S igaz, az összes nem-magyar parasztot a nemzetiségi mozgalmak továbbra sem sorakoztathatták fel maguk mögött — kivált azokat nem, akiknek a körülményeit már a márciusi fordulat is ugrásszerűen megjavította. De ha eszerint a

szűkebb értelemben vett Magyarországon élő szlovák, ukrán és román parasztok zömét a nemzetiségi mozgalmaknak a márciusi fordulat után sem sikerült a maguk oldalára vonniuk, annál nagyobb hódításokat tehettek most már a nemzeti jelszavak azoknak a parasztoknak a körében, akiknek a pozsonyi jobbágyfelszabadításból sem származott vagy legfeljebb elenyésző mérvben származott közvetlen előnyük. Márpedig a feudális rend felszámolását még csupán váró s egyre türelmetlenebbül váró erdélyi román jobbágyok éppúgy ebbe a csoportba tartoztak, akár a szerb és a horvát határőrök meg a felszabadulásukat Jellačić javára író horvát úrbéresek, s ebbe a csoportba tartozott persze sok olyan szlovák paraszt is, aki úrbériséggel 1848 előtt egyáltalán nem vagy csak nagyon elégtelenül volt ellátva.

És a magyar hatóságok idővel megkísérelték ugyan feltartóztatni a nem-magyar paraszti tömegek és a nemzetiségi mozgalmak egymáshoz való közeledését, azok az intézkedések azonban, amelyeket ennek érdekében foganatosítottak, részint megkéstek s egyébként is félrendszerű szabályoknak bizonyultak, részint pedig a várttal éppen ellentétes hatást eredményeztek. Azt például, hogy a szerb határőrök helyzetét teljesen mégsem hagyhatja a régiben, május végére a kérdést addig kerülgető Batthyány-kormány is csak belátta, s ezért a május 30-i minisztertanács kimondotta, hogy a három temesközi határőrezred meg a sajkás zászlóalj kötelékébe tartozó granicsárok egyfelől a kincstár számára többé semmiféle robotmunkát nem lesznek kötelesek végezni, másfelől meg, ahol elegendő legeltetőhellyel nem rendelkeznek, ott állataik legeltetésére ezentúl a kincstári erdőket is igénybe vehetik (ha ez „az erdők kára nélkül megtörténhetik”), majd a kormány azt is kinyilatkoztatta, hogy a határőrök által sérelmezett terhes állami közmunkák és magas sóárak korlátozása tárgyában annak idején még további előrelépéseket is fog kérni a népképviselői országgyűléstől. Mire azonban megszülettek ezek a határozatok, addigra a szerb határőrök körében már rég közmeggyőződésé lett, hogy helyzetük gyökeres megjavulását egyedül az autonóm szerb vajdaság létrehozásától várhatják; a határőrfalvak lakóit ugyanis időközben teljesen átította az a hit, hogy a vajdaság létrehozása után a végvidéken nemcsak a kincstári robot fog megszűnni, hanem többé egyáltalán „nem lesz földesúrként működő katonai kincstár”, s azzal együtt el fog enyészni minden regalejog, minden hídvam- és révpénzfizetési kötelezettség is, holmi erdei legeltetésre pedig a nép többé végképp nem fog rászorulni, hiszen „legelője annyi lesz, amennyit csak akar”.

És ha eszerint a kormány részéről megajánlott kedvezmények az érdekelteket most már nemigen hangolhatták a magyar forradalom javára, még kevésbé kelthetett bennük rokonszenvet a magyar hatóságoknak a megtorló és megfélemlítő intézkedések iránti vonzalma; példának okáért az, hogy Hont megye a pribeli parasztmozgalom miatti haragjában Rotaridest és Kráľt haladéktalanul elfogatta s ezt az — igazolni melleleg még bírói ítélettel sem próbált — eljárást azután a kormány is jóváhagyta.

Hiába mutatott tehát a kormány hol kérlelhetlenséget, hol meg barátságosságot: a nemzetiségi mozgalmak jelszavainak a nem-magyar paraszti tömegek körében végbemenő fokozatos térhódítását emezzel sem hátráltathatta, amazzal pedig egyenesen siettette. És ha a nemzetiségi mozgalmak jelszavainak a nem-magyar paraszti tömegek körében végbemenő térhódítása így mindenképpen ellenére feltartóztathatatlan folyamattá lett a szűkebb értelemben vett Magyarországon is, még inkább azzá lett Erdélyben, ahol a végrehajtó hatalmat a magyar kormány egyelőre nem is ragadhatta magához, hanem az erdélyi országgyűlésen megalkotandó uniós törvény

becikkelyezéséig változatlanul az erdélyi főkormányshék és az erdélyi főhadparancsnokság kezében volt kénytelen hagyni. Mert a paraszmozgalmakat az idevaló birtokosok érdekében ezek az *ancien régime* megrögzött hívei által irányított hatóságok is igyekeztek leszerelni, csak hogy olyan eszközökkel, amelyeknek az igénybevétele egyedül arra lehetett alkalmas, hogy még a magyar forradalom és a román nemzeti mozgalom között esetleg ingadozó román parasztoakat is mind a nemzeti mozgalom táborába kergesse.

Ha például arról értesültek, hogy valahol parasztmegmozdulásra került sor, a tett helyére az erdélyi hatóságok többnyire nemcsak megyei tisztviselőket rendeltek ki, hanem mindjárt fegyveres karhatalmat is, s gondosan ügyeltek arra, hogy román lakosságú falvak ellen lehetőleg mindig székely határőröket vagy a közeli városokból való magyar nemzetőröket vezényeljenek. Beérni azonban ezzel sem érték be: a megyék legtöbbje a nyugtalankodó paraszto elrettentésére április végén vagy május elején a főkormányshék engedélyével a rögtönítélő bíraskodást is bevezette, s a statárium hírével a falvakba szétrajzó tisztviselők zöme makacsul ragaszkodott ahhoz az ősi erdélyi szokáshoz, amely előírta, hogy a statárium meghirdetésekor a nagyobb nyomaték kedvéért valamennyi község határában azonnal állítsanak fel egy-egy bitófát is. Közben pedig a főkormányshék többrendbeli elfogató parancsot is kiadott Butteanu, Papiu-Ilarian és más olyan radikális román politikusok ellen, akiket a román paraszti tömegek ekkorra már igazi népbárátoknak könyveltek el.

A MÁJUSI NEMZETISÉGI TANÁCSKOZÁSOK

Mire tehát május derekán megnyíltak a magyarországi nemzetiségek első nagy nemzeti gyűlései, magyar részről már éppen elég olyan lépést tettek, amely a magyar forradalomtól nemcsak a kitörése által márciusban még határtalanul fellelkesített nemzetiségi politikusok közül távolíthatott el sokakat, hanem a nem-magyar közemberek tekintélyes hányadát is alkalmas volt jóvátehetetlenül elidegeníteni tőle. Miközben a nemzetiségi mozgalmak soraiban mind nagyobb tért hódítottak a bécsi udvar iránti illúziók — elsősorban annak az ideiglenes alkotmánynak a jóvoltából, amelyet az uralkodó az osztrák kormány javaslatai alapján április 25-én bocsátott ki Ausztria számára; ez az alkotmányirat ugyanis a birodalom Lajtán túli területein a magyarországgal — legalábbis papíron — merőben ellentétes helyzetet teremtett, amennyiben Ausztria valamennyi népét biztosította nyelvének és nemzetiségének sérhetetlenségéről.

Az udvar iránti illúziók térhódítása pedig nemcsak a magyar forradalomtól való elidegenedést fokozhatta tovább, hanem immár a kifejezett magyarellenességet is lánggra lobbanthatta — kivált az olyan nemzetiségi politikusok körében, akik noha a magyar forradalomért különösebben már a kezdet kezdetén sem lelkesültek, akkor még éppenséggel szembe sem fordultak véle, de mert a nemzeti egyenjogúság kivívását a belső polgári átalakulásnál is sokkalta fontosabbnak vélték, nemzeti követeléseik konok semmibe vételét sehogy sem viselhették el. És az udvar iránti illúziók térhódítása azután magával hozta azt is, hogy az ilyen nemzetiségi politikusoknak az állásai most még inkább megszilárdultak a nemzetiségi mozgalmak sorain belül, s ezzel párhuzamosan persze tovább öregbedtek azoknak a nemzetiségi vezérférfiaknak az

állásai is, akik eleve is az udvar készséges hívei voltak, s ezért eleve is a legnagyobb bizalmatlansággal tekintettek a magyar forradalomra. S mert mindezenközben kezdett megteremtődni a nemzetiségi mozgalmak paraszti háttérje is, most a részint eleve is magyarellenes, részint fokozatosan magyarellenes irányba terelődő nemzetiségi politikusok elhatározottsága is jócskán megnőtt. Ez a fejlemény pedig magától értendően csak újabb pusztítást tehetett a magyar forradalom és a nemzetiségi mozgalmak közötti békés kiegyenlítés amúgy is szerfölött romlékony esélyeiben.

Mindazonáltal a nemzetiségi mozgalmaknak a magyar forradalommal való szembefordulása teljessé még május derekára sem lett. A szlovák nemzeti mozgalom például egyértelműen még ez idő tájt sem, az előző hetekben történtek ellenére sem mondott le a magyar forradalommal létrehozandó megegyezésről, amint erről a maga sajátos adottságaiból következőleg nem is mondhatott le túlságos könnyedséggel. Hiszen a márciusban ki nem elégitett parasztok aránya a szlovákok között — mint láttuk — sokkal kisebb volt a többi nemzetiség kielégítetlen parasztjainak az arányánál, s emiatt a szlovák nemzeti mozgalom paraszti háttérje sem nőtt akkorára, amekkorára más nemzetiségi mozgalmaké. A szlovák nemzetiségi politikusok ebből fakadó — önmagukban sem csekély — nehézségeit pedig még tetézte azután, hogy — ellentétben a horvát és a szerb mozgalommal, amely a maga számára a határőrök tömegeinek megnyerése révén komoly fegyveres támasztékot is tudott biztosítani — a szlovák mozgalom semmiféle kész fegyveres erőre nem támaszkodhatott. Nem beszélve arról, hogy — eltérően a magyar koronának alávetett szerbektől és románoktól, akikre a határokon túl élő szerbek, illetve románok együttérzése is bátorítóan hathatott — a szlovákok külső segítséget legfeljebb a csehektől remélhettek, a cseh nemzeti mozgalom segítségének az igénybevételét pedig lehetőség szerint mellőzni szeretnék volna, nehogy végül is cseberből vederbe: magyar uralom helyett cseh főség alá kerüljenek.

Amikor tehát a szlovák nemzeti mozgalomnak a Felvidék legkülönbözőbb szögleteiből Liptószentmiklóstra sereglett vezetői május 10-én mintegy negyvenen tanácskozást tartottak, hogy addig csupán megyénkint külön-külön felvetett s egyelőre mindennemű fogamat nélkül maradt követeléseiket ez alkalommal a nagyobb nyomaték kedvéért immár a szlovák nép egészének a nevében foglalják írásba: valamennyien egyetértettek abban, hogy most a korábbiaknál messzebbmenő követelésekkel kell előhozakodniuk, de valamennyien egyetértettek abban is, hogy álláspontjukat továbbra sem volna bölcs dolog minden esetleges jövőbeli alkudozásnak eleve útját vágó *határozat* köntösébe öltöztetniük, hanem kívánságaikat még mindig csupán tárgyalási alapul szolgáló *petíció* formájában szabad előterjeszteniük, s ezt a petíciót sem egyedül az uralkodóhoz, hanem a magyar kormányhoz és az összeüledő népképviselési országgyűléshez is el kell juttatniuk.

S a Liptószentmiklóson végül megszületett petíció pontjai között — nem vitás — voltak olyanok is, amelyekről kidolgozóik eleve tudhatták, hogy magyar részről teljességgel elfogadhatatlanoknak fogják minősíteni őket — hiszen a petíció (azokon a követeléseken túl, amelyeknek már a *Bratia Slováci!* kezdetű kiáltvány is hangot adott) többek között külön szlovák egyetem felállítását, a választójogi cenzus eltörlését, a sajtótörvényben előírt óvadékfizetési kötelezettség felszámolását meg Rotarides és Král szabandonbocsátását is követelte, s követelte persze a szlovák népnek nemzetként való elismerését, sőt követelte, hogy az ország minden népe létrehozassa

a maga nemzeti törvényhozó testületét, az ország egészére kiterjedő hatáskörű országgyűlés pedig az egyes *nemzetek* képviselőiből tevődjék össze és az ország valamennyi népének a nyelvét fogadja el tárgyalási nyelvül, s ezekhez a pontokhoz a petíció még azt a követelést is hozzáfűzte, hogy a szlovák lakosságú területeken szervezenek önálló, szlovák parancsnokokkal bíró és szlovák vezényleti nyelvű nemzetőrséget — nyilvánvaló azonban, hogy e követelések közül jó néhányat maguk a Liptószentmiklóson egybegyűltek is csak afféle diplomáciai többletkövetelésnek tekintettek, s ezeket csupán azért és éppen azért illesztették bele petíciójukba, hogy elejtésüket utóbb, a magyar kormánnyal folytatandó tárgyalások során majd szerényebb követeléseik teljesítésének az árává nyilváníthassák.

S amint a liptószentmiklósi tanácskozás résztvevőiről általában elmondható eszerint, hogy semmiképpen sem törekedtek áthághatatlanná tenni azokat az akadályokat, amelyek eltorlaszolták a magyar forradalommal kötendő megegyezés útját, úgy a tanácskozás résztvevői közül némelyekről még az is elmondható, hogy azokat az akadályokat, amelyek a megegyezést nézetük szerint leginkább hátráltathatták volna, az útból egyenesen eltakarítani igyekeztek — olyannyira, hogy emiatt a gyűlés a petíció egyik legfontosabb pontját, a parasztkérdésnek szentelt 11. pontot a többtől eltérően csupán elkeseredett vita után tudta tető alá hozni. Hurban ugyanis azt javasolta, hogy ez a pont követelje a földesurak által a parasztoktól 1848 előtt önkényesen elvett irtásföldek és egyéb birtokterületek visszaszolgáltatását, továbbá a majorsági jobbágyság felszabadítását és a földesúri regalejogok eltörlését. Hodža viszont ellenezte ezt az indítványt, mondván, hogy ilyen követeléseknek a petícióba való felvétele „az urakat még jobban elidegeníti tőlük”. S a vitában végül Hurban maradt felül, mert az elnöklő Štúr és a jelenlévők többsége az ő álláspontjához csatlakozott, megsemmisítő vereséget azonban Hodža sem szenvedett.

A petíció elkészülte után ugyanis a további teendőket illetően Hurban annak a véleményének adott hangot, hogy a petícióban foglaltak nyilvánosságra hozatala végett másnap a környékbeli falvak lakóinak a mozgósításával nagy népgyűlést kellene tartani a megyeháza előtti piacon, majd a petíciót körözni kellene a szlovák lakosságú vármegyékben, s csak, miután minél többen aláírták, kellene eljuttatni címzettjeihez. Hodža viszont, bár a petíció minél többekkel történő aláíratását maga is helyeselte, a másnapi tömeggyűlés ötletét — mint amelynek a kivitelezése szintén csak a magyarok felingerlésére volna jó, azaz szintén csak kárt okozna a szlovák nemzeti mozgalomnak, s amelyet az idevalósi népnek a mozgalom iránti nagyfokú részvétlensége miatt amúgy sem lehetne megvalósítani — kerekén elutasította. Ebben a kérdésben pedig a többség végül is Hodžának adott igazat, úgyhogy a petíció ünnepélyes nyilvánossághozatala másnap csakugyan nem népgyűlésen, hanem mindössze a Liptószentmiklóssal határos andrásfalvi fürdő véletlenszerűen egybeverődött üdülővendégeinek a színe előtt zajlott le.

Végeredményben tehát — bármennyire nyilvánvalóvá tette is a liptószentmiklósi gyűlés, hogy a szlovák mozgalom vezérkara hajthatatlanul kitart a maga nemzeti követelése mellett — a magyar—szlovák kiegyenlítés felé vívó út május 10-e után is nyitva maradt. Annál áthidalhatatlanabbá lett viszont ekkorra az a szakadék, amely a magyar forradalom és a horvát nemzeti mozgalom között tátongott. S ezen az sem változtatható, hogy az udvari körök a március 25-i zágrábi petíciónak a belső polgári átalakulást sürgető pontjaival éppoly kevésbé tudtak rokonszenvezni, mint a magyar

forradalom hasonló törekvéseivel, a magyar forradalommal való nyílt szembe fordulást pedig egyelőre minden módon elodázní igyekeztek, s ezért a petícióval Bécsbe siető horvát küldöttség az uralkodótól március 30-án kitérő választ kapott előterjesztéseire. Az elutasítás ugyanis legfeljebb az udvarral szemben kelthetett elégedetlenséget — s azt sem a horvát nemzeti mozgalom udvarhú többségében, csupán a mozgalom liberális kisebbségében —, a magyar forradalomhoz való közeledésre azonban a horvát nemzeti mozgalom hívei közül ez még senkit sem ösztönzött. És az udvarral szembeni elégedetlenséget is mérsékelte az, hogy ha a petíció érdemleges tárgyalását az uralkodó elhárította is magától, a petícióban foglalt követelések egyik legfőbbje, Jellačić báni kinevezése mégiscsak teljesült. S csalódottság persze ezek után és ellenére is maradt még a horvát liberálisokban. Ezzel azonban már Jellačić egymaga is képes volt megbirkózni, nagyon jól tudván, mit kell tennie, hogy csalódottságukat az illetők órá magára semmiképpen se terjesszék ki, hogy tehát mögötte a horvát liberálisok éppoly lelkesen sorakozzanak fel, akár udvarhú társaik, s így azután — ha közvetlenül e horvát liberálisok nem nyerhetők is meg az udvarnak — közvetve, mint az ő támogatóit ezeket is csak be lehessen majd fogni az udvar ellenforradalmi törekvéseinek a szekerébe.

Kezdte pedig Jellačić azzal, hogy Zágrábba érkezete után egy ünnepélyes szózatban nem kevésbé ünnepélyesen kinyilatkoztatta: „Az én vágyam és az én főcélom a nemzet és a haza boldogulása.” Majd ehhez mindjárt hozzáfűzte azt is, hogy amíg Horvátország és Magyarország viszonyát merőben új, az önállóság és az egyenlőség szellemének tökéletesen megfelelő alapokra nem helyezik, addig ő a magyar kormánnyal semmiféle érintkezésbe nem fog lépni. S minthogy a szózatban — a március 25-i petícióval egybevágóan — nemcsak azt hangsúlyozta, hogy rendkívül fontosnak tartja a horvát *sabor* mielőbbi összehívását, hanem azt is, hogy a *sabor*nak „az egész nemzet valódi nemzeti akaratát”-t kell megszólaltatnia s ezért „rendi különbség nélkül” létrehozandó testületnek kell lennie: már ezzel a bemutatkozó nyilatkozattal sem csak a horvát nemzeti mozgalom jobbszárnyát elégíthette ki, de nagymértékben a maga javára hangolhatta a horvát liberálisokat is.

Jellačićnak pedig gondja és módja is volt arra, hogy a bemutatkozó szózatával kivívott első sikert hamarosan újabbakkal is tetézzé. Hiszen például az ő következő lépése, a jobbágyfelszabadításról intézkedő április 25-i báni nyilatkozat kibocsátása sem csak a parasztság körében arathatott tetszést, hanem a horvát liberálisok soraiban is. Amint tovább öregbíthette a horvát liberálisok Jellačić iránti rokonszenvét az a küszöbön álló *sabor* előkészítése céljából május 8-ával kezdődően megrendezett báni értekezlet is, amelyre Jellačić a horvát rendek válogatott képviselőit hívta meg. Mert Jellačić, amennyire ügyelt arra, hogy a Horvát Nemzeti Párttal szembenálló, magyarbarát politikusok közül senki se lehessen jelen az értekezleten, annyira ügyelt arra is, hogy a nemzeti párt liberális kisebbségének a hangadói viszont kellő számban részt vehessenek rajta. S mert ugyanő az értekezlettel olyan választójogi szabályzatot fogadtatott el azután, amely meglehetősen eltért ugyan attól, amivel bemutatkozó szözata kecsegtette a közvéleményt — hiszen lehetővé tette, hogy a horvát főrendek és közjogi méltóságok továbbra is helyet foglaljanak a *sabor*ban —, a törvényhatóságok képviselőinek megválasztásába azonban (igaz, csak közvetve, elektorok révén) végre valóban beleszólást biztosított a nem-nemeseknek is.

Mire tehát ismeretessé lett Zágrábban, hogy a május elején Bécsben járt Batthyány követelésére az uralkodó a magyarországi főhadparancsnokokat a magyar kormány iránti engedelmségre utasította s ilyen értelmű utasítást küldött Jellačićnak is: a talaj már kellőképpen elő volt készítve ahhoz, hogy a horvát nemzeti mozgalomnak a báni értekezleten éppen együtt ülő vezetői — a liberálisok is — mind kötelességüknek érezzék azonnali óvást emelni ez ellen a lépés ellen. S május 11-re meg is született a báni értekezletnek az uralkodóhoz intézett felirata, amely egyfelől hosszan méltatta Jellačić érdemeit, másfelől meg immár az értekezlet részvevőinek a nevében is kinyilvánította, hogy a horvátok nem vethetik alá magukat a magyar kormánynak, s nem pusztán azért nem, mert ez sértené a horvát nemzeti érdekeket, de azért sem, mert a magyarok Ausztriától teljesen független magyar állam létrehozásán fáradoznak és így súlyosan veszélyeztetik az uralkodóház nagyságát és „az osztrák államkötelék épségé”-t is. A báni értekezlet liberális részvevői pedig nemcsak ennek a szempontnak a kiemelésébe egyeztek bele, hanem abba is, hogy a felirat végezetül még a horvát nemzet „rendíthetlen jobbágyi hűség”-ből fakadó segítségét is felajánlja „a trón megzilárdításá”-ra és a birodalmi egység megvédelmezésére.

S ha a horvát liberálisok még ebbe is belementek, azt — meglehet — csupán azért tették, mert a felirat nem egyszerűen a régi rend helyreállításában való közreműködésre, hanem egy új berendezkedésű, „szabad” és „szervesen tagolt” (értsd: az egyes tartományoknak — így Horvátországnak is — nagyfokú autonómiát biztosító) birodalomért vívandó harcra kötelezte el aláíróit, s mert Jellačić liberális színezetű intézkedései meg az április 25-én nyilvánosságra hozott ideiglenes osztrák alkotmány szép szavai ekkorra már valóban, szívük mélyén is elültették bennük azt a — ténylegesen persze hiú — reményt, hogy a Habsburgok az ő szövetségesi szolgálataikat készek is lesznek a birodalom ilyesféle újjászervezésével viszonzni. Bármennyire kétségtelennek látszik is azonban, hogy a horvát liberálisokat májusban sem holmi ellenforradalmi törekvések diadalra segítésének, hanem egyedül a horvát nemzeti érdekek érvényesítésének a vágya vezérelte, s Jellačić csupán azért lehetett képes most ennek ellenére őket is teljesen a maga — s ezáltal közvetve az udvar — oldalára vonni, mert időközben megtévesztő illúziók uralkodtak el rajtuk: magától értetődően ez sem változtat azon, hogy ha az udvarnak most ők is felkínálták a maguk segítségét, akkor ezzel ténylegesen most ők is az ellenforradalom szolgálatába szegődtek.

Amint az ellenforradalom számára nyújtott fogózat a május 13—15-én Karlócán lebonyolított szerb nemzeti gyűlés is. Mert ennek a gyűlésnek a részvevői között akadtak ugyan, akik — mint például Teodor Pavlović, a Pesten kiadott liberális szellemű *Sveobšte jugoslavenske i serbske narodne novine* szerkesztője meg Jakov Ignjatović, a fiatal szentendrei író vagy Jovan Hadžić újvidéki városi tanácsnok — sejtették, hogy ha a szerbek most frontot nyitnak a magyarok ellen, akkor ebből mindkét népnek csak kára lehet majd, s akik ezért még mindig, a magyar részről mutatott eddigi hajthatatlanság ellenére is a magyarokkal kötendő megegyezés útját szerették volna egyengetni, ezeknek a férfiaknak a hangja azonban a szó szoros értelmében elveszett a Karlócat ellepő — nagyrészt a határörvidék falvaiból kikerült s a gyűlés vége felé már hat—nyolcezres létszámúvá terebélyesedett — sokaság szenvedélyes zúgásában. Annál nagyobb tábora volt viszont Karlócán Stratimirovićnak, aki a Habsburgokra — Hadžićekhoz hasonlóan — maga is illúziók nélkül tekintett ugyan, de Pozsonyból hazatérte óta abban a meggyőződésben volt, hogy

kellő engedményekre a magyarok csupán határozott fellépéssel lesznek rábíráhatóak, s ezért többé a fegyveres magyarelles felkelés gondolatától sem idegenkedett. A gyűlés részvevőinek a zöme pedig — így a nagy számban megjelent papok és határőr-tisztek, sőt ekkor már az egyszerű falusiak legtöbbször is — a forradalmi mozgalmak iránti gyűlöletben felülmúlhatatlan Rajačić mögött állott.

S magának az udvarnak éppenséggel Rajačić sem volt olyan mindenre kész, szolgálai engedelmes eszköze, amilyenek például Jellačić bizonyult; ő — a bántól eltérően — elsősorban nem azért igyekezett saját népét harcba vinni a magyar forradalom ellen, hogy ezzel a Habsburgokat hozzásegítse márciusban megingott birodalmi rendszerük újlagos megszilárdításához, hanem hogy kiverekedje az autonóm vajdaságot, s a vajdaság élén azután a maga egyházfői hatalmához olyasféle politikai hatalmat is társítson, aminőre nagy elődje, Arsenije Crnojević pátriárka meg a Crna Gora-i püspökfejedelmek tettek szert valaha; más utat azonban ennek a célnak az elérésére nem látott, mint a magyar forradalom ellen a Habsburgok oldalán határtalan buzgalommal megvívandó harcot, mert ő is abban a hitben élt, hogy ilyen szolgálattétellel a Habsburgokat képes is lesz rákényszeríteni megfelelő viszonzószolgálatokra. Minek folytán Rajačić a karlócai gyűlést megnyitó beszédének a középpontjába is azt a gondolatot állította, hogy a szerbeknek nemzeti jogaikért most késedelem nélkül harcra kell szállniuk a magyarok ellen, s hogy habozniuk már csak azért sem szabad, mert törekvéseiknek végre a külső körülmények is kedveznek, hiszen az uralkodó április 25-i alkotmányiratában már meg is ígérte népeinek a teljes nemzeti egyenjogúságot.

A gyűlés pedig ezeket a jelszavakat a legnagyobb lelkesedéssel tette magáéivá. Az egybegyűltek tehát mindenekelőtt a szerbek pátriárkájává kiáltották ki Rajačićot, majd a megszervezendő vajdaság fegyveres erőinek a vezérletére vajdát is választottak a 3. (ogulini) határőr-gyalogezred parancsnokának, a pillanatnyilag Észak-Itáliában szolgáló Stevan Šupljikac ezredesnek a személyében. S május 15-re azután formát öltöttek a gyűlés határozatai is, amelyek kimondták, hogy a szerbek magukat „politikailag szabad és független nemzet”-té nyilvánítják, hogy a Karlócán már egy hónappal korábban megnevezett területekből — azaz a Bácskából, a Temesközből, a Szerémségből és Baranyából — létre akarják hozni a maguk autonóm vajdaságát, hogy ez a vajdaság politikai szövetségre fog lépni a horvátok Háromegy Királyságával, s hogy a magyar kormánnyal nem óhajtanak tárgyalásokba bocsátkozni, az uralkodóhoz viszont küldöttséget fognak meneszteni a nemzeti gyűlés kívánságainak előterjesztése meg annak a „szeretet”-nek és „ragaszkodás”-nak a tolmácsolása végett, amellyel a szerb nép az uralkodóház iránt viséltetik.

S ezek mellől a határozatok mellől feltűnően hiányzott persze egy további, a parasztkérdéssel, illetve a határőrök problémáival foglalkozó. Ennek az elmaradása azonban igazán nem lephetett meg senkit. Hiszen a gyűlés megnyitása óta végképp, még a legaggodalmaskodóbb szerb nemzeti politikusok szemében is teljesen nyilvánvalóvá kellett lennie annak, hogy a vajdaság megteremtésében immár a szerb tömegek is minden bajuk orvoslásának a zálogát látják. Ezek után pedig éppen az okozhatott volna meglepetést, ha a határozatok készítői *nem* sietnek kihasználni a kedvező helyzetet, s az efféle — a Rajačićok számára olyannyira kellemetlen — társadalmi problémákat *nem* veszik le azonnal a napirendről.

Amikor ráadásul ezeken kívül is éppen elég bonyolult kérdéssel voltak kénytelenek szembenézni. Így kivált azzal, hogy a létrehozandó vajdaság területén élő lakosságnak alig egyharmada szerb, több mint negyedrésze viszont a már egyházszerkezeti alávetettségüket is módfelett nehezítő románok soraiból kerül ki. Minek következtében — ha a parasztkérdést most elmellőzhették is — arra a határozatok megszövegezői már okvetlenül rászorultak, hogy a románokra pontjaik egyikében külön is kitérjenek, s ebben — ha egyebet nem ígérnek is nekik — legalább annyit követeljenek, hogy őket ugyancsak ismerjék el egy különálló nemzet fiainak. Ha pedig ezt elengedhetetlennek találták, magától értetődően még elengedhetlenebbnek ítélték, hogy gondoskodjanak a megindítandó fegyveres felkelés vezérkarának az életrhívásáról. Végezetül tehát megalakították a szerb nemzeti *főodbor*t is, s ennek az elnökségét először szintén Rajačićra bízták, majd — mivel Rajačić túlságosan messzire menni nem akart, amíg az udvari körök valamiféle kézzelfogható bizonyosságát nem adják annak, hogy várakozásának megfelelően csakugyan elégedettséggel fogadják az ő fegyvertársi felkínálkozását, s ezért bölsebbnek vélte, ha egy időre kissé háttérbe húzódik — ezt a tisztet néhány nap múlva Stratimirovićra ruházták át.

A nemzetiségi kérdés elmérgesedéséről tanúskodó tények sorjázása azonban ezeknek a határozatoknak a megszületésével még egyáltalán nem fejeződött be, hiszen hátravolt még az erdélyi románok nemzeti gyűlése is, amely épp a karlócai tanácskozás záróülésének a napján, május 15-én nyílt meg Balázsfalván, éspedig a Karlócáról eloszlónál is ötszörte nagyobb, harminc—negyvenezres tömeg részvételével. Ámbár ez a gyűlés — elsősorban éppen e hatalmas tömeg jelenléte miatt — némileg másként zajlott le, mint a karlócai. Az erdélyi román parasztok ugyanis jövőjüket ekkor még közel sem látták annyira megnyugtatóan eldőlni, mint a vajdaság létrehozásától minden nehézségük végérvényes kiküszöbölését remélő szerb sorstársaik; az őket legfőképpen izgató kérdésekre tehát még mindig csak keresték a választ, s Balázsfalvára — a kis számban ez alkalommal is melléjük szegődő magyar parasztok társaságában — éppen azért tódultak most tízezzrel, mert arra számítottak, hogy itt végre meghallhatják majd — és épp itt hallhatják meg végre — azt, amit hallani szeretnének. Ez pedig már eleve is lehetetlenné tette, hogy a Rajačićcsal nagyjából egy híron pendülő, a parasztkérdést azonban nála is óvatosabban kezelő Şaguna a nemzeti mozgalomnak ehelyütt ugyanolyan teljhatalmú és kizárólagos irányítójává kenje fel magát, amilyené Rajačić lett Karlócán.

Igaz viszont, hogy a román—magyar megegyezés esélyeire nézve különösebb haszonnal a nemzeti mozgalom konzervatív szárnya által játszott szerep esetén korlátozódása sem járt. Mert a balázsfalvi gyűlésnek éppúgy voltak magyarbarát résztvevői, akár a karlócainak — sőt minden jel szerint jóval többen is voltak —, de ezek szintén teljességgel háttérbe szorultak, a román nemzeti mozgalomnak a magyar forradalomhoz való közeledését pedig különben sem segítették volna elő. A szóban forgó magyarbarátok, Lemény püspök és követői ugyanis a polgári átalakulásnak — Teodor Pavlovićtól és társaitól eltérően — már egyáltalán nem voltak barátai, ellenkezőleg: a polgári átalakulástól legalább annyira irtóztak, amennyire a román nemzeti mozgalomnak a magyar vezető körökkel való esetleges kenyértörésétől is visszaborzadtak. S a román nemzeti mozgalom táborán belül velük átellenben ott állott ugyan egy olyan elszánt és erős radikális csoport is, amilyenhez foghatóval egyetlen más magyarországi nemzetiségi mozgalom sem dicsekedhetett, e román

baloldal képviselői, a Iancu és Papiu-Ilarian körül tömörülő fiatalok azonban — bármennyire rokonak voltak is törekvések a magyar forradalom törekvéseivel — a magyar—román közeledést ekkor már ugyancsak nem mozdíthatták elő, hiszen a Tamás-vasárnapi gyűlés alkalmával teljesen Bärnuț uszályába kerültek, s ennek megfelelően — noha a mostani balázsfalvi gyűlés megszervezésében szintén oroszlánrészt vállaltak — azt, hogy e gyűlés hangadójának a szerepét akár ők, akár mások elvitassák Bärnuțtól, egyszerűen elképzelhetetlennek tartották.

S minthogy az újabb balázsfalvi gyűlésen korántsem csupán Iancuék támogatták Bärnuțot, de — részint az ő Tamás-vasárnapi parasztfogó fellépésének a hatására, részint éppen Iancuék példáját vélvén követendőnek — mögötte sorakozott fel a gyűlés jobbágyrendű részvevőinek legtöbbször, azaz a megjelentek óriási többsége is: Bärnuț most egyszerűen annyira elsöprő erőfölény birtokosává lett, hogy ennek láttán végül a román liberálisok is mind fejet hajtottak előtte, mégpedig a lehető legnagyobb sietséggel, már a gyűlés voltaképpen megnyitását megelőző napon, május 14-én, mikor is a Balázsfalvára érkezett román értelmiségiek a további teendők megvitatása céljából mintegy ezren előtanácskozásra ültek össze a helybeli székesegyházban. Holott Bärnuț, aki a szót ezen az összejövetelen mindjárt magához ragadta, ez alkalommal egyáltalán nem kurtelt, hanem — tudván, hogy a székesegyházat máris parasztok sokasága veszi körül és ez különös nyomatékot fog kölcsönözni mondókájának, magában a székesegyház hajójában viszont parasztok nincsenek jelen s ezért pillanatnyilag nyíltabban beszélhet, mint ahogyan a Tamás-vasárnapi gyűlésen beszélt — mindennemű köntörfalazás nélkül feltárta nézeteit, az általa előadottak pedig teljesen nyilvánvalóvá teheték, hogy álláspontja sok vonatkozásban nagyon is eltér a megbeszélés más részvevőinek az álláspontjától.

Bärnuț ugyanis először egyértelmű elismeréssel, sőt elragadtatással emlékezett meg az uralkodó nevében április 25-én Ausztria számára kibocsátott alkotmányiratról. Elismerte továbbá azt is, hogy a magyar forradalom alapvető fontosságú szabadságjogokat léptetett életbe, s hogy ezeknek a szabadságjogoknak az élvezetét a magyarok felkínálták az ország nem-magyar lakóinak, így — az unió megvalósulásának a függvényeként — az erdélyi nem-magyaroknak is. Az unió azonban — füzte hozzá ehhez késedelem nélkül — a román nemzetet valójában mégsem szabadsághoz juttatná, hanem az eddiginél is nyomasztóbb szolgátságba süllyesztené, sőt pusztulásba döntené. Mert a nem-magyarok a valóságban éppen nem élvezhetnek egyenlő szabadságot addig, amíg a magyarok ragaszkodnak az államgépezet szigorú központosításához s az államegység nélkülözhetetlen biztosítékának vallják a magyar államnyelv kizárólagosságát, amíg tehát a nem-magyarok saját nemzeti szükségleteik megtárgyalására nem szervezhetnek külön nemzeti gyűléseket, a tisztviselőket pedig az általuk lakott területeken nem választhatják meg tetszésük szerint a maguk soraiból s véleményüket a parlamenti vagy megyegyűlési vitákban nem fejthetik ki anyanyelvükön — úgy, amint azt például Belgiumban vagy Svájcban bárki megteheti.

S az persze igaz — jegyezte meg Bärnuț —, hogy a magyarok nemcsak politikai szabadságjogokat vívtak ki, hanem a jobbágyrendszert is felszámolták, és a jobbágyfelszabadítás Erdélyre való kiterjesztését szintén felajánlották az unió keresztülvitelének az esetére. Csakhogy — folytatta — nyomós érv ez sem lehet az unió mellett, mivel a feudális viszonyokat most már a különállását megőrző Erdélyben is okvetlenül ki fogja küszöbölni „egy irtózatoss és láthatatlan erő, amely mindenütt a

zsarnokság ellen dolgozik”. Következésképpen — sommázta álláspontját — a magyar forradalommal való összefogásból és az unióból a románoknak hasznuk nem, csupán káruk származnék, s ezért, aki a román nép javát akarja, csak azt kiálthatja: „ne járuljunk a magyar szabadság asztalához, mert azon minden falat mérgezett”.

Ezek a fejtegetések pedig osztatlan egyetértést igazán nem kelthettek Bärnuț valamennyi hallgatójában. Hiszen a balázsfalvi székesegyházban ezen a napon ott volt többek között Bariț is, aki a magyar államnyelv kizárólagosságának a megszüntetését — tudjuk — szintén elengedhetetlennek tartotta ugyan, avval azonban nagyon is tisztában volt, hogy a feudális viszonyok kötelékéből Erdély népét nem valami „láthatatlan erő” s nem is a császári kegy, hanem egyedül a polgári átalakulás román és magyar híveinek együttes harca szabadíthatja ki. És az összejövetelelen jelen volt a bukaresti emigrációjából néhány napja hazatért August Treboniu Laurian is, aki 1845 óta a havaselvei liberálisok legnagyobbikának, Nicolae Bălcescunak a társaságában szerkesztette a *Magazinu istoriku pentru Daciát*, s aki most szerkesztőtársával egyetértésben éppen azért sietett vissza szülőföldjére, hogy az erdélyi románokat rábírja, „foglaljanak állást a románok jogai mellett”, szakítani azonban „ne szakítsanak a magyarokkal”, hanem igyekezzenek megértetni velük, hogy nekik maguknak is elemi érdekük fűződik a románok kielégítéséhez, mert „a románokkal való egyesülésük mindkét nemzetiség megmentését jelenti”. De hiába vettek részt a tanácskozáson, s hiába szólaltak is fel Bärnuț után mindketten: a székesegyház falai között ekkor már olyan légkör uralkodott, amelyben ők is legfeljebb arra vállalkozhattak, hogy megpróbáljanak valamelyest mérséklőleg hatni a kedélyekre, Bärnuț eszmefuttatásának a lényegéről azonban másként, mint pártolólág, maguk sem nyilatkozhattak többé.

Így azután másnap, a nemzeti gyűlés hivatalos — s immár a teljes egybegyűlt sokaság részvételével, szabad téren lezajlott — megnyitását követően az első szó megint csak Bärnuțé volt. Bärnuț pedig most — az előző napi beszédében foglaltaknak megfelelően — azt indítványozta, hogy a gyűlés nyilvánítsa ki a román nép nemzeti különállását, s fogadjon örök hűséget az uralkodónak, majd hallgatóit mindjárt fel is eskette az uralkodó és a román nemzeti érdekek iránti hűségre, az eskü szövegébe mindazonáltal — az itt megjelentek többségének kilétére való tekintettel — már beleillesztve egy olyan mondatot is, amely szerint az eskütevők kötelezettséget vállalnak arra, hogy „a lehetőségekhez mérten” „a jobbágyság megszüntetésén” is munkálkodni fognak. És a nacionalista szempontok meg az antif feudális törekvések ilyenén összeegyeztetésére irányuló szándék jellemezte a gyűlés 16-ra megszületett határozatát is.

Ez a szöveg ugyanis mindenekelőtt a legfontosabb nemzeti jellegű követeléseket sorolta fel — így azt, hogy a román nemzetet ismerjék el külön nemzetnek, hogy a románok jussanak arányos országgyűlési képviselőkhöz, hogy minden évben nemzeti gyűlést tarthassanak, hogy szabadon és saját soraikból választhassanak maguknak tisztviselőket, hogy az állami életben is korlátlanul használhassák anyanyelvüket, gyermekeiket pedig ugyancsak anyanyelvükön iskoláztathassák, s létesüljön számukra román tanítási nyelvű egyetem is —, ezek után azonban a határozat kitért a belső polgári átalakulás legfontosabb követelményeire is, s nem egy ponton lényegesen radikálisabb szellemben, mint aminő a pozsonyi törvényeket jellemezte. Így például nemcsak az úrbéres szolgáltatások és a papi tized (parasztrészről adandó kártérítés

nélküli) megszüntetését sürgette, hanem a parasztok rovására korábban elkövetett földfoglalások jóvátételét, valamint a céhek eltörlését és a teljes iparszabadság bevezetését is, s hasonlóképpen nem korlátozódott a törvény előtti egyenlőség, a közteherviselés, a személyi és a gyülekezési szabadság követelésére sem, hanem többek között állást foglalt az esküdtbíráskodás általánossá tétele meg a semminemű óvadékfizetéshez nem kötött sajtószabadság mellett is.

Igaz viszont, hogy ezeknek a megnyilatkozásoknak az értékét nagymértékben lerontotta a határozat utolsó pontja, amely azt a követelést tartalmazta, hogy az erdélyi országgyűlés mindaddig ne döntsön a Magyarországgal való egyesülésről, amíg az unió kérdésének a megvitatásában részt nem vehetnek a román nemzet képviselői is. Ez a pont ugyanis nem amellet tört lándzsát, hogy az unióról Erdélyben ne egy újabb rendi országgyűlés, hanem már egy népképviselői alapon létrejövő (s ezért várhatólag román többségű) törvényhozó testület határozzon, csupán azt az igényt támasztotta, hogy a román népet Erdélyben most ismerjék el ugyanolyan feudális értelemben vett „alkotmányos... nemzet”-nek, amilyenek itt eddig kizárólag a magyar, a székely és a szász „nemzet” minősült, s ennek megfelelően a nagyfejedelemség következő rendi országgyűlésén már a román *recepta natio* követői is megjelenhessenek. Mintha csak a szóban forgó pont kiagyaloít az égvilágon semmi sem fűzte volna a határozat egyéb, következetesen antif feudális vonalvitelű pontjainak a szerzőihez...

De hát a valóságban persze ezek is, amazok is azonos személyek voltak. S ezért a határozat utolsó pontjába foglalt követelésnek a felmerülése mással, mint a határozat kidolgozóit vezérlő eszmék kiérleletlenségével, bajosan magyarázható. Hiszen máskülönben azt kellene feltételezni, hogy e pont megfogalmazói az unió nyelbeütéséhez semmiképpen, mégannyi egyéb kívánságuk meghallgatása esetén sem szándékoztak hozzájárulni, s ezért már eleve törésre akarták vinni a dolgot a magyar forradalomnak még azokkal a híveivel is, akik a polgári átalakulás érdekeire nézve nem sérelmes román nemzeti követelések — vagy ezeknek legalább egy része — iránt talán megértést tanúsítottak volna, azt a kezdeményezést viszont, hogy most a román nemzeti igények kielégítésének a címén a feudális kiváltságok rendszerének felszámolása helyett éppen az ilyen kiváltságok körének kiszélesítésére tétessenek lépések, magától értetődően csak a legteljesebb elutasítással fogadhatták.

Ámbár lehetséges, hogy mégiscsak ennél a feltevésnél kell maradnunk, minthogy alapos voltát a balázsfalvi gyűlés végakkordjai meg a közvetlenül a gyűlés berekesztése után történtek is megerősíteni látszanak. A tanácskozás május 17-i záróülésén ugyanis az egybegyűltek az előző napon megszületett határozatot petícióba foglalták, s úgy döntöttek ugyan, hogy a petíciót képviselőik ne csak az uralkodóhoz, hanem az összeülendő erdélyi országgyűléshez is juttassák el, a diétára utazó küldöttség feladatát azonban szigorúan a petíció átnyújtására korlátozták, sőt a küldötteket külön is tiltották attól, hogy a petíció tartalmáról folytatandó esetleges alkudozásokba is belebocsátkozzanak. Majd a gyűlés hangadói a két küldöttség tagjainak megválasztása után a nemzeti mozgalom jövőbeli egységes irányítására alakítottak egy Román Nemzeti Bizottmánynak elkeresztelt állandó testületet, s ennek elnöki székébe Şagunát ültették, alelnökévé és tényleges mozgatójává pedig Bärnuţot tették meg. S hogy Bärnuţ akarátának az érvényesülése később se s még véletlenül se ütközzék akadályokba: miközben a bizottmányban az ekkor már teljesen az ő hatása

alatt álló radikális fiatalok közül többeknek — így Iancunak, Papiu-Ilariannak és Butteanunak — is helyet biztosítottak, gondosan ügyeltek arra, hogy a Bariþhoz, Cipariuhoz vagy Laurianhoz hasonló liberálisok közül senki se kerüljön bele ebbe a testületbe. A bizottmány székhelyeül pedig Nagyszeben városát jelölték ki — nyilván nemcsak azért, mert itt székel az erdélyi ortodox püspökség is, hanem mert a Szász Egyetemnek és az erdélyi főhadparancsnokságnak szintén ez a város volt a székhelye. Majd a tanácskozást legvégül egy Bärnuþ tollából származó, de a nemzeti bizottmány nevében közzétett kiáltvány kibocsátásával koronázták meg, s ebben a gyűlésen rögzített nemzeti követelések ismertetését azzal a felhívással egészítették ki: „... Románok, ... fegyverkeztek...”

Amikor pedig május 21-én nyilvánosságra került a nagyváradi román fiataloknak az erdélyi románokhoz intézett szózata, amely nemcsak azt sürgette, hogy a román népet magyar részről ismerjék el különálló nemzetnek és a román lakosságú területeken a tisztviselők is románok legyenek meg hogy biztosítsák a román diákok anyanyelven történő oktatását s hogy a románokat részesítsék korlátlan egyházi önkormányzatban, de azt is, hogy a polgári átalakulás román és magyar hívei szorosban fogjanak össze egymással s a polgári átalakulás minél teljesebb sikerre vitele érdekében „Erdély és Magyarország legyen egy”: válaszul erre Bärnuþék siettek megjelentetni egy újabb nyilatkozatot, s ebben az eddigieknél is határozottabban leszögezték, hogy tántoríthatatlan ellenségei az uniónak és tántoríthatatlan hívei maradnak az uralkodónak, a váradiaknak arra az érvére pedig, hogy a polgári átalakulás ügye mindennél előbbrevaló, csak azt felelhetik, „a jobbagység és a dézsma eltörlése titeket csupán testileg tett szabaddá, de lelkileg inkább rabok vagytok, mint ennek előtte”, mert „a szabadság nemzetiség nélkül olyan, mint a test lélek nélkül”.

A KENYÉRTÖRÉS

Májusra tehát a magyar forradalom és a nemzetiségi mozgalmak közötti kiegyenlítés esélyei már végletesen összeszűkültek s a horvát, a szerb meg az erdélyi román nemzeti mozgalom táborán belül uralkodóvá lett az a nézet, hogy a nemzetiségeknek támasztékot elsősorban a trón zsámolyánál kell keresniök. A dolgok ilyenén alakulása pedig magától értetődően kapóra jött az ellenforradalom szálait szövögető uralkodóháznak. S az udvari körök persze óvakodtak már ekkor teljes mellel kiállni a nemzetiségi mozgalmak mellett — egyrészt azért, mert egyelőre ezeknek a törekvései között is akadtak az udvarnak nemtetszőek, másrészt meg és főleg azért, mert a magyar forradalom elleni nyílt fellépés idejét az udvar még mindig nem látta s nem is láthatta elérkezettnek —; amit azonban a magyarországi nem-magyarok udvarhűségnek és magyarellenességének élesztése érdekében már az adott helyzetben is megtehettek, azt az ellenforradalom szervezői egyetlen percig sem késtek meg is tenni.

Az uralkodó tehát azokat a küldöttségeket, amelyek a következő hetekben az erdélyi szászok, a délvidéki szerbek és az erdélyi románok kívánságait tolmácsolták előtte, a külszín megőrzése végett éppúgy elutasító válaszban részesítette, akár a horvátok küldöttségét március végén, Jellačićot pedig most ugyane célból eltiltotta a horvát *sabor* egybehívásától. Annak bizonyítására viszont, hogy például a románok

felemelkedését az uralkodóház sokkal inkább szíven viseli, mint a magyar nemesség, az udvari körök az összeülő erdélyi országgyűlés tárgysorozatát meghatározó királyi *propositiók* közé már jó előre beiktattak egy pontot, amely uralkodói óhajnak jelentette ki, hogy az országgyűlésen az „Erdélynek nagy részét lakó oláhok állapota — mind polgári, mind vallási jogok tekintetében — hozandó törvény által biztosíttassék”. A szerbek lekenyerezése érdekében pedig jobb híján ahhoz a megoldáshoz folyamodtak, hogy Šupljikac ezredet — ha vajdává választását hivatalosan egyelőre nem hagyhatták is jóvá, s ezért egyelőre az olasz hadszíntérről való hazatérését sem engedélyezték — legalább tábornokká siettek előléptetni már május 22-én, majd június 3-án azt is kimondatták az uralkodóval, hogy — függetlenül a négy héttel korábbi királyi kéziratoktól, amelyek a magyarországi főhadparancsnokokat minden tekintetben (így a működési területükön fekvő határőrezredek vonatkozásában is) a magyar kormány alárendeltjeinek ismerték el — a határőrvidék legfelső irányítása továbbra is az osztrák hadügyminiszter feladata lesz.

S mindezen közben változatlanul megtették a magukét az erdélyi hatóságok is, amelyek még mindig az ellenforradalom híveinek a kezében voltak s kivált ahhoz az általuk már korábban kialakított módszerhez ragaszkodtak most, a román parasztok harci kedvét érthetően csak növelő s ezért a parasztmozgalmak lángját még inkább felszító balázsfalvi gyűlés lezajlása után is, hogy a parasztmegmozdulások elfojtására román lakosságú falvakba lehetőleg minden esetben székely határőröket vagy magyar nemzetőröket küldjenek s ezeknek a felvonultatásával minél több román parasztnak keltsenek olyan képzetet, mintha a román népnek nemcsak a magyar földesurak, hanem a magyarok általában is ellenségei volnának. Amely taktika hovatovább meg is termette a maga gyümölcsseit — főleg, miután június 2-án az Alsó-Fehér megyei Mihálcfalván (ahol a román jobbágyok megtagadták úrbéres szolgáltatásaik teljesítését s visszafoglalták az uraság, az Esterházy grófi család által tőlük annak idején elrabolt földeket) a kivezényelt székely katonák tüzet is nyitottak az őket vasvillákkal és kiegyenesített kaszákkal fogadó falusiakra s közülök tizenkettőt halálra sebeztek.

Az ellenforradalom szervezőinek tehát, ha egyelőre tartózkodniuk kellett is a nyílt színvallástól, némi előkészítő lépéseket már ez idő tájt is módjuk nyílt tenni a nemzetiégi mozgalmak megnyergelésére. Ilyen körülmények között pedig a magyar forradalom vezérkarának rendkívül határozottan és rendkívül megfontoltan kellett eljárnia. S határozottságban nem is volt hiány. A karlócai szerb nemzeti gyűlés végzéseit például a magyar kormány, mihelyt értesült róluk, nyomban érvényteleneknek nyilvánította, s Rajačićot a szerb *főodbor* feloszlatására utasította, majd — bebizonyosodván, hogy őt az ilyesféle utasítások legkevésbé sem érdeklik — augusztus 2-án érseki székéből is felfüggesztette. Közben pedig a kormány hozzákezdett a szerbek várható fegyveres felkelésének leküzdésére szolgáló haderő megszervezéséhez is, s nem késett hasonló intézkedéseket fogatosítani a Jellačić részéről fenyegető veszély elhárítására sem.

Amilyen kifogástalanul megértették azonban a magyar kormány tagjai, hogy egy Zágrábból vagy Karlócáról kiinduló esetleges fegyveres támadás csak visszavethető Magyarországra polgári átalakulásának a folyamatát, s ezért olyan fogadtatásban részesítendő, aminőben bármely forradalomnak bármely ellenforradalmi támadást részesítenie kell: olyan kevésbé értették meg (vagy akarták megérteni) ugyanők még

ekkor is, hogy az ellenforradalmi szerep vállalása még azok közül a nemzetiségi politikusok közül sem volt mindenkinek eleve feltett szándéka, akik most már csakugyan a forradalom elleni fegyveres fellépésre készülnek, s annak magyarázata, hogy a Kukuljeviček meg a Stratimirovićok mégis az ellenforradalom zászlóvivőivé lettek, mindenkifölött abban a szűkkeblűségben keresendő, amelyet a magyar forradalom eddig a nemzetiségi törekvések iránt tanúsított. S hogy a kormány tagjai ezt még mindig nem értették meg (vagy nem akarták megérteni), az elsősorban nem is abból világlik ki, hogy továbbra sem szánták el magukat olyan — legalább részleges — engedményekre, amelyek felmutatásával esetleg még mindig kísérleteket tehetek volna a Kukuljevičeknek és a Stratimirovićoknak a Jellačićok, illetve a Rajačićok oldaláról történő leválasztására (hiszen ilyen kísérleteknek a helyzet éppen ez idő tájt kedvezett legkevésbé), hanem kivált abból a bánásmódból olvasható ki, amelyet Batthyányék a szlovák nemzeti mozgalom ellenében alkalmaztak: abból, hogy bár a szlovák vezetők a magyar forradalommal kötendő megegyezés gondolatát Liptószentmiklóson sem ejtették el végképp, nekik még a kormányhoz címzett petíciójuk benyújtására sem engedtek időt, hanem a Liptószentmiklóson történtek hírének vétele után, habozás nélkül felhasználva a fejükre olvasható legkomolytalanabb vádakot is, egyszerűen elfogatóparancsokat adtak ki ellenük — még hozzá nem is csak Hurban, de Štúr, sőt Hodža ellen is —, s ezzel arra kényszerítették őket, hogy — most már csakugyan letéve a hamari megegyezés reményéről — más kiút híján Csehországba meneküljenek.

És ez még nem is minden, hiszen a kormány tagjai nemcsak Štúrék meghallgatására nem éreztek indítást, de azoknak a nemzetiségi oldalról felhangzó javaslatoknak a meghallgatására sem, amelyek olyan emberektől eredtek, akik a magyar forradalommal szakítani semmiképpen sem szándékoztak (mert világosan látták, hogy a magyar forradalom sikeréhez saját népüknek is mindenen fölött való érdeke fűződik). Amikor tehát a liptószentmiklósi gyűlés hírével egyidejűleg Pestre érkezett a breznóbányai szlovákok petíciója, amely — Hodža március végi kívánságait ismételve — ekkor is csak annyit kért, hogy a szlovák lakosságú megyékben a közigazgatás s a szlovák lakosságú városok és falvak iskoláiban az oktatás nyelve a szlovák legyen: ezt a beadványt egyszerűen elsüllyesztették a belügyminisztérium irattárában. S hasonlóképpen válasz nélkül hagyták azt a petíciót is, amelyet az ortodox hiten lévő magyarországi románok képviselői intéztek a kormányhoz május 21-én — s válasz nélkül hagyták annak ellenére (vagy talán éppen annak következtében), hogy kidolgozói benne nemcsak nemzeti követeléseiket adták elő, hanem hűségükről és odaadásukról is biztosították a magyar forradalmat és kormányát. Amikor pedig Murgu június 27-én — épp a kormány megbízásából — nagy népgyűlést tartott Lugoson, hogy a Temesköz román lakóit a szerb szeparatisták ellenében és a magyar forradalom védelmében való fegyverfogásra hívja fel, s a gyűlésen tömegével megjelent románok lelkesen fel is ajánlották életüket és vérüket, azzal a kikötéssel azonban, hogy kapitányuk tulajdon soraikból származó ember — személy szerint éppen Murgu — legyen, a Temesközből pedig szervezzenek román hivatalos nyelvű autonóm tartományt: a kormány ezeket a kívánságokat habozás nélkül holmi magyarelles szeparatizmus megnyilvánulásainak bélyegezte, s engedni nekik még részben sem óhajtván, inkább azonnal lemondott a temesközi románok mozgósításáról.

Ez a rövidlátó politika mindazonáltal nem a kormányban helyet foglaló magyar liberálisok kizárólagos sajátja volt: ebben a politikában maradéktalanul osztoztak például az ő erdélyi eszmetársaik is, minek folytán a május utolsó napjaiban végre összeülő erdélyi országgyűlés felszólalói egyáltalán nem vették zokon (sőt magukban talán még örömmel is fogadták), hogy Bärnuțek a román lakosság valóságos nemzeti egyenjogúsága helyett a román népnek *recepta natióvá* nyilvánítását követelték Balázsfalván, mert ez a diéta számára kiváló ürügyet szolgáltatott ahhoz, hogy a román követeléseket korszerűtlenné kiáltssa ki s a nemzetiségi kérdés megvitatását azután, erre hivatkozva, a forradalom érdekeit pedig teljességgel figyelmen kívül hagyva, éppúgy elmellőzze, ahogyan annak idején a pozsonyi országgyűlés is elmellőzte volt.

És a nemzetiségi kérdéssel megbirkózni változatlanul képtelennek bizonyult a magyar forradalom baloldala is. Mert hogy a nemzetiségi mozgalmak hívei közül korántsem mondható mindenki a forradalom megátalkodott ellenségének, azt a magyar radikálisok a liberálisoknál egy fokkal világosabban látták (legalábbis a horvát s kivált a román nemzeti mozgalom vonatkozásában), de hogy tárgyaljanak is a nemzetiségi mozgalmak baloldali irányzatainak a képviselőivel, arra ez idő tájt már radikális részről is mindössze egy esetben történt kísérlet: amikor a márciusi fiataloknak egy június első felében Erdélybe látogató kisebb csoportja Vasvárival az élén felkereste az ekkor újból szülőföldjén időző Iancut, s eredményre ez a megbeszélés sem vezetett. Egyébbel ugyanis Vasvári sem tudta kecsegtetni Iancut, mint hogy a románok sérelmeit, ha eddig orvosolatlanul maradtak, az unió megvalósulása *után* majd egészen bizonyosan orvosolni fogja a Pesten összeülő népképviselési országgyűlés. Iancu viszont most már maga is hajthatatlanul kitartott amellett, hogy a román kérdés rendezése nem lehet az unió *előzetes* életbeléptetésének a függvénye. Ennek a nézetkülönbségek áthidalhatatlansága miatt végül a tárgyalófelek egymás iránti kölcsönös rokonszenve ellenére is kudarcba fulladt eszmecserének a lezajlása után pedig immár a magyar radikálisok is arra szorítottak, hogy sajtójukban ismételten felhívják a figyelmet a nemzetiségi mozgalmak részéről fenyegető ellenforradalmi veszélyre — s még hangsúlyozottabban is, mint ahogy ezt azok a liberálisok tehették, akik egyelőre nem értették meg, hogy a legfőbb ellenforradalmi központ nem Zágráb, Karlóca vagy Szeben, hanem Bécs.

Ámbár ha a magyar radikálisok jobban érzékelték is, hogy a magyar forradalommal szembefordult nemzetiségi mozgalmak elsősorban nem önmagukban, hanem mint az ellenforradalmat szervező udvar leendő fegyvertársai veszélyesek, s ennek következtében a magyarellenes irányba fordult nemzetiségi mozgalmak részéről fenyegető veszély méreteit is sokkal nagyobbak látták és láttatták, mint a liberálisok: arról, hogy a magyar forradalommal milyen okok fordították szembe a szóban forgó nemzetiségi mozgalmakat, tisztább fogalmakat kialakítani már ők sem tudtak. Abból a liberálisok legtöbbje által ekkor még vitatott felismerésből ugyanis, hogy az udvar ellenforradalmi támadásra készül, a radikálisok nemcsak azt a helytálló következtetést szűrték le, hogy az udvar mindent meg *fog* tenni a magyarellenes irányba fordult nemzetiségi mozgalmak megnyergelése érdekében, hanem azt a téves következtetést is, hogy alapjában véve már e nemzetiségi mozgalmak magyarellenes irányba fordulása is az udvar műve *volt*, hogy tehát a nemzetiségi kérdés bizonyára soha nem is éleződik vala ki, ha nem történik meg az, amit Táncsics már a forradalom előtt is látni vélte: „ha

külső politica és cselszövény nem izgatja föl a kedélyeket s ha megvesztegetett lázítók nem ámitják a könnyen hívőket”. Ha pedig a radikálisok a nemzetiségi kérdés elmérgesedésének tényleges okaival szembenézni eszerint éppúgy nem voltak képesek, ahogy a liberálisok sem, akkor a liberálisokat a magyarok és nem-magyarok között támadt ellentétek leküzdésére alkalmas módozatok feltárásában szintén nem múlhatták felül.

Holott a kenyértörés még ekkor sem volt teljesen elkerülhetetlen minden egyes magyarelles irányba tolódott nemzetiségi mozgalommal, s ezt akár a Prágában június 2-án megnyílt szláv kongresszus vitái is világossá tehettek. A kongresszust ugyanis a cseh nemzeti mozgalom liberális irányzatának a vezetői — Kukuljević és Štúr kezdeményezésére — annak előmozdítása végett hívták egybe, hogy a továbbiakban a Habsburg-birodalom valamennyi szláv nemzeti mozgalma szorosan összetartva járjon majd el. A kongresszuson azonban éppen az bizonyosodott be, hogy az együttműködés megteremtésének legfőbb feltétele: a nézetek és törekvések rokonsága még nagymértékben hiányzik. Hiszen a cseh liberálisok azt vallották, hogy a birodalmat — merőben békés eszközök igénybevételével és a Habsburg-ház felségjogainak csorbítása nélkül, mi több: épp az uralkodóház körül tömörülve — át kellene alakítani egy olyan föderációvá, amely négy egyenjogú tartományból tevődne össze, s e tartományok egyikét a német, másikat a magyar, harmadikát az északi szláv (azaz a cseh, a szlovák, a lengyel és az ukrán), negyedikét pedig a déli szláv (azaz a szerb, a horvát és a szlovén) lakosságú területekből kellene megszervezni. A kongresszus horvát és szerb küldöttei viszont ebből a programból csupán a birodalom föderalizálásának és a Habsburgokra való támaszkodásnak a gondolatát helyeselték, azt ellenben, hogy még a magyarokkal szemben is pusztán békés eszközökhöz folyamodjanak, ekkor már teljességgel elképzelhetetlennek tartották. A cseh nemzeti mozgalom radikális szárnyának a képviselői pedig szintén osztották ugyan a föderáció tervét, eltérni azonban nemcsak a cseh liberálisoktól tértek el mégis (amennyiben eredményt maguk sem vártak mástól, mint fegyveres fellépéstől), de eltértek a horvátoktól és a szerbektől is, amennyiben ők már egyáltalán nem csak a magyarok elleni fegyverforgást ítélték elengedhetetlennek, hanem az ausztriai németek, sőt az uralkodóház ellenit is.

Ezzel szemben a kongresszusra (részint Galíciából, részint — hívatlanul — Porosz-Lengyelországból) érkezett lengyelek — mivel legfőbb céljukat Lengyelország helyreállításában, ennek legfőbb akadályát pedig az európai hatalmi rendszerben látták — mindenkitől elhatárolták magukat, aki a Habsburg-birodalomnak csupán belső újjászervezését irányozta elő, a birodalom kereteit viszont érintetlenül hagyta volna. Azt tehát a lengyelek is szükségesnek nyilvánították, hogy a magyarok tegyenek eleget a magyarországi szlávok jogos kívánságainak, de nyomatékosan hangoztatták, hogy erre a magyarokat erőszak helyett továbbra is tárgyalások útján kell rábírn, mert a szlávoknak elszámolnivalójuk elsősorban nem a magyarokkal, hanem a Habsburgokkal és a többi reakciós hatalmassággal van, ezek elleni harcukat pedig éppen a magyarokkal összefogva kellene megvívniok. S ezt az álláspontot határozottan támogatta a kongresszus egyetlen orosz részvevője, az ugyancsak hívatlanul betoppant Mihail Alekszandrovics Bakunyin is, aki — vérbeli forradalmár lévén — nemkülönben azon a véleményen volt, hogy a cárizmus és szövetségesei elleni harchoz Európa forradalmi népeinek mindennél nagyobb közös érdekük fűződik.

De a cseh liberálisok föderációs elképzeléseit nem helyeselték a kongresszusra eljött szlovének sem, akik nyilvánvalóan attól tartottak, hogy ezek megvalósulása esetén az ő népük horvát-szerb alávetettségbe kerülne. A Habsburg-uralom lerázására azonban a szlovének gyengeségüknél fogva gondolni sem mertek, s ezért amellet kardoskodtak, hogy a birodalom szlovénlakta területeiből létesítsenek különálló, de változatlanul a Habsburgok jogara alatt maradó koronatartományt. Annál határozottabbak voltak viszont a kongresszuson megjelent szlovák vezetők, s ebben nem csekély része lehetett annak, hogy ők a csehekkel szemben ugyanolyan aggodalmakat tápláltak, amilyeneket a szlovének a horvátokkal meg a szerbekkel szemben, aggodalmaikat pedig most még felfokozta az a félelem, hogy a cseh liberálisok a Habsburgokkal végül képesek is lesznek elfogadtatni a maguk terveit. Azzal a gondolattal tehát, hogy a birodalom szláv népeinek a Habsburgokra kell támaszkodniuk, Štúr és Hurban is mereven szembehelyezkedett, s mindketten leszögezték, hogy a szlovákok problémáikat nem Magyarországtól elszakadva és a csehekkel egyesülve, hanem a jövőben is a magyar államkötelék keretei között szándékoznak megoldani.

Arra azonban Štúrék már nem tudtak hasonló határozottsággal válaszolni, hogy a szlovák kérdést Magyarország határain belül mégis hogyan képzelik dűlőre vinni: először kijelentették, hogy ha a magyarok továbbra sem fognak meghajolni követeléseik előtt, akkor — a horvátokkal és a szerbekkel együttműködve — ők is fegyverre fognak kelni, de azután — bármennyire reményvesztve távoztak volt Magyarországról — azt is siettek megjegyezni, hogy ez a tervük jelenleg mindazonáltal csak elvi elhatározásnak tekintendő, a gyakorlatban ugyanis a végső eszközök igénybevételét lehetőleg még mindig kerülni szeretnék (egyrészt, mert mögöttük nem áll olyan fegyveres erő, amilyen a horvát és a szerb nemzeti mozgalom mögött, másrészt, mert nekik egyelőre saját népük fegyvertelen tömegeit sem sikerült kellőképpen megnyerniök, úgy hogy „ha kimutatnók magyarellenes gondolkodásmódot, ezrével fordulnának ellenünk” szlovákok is), s ezért — ahogyan a leginkább magyarellenes Hurban is hangsúlyozta —, ha az eleddig olyannyira hajthatatlan magyarok a továbbiakban mégis jobb belátásra térnek és „megadják nekünk azt, ami megillet bennünket, akkor nem . . . ránthatunk ellenük kardot”, amint a szerbek sem fognak ilyet tenni, „ha megadják a szerbeknek, amit ők kívánnak”.

A prágai szláv kongresszuson tehát akkora nézetkülönbségek törtek felszínre, amekkorákat elsimitani még hosszadalmas viták során sem igen sikerülhetett volna. A kongresszusnak pedig munkájával ráadásul már a viták kellős közepén fel is kellett hagynia. A császári hadsereg csehországi főhadparancsnoka, Alfred Windisch-Grätz herceg altábornagy ugyanis (aki maga is felfigyelt a nézetkülönbségekre, s ezek továbbélézésével szeretett volna teljes szakadást előidézni a cseh nemzeti mozgalom Habsburg-barát liberális és Habsburg-ellenes radikális szárnya között) kiprovokálta, hogy a radikálisok a prágai utca mozgósításával június 12-én fegyveres Habsburg-ellenes felkelést indítsanak. Ez pedig a kongresszus azonnali felbomlását eredményezte: a kongresszus küldötteinek többsége, a torlaszharcok kirobbanásától megrettenve, most lóhalálában felszedte a sátorfáját és elutazott Prágából, más küldöttek meg — így Štúr és Hurban is — a felkelőkhöz csatlakoztak, s azután velük együtt verekedtek, míg a felkelés öt napig tartó elkeseredett ellenállás után el nem bukott, s maguk is menekülésre nem kényszerültek.

A magyar forradalomnak azonban haszna sem a prágai kongresszus vitáiból, sem a prágai felkelésből nem származott — s nem is származhatott, mivel a magyar vezetőkörök még pontos értesüléseket sem igyekeztek szerezni a kongresszus lefolyásáról, s így a viták során megmutatkozó véleményeltérésekről sem kaphattak képet. Pesten tehát a prágai kongresszuson megjelenteket kivétel nélkül holmi ellenforradalmi célzatú pánszláv összeesküvés részeseinek könyvelték el, s ennek megfelelően mind a kongresszus szétszéledését, mind a prágai felkelés bukását a legnagyobb elégedettséggel fogadták, arra pedig végképp nem gondoltak, hogy legalább most, az utolsó pillanatban próbálják menteni, ami még menthető, s ennek érdekében, ha eddig nem tették, legalább most próbáljanak meg tárgyalásokba bocsátkozni azokkal a nemzetiségi politikusokkal, akik teljesen egyértelműen még Prágában sem nyilatkoztak a magyar forradalommal való végérvényes kenyértörés mellett.

Hiába fogott hát fegyvert Prágában a szlovák vezetők egy része is a magyar forradalom legfőbb ellenségei, a Habsburgok ellen, s hiába jelentette ki Štúr és Hurban az előző napokban (Hodža pedig még egy hónap múlva is), hogy feledve a méltatlan bánásmódot, továbbra is készek alkura lépni a magyarokkal: Magyarországról ezek az emberek változatlanul nem kaptak semmiféle biztatást, még annyit sem, hogy ha hazatérnek, többé nem lesz részük bántódásban. S így azután, mikor a talaj Prágában forró lett a lábuk alatt, Hodža jobb híján Bécsbe ment, Štúr és Hurban meg Zágrádba, hogy — más választásuk immár nem maradván — mégiscsak megkezdjék egy majdani fegyveres felkelés előkészületeit, s vállalkozásukat annak a Jellačićnak ajánlják pártfogásába, aki Zágrábban az ő első számú prágai ellenfelük, Windisch-Grätz első számú fegyverbarátja volt. Közben pedig a mihálcfalvi események hatására a román tömegek mozgósítását is megkezdte az Erdélyi Érchegeységben Iancu, a Mezőségen meg Papiu-Ilarian, majd a szervezkedést Bärnuț kiterjesztette az Orlát-környéki román határőr-falvakra is, hogy mire az erdélyi főhadparancsnokság (amelyet Szebenben gyorsan kiismerhettek) kibontja az ellenforradalom zászlaját, addigra a román felkelőserég szintén készen álljon a harcra. A délvidéki szerbek meg éppenséggel a császári hadsereg jeladására sem vártak: a karlócai *főodbor* — nem kételkedvén abban, hogy „a szent jog a mi részünkön van és a császári igazságosság vélünk lesz” — május végén és június elején közzétett többrendbeli kiáltványában immár azonnali felkelést hirdetett „Ferdinánd császár és király trónjának, valamint a szerb nemzetiségnek a védelmére”, s június 12-én Karlóca határában már el is dördültek az első puskalövések.

Júniusra tehát a korábban némileg még nyitottnak látszó két választási lehetőség — a nemzetiségek egyenjogúságáért a magyar forradalom táborán belül, illetve a magyar forradalom ellenében folytatandó harc — közül a magyarországi nemzetiségi mozgalmak vezető irányzatai immár mind az utóbbi mellett döntöttek, ezzel egyben azt is eldöntve, hogy a magyarországi nemzetiségi mozgalmak a továbbiakban nem csupán a magyar forradalom ellenfelei, hanem a Habsburg-ellenforradalom segédcsapatai is lesznek. Ami a magyar forradalommal való szembefordulásból szükségszerűen következett is. Nemcsak azért, mert a nemzetiségi mozgalmak legtöbbszörében — mint láttuk — kezdettől fogva nagy szerepet játszottak az uralkodóház megrögzött hívei, akik más fellépést, mint a fekete-sárga lobogók alattit, semmiképpen sem pártoltak volna, hanem azért is — és főleg azért —, mert e

mozgalmak között egy sem akadt, amely a magyar forradalom elleni harcát pusztán a maga erőire hagyatkozva is a siker reményében vívhatta volna meg, s még kevésbé akadt olyan, amely elég erővel rendelkezett volna ahhoz, hogy a magyar forradalom elleni harcát a Habsburg-ellenforradalom elleni egyidejű harccal is párosíthassa, sőt olyan sem akadt, amely a maga erőinek számottevő kiegészítését máshonnan is várhatja vala, mint éppen a császáriaktól.

Holott arra, hogy erők elégtelenségét lehetőleg más, hozzájuk közelebb álló források megnyitásával küzdjék le, a szóban forgó nemzetiségi mozgalmak igazán nem mulasztottak el kísérleteket tenni. Így például megkezdték ezekben a hetekben lépéseik egymással történő egyeztetését — s nemcsak szlovák—horvát, hanem többek között szerb—horvát és szerb—román viszonylatban is. Tökéletes összehangot azonban sehogy sem alakíthattak ki, mert — egyebet nem is említve — a románok és a szerbek egyházkormányzati tárgyú ellentétei továbbra is fennmaradtak, a horvátok és a szerbek között pedig meg-megújuló vitákat támasztott a Szerémség hovátartozásának a kérdése. És a magyar forradalom elleni eredményes harchoz a maguk erőit még az ilyen természetű egymás közti nézeteltérések maradéktalan kiküszöbölése esetén sem érezhették volna elégségeseknek. Aminek a tudatában törekedtek azután külső segítség szerzésére is. Erre azonban a valóságban szintén csak korlátozott lehetőségeik adódtak, s korlátozott lehetőségeik adódtak erre még azoknak a nemzetiségi mozgalmaknak is, amelyek — mint a szerb meg a román mozgalom — nem teljes egészükben Magyarország területén, hanem nagyjából az ország (és a birodalom) határain kívül élő népek fiait képviselték. A havaselvei és a moldvai románokat ugyanis ekkor teljességgel lekötötte a saját elnyomóik elleni szervezkedés, amely éppen június folyamán torkollott bele a bukaresti forradalomba; s a Kárpátokon túli románok jobbjai — mint tudjuk — amúgy sem helyeselték erdélyi társaiknak a magyar forradalommal való szembefordulását. A délvidéki szerbek pedig kaphattak ugyan s kaptak is fegyveres segítséget szerbiai önkéntesektől, de amit leginkább szerettek volna: hogy a Szerb Fejedelemség kormánya maga is nyíltan kiálljon mellettük, azt már ők sem érhették el, mert Belgrádban nagyon jól tudták, hogy ilyesmi a Habsburgokban akkora gyanakvást keltene, amekkorának a szerb kormány gyengeségénél fogva semmi esetre sem teheti ki magát.

A magyarországi nemzetiségi mozgalmakat tehát már erők fogyatékos volta is elütötte attól a lehetőségtől, hogy miközben frontot nyitnak a magyar forradalom ellen, egyszersmind a Habsburg-ellenforradalom ellen is frontot nyissanak; sőt attól a lehetőségtől is, hogy a magyar forradalom elleni harcukat másként, mint a Habsburg-ellenforradalommal szoros szövetségre lépve, harcolják végig. De a magyar forradalommal való kenyértöréstől most már azok a veszélyek sem riaszthatták el őket, amelyeket a Habsburgok mellé szegődésüknek előbb-utóbb menthetetlenül rájuk kellett zúdítania. Holott hogy öngyilkossággal ér fel, ha a mérleget segítenek az ellenforradalom oldalára billenteni, mert ezzel nem egyedül a magyarok dolgát fogják megnehezíteni, hanem éppenséggel a magukét is: arra korántsem csupán magyarok figyelmeztették ekkor a végső választás elé került nemzetiségi politikusokat, de a törekvéseik iránti rosszindulattal legkevésbé sem vádolható férfiak is. Bakunyin például, pontosan előrelátva a jövőt, így érvelt: „Tudom, közületek sokan bíznak az ausztriai ház támogatásában. Az uralkodóház most, mivel nélkülözhetetlenek vagytok számára, fűt-fát ígér néktek, de vajon megtartja-e majd, amit ígért, ... ha

segítségével helyreállítja megrendült hatalmát?” „...Meggyőződésem, hogy nem.” „Meglátjátok, az ausztriai ház nemcsak meg fog feledkezni szolgálataitokról, de rajtatok fogja megtorolni, hogy szégyenletesen gyenge volt...”

S ezzel tökéletesen egybevágott az is, amit a — Bakunyinnal egy kalap alá egyébként éppen nem vehető — volt (és leendő) szerb fejedelem, az Obrenović-ház 1839 óta száműzetésben élő feje, Miloš mondott:

— Egyezzenek ki a szerbek a magyarokkal, mert ha nem, akkor az osztrák becsapja a szerbeket is, meg a magyarokat is.

Csak hát hatást az ilyen és hasonló intelmek egyedül akkor gyakorolhattak a címzettjeikre, ha a magyar forradalom legalább most tanúsított volna végre engedékenységet. Ez azonban változatlanul nem történt meg. A Habsburgok viselkedése — bár a nemzetiségek önállósodási törekvései, a birodalom egységét veszélyeztető törekvések lévén, bennük legalább akkora ellenérzést keltettek, amekkorát a magyar vezetőkörökben — továbbra sem mutatták ki a foguk fehéret. S ezután, ha teljes tétlenségre nem akarták kárhóztatni magukat, immár a nemzetiségi politikusok jobbjai sem tehettek egyebet, mint hogy az efféle figyelmeztető hangokat — a Habsburgok összbirodalmi érdekeit mindenek fölé helyező társaikhoz hasonlóan — eleresszék a fülük mellett s, a tanácsoltaknak épp az ellenkezőjét cselekedve, erőnek erejével belelovalják magukat abba a — ténylegesen persze homokra épült — hitbe, hogy amit a magyaroktól nem kaphattak meg, azt a Habsburgoktól — ha győzelemre segítik őket — legalább részben csak képesek lesznek kicsikarni. Így pedig a helyzet menthetetlenné lett: véglegessé vált, hogy a Habsburg-ellenforradalom oldalán mostantól fogva olyan magyarországi nem-magyarok is tömegesen fognak harcolni a magyar forradalom ellen, akiknek alapvető érdekeiknél fogva éppen a forradalom táborában volna a helyük.

IRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

A kérdés korábbi szakirodalmáról a teljesség igényével ad képet Kemény G. Gábor és Katus László összeállítása, amelynek azonban eddig csak az első fele látott napvilágot: *Magyar történeti bibliográfia 1825—1867 IV.* (Bp. 1959). Az újabb hazai szakirodalmat bemutatja *A magyar történettudomány válogatott bibliográfiája 1945—1968* (Bp. 1971) és a *Bibliographie d'œuvres choisies de la science historique hongroise 1969—1973 (Etudes Historiques Hongroises 1975 II.* Bp. 1975). Az újabbkeletű jugoszláv szakirodalmat ismerteti az *Historiographie yougoslave 1955—1965* (szerk. Jorjo Tadić) (Beograd, 1965). Az újabb román szakirodalomról tájékoztalt P. Simionescu (szerk.): *Contribuții ale istoriografiei românești privind anul revoluționar 1848 în țările române* (Studii, 1968) és a *Bibliografia istorică a României I.* (1944—1969) (szerk. Ștefan Pascu, Ioachim Crăciun és Bujor Surdu) (București, 1970), valamint Dionisie Ghermani kritikai szemléje: *Sozialer und nationaler Faktor der siebenbürgischen Revolution von 1848 bis 1849 in der Sicht der rumänischen Geschichtswissenschaft nach 1945 (ungarn-Jahrbuch II.* Mainz, 1970). Napjaink szlovák szakirodalmát áttekinti Ladislav Tajták és Michal Potemra: *Slovenská historiografia obdobia zvýšeného národnostného útlaku* (Historický časopis [= HČ], 1976).

Általános tartalmú válogatás a nemzetiségi mozgalmakra vonatkozó forrásoközegekből az 1848—1849. évi iratok a nemzetiségi megbékélésekről (H. és é. n. [Bp. 1948]). A magyar nemzetiségi politikát egészében jellemző visszaemlékezések közül legjelentősebbek *Szemere Bertalan miniszterelnök emlékiratai az 1848/49-i magyar kormányzat nemzetiségi politikájáról* (szerk. Szűts Iván) (Bp. 1941). A nemzetiségi kérdés 1848—49-i alakulását átfogóan tárgyaló feldolgozások közül mint időrendben első említendő a hagyományos nacionalista szemléletet képviselő Horváth Jenő rövid áttekintése: *A magyar kormány nemzetiségi politikája 1848—49-ben* (A Háborús Felelősség, 1930). Annál elfogulatlanabban közelít már a témához I. Tóth Zoltán

két tanulmánya: *Kossuth és a nemzetiségi kérdés 1848—1849-ben* (Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára II. Bp. 1952), illetve *A nemzetiségi kérdés Magyarországon 1848—1849-ben* (I. Tóth Zoltán: *Magyarok és románok*. Bp. 1966), valamint Arató Endre összefoglalása a *Magyarország története* című egyetemi tankönyv III. kötetében (Bp. 1961), s a fenti előadás is elsősorban ezekre a művekre támaszkodik. Eltérő szellemű fejtegetés található viszont Kovács Endrénél: *A forradalom és a nemzetiségek* (*A negyvennyolcas forradalom kérdései*. Bp. 1976), s ennek megfelelően eltérő képet fest az ő részletesebb összefoglalója is: *Szemben a történelemmel. A nemzetiségi kérdés a régi Magyarországon* (Bp. 1977).

Az egyes nemzetiségek 1848 első felében lezajlott mozgalmaival átfogóan foglalkozó forráskiadványok és feldolgozások közül legfontosabbak: Thim József (szerk. és bev.): *A magyarországi 1848—49-iki szerb fölkelés története* I. (Bp. 1940, függelékében a korábbi szakirodalom részletes bibliográfiájával); II. (Bp. 1940). Radoslav Perović (szerk. és bev.): *Grada za istoriju srpskog pokreta u Vojvodini 1848—1849* I/1 (Novi Sad, 1952); Vasa Bogdanov: *Ustanak Srba u Vojvodini i madarska revolucija 1848 i 1849* (Subotica, 1929); Vaso Bogdanov: *O revolucionarnosti i kontrarevolucionarnosti nacionalnih pokreta u Podunavlju 1848/49* (Vaso Bogdanov: *Živa prošlost*. Zagreb, 1957); Slavko Gavrilović: *Srbi u revoluciji 1848—1849* (*Istraživanja* V. Novi Sad, 1976); [Rudolf Horvat:] *Hrvatski pokret u proleću godine 1848* (Zagreb, 1898); Gjuro [Đuro] Šurmin: *A horvátok és magyarok 1848-ban és 1849-ben* (Croatia, 1906); Vaso Bogdanov: *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848/49. Prilog historiji naše Četrdesetosme* (Zagreb, 1949); Steier Lajos (szerk. és bev.): *A tót nemzetiségi kérdés 1848—49-ben* I—II. (Bp. 1937); Daniel Rapant: *Dejiny slovenského povstania r. 1848—49* I. (Turč. Sv. Martin, 1937); Daniel Rapant (szerk. és bev.): *Slovenské povstanie roku 1848—49* I/2. (Turč. Sv. Martin, 1937); II/1. (Turč. Sv. Martin 1950); II/2. (Turč. Sv. Martin, 1948); *Slovenské národné noviny 1845—1848* (szerk. Vladimír Žapkaý és Július Horváth) IV. (Bratislava, 1956); Fraňo Ruttkay: *Slovenské novinárstvo v revolučných rokoch 1848/49* (Otázky novinárstva, 1959); Ladislav Novomeský: *Korforduló* (Irodalmi Szemle, 1966); Ludovít Haraksim: *Národnostná otázka a slovenské národné hnutie v revolúcii 1848—1849* (Slováci a ich národný vývin. Bratislava, 1966); Ján Sloboda (szerk.): *Slovenská jar. Slovenské povstanie 1848—49* (Bratislava, 1971, függelékében válogatott bibliográfiával); I. N. Melnyikova: *Zakarpatzkaja Ukraina v revoluciji 1848 goda* (*Ucsjonije zapiszki Insztituta szlavjanovegyenyija* I. Moszkva—Leningrad, 1949); Mihail Danilak: *Halicki, Bukovinszki, Zakarpatzski ukrajinci v revoluciji 1848—1849 rokov* (Bratislava, 1972); Silviu Dragomir (szerk. és bef.): *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848—49* II. (Sibiu, 1944); III. (Cluj, 1946); V. (Cluj, 1946); Ștefan Pascu—Victor Chereșteșiu (szerk.): *Revoluția de la 1848—1849 din Transilvania* I. (București, 1977); Jancsó Benedek: *Szabadságharczunk és a dako-román törekvések* (Bp. 1895); Jancsó Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota* II. (Bp. 1899); V[asile] Netea: *Cu privire la poziția democrațiilor burghezi și a democrațiilor revoluționari români din Transilvania în 1848. Convocarea și organizarea adunării de la 18/30 aprilie* (Studii, 1965); Victor Chereșteșiu: *A balázsfalvi nemzeti gyűlés 1848. május 15—17. Az 1848-as erdélyi forradalom kezdete és programjának kidolgozása* (Bukarest, 1967); George Em. Marica—Iosif Hajós—Călina Mare—Constantin Rusu: *Ideologia generației române de la 1848 din Transilvania* (București, 1968); I. D. Suciú: *Revoluția de la 1848—1849 în Banat* (București, 1968); Keith Hitchins: *The Rumanian National Movement in Transylvania, 1780—1849* (Cambridge/Mass. 1969); Benkő Samu: *Eszmék és tettek 1848 tavaszán Erdélyben* (1848. Arcok, eszmék, tettek. Bukarest, 1974); Friedrich Teutsch: *Die Sachsen im Jahre 1848/49* (*Hundert Jahre Sächsischer Kämpfe*. Hermannstadt, 1896); Friedrich Teutsch: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen* III. (Hermannstadt, 1910); Irmgard Martius: *Großösterreich und die Siebenbürger Sachsen 1848—1859* (München, 1957); Carl Göllner: *Die Siebenbürger Sachsen in den Revolutionsjahren 1848—1849* (Bukarest, 1967); Sárközi Zoltán: *Az erdélyi szászok 1848—1849-ben* (Bp. 1974).

A vezető nemzetiségi politikusok iratait és visszaemlékezéseit tartalmazó fontosabb kiadványok: M. M. Hodža: *Der Slowak. Beiträge zur Beleuchtung der slawischen Frage in Ungarn* (Prag, 1848); Ludovít Štúr: *Politické state a prejavy* (szerk. Jozef Ambruš) (Bratislava, 1954); *Listy Ľudovíta Štúra* (szerk. Jozef Ambruš) II. (Bratislava, 1956); III. (Bratislava, 1960); Janko Kráľ: *Toborzó. Válogatott versek* (Bratislava, 1965); Eftimie Murgu: *Scieri* (szerk. és bev. I. D. Suciú) (București, 1969); George Bariț: *Scieri social-politice* (szerk. és bev. Victor Chereșteșiu, Camil Mureșan és George Em. Marica) (București, 1962); Marina Vladisiu [Lupaș] (szerk.): *Din corespondența lui Avram Iancu în anii 1848—1849* (*Studii și materiale de istorie modernă* III. București, 1963); Simion Bărnuțiu: *Români și ungurii. Discurs rostit în catedrala Blajului 2 (14) maiu 1848* (szerk. és bev. George Bogdan-Duică) (Cluj, 1924); [A. T. Laurian:] *Die Romänen der österreichischen Monarchie* I. (Wien, 1849); II. (Wien, 1850); III. (Wien, 1851); illetve [Georg] Stratimirović: *Was ich erlebte* (szerk. Ljuba Stratimirović) (Wien—Leipzig, 1911); Jakov Ignjatović: *Szerb rapszódia* (Bp. 1973); Jozef Miloslav Hurban: *Ludovít Štúr. Rozpomienky* (szerk. Jozef Štolc) (Bratislava, 1959); Georgie

Baritfu: *Parti alese din istoria Transilvaniei* II. (Sibiu, 1890); A[lexandru] Papiu Ilarianu: *Istoria romanilor din Dacia Superiore* II. (Viena, 1852); Andrei Şaguna: *Memorii din anii 1846—1871* (Sibiu, 1923).

A vezető nemzetiségi politikuskok tevékenységének szentelt fontosabb feldolgozások: Jovan Radonić: *Autobiografija patrijarha Josifa Rajačića* (Beograd, 1951); Jovan Sanković: *Patrijarh Josif Rajačić u Srpskom pokretu 1848—1849* (Novi Sad, 1954); Marko Maletin: *Teodor Pavlović* (Glasnik Istoriskog društva, 1936); Tadija Smičiklas: *Život i djela Ivana Kukuljevića Sakcinskog* (Rad Jugoslavenske akademije CX. Zagreb, 1892); Jaroslav Šidak: *Politička djelatnost Ivana Kukuljevića Sakcinskoga* (Jaroslav Šidak: *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*. Zagreb, 1973); H[élène] Tourtzer: *Louis Štúr et l'idée de l'indépendance slovaque 1815—1856* (Paris, 1913); Karol Golán: *Ludovít Štúr 1856—1956* (Bratislava, 1956); Vl[adimír] Matula: *Ludovít Štúr 1815—1856* (Bratislava, 1956); *Ludovít Štúr. Život a dielo 1815—1856. Zborník materiálov z konferencie Historického ústavu Slovenskej akadémie vied* (Bratislava, 1956); Július Bodnár: *Dr. Jozef Miloslav Hurban 1817—1888. Jeho život a dielo* (Bratislava, 1925); Ivan Kusý: *Jozef Miloslav Hurban* (Bratislava, 1948); Ondrej Mrlian: *Jozef Miloslav Hurban* (Martin, 1959); Ján Hučko: *Michal Miloslav Hodža* (Bratislava, 1970); Milan Pišut: *Janko Kráľ. Život a básnické dielo* (Bratislava, 1957); I. Tóth Zoltán: *Kossuth, Dragoş és Pappfalvi* (I. Tóth, *Magyarok és románok*); G[eorge] Bogdan-Duică: *Eftimie Murgu* (Bucureşti, 1937); Traian Topliceanu: *Eftimie Murgu* (Caransebeş-Timişoara, 1948); Iosif Jivan: *Eftimie Murgu, luptător al ţărănimii bănăţene pentru pămînt 1848—1849* (Deva, 1948); Vasile Netea: *George Bariţiu. Viaţa şi activitatea sa* (Bucureşti, 1966); Miskolczy Ambrus: *George Bariţ a román—magyar szövetségért 1848-ban* (Tiszatáj, 1974); Iosif Sterca Şuluţiu: *Biografia lui Avram Iancu* (Sibiu, 1897); Silviu Dragomir: *Avram Iancu* (Bucureşti, 1968); Marin Mihalache: *Avram Iancu 1824—1872* (Bucureşti, 1968); Kovách Géza: *Avram Iancu és 1848 tanulságai (1848. Arcok, eszmék, tettek)*; G[eorge] Bogdan-Duică: *Viaţa si ideile lui Simion Bărnuţiu* (Bucureşti, 1924); Radu Pantazi: *Simion Bărnuţiu. Opera şi gândirea* (Bucureşti, 1967); Ioan Lupaş: *Mitropolitul Andreiu Şaguna* (Sibiu, 1911); Keith Hitchins: *The Early Career of Andreiu Şaguna, 1808—1849* (Revue des Etudes Roumaines, 1965); Ilie Popescu Teiuşan—Vasile Netea: *August Treboniu Laurian. Viaţa şi activitatea sa* (Bucureşti, 1970); Carl Göllner: *Anton Kurz. Leben und Werk* (Forschungen zur Volks- und Landeskunde [= FVLK], 1967) és Carl Göllner: *Anton Kurz az 1848—49-es forradalomban (1848. Arcok, eszmék, tettek)*.

A magyar forradalom kezdeti kedvező fogadtatását tükrözö idézetek a következő helyekről származnak: Đorđe Stratimirovićnak és 14 társának az újvidékiekhez intézett kiáltványa, Újvidék, 1848. márc. 21., közli Thim II. 36.; [Ludovít Štúr:] *Nový vek*, közli Rapant, *Slovenské povstanie* 1/2. 57.; Organulu Luminarei, 1848. márc. 31. [ápr. 12.], 66. sz. 371.; [George] B[ariţ]: *Mit kívánnak az erdélyi románok (1848—1849. évi iratok 27.)*; *Fraţilor Romani!* Magyar Országos Levéltár, Bp. Erdélyi levéltárak, Gubernium Transylvanicum, Praesidialia 1848: 993.

A pesti szerb petíciót I. a pest-budai szerbek 1848. márc. 17—19-i gyűlésének jegyzőkönyvében, közli Thim II. 26—31. A gyűlés résztvevőinek magyarbarátságát hangsúlyozó idézet a budapesti szerbek vezetőinek 1848. márc. 31-én megjelent nyilatkozatából való (1848—1849. évi iratok 14—15.). Az újvidéki petíciót reprodukcióban közli Rózsa György és Spira György (szerk.): *Negyvennyolc a kortársak szemével* (Bp. é.n. [1973]) 272. sz. A *Bratia Slováci!* kezdetű kiáltványt publikálta Rapant, *Slovenské povstanie* 1/2. 73—80. Hurban 1848. ápr. 26-i miavai beszédét idézi Steier I. 34. A marosvásárhelyi román jurátusok állásfoglalására I. Bözödi György szép tanulmányát: *1848 márciusa Marosvásárhelyen* (Korunk, 1958). Az idézetek Papiu-Ilarian 1848. márc. 25-i tudósításából; közli Pascu—Cheresteşiu I. 104—106. Butteanuék petícióját közli Gelu Neamţu: *Az 1848: május 3/15—5/17-i balázsfalvi nemzeti gyűlés forradalmi programjának alapdokumentumai (1848. Arcok, eszmék, tettek 39—40.)* és Pascu—Cheresteşiu I. 150—152., Bărnuţ 1848. márc. 24-i felhívását pedig Cheresteşiu, *A balázsfalvi nemzeti gyűlés* 218—222. Bărnuţ korábbi nézetéről uo. 115. A magyarországi románok és a délvidéki szerbek egyházkormányzati ellentéteit bemutatja Hatvani Imre: *Szózat az oláh faj ügyében* (Pest, 1848) és Arató Endre: *A nemzetiségi kérdés története Magyarországon* II. (Bp. 1960). A nagyváradi román fiatalok 1848. máj. 21-i felhívását közli Jakab Elek: *Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—1849-re* (Bp. 1880) 84—85. A magyarországi g. kel. románok ugyanaznap kelt petícióját közli Pap Dénes (szerk.): *Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848—1849 I.* (Pest, 1868) 146—149. A Szász Egyetem által korozott unióellenes emlékirat: Arhivele Statului, Sibiu, A Szász Egyetem levéltára 1848: 528. A Szász Egyetem áprilisi felségfeliratát közli Friedrich Sachsenheim: *Aus Briefwechsel und Aufzeichnungen des siebenbürgischen Hofagenten Friedrich Soterius v. Sachsenheim (1821—1856) besonders über das Jahr 1848* (Siebenbürgische Vierteljahrsschrift, 1936. 95—96.). A szeptesi szászoknak a magyar forradalom iránti rokonszenvéről tanúskodik Tirts Rezső: *1848—49-iki élményeim különös tekintettel a Cornides-féle szeptesi guerilla-vadászok szereplésére a szabadságharcban* (Késmárk, 1903). Az 1848. márc. 25-i zágrábi petíció

megjelent a Nemzeti Ujság 1848. márc. 31-i számának mellékleteként. A horvát liberálisok állásfoglalásait gazdagon dokumentálja — csoportjukat azonban némi pongyolással baloldalnak nevezve — Vaso Bogdanov (szerk. és bev.): *Hrvatska ljevica u godinama revolucije 1848—49. U svijetlu naše četrdesetosmaške štampe* (Zagreb, 1949).

Kossuth felszólalása az országgyűlés alsótáblájának 1848. márc. 22-i ker. ülésén: *Kossuth Lajos Összes Munkái* [= KLÖM] XI. (szerk. és bev. Barta István) (Bp. 1951) 686—687., az ápr. 4-i ker. ülésen tartott felszólalása pedig: KLÖM XI. 726. Kostičnak az alsótábla 1848. ápr. 8-i ker. ülésén elmondott beszédét közli Thim I. 35., Kossuth erre adott választát pedig l.: KLÖM XI. 732—734. Kossuth hivatkozott korábbi felszólalása az alsótábla 1847. dec. 11-i ker. ülésén hangzott el; szövegét l.: KLÖM XI. 382. A Kossuth pozsonyi szállásán 1848. ápr. 9-én lezajlott megbeszélésről és Kossuth itt elhangzott szavairól részletesen beszámol [Siegfried Kapper:] *Die serbische Bewegung in Südungarn. Ein Beitrag zur Geschichte der ungarischen Revolution* (Berlin, 1851) 57—59. (innen az idézetek is), tudósít továbbá az ekkor történekről számos más — szerb és magyar — kortárs leírása is (felsorolásukat nyújtja Thim I. 38—39.). Kossuth azonban utóbb aaptalanoknak minősítette az ellene emelt vádak. De hogy mentegetőzése nem érdemel hitelt, az saját ellenvetéseiből is kiviláglik; ő ugyanis nem pusztán a szájába adott fenyegető szavak elhangzását tagadta, hanem még azt is, hogy ápr. 9-én egyáltalán találkozott volna Stratimirovićsal és társaival (vö. *Kossuth Lajos Iratai* [= KLI] XI. [szerk. Kossuth Ferenc] [Bp. 1905] 170.), holott a találkozó megtörténte vitathatatlan tény. Ennek ellenére mentegetőzésének még ma is hitelt ad Szabad György: *Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében* (Bp. 1977) 124., sőt ehelyűtt azt olvashatjuk, hogy ha Kossuth mégis elragadtatta magát, ezt azért tette, mert Stratimirovićek ekkor területi önkormányzatot is követeltek. Külön is hangsúlyozandó tehát, hogy a valóságban az ápr. 9-i találkozó vagy azt megelőzően szerb részről még senki sem követelt területi autonómiát.

Az 1848. ápr. 14-i karlócai követeléseket közli Thim II. 100—104. Az 1848. ápr. 12-i minisztertanács jegyzőkönyvét l.: KLÖM XII. (szerk. Sinkovics István) (Bp. 1957) 22—24. Kossuth hivatkozott március végi felszólalása az alsótábla márc. 28-i ker. ülésén hangzott el; szövegét l.: KLI XI. 153. Hogy a Batthyány-kormány a bel- és az igazságügyminisztériumban — a korábban állítottakkal [Károlyi Árpád: *Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre I.* (Bp. 1932) 373.] ellentétben — nem egy-egy álladalmi altitkári tisztséget, csupán egy-egy ügyosztályt kívánt biztosítani a horvátoknak, az kiviláglik az 1848. ápr. 26-i minisztertanács jegyzőkönyvéből: KLÖM XII. 72. Szabad szerint Kossuth nemcsak ígéretet tett, hanem valóban gondolt is szerb politikusok miniszteri tárcához juttatására, s ezt — úgymond — az igazolja, hogy 1849 tavaszán ki is nevezte miniszterré a szerb családból származó Vukovics Sebőt (Szabad 124.). Vukovics azonban ténylegesen magyarnak vallotta magát s a szerb nemzeti mozgalom híveinek a szemében is magyarnak számított.

A márciusi fiatalok nemzeti politikáját elemzi Spira György: *A pesti forradalom baloldalának nemzeti politikája 1848 márciusában* (Magyar Tudomány, 1970); Arató Endre: *Die Wirkung des Nationalismus auf die Politik der Kräfte der Linken in Österreich und in Ungarn im Frühjahr und im Sommer 1848* (*Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica* [= AUREÖSH] XIII. Bp. 1972) és Pándi Pál: *Petőfi és a nacionalizmus* (Bp. 1974). A márciusi fiatalok álláspontját Magyarország lakóinak egyetlen nemzethez tartozásáról megfogalmazta K[irályi] P[ál]: *Pest, martius 21-kén* (Jelenkor, 1848. márc. 23., 36. sz. 145. A kiemelés Királyitól.). A márciusi fiataloknak a választójogi törvényjavaslat módosítása érdekében tett erőfeszítéseit ismerteti Spira György (szerk. és bev.): *A vezérmegye forradalmi választmánya 1848 tavaszán* (Századok, 1964). Petőfi ezzel kapcsolatos észrevételeit megörökítették *Szemere Bertalan miniszterelnök emlékiratai* 28. A horvátokhoz intézett két kiáltvány egyikének reprodukcióját l.: Valóság, 1948. 171. (innen az idézet is), a másikat pedig ugyancsak reprodukcióban közli Rózsa—Spira 271. sz. A kiáltványokra horvát részről választ adott Mažuranić Iván: *A horvátok a magyaroknak. Felelet az 1848-ik mártzius és április magyar hirdeményekre* (Zágráb, 1848). A szlovák nemzeti mozgalom szűk körű voltáról Hurban a horvát *sabor* 1848. júl. 2-i ülésén beszélt; a beszéd szövegét közli Steier I. 183—184. A horvátországi magyarónok iránt magyar részről táplált bizalom megalapozatlanságára találóan világít rá Šurmin.

A paraszti tömegeknek a nemzeti törekvések iránti kezdeti közömbösségével s e közömbösség fokozatos kiküszöbölődésének tényezőivel foglalkozik Waclaw Felczak: *Wplyw problemu narodowościowego na społeczne oblicze rewolucji węgierskiej 1848 r.* (Kwartalnik Historyczny, 1963) és Spira György: *A parasztság és a nemzeti törekvések Magyarországon a polgári átalakulás korszakában* (Spira György: *A negyvennyolcas nemzedék nyomában*. Bp. 1973). A nem-magyar parasztnak a forradalom kitörése után kibontakozó mozgalmairól átfogó képet fest Arató Endre: *Die Bauernbewegungen und der Nationalismus in Ungarn im Frühling und Sommer 1848 I.* (AUREÖSH IX. Bp. 1967); II (uo. XI. Bp. 1970). A román parasztok

mozgalmaikat bemutatja Victor Chereșteșiu: *Adalékok az 1848-as forradalmi év erdélyi parasztmozgalmainak történetéhez (Tanulmányok a népi demokráciák történetéből I. Bp. 1956)* s részletesen tárgyalja Trócsányi Zsolt: *Az erdélyi parasztság története 1790—1849* (Bp. 1956). A szerb és a horvát parasztok felszabadulásával és mozgalmaival foglalkozik Lőrincz Péter: *Adalék a vajdasági agrárkérdés történetéhez* (Novi Sad, 1956); Slavko Gavrilović: *Srem u revoluciji 1848—1849* (Beograd, 1963); Slavko Gavrilović: *Virovitička županija u revoluciji 1848—49* (Historijski zbornik [= HZ], 1961); Slavko Gavrilović: *Agrarni nemiri u Križevačkoj i Varaždinskoj županiji 1848—1850* (HZ, 1960) és Jaroslav Šidak: *Seljačko pitanje u hrvatskoj politici 1848* (Jugoslovenski istorijski časopis, 1963). Az 1848. ápr. 25-i báni nyilatkozatot közli Stephan Pejaković (szerk.): *Aktenstücke zur Geschichte des kroatisch-slavonischen Landtages und der nationalen Bewegung vom Jahre 1848* (Wien, 1861) 4. A Pribelen történetekre vonatkozó iratokat közli Rapant, *Slovenské povstanie*. Hurban brezovai fellépését ismerteti Steier I. 35—37. Bärnuț 1848. ápr. 30-i balázsfalvi beszédét bemutatja Papiu Ilarianu II. 145. Az 1848. máj. 30-i minisztertanács jegyzőkönyvét l.: KLÖM XII. 206—207. A szerb határőröknek a vajdaság létrehozásához fűzött reményeiről előadottak forrása Ignjatović 109.

Az ideiglenes osztrák alkotmány szövegét többek között Barič is megjelentette: Foaie pentru minte inimă și literatură 1848. máj. 3. [15], 18. sz. 137—140. A májusi liptószentmiklósi szlovák petíciót reprodukcióban közli Rózsa—Spira 277—278. sz. Hodžának a parasztkérdés liptószentmiklósi vitája során elhangzott szavait megőrköztette Peter Vozárik tanúvallomása, Liptószentmiklós, 1848. jún. 8—9, közli Rapant, *Slovenské povstanie I/2*. 321. Jellačić bemutatkozó szövegét, a Horvátország számára májusban kidolgozott választójogi szabályzatot és a báni értekezlet 1848. máj. 11-i felségfeliratát közli Pejaković 1—3., 9—13., ill. 14—18. Rajačić 1848. máj. 13-i karlócai beszédét és a karlócai gyűlés határozatait közli Thim II. 198—200., ill. 206—209. Bärnuț 1848. máj. 14-i balázsfalvi beszédét (*Români și ungurii*) ismerteti Gelu Neamțu is (i. h. 36—38., 48.), de — néhány szövegösszefüggéséből önkényesen kiszakított s értelméből teljességgel kiforgatott mondata alapján — olyan látszatot kelte, mintha benne egyáltalán nem a magyar forradalmi mozgalomtól való elhatárolódás, hanem egészen a véle való együttműködés szándéka jutott volna kifejezésre. Bălcescunak Laurian küldetésére vonatkozó jegyzeteit, Bärnuț máj. 15-i beszédét és az általa letétetett eskü szövegét ismerteti, ill. közli Chereșteșiu, *A balázsfalvi nemzeti gyűlés* 435., 467—468., ill. 468—469. A balázsfalvi gyűlés határozatát l. a gyűlés jegyzőkönyvében, közli Kővári László (szerk.): *Okmánytár az 1848—9-ki erdélyi eseményekhez* (Kolozsvár, 1861) 17—24. A gyűlést záró kiáltványt és a nagyváradi fiatalok szövegére válaszuló ellennyilatkozatot idézi Chereșteșiu, *A balázsfalvi nemzeti gyűlés* 510., ill. 551.

A horvát *sabor* egybehívását eltiltó — Innsbruckból 1848. máj. 29-én Jellačićhoz intézett — királyi kéziratot közli Pap Dénes I. 159—160. Az erdélyi országgyűlés *propositióit* tartalmazó — Bécsből 1848. máj. 5-én az erdélyi rendekhez intézett — királyi kéziratot közli Kővári 7—9. A határőrvidéket az osztrák hadügyminiszternek alárendelő 1848. jún. 3-i legfelső elhatározás szövegét, Eötvös József br. vallás- és közoktatásügyi miniszternek a karlócai határozatok érvénytelenítése tárgyában Rajačićhoz intézett ugyanaznap leiratát, valamint István főhg. Rajačić felfüggesztéséről intézkedő 1848. aug. 2-i nádori rendeletét közli Thim II. 328., 328—329., ill. 589—590. A breznóbányai szlovákok május eleji petícióját közli Rapant, *Slovenské povstanie I/2*. 185. A breznóbányai szlovákoknak a magyar forradalom iránti hűségére rávilágít Spira György: *A szlovákok és a negyvennyolcas forradalom* (Spira, *A negyvennyolcas nemzedék*). A lugosi népgyűlésről tájékoztató iratokat közli Thim II. 471., 490—491. és Varsányi Péter István: *Adalékok az 1848-as délvidéki harcokhoz. Csernovics Péter—Vukovics Sebő—Kiss Ernő ismeretlen levelei* (Századok, 1977) 741. A gyűlés határozataival kapcsolatos kormányálláspontra l. Kossuth 1848. aug. 26-i képviselőházi felszólalását, KLÖM XII. 801—804. A Batthyány-kormány a nemzetiségek iránti szűkkeblűségére további adatokat szolgáltat Both Ödön: *Szemere Bertalan belügyminiszter nemzetiségi politikája 1848 nyarán* (Szeged, 1958); Waclaw Felczak: *Slowianie węgierscy wobec sprawy rewolucji i kontrrewolucji w 1848 roku* (Przełąd Historyczny, 1963) és Victor Chereșteșiu: *Bestrebungen zur revolutionären Einheit der Völker Siebenbürgens während der Jahre 1848—49* (FVLK, 1970). Vasvári és Iancu júniusi találkozásáról tudósít a jelenvolt Iosifu Sterca Siuluti: *O lacrima ferbinte* (Transilvan'ia, 1877). A nemzetiségi kérdés kiéleződését okozó feltételezett cselekvésekről Táncsics Mihál: *Hunnia függetlensége* (Buda, 1848) X—XI.

A prágai szláv kongresszus vitáit dokumentáló legfontosabb forráskiadvány: *Slovanský sjezd v Praze roku 1848. Sbirka dokumentů* (szerk. Václav Žáček) (Praha, 1958). 1848 csehországi eseményeinek legjobb összefoglalása: Arnošt Klíma: *Revoluce 1848 v českých zemích* (Praha, 1974). A prágai kongresszuson (és utóbb) jelezhető magyarbarát és Habsburg-ellenes megnyilatkozásokat áttekintő Arató Endre: *Egykorú demokratikus nézetek az 1848—1849. évi magyarországi forradalomról és ellenforradalomról. Az 1848—1849. évi szlovák nemzeti mozgalom értékeléséről folytatott vitához* (Bp. 1971). Bakunyn nézeteiről képet ad

Kun Miklós: *M. A. Bakunyin i vengerszkoje nacionalno-oszvbogyityelnoje dzvisenyije 1847—1864* (Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, 1973). A szlovének törekvéseit megvilágítja Josip Apih: *Die Slovenen und das Jahr 1848* (Wien, 1896). A szlovák—cseh viszonyt tárgyalja Jan Novotný: *Přispěvek k vzájemným vztahům Čechů a Slováků v první etapě revoluce roku 1848* (HČ, 1963). Štúr és Hurban idézett prágai felszólalását l. a kongresszus 1848. jún. 7-i plenáris ülésének jegyzőkönyvében, *Slovanský sjezd* 317—318. Az osztrák uralkodókörök Csehországgal kapcsolatos politikáját elemzi Friedrich Prinz: *Prag und Wien 1848. Probleme der nationalen und sozialen Revolution im Spiegel der Wiener Ministerratsprotokolle* (München, 1968). A prágai fejlemények magyarországi visszhangját gazdag forrásanyag mozgósításával jellemzi Arató, *Die Wirkung des Nationalismus*. A Hodžánál még júliusban is tapasztalható megegyezési készséget kimutatja Steier I. 182. A karlócai főodbor idézett megnyilatkozásai a Délvidék katolikus vallású szláv lakóihoz 1848 máj. 10/22-én intézett kiáltványából és a szerb határőrszázadokhoz 1848 máj. 29/jún. 10-én intézett felhívásából valóak; szövegeket közli Thim II. 271., ill. 371. l.

A havaselvei forradalom és a moldvai forradalmi mozgalmak történetét ismerteti N. V. Bereznyakov: *Revolucionnoje i nacionalno-oszvbogyityelnoje dzvisenyije v Dunajszkih knyazsesztvah v 1848—1849 gg.* (Kisinyov, 1955) és Gheorghe Georgescu-Buzău: *La révolution de 1848 dans les pays roumains* (Bucarest, 1965). A havaselvei románoknak a magyar forradalommal való kapcsolatkeresését szépen dokumentálja I. Tóth Zoltán: *A magyar—román szövetség kérdése 1848-ban* (Századok, 1948). A Szerb Fejedelemségnek a magyarországi szerb felkeléssel kapcsolatos politikáját megvilágítja Risztics János [Jovan Ristić]: *Szerbia külügyi viszonyai az újabb időben* (Nagybecskerek, 1892). Bakunyin figyelmeztetését l. M. A. Bakunyin: *Iszbovegy* (szerk. E. L. Gurevics) (Moszkva, 1921) 79—80. Miloš Obrenovićot idézi Thim I. 141. A forradalmi és a nemzeti törekvések ellentétbekerülésének tragikus voltát széles európai összefüggésekbe ágyazottan elemzi Hans Bach: *Die nationale Frage in der europäischen Revolution von 1849/49 (Rolle und Formen der Volksbewegung im bürgerlichen Revolutionszyklus)*. Berlin, 1976).

A fentiekben felsorolt művek egyenkinti jellemzésére helyütt sajnos nincs tér. A régebbiekről nagy általánosságban az mondható el, hogy többé vagy kevésbé csaknem valamennyire a hagyományos nacionalista szemlélet nyomta rá a maga bélyegét. Az újabb szakirodalomban — kivált a magyarban és a jugoszlávban — viszont már megvan a nemzetiségi kérdés elfogulatlan tárgyalására való készség. Mindazonáltal még ma is lehet találkozni — főleg szlovák és román szerzőknél, de a magyar és a jugoszláv kutatók egy részénél is — olyan törekvésekkel, amelyek a nemzeti szempontok által elvakított s a forradalom érdekeit így szemük elől vesztő elődök minden áron való igazolására irányulnak. A magyar forradalommal szembeforduló nemzetiségi mozgalmak védelmében felhozni szokott érvek főbbjeit ismerteti és megrostálja Spira György: *Engels és a magyar negyvennyolc* (Spira, *A negyvennyolcas nemzedék*), a magyar forradalom szűkkeblű nemzetiségi politikáját menteni igyekvők hivatkozási rendszerének ingatag voltát pedig kimutatja Spira György: *Negyvennyolc mai szemmel (A negyvennyolcas forradalom kérdései)*.

A JUGOSZLÁV TÖRTÉNETÍRÁS AZ 1848—1849-ES FORRADALOM EURÓPAI PROBLÉMÁIRÓL

Tanulmányunkban áttekintjük azokat az eredményeket, amelyeket a jugoszláv történetírás az 1848—1849-es forradalom olyan kérdéseinek és tartalmainak ismertetése, tolmácsolása során mutatott fel, melyek a jugoszláv népek történelme szempontjából— feltételesen szólva —az egyetemes történelem jelenségeihez tartoznak. A világosság és szabatoság egyaránt azt kívánja, hogy mindenekelőtt tisztázzuk, mit értünk az egyetemes történelem fogalmán.

Két jelentést tulajdoníthatunk ennek a fogalomnak. Az első szerint az egyetemes történelem a történettudomány egésze, „szemben a speciális történelmi diszciplínákkal”, például jogtörténettel, egyháztörténettel, művészet-, bölcsészet-, gazdaság-, tudománytörténettel, az egészségügy, az orvostudományok stb. történetével. Vagyis az általános történelem az a tudományág, „amely . . . minden oldalról vizsgálja a népek, országok, vagy az egész emberiség és egyes világrészek fejlődését”, s külön nem foglalkozik a hajdani emberi élet és alkotó tevékenység egyes szűkebb területeivel.

A másik értelmezése az egyetemes történelem fogalmának, ha ezt a tudományágot a nemzeti történelemmel állítjuk szembe. Ekkor az a feladata, hogy a ma emberének bepillantást nyújtson az emberi és társadalmi fejlődés egész eddigi menetébe, s hogy a lehetséges legátfogóbb módon vázolja ennek a fejlődésnek világtörténelmi dimenzióját. A nagy népek és országok többségének történetírása a történelmet nem szokta egyetemes és nemzeti történelemre felosztani. Ennek gyakran van is alapja, ha tekintetbe vesszük azt a szerepet, amelyet ezek a népek a történelem során játszottak. Ám az sem ritka jelenség, hogy a világtörténelem egésze vagy bizonyos vonatkozásai csak a saját nép és ország múltjának a tükrében kerülnek bemutatásra, s nem is rossz mód ez arra, hogy az egész világról, s külön is a saját népnek a világban elfoglalt helyéről, szerepéről és fontosságáról hamis elképzelések uralkodjanak el. A múlt valóságos és elképzelt, a nemzeti ideológia által eltorzított képe között az eltérés még könnyebben létrejöhet a kis népeknél, mint a nagyoknál, hiszen ezek ritkábban kerültek be a világtörténelmi folyamatok középpontjába, kevésbé állt módjukban befolyást gyakorolni e folyamatok általános irányára. A történettudománynak az a kötelessége, hogy elkerülje ezeket a torzításokat, hogy éppen olyan figyelemmel ápolja és terjessze a más népek, más világtájak történelmére vonatkozó ismereteket, mint amilyen a saját nép történelmét kutatja és magyarázza. Eközben a rendszeresség, áttekinthetőség és érthetőség mint gyakorlati igény azt követeli, hogy legalább feltételesen és viszonylagosan határvonalat húzzunk azok között a jelenségek között, amelyek csak saját múltunk termékei, s azok között, melyek vele nincsenek közvetlen

kapcsolatban, illetve más népek számára is jelentősek, s részei a világtörténelmi jelentőségű folyamatoknak. Következésképpen a történelmet ezen az alapon is két részre kell osztanunk: a saját nép és saját ország történelmére (nemzeti történelem), s a világ más részeinek a történelmére (egyetemes történelem).

A történelemnek ez az osztóvonala soha nem tekinthető merevnek, sem egyszer s mindenkorra adottnak, hiszen nem könnyű meghatározni, hogy egy nemzet történetének mely jelenségei bírtak jelentőséggel — s milyen összefüggésben — a világtörténelmi folyamatok kibontakozása számára, s mely más jelenségeknek nem volt ilyen fontosságuk. Arról nem is szólva, hogy némely történelmi jelenségek több nép történelmének is szerves részét képezik, s ily módon mindegyikük számára éppen annyira nemzeti, mint amennyire világtörténelmi jelentőségűek. Tárgyunk, az 1848—1849-es forradalom éppen az ilyen jelenségek jellemző példája: számos nép tekinti a maga nemzeti története kiemelkedő eseményének, de több olyan egyetemes folyamatnak is eleme, amely az egész 19. századi világtörténelmen végighömpölygött. Ennek a nagy és bonyolult történelmi jelenségnek alkotórészeit nálunk is saját nemzeti történelmünk részeként kutatják, ismertetik és magyarázzák, ám az összeurópai, sőt a világtörténelem részeként és aspektusaként is. Ennek ellenére itt a nemzeti és világtörténelmi szempontok között a határvonalat igen nehéz megvonni, olyan vonalak ezek, melyek inkább összekötő, mintsem elválasztó jellegűek. S mégis, a jugoszláv történetírásnak az 1848—1849-es forradalom kutatásában elért eddigi eredményei csoportosíthatók olyanokra, melyek közvetlenül is érintik a forradalom átfogóbb, európai vonatkozásait, s olyanokra, amelyek szűkebb, nemzeti vagy regionális kérdéseivel foglalkoznak, s csak közvetve gazdagítják az e forradalomról mint európai jelenségről szerzett tapasztalataink és felismeréseink kincsesárát.

Rátérve az első csoportba tartozó, vagyis azoknak a történelmi műveknek az ismertetésére, amelyek az általános történelem és más népek története kérdéseivel foglalkoznak, mindjárt meg kell állapítanunk, hogy ezek a művek számbelileg és tudományos értékük tekintetében is elmaradnak a túlnyomórészt vagy kizárólag a saját nemzeti történelem kérdéseinek szentelt feldolgozások mögött. Ez annak a következménye, hogy a jugoszláv történetírás sohasem foglalkozott kiemelten az egyetemes történelemmel, amely különböző objektív okokra és bizonyos hagyományos nézetekre vezethető vissza. Az ilyen jellegű feldolgozások ma is ritkák, mint ez jelen dolgozatunkból is kiderül.

Amikor az 1848—1849-es forradalommal foglalkozó jugoszláv történelmi műveket feltételeesen általános és nemzeti történelmi feldolgozásokra osztjuk fel (ez a felosztás alapjában véve munkahipotézis), kötelességünk közölni, hogyan jutottunk el ehhez a kategorizáláshoz. Tudományos eredményeik alapján mely műveket soroltunk az egyetemes történelmi irodalomba. Legelőbb is a forradalomnak tágabb, európai jelentőségű problémáit taglaló munkákat, amelyek a jugoszláv népek történetéhez tartozó vonatkozásokat nem, vagy csak annyiban érintik, amennyiben azok beilleszthetők az általános Európa-történelmi komplexumba. Ilyennek minősítettük a franciaországi, németországi, olaszországi és más európai országbeli eseményekről írt munkákat, valamint azokat, amelyek a nemzetközi munkásmozgalomnak az 1848—1849-es forradalom során elért fejlődését ismertetik, s külön is Marxnak és Engelsnek, a tudományos szocializmus megalapítóinak akkori tevékenységét, nézeteit és eszméit. Az e kérdésekkel foglalkozó, különösen pedig Marxnak és Engelsnek a nemzetiségi

kérdés szerepéről alkotott nézeteit — a szláv népek nemzeti mozgalmainak megítélése a forradalom szemszögéből — vizsgáló jugoszláv történeti irodalmat úgy minősíthetjük, hogy elősegíti a forradalom összeurópai problémáinak a megértését. Véleményünk szerint ezek a munkák elméleti színvonalukkal, metodológiájukkal és érvelésükkel egyaránt hozzájárulást jelentenek e bonyolult problémakör korszerűbb megvilágításához.

*

Hogy mennyire háttérbe szorult mindig a jugoszláv történetírásban az egyetemes történettel való foglalkozás, azt mi sem bizonyítja beszédesebben, mint az a tény, hogy bár az 1848—1849-es forradalmat feldolgozó irodalmunk kivételesen gazdagnak mondható, jugoszláv történész tollából még sincs egyetlenegy olyan könyvünk sem, amely egészében mutatná be ezt az európai méretű forradalmat. Még inkább súlyosbítja a helyzetet, hogy egyetlenegy ilyen külföldi művet sem adtunk ki fordításban. Az egyes európai országunkban lezajlott 1848—1849-es forradalmakról szóló művek közül csupán Marx *Osztályharcok Franciaországban* és Marx—Engels *Forradalom és ellenforradalom Németországban* c. munkái jelentek meg szerb-horvát nyelven.

A német és olasz 1848—1849-es forradalmi eseményekről a második világháború előtt két polgári történészünk feldolgozása jelent meg, középpontba e népek nemzeti egyesüléséért folytatott harcát állítva. Az egyik ismert történészünk, Dragoljub Pavlovićnak a múlt század végén (1898-ban) megjelent monográfiája, *Németország egyesülése* (Ujedinjenje Nemačke) címmel. Aktualitását a délszláv népeknél ismét éledő és terjedő gondolat adta meg, vagyis az, hogy a délszláv népek felszabadítása és egyesítése Szerbia feladata. Az akkoriban még újdonságnak számító pozitivisták történetírás valamennyi szabályainak figyelembevételével készült könyvében a szerző az 1848—1849-es forradalmat kizárólag a Németország egyesítéséért vívott harc függvényében szemléli. Bár magával a forradalommal viszonylag bő terjedelemben foglalkozik (163—191. old.), ismertetése során alig tér ki másra, mint az egyesítendő Németországról kialakított elképzelésekre — kis- vagy nagynémet egység — és a frankfurti országgyűlés munkájára.

Antun Dabinović horvát történetíró Olaszország egyesítését ismertető művét¹ Pavlovićtól eltérő koncepció alapján írta meg. A nagy történelmi témákkal foglalkozó egykori beszédes históriák narratív stílusában szerzőnk kellemes és népszerű olvasmánnyal örvendeztette meg közönségét. Bár adatai megbízhatóak, az elbeszélés szépsége sokkal fontosabb számára, mint a történelem tudományos jellege. Kis műve első kötetének végén (73—110. old.) *Piemont 1848* címmel gördülékenyen és eseményeiben hibátlanul dolgozza fel az 1848—1849-es forradalom politikai és katonai eseményeit is, de ő is csupán az olasz egységért vívott harc szemszögéből. A forradalom társadalmi és tágabb eszmei-politikai vonatkozásai kimaradtak.

E két könyvön kívül számos ismert történetírónk (Vasilj Popović, Vladimir Čorović, Ferdo Šišić és mások) munkái is érintik 1848—1849 egyetemes európai vonatkozásait, de mindig csak mellékesen s az egyetemes történelmi témáknál való elidőzés szándéka nélkül. Vasilj Popovićot, az egyetlent, aki a maga korában valóban az egyetemes történettudomány művelőjének volt nevezhető, más témák foglalkoztatták. A *Naša stvarnost* c. baloldali folyóiratban 1937-ben ennek ellenére megjelent egy, az 1848-as

forradalmi események egyik epizódjáról szóló cikke. Ez azt a felhívást ismerteti, amelyet a párizsi februári forradalom alkalmából Pjotr Jakovlevics Csaadajev intézett az orosz parasztokhoz.²

A második világháború után a történetírás általános fellendülése során az 1848—1849-es forradalom is a korábinál nagyobb figyelemben részesült. Századik évfordulóját Jugoszláviában sok tudományos és publicisztikai jellegű írással ünnevelték meg, s ezek között néhány olyan is akadt, melyeket az egyetemes történeti művek közé sorolhatunk. Dušan Perovićnak a *Književne novine*-ben megjelent rövid, de tartalmas cikkén — *Az 1848-as párizsi forradalom* (Revolucija 1848. u Parizu) — kívül két további publikáció érdemel még figyelmet. Az első Jaroslav Šidak *Az 1848—49. évi forradalom* (Revolucija godine 1848—49.) c. cikke, amely a *Historijski zbornik*-ban látott napvilágot,³ a másik Ante Babić népszerűsítő jellegű írása a szarajevói *Pregledben: Az 1848. év és annak történelmi jelentősége* (Godina 1848. i njeno istorijsko značenje) címmel.⁴

Babić rövid tanulmánya elég sok helytálló megállapítást, reális értékelést és megalapozott következtetést tartalmaz mind a nyugat-európai forradalmi eseményekről, mind pedig a közép-európai nemzetiségi kérdéstről, különösen a szláv népek nemzeti mozgalmait illetően. Ám 1848 bonyolult problémakörének túlságosan tömör bemutatása a tanulmányban szükségszerűen maga után vonta a túlzott leegyszerűsítéseket, sőt esetenként ténybeli pontatlanságok forrása lett. Így például Babićot kiigazítva meg kell állapítanunk, hogy nem a kispolgári rétegek, hanem a párizsi proletárok szegődtek Louis Blanc nyomába; a párizsi júniusi forradalom Európában nemcsak a forradalmi, hanem a reakciós erőket is felbátorította és megerősítette; hogy Napóleon Lajost a pápa hívta Rómába, s nem az olasz burzsoázia; hogy a prágai szláv kongresszus nem volt merő frázispufogatás, s a reakciós törekvések sem csak 1849-ben erősödtek meg Európa-szerte, hanem már sokkal korábban. Mindezek ellenére tény azonban, hogy a cikk a maga megjelenése idején értékes és hasznos hozzájárulást jelentett az 1848—1849-es európai forradalom marxista interpretálásához.

Amit Babić tanulmányáról mintegy harminc évvel ezelőtt lehetett elmondani, Šidak munkájára ma is érvényes. *Az 1848—49. évi forradalom* a probléma egészéről a legjobb értekezés, amelyet nálunk ezideig bárki is írt. Viszonylag szűk terjedelemben mutatta be és értékelte a forradalom valamennyi lényeges elemét — osztály-, politikai és nemzeti tartalmát — kitérve mindazokra az országokra, amelyeken a forradalom végigsöpört. A kérdés sokrétűsége, a végtelen bonyolult és ellentmondásos problémák helyenként azonban Šidakot is sommás összegezésre kényszerítették, noha úgyszólván semmiről sem feledkezett meg, s gondatlanságból semmit nem mellőzött. Rendkívüli történelmi szintézisérzékkel megírt cikke azt is elárulja, hogy kitűnően ismeri a 19. század dereka Európájának történelmét. A műben található értékelések a marxizmus szemléletén alapulnak, de eleven és alkotó gondolati folyamat eredményei, anélkül, hogy a szerző abszolutizálná Marxnak és Engelsnek a forradalom idejéből származó konkrét nézeteit.

Mintegy tíz évvel később Jaroslav Šidak írt egy, az 1848—49-es forradalmat érintő másik művet is, amely nem kevésbé tükrözi tudományos módszerének említett pozitív vonásait. *Az 1848-as bécsi októberi forradalom* (Listopadska revolucija u Beču 1848.)⁵ c. tanulmányáról van szó, amely ismerteti a bécsi forradalmi erők utolsó és legradikálisabb fellépésének legfontosabb eseményeit, valamint ennek visszhangját a

német és a szláv országokban, illetve Magyarországon. Šidak találoán értékeli ennek a megmozdulásnak a jellegét, amikor elszigetelt voltára mutat rá. Az 1848-as bécsi októberi forradalmat ugyanis a Habsburg-birodalom egész szláv közvéleménye frankfurti—kossuthi, vagyis nagynémet és nagymagyar vállalkozásnak minősítette. Jóllehet a frankfurti országgyűlés a megmozdulás osztályjellege miatt nem karolta fel ezt a forradalmat, s a magyarok is — vezetőik osztályszempontjait követve — a „legitimitás alapján” maradtak, abban a reményben, hogy ez majd elősegíti kibékülésüket az udvarral. Így az osztrák reakcióval szemben feláldozták egyetlen valódi szövetségüket.

Az ellenforradalom előkészítése és megszervezése Bécsből 1848—49-ben (Pripremanje i organizovanje kontrarevolucije iz Beča 1848—49.)⁶ c. kis tanulmányában Vaso Bogdanov is feldolgozott egy, a közép-európai és Duna menti forradalmak szempontjából fontos részletet. A tanulmány arról a titkos akcióról szól, melyet Bécsben 1848. március közepén az osztrák—magyar ellenforradalmi erők indítottak Josip Jellačićnak horvát bánná való megvalasztása érdekében, hogy ezzel továbbra is biztosítsák a horvátországi határőr csapatok hűségét.⁷ Bécsben ez a csoport Franjo Kulmer báró körül tömörült, s elképzelését Ljudevit Gaj segítségével sikerült is megvalósítani. Mint ahogy később, a forradalom idején azt is, hogy visszaszorítsák a horvát nemzeti mozgalmat, illetve azt a magyarral állítsák szembe. Hiszen végső céljuk a magyar forradalmi ellenzék Bécs-ellenes mozgalmanak letörése, Magyarország leigázása volt.

A negyvennyolc tágabb, európai problematikájáról írt művek közé kívánkozik Dimitrije Djordjević ismert feldolgozása is a balkáni népek 19. századi nemzeti forradalmairól.⁸ A könyv *La Révolution de 1848—1849 et les mouvements balkaniques* c. tömören megírt fejezete (77—85. old.) nagy vonalakban a Duna menti országokban lejátszódó eseményeket ismerteti, majd kitér a forradalomnak a balkáni népek körében támadt visszhangjára is. Műve többi részében Djordjević a török fennhatóság alatti területek népeinek forrongását dolgozta fel, így például a brit kézen levő Jónszigetek lakosságának forradalmi megmozdulásait, valamint a havasalföldi és moldvai felkeléseket.

A negyvennyolcas Európa nemzetközi viszonyai kutatásához a jugoszláv történetírás bizonyos vonatkozásban újszerű adalékokkal járult hozzá. Az ilyen jellegű művek között, nem annyira jelentősége, mint inkább átfogó jellege miatt első helyen Vladimir Ibler *Az 1814—1871. évek diplomáciájának története* (Diplomatska historija 1814—1871.)⁹ c. kézikönyvét kell megemlítenünk. Ennek *A nagyhatalmak diplomáciája az 1848. és 1849. évi forradalmi események idején 1852-ig bezárólag* c. fejezete (66—76. old.), miként maga a cím is mutatja, áttekintést nyújt a nagyhatalmak egymáshoz való viszonyáról, kiemelten tárgyalva azt, ami ebből az olasz és a német egységtörekvésekre vonatkozik. A legnagyobb figyelmet a második francia köztársaság külpolitikájának szenteli.

A második köztársaság külpolitikájának egy részletkérdésével foglalkozik Vojislav Vučković tanulmánya, amely a francia diplomáciának a magyarok és délszlávok között lefolytatott közvetítő tevékenységéről szól.¹⁰ A szerző szerint a közvetítő akció azért bukott meg, mert a magyar kormány hajthatatlanul védelmezte „a magyar elem állami egységének, területi összességének és felsőbbségének” hármas elvét.

Két alkalommal Jaroslav Šidak is írt a neves Adam Czartoryski gróf köré gyülekező franciaországi lengyel emigráció hasonló közvetítő és másfajta tevékenységéről. *Hôtel Lambert és a horvátok* (Hôtel Lambert i Hrvati)¹¹ c. figyelemre méltó adalékában az ún. lengyel tényezőt elemzi, s hogy annak milyen szerepe volt a 19. század 40-es éveiben a horvátok, a szerbek és más Duna menti népek történetében. Különösen élénk volt Adam Czartoryski vezérkarának a délszlávok és a magyarok kibékítését célzó tevékenysége — a francia diplomáciával egyetértésben. Šidak a Vučkovićéhoz hasonló következtetéseket von le a tárgyalások kimeneteléből.

Ugyanezzel a problémakörrel foglalkozik Šidaknak egy másik kisebb tanulmánya, amely a negyvennyolcas forradalom századik évfordulója alkalmából jelent meg.¹²

Végül délszláv területen folytatott 1848—1849-es lengyel forradalmi tevékenységről szól Ljubomir Durkovič-Jakšić terjedelmes tanulmánya is, amely elsősorban a szerb mozgalomban részt vevő lengyel önkéntesekre szolgáltat adatokat.¹³

*

Stevan Belić Franić a nemzetközi munkásmozgalom történetébe ágyazva tárgyalja az 1848—1849-es forradalmak bizonyos egyetemes jelenségeit. *Az 1848-as forradalom, a proletariátus első nagy osztályütököze*¹⁴ c. rövid — mindössze 42 oldalas — füzetecske a franciaországi és németországi 48-as munkásmozgalmat ismerteti felületes publicisztikával, sok hiányossággal, túlzottan leegyszerűsítve, helyenként téves adatokkal.

Ennél sokkal komolyabb és elmélyültebb Marjan Britovšek *Marx és Engels az 1848—1849. év forradalomban, és taktikai nézeteik* c. cikke (Marks i Engels u revoluciji 1848—49. godine i njihovi taktički stavovi).¹⁵ Marx és Engels 1848—1849. évi gyakorlati-politikai és elméleti-ideológiai munkásságát Britovšek a németországi forradalmi helyzetbe ágyazva ismerteti, vagyis elemzi a marxizmus klasszikusainak korabeli taktikai nézeteit és stratégiai terveit. Ennek során azokat a stratégiai koncepciókat is érintette, amelyeket Marx a proletariátusnak a polgári forradalomban betöltendő szerepéről alakított ki. Miközben azonban ismerteti Marx és Engels állásfoglalását, nézeteit arról, hogy a forradalomban a demokratikus erőknek széles frontot kell alkotniuk, hogy az európai reakció „bástyái” — Oroszország és Anglia — ellen forradalmi háborút kell indítani, továbbá a közép- és délkelet-európai nemzeti mozgalmakról, valamint a franciaországi és más országbeli új forradalmi hullám kilátásairól és távlatairól hangoztatott véleményüket, Britovšek arra is rámutat, hogy e nézetek a látnoki megoldások mellett tévedéseket, útkeresést és következtelenségeket is tartalmaznak. De bármennyire is alapos a szerző a marxi—engelsi gondolatok ismertetésekor, mégsem eléggé elmélyült olyankor, amikor elemzi is ezeket. Marx és Engels koncepcióit javarészt az ő saját véleményük alapján értékeli, pedig ennél többre van szükség. Szerintünk Marx és Engels kritikáját és elemzését hasonló módon kell végezni, mint minden más kritikát és elemzést: marxista módszerrel, de a történelmi fejlődés tapasztalatai és gyakorlata alapján. A jelen konkrét esetben Marxnak és Engelsnek az 1848—1849-es forradalom során létrejött nemzeti, különösen a szláv nemzeti mozgalmakról kialakított értékelési igényeknek leginkább ilyen elemzést. Bizonyos mértékig Britovšek pótolta ezt a mulasztását 1975-ben abban a beszámolójában, amelyet a Szarajevóban a boszniai-hercegovinai felkelés és az 1875—1878.

évi keleti válság 100. évfordulója alkalmából rendezett tudományos értekezleten olvasott fel.¹⁶

Ez a kérdés — vagyis Marx és Engels nézetei a szláv népek szerepéről az 1848—1849-es forradalomban, sőt általánosabban véve a 19. századi Európa történetében — többször is felvetődött a jugoszláv történetírásban, és pedig már az elején is polemikusan.

A 20. század elején ugyanis a szerbiai radikális sajtó és a vajdasági *Zastava* heves kampányt indított a „kommunizmus réme”, illetve a szociáldemokrácia eszméi és szervezetei ellen. A kampány egyik leghatásosabb fegyvere, a szocialisták hazafiatlanságának állítólagos bizonyítéka az a mese volt, hogy a kommunizmus és a szerbség összeegyeztethetetlen egymással, mivel, úgymond, Marx és Engels „a szerbek és a délszlávok engesztelhetetlen ellenségei voltak”.¹⁷ Hasonlót hangoztatva a *Mali žurnal* Marx és Engels műveiből és leveleiből vett idézetekkel bizonygatta „magyarbarát” és „turkofil” mivoltukat.

Erre a kampányra Dimitrije Tucović azzal válaszolt, hogy 1910. március 16-án a Szerb Szociáldemokrata Párt *Borba* c. elméleti folyóiratának 6. füzetében leköszölte Marx *Mi lesz Törökországból Európában?* c. cikkét. Egyike ez Marx ama írásainak, amelyek 1853-ban a *New York Tribune*-ban láttak napvilágot. Németre 1910-ben fordították le először, s nyomtatták ki a Karl Kautsky által szerkesztett *Neue Zeit* c. stuttgarti szocialista folyóiratban. Szerb nyelvre Dušan Popović, a neves szerb szocialista fordította le.¹⁸ Marx cikke arról szól, hogy Törökország kivonulása Európából elkerülhetetlen, s hogy Szerbia vezető szerepe hivatott a balkáni népek felszabadító harcában. Tucović kommentárt is fűzött hozzá, amelyben a többi közt ezt mondja: „A jugoszláv szociáldemokrácia számára a cikknek igen nagy a jelentősége nemcsak a benne kifejtett gondolatok mélysége és helytálló volta miatt, hanem azért is, mert ragyogóan és hitelesen megcáfolja azt az oly sokszor elismételt hazugságot, hogy Marx a délszlávok ellensége volt.”¹⁹

Marx cikkének Tucović *Borbájában* történt megjelenéséhez Jovan Skerlić is hozzászólt egy a *Srpski Književni glasnik*ban megjelent írásában, s hangot adott annak a mély benyomásnak, amelyet a tudományos szocializmus megalkotójának ez a műve gyakorolt a szerbiai közvéleményre.²⁰ Ebben az írásban Skerlić határozottan kijelentette, hogy „az a nézet, hogy Marx a délszlávok ellensége volt, nem helytálló”.²¹

Ámde 1910 végén megjelent Skerlićnek Svetozar Markovićról írt monográfiája is, amely azóta is a jugoszláv történetírás egyik jeles alkotása. Ebben a többi közt Marxnak és Engelsnek a délszlávokhoz fűződő viszonyát is érintette, de most akként, ahogyan az az 1848—1849-es forradalom idején alakult. A *Neue Rheinische Zeitung*ban megjelent cikkeik alapján Skerlić azt állította, hogy Marx „rá sem hederített a délszlávokra”, hogy a „haldokló nemzetiségek” közé sorolta őket, amelyeknek „a nemzeti léthez nincsenek is feltételeik”, hogy a magyarok és szlávok harcában egész rokonszenvvel a magyarok pártján állt, s a németek és szlávok harcában a németek oldalán. Engels — Skerlić szerint — Marxnál is következetesebb volt szlávellenes nézeteiben, rosszindulatúan megvetette a „primitív népecskéket”, amelyeknek a megléte Európában önmagában is „anakronizmus”.²²

Skerlić meg sem próbált választ keresni arra, miért is volt Marx és Engels 1848—1849-ben szlávellenes, mint ahogy a szlávokról akkor írt műveiket sem elemezte alaposabban. Nem tette meg ezt Dimitrije Tucović sem, aki Skerlić könyvének

megjelenése után Marx védelmére kelt. A vádat, hogy Marx „soviniszta szlavofób” és „pángermán imperialista” Tucović azzal hárította el, hogy éppen Marx volt az, aki engesztelhetetlen kritikát gyakorolt a német militarizmus felett, kimutatva annak évtizedes „hóhér szerepét a forradalmi népekkel szemben”. A másik érve az volt, hogy a többszörösen is bizonyított tényre hivatkozott, Marx rokonszenvére a lengyelek és a lengyel felszabadító és függetlenségi harcok iránt. Mindebből Tucović igen helyes következtetést von le: „Azonban mind a lengyel szabadság és egység kérdésében, mind pedig minden más nemzetiségi kérdésben Marx elsősorban aszerint foglalt állást, hogyan viszonyultak ezek a nemzeti mozgalmak a kor forradalmi harcaihoz.”²³

A két világháború között nem újultak fel nálunk az első világháború előtt megindult viták arról, miként értékelte Marx és Engels a szláv népek nemzeti mozgalmait. A polgári történetírás nem vett tudomást a marxizmusról, s az a néhány marxista mű, amely ekkor napvilágot látott, ezzel a kérdéssel nem foglalkozott, legalábbis nem elméletileg.²⁴ Csak fiatal marxista történetírásunk nyúlt ismét ezekhez a kérdésekhez a szocialista forradalom után. Vaso Bogdanov nyitotta meg a sort egy az 1848-as centenárium alkalmából megjelentetett tanulmányában.²⁵ Ebben ismertette Marx és Engels nézeteit az egyes mozgalmakról azok különböző szakaszaiban, s elvetette azokat a korábbi véleményeket, miszerint negyvennyolcban a szlávok kizárólag reakciós szerepet játszottak.²⁶ Bogdanov azt állította, hogy Marx és Engels a forradalom különböző szakaszaiban különbözőképp foglalt állást az egyes mozgalmakkal szemben, s elítélő véleményük nem vonatkozott a szláv nemzeti mozgalmak minden szakaszára, még kevésbé minden résztvevőjére. A szerző szerint elsősorban a mozgalmak reakciós vezetőit ítélték el, s ezeket is leginkább a mozgalmak végső fázisaiban.

Bogdanov egy lépéssel tovább ment a probléma tisztázásában 1953-ban megjelent *Az 1848—49-es Duna menti nemzeti mozgalmak forradalmiságáról és ellenforradalmiságáról* (O revolucionarnosti i kontrarevolucionarnosti nacionalnih pokreta u Podunavlju 1848/49) c. éles vitáirában.²⁷ Ez a kimerítő mű valójában heves és megalapozott bírálat Radoslav Perovićnak az 1848—1849-es vajdasági szerb mozgalom jellegéről és történelmi szerepéről mondott értékeléséről.²⁸ Perović szó szerint és mereven ragaszkodott Engelsnek és Marxnak a *Neue Rheinische Zeitung*ban, valamint a *Forradalom és ellenforradalom Németországban* c. műben található megítéléseihez, s azt bizonygatta, hogy 1848—1849-ben a vajdasági szerb mozgalom reakciós és ellenforradalmi jellegű volt, szemben a forradalmi jellegű magyar mozgalommal.²⁹ Bogdanov cáfolta ezt az értékelést, mondván, hogy a magyar forradalmi mozgalom élén álló reformista középnemesség konzervatív társadalom- és soviniszta nemzetiségi politikát folytatott, s e politikájával a maga mozgalmát társadalmi ellenforradalomba taszította. Míg a szerb mozgalmat — a szerbek szándékai ellenére — a bécsi reakció szövetségésévé kényszerítette. Bogdanov a maga (marxista) módszerével és állításai alátámasztására felhasznált érveivel ha nem is nyíltan, de kétségbe vonta Marx és különösen Engels sok olyan kitételét is, miszerint a szláv népek többsége ellenforradalmi jellegű s az európai reakció örökös szolgája.

Bogdanov, bár néha maga is túlzottan kategorikusan nyilatkozott, sőt saját igaza kizárólagosságára is igényt támasztott, ezzel a művével kedvezően, ösztönzően hatott a jugoszláviai marxista történetírásra, hogy az bátrabban és elmélyültebben, dokumentumokkal és tényekkel, de „közhelyszerű konstrukció és sematikus

általánosítások nélkül” keljen birokra az 1848—1849-es társadalmi és nemzeti mozgalmak bonyolult problémáival, nyújtson rólunk új értékeléseket, vonjon le új következtetéseket. A negyvennyolcas mozgalmak ilyen alkotó, kutató jellegű megközelítésével találkozunk majd az ötvenes, hatvanas és a jelenlegi, hetvenes évek során ama történetíróinknál, akik ezen a téren a legjelentősebb műveket alkották. Bogdanov munkái mellett³⁰ itt elsősorban Jaroslav Šidak,³¹ Löbl Árpád,³² Slavko Gavrilović³³ és mások műveire gondolunk. Úgy véljük, a jugoszláv történetírásnak az 1848—1849-es forradalom nemzeti problémái kutatásában elért eredményeit még ma is reálisan tükrözi Fran Zwitter, Jaroslav Šidak és Vaso Bogdanov *Les problèmes nationaux dans la Monarchie des Habsbourgs* c. 1960-ban megjelent közös műve.³⁴

A könyv egyik fejezetében (*La révolution et la réaction*, 57—85. old.) a szerzőknek sikerült útmutató jellegű, általános áttekintést nyújtaniuk a Habsburg-monarchia bonyolult nemzeti problémáiról, az 1848—1849-es forradalom és az azt követő önkényuralom időszakáról. Legelőbb is bemutatták mindazokat a nemzet-politikai követeléseket, programokat és eszméket, amelyeket az osztrák birodalom egyes népeinek vezető forradalmi társadalmi erői és ezek politikai áramlatai tűztek ki maguk elé a forradalom elején. Már akkor kitűnt, hogy alig áthidalható szakadékok tátongtak az egyes nemzeti programok és mozgalmak között. A német (osztrák) és a magyar mozgalmak között is igen éles ellentétek voltak, még áthidalhatatlanabbak azonban azok, amelyek egyfelől a németek (osztrákok) és magyarok, másfelől pedig a Monarchia többi népei között feszültek. A német és magyar forradalmi erők egyeduralmi, hegemónisztikus álláspontja, amely nemigen tért el az ellenforradalom táborába tömörülő reakciós ellenfeleiktől, továbbá a Habsburg-monarchia többi népének a nemzeti jogokért (önállóságért, illetve autonómiáért) folytatott harcban tanúsított makacssága már ekkor arra utalt, hogy éppen a nemzeti problémák válnak majd a forradalom legbonyolultabb kérdésévé. A szerzők fel is tárták, hogy az egyes népek történetén belül hogyan jelentkeztek ezek a problémák a forradalom további szakaszaiban, s ezzel be is bizonyították előbb említett állításukat, s egyben — mindenféle leegyszerűsítéstől mentesen — azt is, hogy a Habsburg-birodalom népeinek forradalmiakra és reakcióskra való felosztása tarthatatlan.

A jugoszláv történetírásban Enver Redžić adott legkerekesebb és legteljesebb elemzést Marxnak és Engelsnek a délszlávokat érintő nézeteiről, elsősorban azokról, amelyeket 1848—1849-ben képviseltek.

Alapos tanulmányában, amely az 1875—1878-as keleti válság 100. évfordulója alkalmából megrendezett tudományos értekezlet idején jelent meg. Marxnak és Engelsnek a délszlávokkal szemben elfoglalt álláspontjáról Redžić a következőt állapította meg: „Az 1848—1849-es osztrák—magyar ellenforradalom oldalán történő részvétel volt az a döntő szempont, amelyből Marx és Engels kiindult, midőn ezekben az években az Ausztriában és Magyarországon zajló forradalmi eseményekről írt cikkeiben a délszlávokkal foglalkozott. Eközben a délszlávok magatartását és viselkedését mindketten a nagy európai országok demokratikus forradalmainak az érdekei és igényei szemszögéből ítélték meg...”³⁵ Ami elősegítette ennek a forradalomnak a sikerét, az számukra progresszív, pozitív és forradalmi volt; ami nem segítette elő, sőt gátolta a forradalmat, azt negatívnak, ellenforradalminak és reakciónak minősítették. Mivel a délszlávok a nagy országokban végbemenő forradalmi folyamattal szembeszegülő oldalra sodródtak, gépiesen rájuk ragasztották

a „nemzetecskék”, „a történelem hulladéka”, „bikafejú reakciós népség” címkéjét. Engels egyenesen úgy vélte, hogy az ilyen „vad” népek „könyörtelen kiirtást” érdemelnek, hiszen „ez is haladás”.

Marx és Engels, miközben ilyen súlyos ítéletet mondott a délszláv népekről és (a lengyelek kivételével) minden más szláv népről is, korántsem ismerkedett meg kellőképpen sem a szláv népek 1848—1849-es forradalmi mozgalmainak a lényegével, sem pedig azzal, hogyan is bántak a „forradalmár” népek a velük együtt élő szlávokkal. Milyen sorban tartották őket, s mily engesztelhetetlenül utasították vissza minden, a nemzeti érvényesülésre, egyenjogúságra és autonómiára irányuló törekvésüket és követelésüket. Vagyis mindazt, ami a „nagy” népekével azonos helyzetet és azonos jogokat biztosított volna számukra. A forradalom alatt, de utána is, Marx és Engels számára csak egyetlenegy fontos kérdés létezett: az adott pillanatban ki foglalt helyet a forradalom táborában, s objektíve ki támogatta az európai reakció bástyáit — Oroszországot és a Habsburg-udvart.

Redžić alapos elemzés alá vette, hogyan foglalt állást Marx és Engels a Habsburg-monarchiában és Törökországban élő délszlávok nemzeti felszabadító törekvéseivel és mozgalmaival szemben mind 1848—1849-ben, mind pedig később, a 19. század ötvenes, hetvenes és nyolcvanas éveiben. Ezek alapján azt a következtetést vont le, hogy „a forradalom és Oroszország (mint az ellenforradalom megtestesülése) jelenti a történelmi folyamatoknak azt a két alapvető tényezőjét, amelynek koordinátaiban Marx és Engels a délszlávok felszabadító törekvéseit szemlélte, s a történelemben elfoglalt helyüket megállapította. A délszlávoknak a forradalomhoz és Oroszországhoz fűződő valóságos viszonya képezte Marxnál és Engelsnél a kiindulási, értékelési és megítélési alapot... Ezek az értékelések néha kedvezőtlenek, néha kedvezőek a délszlávok számára, jóllehet nem mindig helytállóak és tudományosan elfogadhatóak. Ez a tény valójában annak bizonyítéka, hogy a viszony a forradalomhoz mint abszolút ismérv nem képezhet szilárd bázist az egyes népeknek bizonyos történelmi helyzetekben tanúsított magatartása tárgyilagos leírásához és értékeléséhez”.³⁶

JEGYZETEK

¹ Antun Dabinić: *Narodni preporod Italije*. I. köt. 1815—1849. Zagreb, 1939.

² Fab.: *Otkrivena jedna proklamacija Čadajeva*. Naša stvarnost, 1937/5—6. sz. 112—113.

³ Historijski zbornik (Zagreb), 1948. 1—4. sz. 25—42.

⁴ Pregled (Sarajevo), 1948. III. 173—186.

⁵ Historijski pregled (Zagreb), 1959. V. köt. 325—329.

⁶ Zagreb, 1947.

⁷ Ugyanezt a kérdést Ferdo Šišić is feldolgozta: *Kako je Jelačić postao banom*. Beograd, 1937.

⁸ Dimitrije Djurdjević: *Revolutions nationales des peuples balkaniques 1804—1914*. Beograd, 1965.

⁹ Zagreb, 1960.

¹⁰ Vojislav J. Vučković: *Rad francuskih predstavnika u Srbiji 1848—49. godine na izmirenju Iužnih Slovena sa Madjarima*. Zbornik Matice srpske za društvene nauke, 13—14. köt. Novi Sad, 1956. 149—158.

¹¹ Jaroslav Šidak: *Studije iz hrvatske povijesti XIX. stoljeća*. Zagreb, 1973. 167—177.

¹² Jaroslav Šidak: *Poljska revolucionarna propaganda u Hrvatskoj prije stotinu godina*. Hrvatsko kolo, I. könyv. 3. füzet. Zagreb, 1848. 542—545.

¹³ Ljubomir Durković-Jakšić: *Učestvovanje poljskih oficira i dobrovoljaca u srpskom pokretu (1848—1949)*. Zbornik MS za slavistiku, 3. füzet. Novi Sad, 1972. 127—144.

¹⁴ Revolucija 1848, prva krupna klasna litka proletarijata. Beograd, 1959. Ugyanez a szöveg megjelent 1964-ben, ugyanennél a kiadónál (Rad), a Priručnik za istoriju medjunarodnog radničkog pokreta c. kiadványban is: 166—199.

¹⁵ *Prilozi za istoriju socijalizma*. I. könyv. Beograd, 1964. 11—67.

¹⁶ Marjan Britovšek: *Marks i Engels o Južnim Slovenima u Austriji i na Balkanu*. Medjunarodni naučni skup povodom loo-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i istočnoj krizi 1875—1878. godine III. köt. Sarajevo, 1977. 27—37.

¹⁷ Kosta Milutinović: *Marx i Engels i Južni Slaveni*. Zadar, 1969. (Klly. a „Radovi” 6. füzetéből) 167.

¹⁸ *Uo. 171.*

¹⁹ K. Milutinović: *i. m. 171.*

²⁰ Jovan Skerlić: *Karlo Marks o Srbima*. Srpski književni glasnik, XXIV. köt. 1910. 631—636. Skerlićnek ezt a szövegét jelen dolgozatban a *Sabrana dela Jovana Skerlića* c. kiadásból dolgoztuk fel: 7. köt. Beograd, 1964. 252—257.

²¹ *Uo. 252.*

²² Jovan Skerlić: *Svetozar Marković, njegov život, rad i ideje*. Beograd, 1922.² 175—177.

²³ K. Milutinović: *i. m. 176.*

²⁴ Így például Vaso Bogdanov *Ustanak Srba u Vojvodini i Madjarska revolucija 1848—1849. c.* könyvében (Subotica, 1929. 176.). A könyv második, átdolgozott kiadása (*Nacionalni i socijalni sukobi Vojvodjana i Madžara 1848—49.* Zagreb, é. n.) marxista módszert alkalmazott a kérdés elemzése és értelmezése során, de nem bocsátkozott a tudományos szocializmus klasszikusainak a szláv nemzeti mozgalmakkal szemben elfoglalt álláspontja vitájába. Hasonló módon járt el Edward Kardelj is *Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja* c. tanulmányában, amelynek első kiadása szlovén nyelven, „Sperans” álnévvel 1939-ben jelent meg.

²⁵ Vaso Bogdanov: *Uloga podunavskih slovenskih naroda 1848/49. u svetlu novih istraživanja sovjetske historiografije*. Historijski zbornik (Zagreb), 1948. 1—4. sz. 43—66. A tanulmány kisebb változtatásokkal Bogdanov *Likovi i pokreti* c. könyvében is napvilágot látott (Zagreb, 1957).

²⁶ Slavko Gavrilović: *Naša posleratna istoriografija o revoluciji 1848—49. u Vojvodini*. Jugoslavenski istorijski časopis, 1964/1. sz. 86.

²⁷ Ez az írás a zágrábi Republika c. folyóirat 1953/2—3. számában jelent meg (224—261), de Bogdanov *Živa prošlost* (Zagreb, 1957) c. könyvében is napvilágot látott. A vonatkozó rész: 81—151.

²⁸ Radoslav Perović: *O srpskom pokretu u Vojvodini 1848/49.* In: *Gradja o srpskom pokretu u Vojvodini 1848—49.* Beograd, 1952. XIX—LI.

²⁹ Más délszláv mozgalmakra vonatkozóan még Radoslav Perović előtt hasonló nézeteket képviselt, de árnyaltabban és rugalmasabban, Edward Kardelj is említett művében, továbbá Boris Zihel *Jugoslovanski narodi v letu 1848* c. cikkében (Nova obzorja [Maribor], 1848. I/1—2.), valamint Ljubo Drudić *Pokreti naroda Austrijske monarhije godine 1848. i njihovi medjusobni odnosi*. Djelo I. Zagreb, 1848. 402—414. Perović után — helyenként még kategorikusabban, mint ő — Mikola Petrović vette védelmébe ezeket az értékeléseket Svetozar Miletićről írt monográfiájában (Beograd, 1958. 29—46.).

³⁰ Említett könyveiben *Lukovi i pokreti* és *Živa prošlost* összegyűjtött munkái mellett elsősorban *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848—1849.* Prilog historiji naše Četdesetosme c. könyvére gondolunk (Zagreb, 1949).

³¹ *Austroslavizam i Slavenski kongres u Pragu 1848.* Historijski pregled (Zagreb), 1960. VI. köt. 204—218.; *Hôtel Lambert i Hrvati* (Tanulmányok a XIX. századi horvát történelemről.) Zagreb, 1973. 187—177.

³² *Revolucionarni pokret u Vojvodini 1848—1849.* Novi Sad, 1960. IV. 85.

³³ *Srem u revoluciji 1848—1849.* Beograd, 1963; *Srbi u revoluciji 1848—1849.* Istra zivanja V. Novi Sad, 1976. 231—294.

³⁴ A „Comité nationale yougoslave des sciences historiques” kiadása. Beograd, 1960.

³⁵ Enver Redžić: *Marks i Engels o borbi i težnjama Južnih Slovena za nacionalnim oslobođenjem*. Medjunarodni naučni skup povodom loo-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i istornoj krizi 1875—1878. godine. III. köt. Sarajevo, 1977. 7. Redžić a tanulmány rövidített változatát *Austromarksizam i jugoslavensko pitanje* c. könyvében is közölte (Beograd, 1977. 5—22.).

³⁶ *Uo. 21—22.*

A PARASZTSÁG ÉS A NEMZETI KÉRDÉS A POLGÁRI FORRADALMAKBAN

Nem kétséges, hogy ha a parasztságnak a nemzeti kérdéshez, a nemzeti mozgalomhoz való viszonyulását Kelet-Európában meg akarjuk vizsgálni (és hol volna ez indokoltabb, mint Kelet-Európában), mégpedig a polgári forradalmak idején, akkor ez elsősorban 1848—1849-et jelenti a Habsburg-birodalomban, Poroszországban, a dunai fejedelemségekben. De talán nem érdektelen, ha bizonyos mértékig kiterjesztjük az időbeli határokat 1830-ig, illetve 1863-ig, hogy a nagyon is tanulságos lengyel eseményeket is bevonhassuk az összehasonlító vizsgálatba. Nyilvánvaló persze, hogy az adott terjedelemben nem vállalkozhatunk az események részletes kifejtésére, nincs is erre szükség, hiszen az eseménytörténet még részleteiben is eléggé ismert, csupán néhány általános észrevételt kívánunk előadni, abban a reményben, hogy ez hozzájárul a vita kibontakozásához.

Az időbeli határokat persze még jobban is lehetne tágítani, ha az 1804-ben megindult szerb és az 1821-es görög felkelést, meg az 1876-os bolgár felkelést is bele kívánnánk vonni, hiszen ezekben az esetekben a parasztmozgalom és a nemzeti kérdés összefüggése eléggé világos és egyértelmű. Csakhogy éppen túlságosan egyértelmű, hiszen mindegyik felkelés eleve mint nemzeti szabadságharc tört ki, s az, hogy ez a polgári forradalom szerepét tölti be, nemhogy a paraszti tömegek, de még a vezetők számára sem olyan világos. Különben is a balkáni, török birodalmi területen a parasztság helyzete alapvetően más, mint a többi kelet-európai területen, az európai értelemben vett jobbágyrendszer hiánya miatt. Így ezeket a nemzeti mozgalmakat nem vonjuk be vizsgálódásainkba.

Éppen így elhagyjuk az oroszországi parasztmozgalmakat, elsősorban az 1859—1861 során jelentkezőket, csak éppen más megfontolásból, holott ezek is bizonyos mértékig a polgári forradalmat pótolták, kikényszerítették, pontosabban hozzájárultak a jobbágyfelszabadítás és a nyomában járó többi polgári reform kikényszerítéséhez, amelyek együttesükben vezettek Oroszország polgári átalakulásának a megindulására. Ezekben a parasztmozgalmakban viszont a nemzeti mozzanat semmiféle szerepet sem játszott, már csak azért sem, mert az orosz állam önállósága nem is vetette fel a nemzeti szabadság — vagy általában: a nemzet (gondoljunk Ausztria németajkú területeire) — kérdését, amely pedig egyéb kelet-európai népek esetében olyannyira problematikus volt.

Vagyis végeredményben az 1848-as forradalmak mellett csak a lengyel mozgalmak kérdését vonjuk be vizsgálódásunkba, 1830, 1846 és 1863 fejleményeit.

Az első alapvető, persze mindenképpen banális megállapítás: a parasztság a polgári forradalmak előtt a feudális rendszerben él mint jobbágy, mindennek következményével (földtulajdon hiánya, személyes szabadság hiánya, földesúri szolgáltatások, hogy csak a legfontosabbakra emlékeztessünk). Természetesen rögtön hozzá kell fűznünk, hogy éppen az orosz és porosz fennhatóság alatt álló lengyel területekre ez nem érvényes, az előbbin már 1807-ben megtörtént a személyes felszabadítás, de a földkérdés rendezése nélkül, az utóbbin az 1830-as évektől kezdve kiterjesztették a — korlátozott — porosz jobbágyfelszabadítást a lengyel területekre is, még hozzá a parasztok számára kedvezőbb formában (viszonylag csekélyebb megváltással). A földkérdés rendezetlen volta azonban ezen a területen is tovább élte a parasztmozgalmakat, és ugyancsak rendezetlen volt bizonyos értelemben a földkérdés a két dunai fejedelemségben is. Ezek a mozzanatok lehetővé teszik, hogy mégis együttesen tárgyaljuk a fejlődést.

A parasztmozgalmak hosszú hagyományokra tekinthettek vissza, hiszen a középkortól kezdve találkozunk velük. Hagyományos voltuk azonban csak a történelem számára világos, a parasztság aligha tudott róla, a nemzeti mozgalmak vezetői, amikor a parasztság részvételének módozatain töprengtek, ugyancsak nem gondoltak az évszázados előzményekre. Nyilvánvalóan azért nem, mert ezek az előzmények az osztályharcot jelentették, a parasztság meg-megújuló próbálkozásait a feudális kizsákmányolás felszámolására. Ezekkel a mozgalmakkal önmagukban a nemzeti mozgalom vezetői aligha tudtak mit kezdeni. Persze azzal tisztában voltak, hogy a nemzeti szabadságmozgalomnak többek között a jobbágyrendszer felszámolására is kell vezetnie, s ennek megfelelően többé vagy kevésbé ez is szerepelt a nemzeti mozgalmak követeléseit közt, de csak között és határozottan második helyen a nemzeti célok mellett.

A parasztok számára viszont a feudális rendszer (vagy annak súlyos maradványai) jelentették azt, ami ellen harcuk irányult. Elsősorban a feudális szolgáltatások (s ezek még mindenütt megvoltak), és csak másodsorban a földtulajdon kérdése, amely a parasztok számára amúgy is eléggé érthetetlen jogi finomság volt.

A feudális rendszer ellen irányuló harcban a parasztok tudatában régóta — s ez elég általános vonás — szerepelt a jó uralkodó áldásos tevékenységébe vetett hit. A parasztság többnyire saját földesuraival állt közvetlenül szemben, nem az uralkodóval, aki különben is messze van. A kérdés az, vajon a 19. század első felében a középkelet-európai területeken (mert lényegében arról beszélünk) mennyire élő még ez a naiv monarchizmus? Úgy tűnik, hogy még számolni kell vele. Hiszen a jó uralkodó a Habsburg-birodalomban a bécsi császárt jelentette, akinek a képével mindenfelé lehetett találkozni a hivatalos helyiségekben, az orosz-lengyelországi parasztok számára a pétervári császárt, a két dunai fejedelemségben nem a hazai fejedelmet (ezek amúgy is elég gyakran változtak), hanem megint csak a konstantinápolyi császárt. Ebben az utóbbi esetben már mindenképpen a parasztok számára mitikus uralkodóról volt szó, aki a jó voltába vetett hiedelmet megőrizhette, hiszen a dunai fejedelemségekben még az államhatalommal (konkrétan a parasztok ellen netán fellépő katonasággal) sem volt azonosítható. A királyságbeli lengyel parasztok annyit tudtak, hogy az orosz császár nem szereti a lengyel földesurakat (vagyis saját közvetlen ellenfeleiket). A Habsburg-birodalomban pedig a felvilágosult abszolútizmus ténylegesen a

parasztok helyzetét javító intézkedései indokolták a naiv monarchizmus továbbélését. Ezt az ideológiai mozzanatot eléggé tudatosnak tekinthetjük a parasztok esetében.

Nem kétséges pedig, hogy a jó uralkodóba vetett hit eleve nem jelentéktelen gátja volt annak, hogy a parasztmozgalmak a nemzeti mozgalomhoz csapódjanak, még akkor is, hogyha ezek a nemzeti mozgalmak sem irányultak kifejezetten az uralkodó ellen, sőt a Habsburg-birodalomban az esetek többségében éppenséggel maguk is bizonyos mértékig szövetségest láttak az uralkodóban egyéb potenciális vagy tényleges elnyomási kísérletek ellenében. Az uralkodó azonban ebben a birodalomban eleve fölötté állt minden nemzeti vonatkozásnak, a hozzá való kötődés teljesen híján volt minden nemzeti mozzanatoknak.

A parasztok esetében ez annál is inkább volt így, mert hiszen a nemzeti öntudat a parasztok körében nagyjában-egészében hiányzott: Pontosabban annak a tudata, amit a nemzeti mozgalmak vezetői olyan nagy erővel hangoztattak: hogy van nemzet, s aki ezt vagy azt a nyelvet beszéli, ennek a nemzetnek a tagja, csak éppen maga a nemzet még alszik, tehát fel kell ébreszteni.

Ez a jelenség a parasztok számára általában érthetetlen volt. Az etnikai különállás tudatával már másképpen állunk. Természetesen a nyelv mint alapvető kommunikációs eszköz eleve bizonyos közösségi tudatot eredményezett, elsősorban a más nyelven beszélőktől való különállás tudatát. Ez az utóbbi volt az erősebb és a tudatosabb. A saját nyelvükhöz való tartozás tudata már homályosabb (különösen, ha városi lakosokról volt szó, akik ugyanazon a nyelven beszéltek). Az etnikai elkülönülésnek viszont egy igen lényeges mozzanata az volt, hogy ez számos esetben a földesúrtól való elkülönülés, a vele való szembenállás tudatosítását is jelentette, újabb okot erre a szembenállásra. Egészen egyértelmű volt ez éppen a Habsburg-birodalomban, ahol a földesúr sok esetben csakugyan más nemzetiségű volt (németajkú földesúr és cseh vagy szlovén paraszt, magyar földesúr és román vagy szlovák paraszt stb.). Cseh és magyar vonatkozásban még azt is hozzátehetjük, hogy az etnikailag cseh vagy magyar földesúr is jó néhány esetben más nyelven beszélt (ha értette is a nemzeti nyelvet), s ez is legendó volt a parasztok számára, hogy idegent, sőt ellenséget lássanak benne.

Ha alaposabban belegondolunk: éppen a polgári forradalmat megelőző évtizedekben mintha csak gyarapodna a parasztokat a nemzeti mozgalomtól elszigetelő vagy legalábbis közeledésüket gátló tényezők száma.

Amikor a polgári forradalom kitör, a helyzet persze alapvetően módosul. A polgári forradalom ugyanis mindenképpen egyik alapvető követelményévé tette a jobbágyfelszabadítást, a parasztok szabad földtulajdonhoz juttatását, sőt és elsősorban a földesúri szolgáltatások felszámolását. Még akkor is, ha korábban a nemzeti mozgalomban ez a követelés csak óvatosan (vagy sehogy sem) szerepelt. 1848-ban ez mindenhol felvetődött, és valamilyen formában még az év folyamán meg is oldódott.

Az első hetek nemzeti lelkesedéséből éppen ezért a parasztság is kivette a részét, hiszen a nemzeti vívmányok sorába tartozott a jobbágyfelszabadítás is. Vagyis: amennyiben a polgári forradalom a parasztok osztályköveteléseit kielégítette, a parasztok a forradalom tömegerejéhez tartoztak. Egészen világos ez, ha a két ellenpéldát nézzük, az 1830-as és 1846-os lengyel felkeléseket. Az elsőben a felkelők semmit sem tettek a parasztok érdekében, s a parasztok nem is vettek részt a felkelésben, az újoncozás elől az erdőbe menekültek, amire a kortársak nem győztek eleget panaszkodni. 1846-ban a galíciai nemesek, éppen 1830 tanulságait levonva,

azzal akarták kezdeni a nemzeti felkelést, hogy kimondják a jobbágyfelszabadítást, csak hogy a parasztek mozgalma megelőzte ennek meghirdetését, s így vezetett az ismert tragikus összecsapáshoz.

Amennyiben a polgári forradalom kielégíti a parasztek osztályköveteléseit, ők teszik ki a tömegerejét. De nemcsak amennyiben; hanem: amíg kielégíti és csakis addig. Vagyis a jobbágyfelszabadítás kimondásával (és sokhelyt tényleges megvalósításával már a törvényes rendezést megelőzően) a parasztek legfontosabb követelése kielégült, személyes szabadságukat, földjüket megkapták, szolgáltatásokkal nem tartoztak többé. Ezzel számukra a forradalom már véget is ért. A továbbiakban már nem jelentették annak tömegerejét.

Amennyiben és addig — a két mozzanat roppant fontos. Az egyik oldalon világosan látszik ez a Habsburg-birodalom ciszlajtán területein, ahol a parasztek a szeptember 7-én (Galiciában már áprilisban) szentesített törvény értelmében nemcsak a szolgáltatások alól mentesültek, hanem mindazt a földet tulajdonukba is kapták, amelyet addig bármilyen formában és jogcímen megműveltek. Hogy ezért a földesuraknak megváltás jár, s hogy ezt jelentős részben a paraszteknek maguknak kell megfizetniök, az jóval jelentékteleőbb kérdés volt annál, hogy a földet megkapták. Az osztrák, a cseh, a lengyel, a szlovén és a galíciai ukrán parasztek legkésőbb szeptember után már távolmaradt a forradalmi mozgalomtól. És még igazolva is láthatta a jó uralkodóba vetett hitét: a jobbágyfelszabadító törvényt mint az uralkodó által szentesített törvényt hirdették ki mindenütt, s nem volt nehéz ennek azt az aspektust adni, hogy tehát az uralkodó adta meg a szabadságot, a földet is vele együtt. A kormányzat propagandája elő is mozdította ennek a hitnek a meggyökerezését.

A dolog másik oldala a transzlajtániai helyzet. Itt a jobbágyfelszabadítás ugyan nem a parasztek nyakába varrta az egykori földesurak kárpótlását, csak hogy ez a mozzanat sokkal kevésbé érződött, mint az a másik, hogy az egész felszabadítás és földtulajdonhoz juttatás csak az urbáriális földre volt érvényes, márpedig a parasztság jelentős része, alkalmasint nagyobb fele nem úrbéres, hanem majorsági (dominicalis) földet művelt meg, ennek a helyzete pedig nem változott. Itt a parasztság további részvétele a forradalomban annak a függvénye volt, mennyire tudja az új kormányzat a még megoldatlan kérdéseket a parasztek számára kedvező módon megoldani. A magyar parasztek részvétele a nemzeti szabadságharcban egészen világosan ettől függött, ezért tett a kormányzat több lépést is 1848 szeptemberében és 1849 tavaszán a paraszti követelések kielégítésére.

A parasztság tehát csakis osztályköveteléseiről és ezek kielégítésének ütemében csatlakozik a nemzeti mozgalomhoz? A dolog nem ennyire egyszerű. A ciszlajtán területen valóban mintha csupán erről volna szó. A transzlajtán területen azonban ott van először is a román mozgalom. Erdélyben az úrbérrendezés hiánya miatt a parasztek tulajdonába juttatandó föld bizonytalan volt, s ez önmagában elősegítette a román parasztság további részvételét a forradalomban, hiszen osztályköveteléseinek a kielégítése volt bizonytalan. Az osztályellentétet pedig nemzeti ellentétként lehetett feltüntetni, hiszen a földesurak általában magyarok voltak. Így kerülhetett sor arra, hogy 1848 őszén voltaképpen nagy arányú parasztmozgalmak zajlottak le, amelyek a magyarok ellen (nem is kizárólag a magyar földesurak ellen) irányultak. Világosan arról van szó, hogy a román nemzeti mozgalom vezetői az osztályellentétet nemzeti ellentétként magyarították, s ezen az alapon tudták a paraszti tömegeket mozgósítani.

A probléma itt az, miért nem találkozunk ugyanezzel a jelenséggel a szlovákok esetében? A szlovák parasztságnak is voltak elintézetlen problémái az áprilisi törvények után, a mozgalom vezetői májusban még fel is vették ezeket a nemzeti követelések sorába. És mégis azt látjuk, hogy a szlovák nemzeti mozgalom kísérletei a parasztok megnyerésére a magyar szabadságharc ellen, a különböző szabadcsapatok betörései nem vezettek eredményre. A szlovák parasztság tömegei nem csatlakoztak a nemzeti mozgalomhoz. Talán arra lehet gondolni, hogy itt nem volt olyan egyértelmű a szlovák paraszt—magyar földesúr szembenállás, mint a románok esetében. Talán arra, hogy a nemzeti mozgalom, éppen ezért, még annyira sem tudott behatolni a szlovák parasztság soraiba, mint a románoknál.

Megint külön probléma a szerb felkelés kérdése. Itt voltaképpen kissé másként is vetődik fel a kérdés. A szerb mozgalomban ugyan jelentős számban vettek részt a parasztok, mármint a határőrvidék katonái meg a délvidéki falvak lakossága is. Csakhogy ez a szerb parasztság nem élt benne a feudális rendszerben úgy, mint a másik két nemzet esetében, nem volt jobbágy, nem tartozott a földesúrnak szolgáltatásokkal. A határőrvidéki katonaság antifeudalizmusa a határőrvidék szervezete ellen irányult. Éppen sajátos helyzete, részben kívülállása a feudális rendszeren az előbb vázolt mechanizmus működését nem tette lehetővé. Másrészt a vallás egysége (ami még a románok esetében sem volt meg) és az egyházi szervezet bizonyos nemzeti vonásai itt már sokkal korábban lehetővé tették bizonyos fokú modern nemzeti öntudat elterjedését. Ugyanakkor még megvolt a naiv monarchizmus maradványa, amely a határőrvidéken összeolvadt a legfelső hadúr iránti lojalitással, sőt ragaszkodással. Ez pedig könnyen lehetővé tette a szerb tömegek szembefordítását a magyar mozgalommal, most már kifejezetten nemzeti alapon. A határőrvidéki szervezet megjavítását vagy egyenesen felszámolását a határőrök csak a császártól várhatták, ez tudatos volt náluk. Így végeredményben a szerb eset problematikánk szempontjából éppenséggel nem nevezhető tipikusnak.

Hát az 1863-as lengyel példa? A lengyel felkelők eleve a parasztok földtulajdonhoz juttatásával indították a mozgalmat, tehát a parasztság itt egyetlen jelentős követelését felvették követeléseik, pontosabban intézkedéseik közé (a személyi szabadság itt már nem érdekes). A parasztok mégsem csatlakoztak jelentős számban. Az a körülmény, hogy az orosz kormányzat 1864-ben a jobbágyreform révén még többet is ad majd nekik, mint a forradalmi kormány első rendelete, nyilván nem magyarázza állásfoglalásukat 1863-ban. Sokkal inkább a nemzeti öntudat hiányáról kell még mindig beszélni, illetve a lengyel földesurakkal szembeni bizalmatlanságról. És nem lehet kizárni a cárhoz fűződő hiedelmeket sem.

Akármelyik esetet nézzük is, a nemzeti öntudat elterjedtsége és foka a probléma témánk szempontjából. Hadd utaljunk még csak arra, hogy a havasalföldi mozgalom is a parasztok földtulajdonát akarta megadni, de minthogy erre a valóságban mégsem került sor, itt sem lehetett a paraszti tömegekre számítani.

Persze: a polgári forradalmat megelőző évtizedekben a feudális társadalomban vagy a hagyományos társadalomban a nemzet, a nemzeti kérdés idegen, még sokkal idegenebb, mint ahogy azt ma a hagyományos társadalomra vonatkoztatva elképzeljük, pedig a történészek manapság már igyekeznek tudatosítani magukban azt, hogy a „történelem nemzeti látószögét” nem szabad visszavetíteni korábbi évszázadokra, mert az óhatatlanul torzításokhoz vezet.

Ha pedig a hagyományos társadalom számára a nemzeti mozzanat még idegen, akkor ez a parasztságra, mint a leginkább a hagyományos társadalom viszonyai közt élő osztályra, különösen is érvényes. A parasztság a forradalom során találkozott először tömeges méretekben a nemzeti problémával. A nemzeti öntudat ismeretlen tényező volt számára.

Pedig a nemzeti mozgalmak vezetői már évtizedek óta minden tőlük telhetőt megtettek éppen a nemzeti öntudat széles körökben való elterjesztése érdekében. De végül is hogyan mehetett ez végbe? A kulturális élet különböző szféráiban folyt a mozgalom, de világos, hogy a legalapvetőbb út az iskolán keresztül vezetett. És most eltekintve attól, hogy jó néhány nemzet esetében elég kevés lehetősége volt annak, hogy az iskola ezt a funkcióját teljesítse — mert hiszen az iskola nem a nemzet vezetőinek a kezében volt —, még ott is, ahol a nemzeti jellegű egyházi szervezet révén az iskola legalább részben teljesíteni tudta ezt az öntudatosító funkcióját, a parasztság egészéhez még nem tudott hozzáférni. Éppen ebből a szempontból tanulságos az 1848-as szerb példa, ahol a tömegek nemzeti öntudatosodásában az egyházi iskola szerepe jelentős, ha nem is az egyedüli. Egészében azonban azt kell mondanunk, hogy a nemzeti öntudatosodás a városban, polgári környezetben megy végbe, s ettől a parasztság a hagyományos társadalomban még általában el volt vágva.

Nem érdektelen, ha a kérdést olyan személyek vonatkozásában próbáljuk megvizsgálni, akik mintegy a parasztság vezetőinek vagy ideológusainak számíthatnak. Csak két példára szeretnénk utalni. Az egyik Jakub Szela, az 1846-os galíciai parasztfelkelés vezetője. Ő a meggyőző példája annak, hogy a parasztság számára a nemzeti mozzanat még nem lényeges, a társadalmi annál inkább. Szelánál a paraszti osztálygyűlölet a mozgó tényező, a nemzeti mozgalomhoz nem tud csatlakozni, nincs minek a révén.

A másik, éppen más tanulsággal szolgáló példa a magyar Táncsics Mihály. Azért más tanulsággal szolgáló, mert igaz, hogy maga is jobbágyszármazású, s élete végéig a parasztok szószólójának tekintette magát. Viszont éppen városi tapasztalatai, az a tény, hogy a városi munkásságba is beletartozott, hogy egyáltalában városi környezetben élt, kiemelte őt a hagyományos társadalomból és annak kötöttségeiből. Számára a nemzeti mozzanat már nem idegen, sőt éppenséggel igen fontos. Minden utópikus szocializmusa mellett a magyar nacionalizmusnak is szószólója volt. És itt többszörösen is érződik a városi környezet hatása. Táncsics, akit 1848-ig Stáncsicsnak neveznek és nyilvánvalóan szláv származású, a magyar nemzeti mozgalomhoz csatlakozik, mert az öntudatosítás ebből az irányból érte őt.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a parasztság a polgári forradalom tömegereje volt, amennyiben ez a polgári forradalom a paraszti antifeudális igényeket kielégítette. Ebben az értelemben igen fontos összetevője a forradalomnak, de alapvetően csak ebben az értelemben. A polgári forradalomban voltaképpen mindenütt jelenlévő nemzeti mozzanat — hiszen a forradalom a polgári átalakulás áttörését jelenti, s ez a modern nemzet kialakulását is magával hozza — a parasztság számára alapvetően idegen vagy legalábbis másodrendű. Kelet-Európában osztályköveteléseitől függetlenül a parasztság csak átmenetileg kapcsolódott a polgári forradalomhoz. Nemzeti öntudatosodása éppen a polgári forradalom utáni korszak jelensége. Ez azonban már kívül áll jelenlegi vizsgálódásainkon.

IRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

- Arató Endre: *Die Bauernbewegungen und der Nationalismus in Ungarn im Frühling und Sommer 1848*. Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica 9. 1967. 61—103.; 11. 1970. 45—86.
- Arató Endre: *Kelet-Európa története a 19. század első felében*. Bp. 1971.
- Barta István: *A kormány parasztpolitikája 1849-ben*. Századok, 1955. 849—881.; 1956. 4—68.
- Bogdanov, Vaso: *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848/49*. Prilog historiji naše četrdesetosme. Zagreb, 1949.
- Bogdanov, Vaso: *Hrvatska ljevica u godinama revolucije 1848—49*. Zagreb, 1949.
- Bogdanov, Vaso: *Nacionalni i socijalni sukobi Vojvodjana i Madžara 1848—1849*. 2. kiad. Zagreb, é. n.
- Cheresteșiu, Victor: *A balázsfalvi Nemzeti Gyűlés 1848. május 15—17*. Az 1848-as erdélyi forradalom kezdete és programjának kidolgozása. Bukarest, 1967.
- Gavrilović, Slavko: *Srem u revoluciji 1848—1949*. Beograd, 1963.
- Georgescu-Buzău, Gheorghe: *La révolution de 1848 dans les pays Roumains*. Bucharest, 1965.
- Groniowski, Krzysztof: *Problem rewolucji agrarnej w ideologii obozów politycznych w latach 1846-1870*. Warszawa, 1957.
- Halicz, Emanuel: *Kwestia chlopska w Królestwie Polskim w dobie powstania listopadowego*. Warszawa, 1955.
- Horvat, Rudolf: *Hrvatski pokret god. 1848*. 1—4. köt. Zagreb, 1898—1899.
- Istoria României*. IV. Formarea și consolidarea orînduirii capitaliste (1848—1878). București, 1964.
- Jelačić, Aleksije: *Seljački pokret u Hrvatskoj i Slavoniji god. 1848—49*. Zagreb, 1925.
- Kieniewicz, Stefan: *Ruch chlopski w Galicji w 1846 roku*. Wrocław, 1951.
- Kieniewicz, Stefan: *Sprawa włościanska w powstaniu styczniowym*. Wrocław, 1953.
- Łepkowski, Tadeusz: *Polska — narodziny nowoczesnego narodu. 1764—1870*. Warszawa, 1967.
- Leslie, Robert F.: *Reform and Insurrection in Russian Poland, 1856—1863*. London, 1963.
- Lescsilovszkaja, I. I.: *Obszesztyvenno-politiceszkaja borba v Horvatii 1848—1849*. Moskva, 1977.
- 1848 în Principatele Române*. București, 1948.
- Ochmański, Jerzy: *Litewski ruch narodowo — kulturalny w XIX wieku (do 1890 r.)*. Białystok, 1965.
- Pech, Stanley Z.: *The Czech Revolution of 1848*. Chapel Hill, 1969.
- Roubík, František: *Petice venkovského lidu z Čech k Národnímu výboru z roku 1848*. Praha, 1954.
- Spira György: *A magyar forradalom 1848—49-ben*. Bp. 1959.
- Spira György: *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországn*. Bp. 1980.
- Šidak, Jaroslav: *Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848—49*. Zagreb, 1979.
- Šidak, Jaroslav: *Seljačko pitanje u hrvatskoj politici 1848*. Jugoslovenski Istorijiski Časopis, 1963. 2. sz. 3—30. és Šidak, J.: *Studije*. 145—174.
- Szabó István: *A jobbágybirtok problémái 1848—49-ben*. In: *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*. Bp. 1948. 311—396.
- Wycech, Czesław: *Z przeszłości ruchów chlopskich (1768—1831)*. Warszawa, 1952.

A JUGOSZLÁV TÖRTÉNETÍRÁS A VAJDASÁGI 1848—1849-ES FORRADALOMRÓL¹

Mint mindenütt a Közép-Duna mentén, a Vajdaságban is, illetve a magyarországi szerbeknél is az 1848—1849-es forradalom fordulópontot, sok szempontból sorsdöntő eseményt jelentett, melynek gyökerei mélyre hatoltak, s melynek nem egy következménye szintén időtállóan bizonyult.

Így például az emlékezete, amely a szerb nép tudatában „a magyar felkelés” vagy egyszerűen csak „a felkelés” fogalmában még évtizedekig fennmaradt. Igaz, egyre halványabban, hogy korunkban úgyszólván teljesen kiszorítsa a vajdasági népeknek a második világháború során vívott felszabadító harca, ennek élménye és emlékezete. Harcos hagyományként ezt az emléket ápolja ma a nép minden rétegében az idevágó rendkívül gazdag kiadói tevékenység, a sajtó, a rádió és a televízió, az oktatási rendszer, számos társadalmi-politikai intézmény és egyesület.

Ám nem merült feledésbe a vajdasági negyvennyolc sem, noha kérdései, problémái kétségtelenül nem jelentkeznek folyamatosan a történetírásban. Azt mondhatnók, hogy történészeink korábban is, ma is csak időnként nyúltak ehhez a témához, esetről esetre, s így soha nem volt — mint ahogyan ma sincs — amolyan igazi negyvennyolcas történetírónk.

1918-ig a magyarországi szerbeknél hiányoztak a tudományosan képzett szakemberek, akik érdemben foglalkozhattak volna negyvennyolc kutatásával. Így nem csoda, hogy a kérdéssel foglalkozó irodalom majdnem kizárólag a forradalom 50. évfordulója alkalmából íródott memoárookra és visszaemlékezésekre korlátozódott, no meg arra a forrásanyagra, melyet a Matica Srpska publikált kiadványában, a *Letopisban*.

A két világháború közötti időszakban a helyzet valamelyest javult; folyt bizonyos kutatómunka a forradalommal kapcsolatban, de szervezetlenül, mert a Matica Srpskán és a Történelmi Társulaton kívül a Vajdaságnak akkor sem voltak olyan tudományos intézményei, amelyek negyvennyolcat központi kutatási témájukká tehették volna.

A második világháború után javulni kezdett a helyzet, mivel a Szerb Tudományos Akadémia és a Matica Srpska, s a belgrádi és újvidéki történettudományi intézetek és bölcsészkarok is érdeklődést tanúsítottak e témakör iránt, s jó tudományos káderekkel és anyagiakkal is rendelkeztek. A negyvennyolcas események vizsgálata azonban ma sem központi témája a vajdasági és a szerb (vagy jugoszláv) történettudománynak. Ennek a publikációk kis száma a következménye, s az, hogy a negyvennyolcról megjelenő tanulmányok eleve szűkebb keretekre korlátozódnak.

*

Jelen beszámoló a második világháborúig megjelent művek közül elsősorban azokkal foglalkozik, amelyek a szerb mozgalommal kapcsolatban lényegesebb kérdéseket vetettek fel, vagy tisztáztak, illetve hatással voltak az e téren folyó további kutatásokra. A háború után létrejött műveket tematikai csoportosításban ismertetjük, hogy ily módon néhány problémát jobban megvilágíthassunk.

Az első jelentős mű, amely közvetlenül a forradalom után született, Siegfried Kapper *A dél-magyarországi szerb mozgalom (1848—1849)* c. könyve volt. A könyv német nyelven 1851—1852-ben íródott. Szerb-horvát nyelvre Svetozar Zdravković fordította le 1870 és 1879 között, szerb levéltári anyagokkal kiegészítve és a már megjelent emlékiratok felhasználásával. Ily módon Kapper eredeti műve jócskán kibővült a szerb mozgalom politikai és katonai történetére vonatkozó újabb adatokkal.

Műve bevezetőjében Kapper nyíltan a szerbek mellett foglalt állást, s mozgalmukról megállapítja, hogy a kutatás számára negyvennyolc leghomályosabb, legkevésbé ismert részét jelenti. Ezután megkísérli feltárni a szerbek és a magyarok között, a forradalom során történt összeütközés gyökereit. Ennek során messzire visszanyúl a Habsburg-monarchia, Magyarország és a szlávok múltjába, külön is a szerbekébe, akiket kialakult népek fest le, olyan nemzetnek, amely kénytelen harcolni is, hogy fennmaradhasson. Kapper szerint a szerb—magyar ellentét közvetlen és fő oka a magyar mozgalom asszimilációs nyelvi politikája. Ez a politika 1790-ben vette kezdetét, de a forradalom idején sokkal agresszívebbé vált, s a szlávoktól megtagadta azt a jogot, hogy a magyarokkal egyenlőek legyenek. Kapper úgy értékeli, hogy mindaddig igen elfogultan, rosszindulatúan és szubjektíven írtak a szlávoknak és külön a szerbeknek a forradalomban játszott szerepéről. Ezeknek az írásoknak a gyűlölet és a tájékozatlanság volt az alapja, s állításaik kívülről, a szlávokkal szemben ellenséges beállítottságú sajtóból, emlékiratokból és propagandaanyagból származó gyanús információkon nyugodtak. Kapper és Zdravković — mint a mozgalom kortársai — személyes ismereteik, a mozgalom vezetőinek nyilatkozatai, valamint eredeti irattári anyag alapján megpróbálták bemutatni a szerb mozgalom politikai, diplomáciai és katonai történetét, a magyarokhoz, Ausztriához, Szerbiához és Horvátországhoz fűződő viszonyát. Ezen túlmenően magában a mozgalomban jelentkező áramlatokat, a liberálisok és a konzervatívok között felmerülő ellentéteket, amelyek elsősorban a Djordje Stratimirović és Josif Rajačić pátriárka között dúló harcban nyilvánultak meg. S miként alapjában véve helyesen ábrázolták önállónak és forradalminak a szerb mozgalmat a negyvennyolcas események többségében, éppen úgy azt is helytállóan érzékeltették, hogyan állt át fokozatosan a Habsburg-monarchia őreinek a táborába.

A Kapper- és Zdravković-féle mű évtizedekig a legjobb munka volt a szerbek negyvennyolcas szerepléséről, sok tekintetben még ma is időszerű s pótolhatatlan a tudomány számára. A szerbek számára nem volt még egy olyan könyv, mint ez, amelyből annyira megismerhették volna őseik 1848—1849-es küzdelmét és tragédiáját.

Fél évszázaddal Kapper művének megjelenése után, illetve harminc évvel azután, hogy az szerb-horvát nyelven Belgrádban is megjelent, látott napvilágot Dragoljub Pavlović *Szerbia és az 1848—1849-es dél-magyarországi szerb mozgalom* c. összefoglalása.² A mű alapját olyan szerb eredetű, Belgrádban őrzött forrásanyag képezte,

amely az 1941-es bombázások során javarészt megsemmisült, s így a könyv nemcsak tudományos, hanem pótolhatatlan forrásjellegét is mindmáig megőrizte. Pavlović a vajdasági eseményeket a szerb kormánypolitika és a szerb—török és szerb—oroszl viszony összefüggésében vizsgálta, s ily módon új mozzanatokat és tényezőket fedezett fel az 1848—1849-es szerb-vajdasági mozgalom fejlődésében. A magyar mozgalomról egészében véve kedvezőtlenül vélekedett, mert vezetői a maguk népe számára szabadságot követeltek, miközben más népeket rabságban kívántak tartani. A szerbek bizonyos illúziókat tápláltak a magyar mozgalommal szemben. Ezt nemcsak a forradalom első napjainak az eseményei tanúsítják, hanem az újvidékieknek az a petíciója is, amelyben felajánlották együttműködésüket és szövetségüket a magyaroknak, a magyar nyelvet államnyelvnek ismerték el, s nemcsak új jogokra nem támasztottak igényt, de bizonyos régi, kilátásba helyezett, de valóra nem váltott követeléseikről is lemondtak. Pavlović szerint a kikindai események okozták ezeknek az illúzióknak a szertefoszlását és az elhatározást, hogy a szerbek saját nemzetgyűlést hívjanak össze.

Pavlović könyve hitelt érdemlően ismerteti a vajdasági szerb mozgalom minden fázisát, valamint a szerb mozgalom vezetésében támadt egyenetlenségek jellegét, ennek eseményeit és azt, hogyan avatkozott bele a Szerb Fejedelemség az ellentétek megoldásába. Véleménye szerint sohasem derül fény a mozgalom egyik vonatkozására, mármint arra, milyenek is voltak a valóságban a szerbek és a bécsi udvar kapcsolatai. Az udvar — Pavlović szerint — sohasem szakította meg a szerbekkel fenntartott titkos kapcsolatait (habár arról nem nyilatkozik, mikor jöhettek létre ezek a kapcsolatok, hiszen a májusi nemzetgyűlésig, a skupštináig a szerb mozgalomnak nem is volt hivatalos vezetősége, mert az a meglevő rendszer ellen indított ösztönös akciókban bontakozott csak ki), s azt kell hinnünk, hogy a lojális Rajačić pátriárka és Jellačić bán titkos udvari utasítások alapján cselekedtek. Az udvar csak 1848 vége felé kezdett el szerbellenes politikát folytatni, elsősorban Djura Rukavina tábornokon, a bánági katonai határőrvidék újonnan kinevezett parancsnokán keresztül, hogy aztán később, az oktrojált alkotmány által még Rajačić pátriárka illúzióját is megszüntesse, hogy a szerbek más bánásmódban részesülnek majd, mint a magyarok. Hiszen fő célja a forradalom által létrehozott demokratizmus teljes elfojtása volt.

Pavlović könyve után teljes három és fél évtizedig kellett várni arra a műre, amely majd a két világháború közötti szerb és jugoszláv történetírás egyik csúcsteljesítményét jelenti. Ez az akkor még egészen fiatal Vasa Bogdanovnak *A vajdasági szerbek felkelése és az 1848. és 1849. évi magyar forradalom* c. munkája volt.³

Elsősorban S. Kapper, D. Pavlović, Horváth Mihály és Szabó Ervin műveiből kiindulva, a negyvennyolcas sajtót s az addig kiadott forrásanyagot is igénybe véve Bogdanov bírálata alá vette nemcsak a szerb mozgalomról addig uralkodó nézeteket, hanem az 1848—1849-es magyar forradalomnak az akkori szocialista publicisztika által fenntartás nélkül elfogadott értékelését is, amely egyrészt kritikátlanul tartalmazta a marxizmus klasszikusainak elnagyolt nézeteit, másrészt a magyar és német nacionalista történetírásnak a szlávok, köztük a szerbek és horvátok negyvennyolcas szerepléséről tett megállapításait.

Bogdanov szerint a szerb társadalom, amelynek az alapját jobbágyparasztok, határőrök és polgárok képezték, szükségszerűen szembe kellett hogy kerüljön a feudalizmus és a vármegyrendszer fenntartásához ragaszkodó nemesség által vezetett

magyar társadalommal, amelynek így az is érdekében állt, hogy a magyarok fölényben legyenek a nem magyar népekkel szemben. Bogdanov elképzelésében a szerb mozgalom önálló és demokratikus jelenség, polgári vezetésű forradalom volt, amely rombolta a régi, feudális hatalmat, új, népi hatalmat és népi hadsereget hozott létre. Cáfolja, hogy ez a mozgalom a bécsi udvar befolyása alatt állt, s hogy az egyházi hierarchia játszott benne a vezető szerepet, mert különösen nem játszhatott ilyen szerepet felfelé ívelő szakaszában, 1848 márciusa és októbere között, amikor is ez volt a Duna mentén az egyetlen forradalmi mozgalom.

A magyar forradalom viszont a szerző szerint köznemesi megmozdulás volt, sodrásában a néptömegek igen gyorsan háttérbe szorultak. Ennek következtében a forradalom ellenforradalomra torzult, és szükségszerűen szembe kellett kerülnie a demokratikus jellegű szerb mozgalommal. Lényegében tehát osztálybázisok csaptak össze egymással: egyfelől a nemesi, másfelől a polgári-paraszti osztályjelleg. De Bogdanov a békére szólító erőket sem tévesztette szem elől, s nagyra értékelte a magyar parasztságot, Petőfi meg Táncsics forradalmiságát.

A szerb mozgalom veresége, mondta Bogdanov, elkerülhetetlen volt, de nem azért, mert győztek benne a reakciós erők, hanem az osztrák—orosz hadseregnek az egész Duna menti forradalmon aratott győzelme miatt. Amiatt, hogy a szerb és a magyar mozgalom demokratikus erői egymással szembekerültek, miután e mozgalmak azonos szakaszai nem estek egybe.

V. Bogdanov kritikusan, polemikusan és kitűnő stílussal megírt könyvét az uralkodó polgári történetírás rokonszenvvel fogadta, de az akkori jugoszláv marxisták elítélték. Szerzőjét revizionistának és trockistának nevezték, mert a szlávokról és a negyvennyolcra olyan nézeteket merészelt hangoztatni és védelmezni, amelyek ellentmondtak Marx és Engels idevágó s a marxisták által kritikus ellenőrzés és alapos tényismeret nélkül átvett értékeléseinek. Ez az ellenőrzés csak levéltári és más forrásanyagok tanulmányozása révén lett volna lehetséges, de közülük senki sem volt erre hajlandó. Inkább ragaszkodtak a hajdani értékelések tévedhetetlenségéhez, s továbbra is a régi séma szerint vélekedtek: ha Ausztria az európai reakció egyik pillére — s Magyarország ellene kelt fel —, akkor a magyar mozgalom forradalmi jellegű, viszont a szerb mozgalom, amely a körülmények folytán (még ha csak az események utolsó szakaszában is) a Magyarországgal szemben álló osztrák oldalra került, minden bizonnyal reakciós, minden bizonnyal az ellenforradalom részese. Igaz, maga Bogdanov is bizonyos mértékig sematikusnak tűnhetett, mivel az ő alapjában véve helyes értékelései is javarészt a közismert tények újszerű magyarázatán alapultak, s csak kisebb mértékben az újonnan feltárt bizonyító forrásanyagon.

*

A forradalom 100. évfordulója alkalmával, vagyis az új Jugoszlávia történetében fordulópontot jelentő 1948. évben Vaso Bogdanov ismét visszatért negyvennyolc problémaköréhez. *A Duna menti szláv népek szerepe 1848—1849-ben a szovjet történetírás új kutatásainak fényében* c. cikkében ismertette a szovjet és cseh történetírásnak a negyvennyolcas mozgalmakról kialakított új értékeléseit, továbbá azokat a nézeteket, melyeket Marx és Engels az egyes mozgalmak különböző szakaszairól képviseltek.⁴ Mindezek alapján elvetette a szocialista mozgalom

dogmatikusainak és a magyar nacionalista történetírásnak ama korábbi állításait, miszerint a szlávok negyvennyolcban kizárólag reakciós szerepet játszottak. Marx és Engels elítélő bírálatai — írta Bogdanov — korántsem vonatkozhattak a szláv mozgalmak *minden* szakaszára, még kevésbé az e mozgalmakban jelentkező haladó társadalmi törekvésekre és baloldali áramlatokra, hanem csupán a mozgalmak reakciós vezetőire, illetve vezetésére. Eközben külön is hangsúlyozta, hogy idevágó nézeteik közül nem lehet csupán azokat mérvadóknak tekinteni, amelyek a *Neue Rheinische Zeitung*ban 1848—1849-ben közölt cikkeikben találhatók, hanem azokat is figyelembe kell venni, melyeket a forradalom után írt tudományos műveikben fejtek ki. Vagyis akkor, amikor már több és megbízhatóbb adattal rendelkeztek ezekről a mozgalmakról, s tudósként pártatlan bírálatot mondhattak róluk. Bogdanov szerint a vajdasági szerbek 1848. évi tavaszi és nyári felkelése „azáltal, hogy rombolta a régi rendszer katonai, politikai és államigazgatási apparátusát, a prágai és bécsi események szintjére emelkedett. . . a forradalom szintjére, még ha első szakaszában szembe került is az akkor még konzervatív, feudális és osztrákbarát pozícióra helyezkedő magyar kormánnyal”. S mivel rombolta „a régi rendszer katonai és politikai potenciálját, elszántan védelmezte az olasz forradalmat és az igazi szabadságért és demokráciáért harcolt (ez a mozgalom), elősegítette az európai forradalom általános kibontakozását”.

Egy évvel később jelent meg Jovan Radonić *Josif Rajačić pátriárka és Djuro Rukavina tábornok* c. jelentős tanulmánya.⁵ A két személyiség bemutatása által Radonić e tanulmányban a szerb mozgalom fő eseményeit és problémáit akarta ismertetni, különösen az 1849. éveket. Jóllehet a két történelmi szereplőt szembeállította egymással, a köztük fennálló ellentétnek mégis viszonylag kevés teret szentelt művében. Rukavináról csak a harmadik fejezetben kezdett el beszélni, majd azokat az igényeket, amelyekkel a tábornok — Rajačić és a szerb hatalom ellenkezése dacára — az udvar elképzeléseinek megfelelően a Bánság viszonyainak rendezése során fellépett, belekeverte a monarchia nagyhatalmi törekvéseinek kérdéskörébe. Ezzel Rukavina, a címszereplő máris eltűnik szemünk elől, s csak 1849 májusában bukkan elő ismét. Szemben Rajačićcsal, akiről a műben végig szó van, éspedig az 1848 ősztől 1849 ősziéig a Vajdaság körül szőtt különböző kombinációk kapcsán. Radonić bemutatta a vajdasági kérdés 1849. évi alakulásának minden szakaszát is, aláhúзва Jellačić bán, Franjo Kulmer miniszter, a magyar konzervatívok és F. Mayerhofer negatív szerepét, s különösen azt, hogyan avatkoztak be az eseményekbe Windisch-Grätz, Schwarzenberg, Bach és a bécsi reakció más vezető személyiségei.

Ez a tanulmány, mivel külön kiadásban nem jelent meg, elég észrevétlen maradt volna, ha Vaso Bogdanov *Negyvennyolc néhány alapvető problémájáról* c. polemikus cikkében rá nem mutatott volna Radonić számos tételének tarthatatlanságára.⁶ Bogdanov szerint Radonić tévesen fogta fel a magyar és a szerb mozgalom lényegét, amikor Rajačić pátriárkát oly módon próbálta rehabilitálni, hogy hazafisággal ruházta fel, s azonosította a szerb népi mozgalommal. Hasonlóan a horvát konzervatívokhoz, sőt Jellačićhoz és Kulmerhez, akiket szintén azonosított a horvát mozgalom népi szárnyával. Radonićot bírálva Bogdanov ismét kifejtette saját nézeteit a szerb mozgalom néhány fő kérdéséről, kiemelkedő helyet tulajdonítva annak a Duna menti negyvennyolcas események forgatagában.

A forradalom századik évfordulója alkalmával a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia indítványozta, hogy meg kell kezdeni az 1848—1849-es szerb mozgalomra vonatkozó forrásanyag folyamatos publikálását. Ennek következtében 1952-ben meg is jelent az első s mindeddig egyetlen kötet, amely a március—júniusi időszakra vonatkozóan a Thim-féle anyagot is felülmúlja, s ma megbízható bázisként szolgál a mozgalom első szakaszának megismeréséhez, még ha nem is tartalmazza az összes idevágó, s ma már hozzáférhető okiratot.

Beszámolóink szempontjából jelentősnek minősül a kötet főszerkesztőjének, Radoslav Perovićnak a bevezető tanulmánya, amely egységes értékelést tartalmaz a forradalmi szerb és magyar mozgalomról.⁷ Ez az értékelés ma is hatással van a negyvennyolccal foglalkozó szerb és jugoszláv történetírásra.

Perović kiindulópontja „Marx—Engelsnek az az általános véleménye (s minden komoly tudományos tanulmány csak alátámaszthatja ezt a véleményt), hogy az 1848-as szláv mozgalmak, s pusztán ezáltal a szerb mozgalom is, ellenforradalmi jellegűek voltak”, továbbá Lenin álláspontja a forradalmak kibontakozása általános és különös vonásairól, illetve az a nézete, hogy a különöst mindenképpen alá kell rendelni az általánosnak, s az egésznek ellentmondó részecskét el kell vetni. Perović számára az általános az európai forradalom, a különös pedig a saját útján haladni merészkedő szerb mozgalom. Mivel a Duna menti tájakon ezt a forradalmat Magyarország képviselte, a vele szembe forduló szerbeket ellenforradalmárként, szakadárként és eretnekként ki kell átkozni. Nyilvánvaló, hogy az ilyen nézetek Jugoszláviának és a szocialista világmozgalom „centrumának” egy évszázaddal későbbi viszonyára is célzást jelentettek!

Ennek ellenére a szerző nem tehetta meg, hogy ne vegye észre a szerb mozgalom forradalmi megnyilvánulásait, s a mozgalom első és második szakaszát szégyenlősen *forradalomnak* minősítette. Mint ahogy a magyar kormánynak a nemzeti kérdés tekintetében folytatott sovíniszta és merev politikáját sem tudta elhallgatni, sőt nyíltan el is ítélte ezt a politikát, mondván, hogy a magyar vezetőség hibájából „megbomlott az ausztriai forradalmi mozgalom egysége, s ez az általános európai forradalom érdekeit is sértette”. Azonban híven a maga dogmatikus gondolatfonáéhoz (persze az európai forradalom érdekében!) a magyar mozgalom ilyen (sovíniszta, egységbontó) vezetőségével Ausztria ellen akciószövetségre nem lépő szerb mozgalmat Perović elítélte, mert miért is tartott volna ugyanezen vezetőség „asszimilációs törekvéseinek rémétől”. Mellőzve az 1790 utáni egész fejlődést, amelyet a szerbekre, horvátokra, szlovákokra és más nem magyar nemzetiségekre nehezedő heves magyarosító nyomás jellemezett, azt állította, hogy az elnemzetlenítés amúgy sem járt volna sikerrel. Viszont a szerbek felzárkózása a magyar kormány mellé csak *ideiglenesen* odázta volna el problémáik pozitív, mégpedig demokratikus alapon történő megoldását stb. Magyarán mondva, a szerb népnek Krisztusként kellett volna magát feláldoznia (természetesen az európai forradalom oltárán!). Alkalmat adva, hogy aztán később a magyar *demokratikus* (értsd: nemesi, főrendi) kormányok sírjából feltámasszák túl korai problémáinak megoldása okából! Elvakultságában képes volt még azzal is megvádolni a szerbeket, hogy elárulták „mind saját népi érdekeiket, mind pedig az európai társadalmi haladás érdekeit”.

Perović — bár sarokba szorították a maga által is ismertett tények — igyekezett következetes maradni önmagához és harcias, türelmetlen, elvakult dogmatizmusához,

s rá se hederített az írásában fellelhető kiáltó ellentétekre, amiről itt következő, bizonyos értelemben az 1848—1849-es szerb mozgalomról mondott végső ítélete is tanúskodik: „hangsúlyoznunk kell, s ez fontos, hogy a Pest és a császári Bécs által azonos időben hivatalosan lázadónak minősített szerb mozgalomnak már ezért is népi, forradalmi-felszabadító jellege volt, tekintet nélkül a hivatalos vezetők törekvéseire. *Az udvar és Pest között fenntartott formális szempontból korrekt kapcsolatok* egész ideje alatt, amikor a magyarok a szerb felkelők ellen úgy viseltek háborút, hogy közben az uralkodóház erkölcsi támogatását és a magyar területen levő s azonnal a pestiek oldalára álló császári hadsereg segítségét élvezték, de mégis az adott helyzetben szűkebb nemzeti irányban bontakozott ki a szerb mozgalom, amely irány ellentétben állt az akkori haladó európai rend érdekeivel.”

A szerb történetírásban csak egy ember akadt, aki hasonló, sőt gyakran még kategorikusabb nézeteket hangoztatott a szerb mozgalomról — Nikola Petrović.⁸ Gondolatai kevésbé eredetiek, mint Perovićéi, kár velük foglalkozni — tán még rólunk is azt hinnék, szívünkön fekszik a dogmatizmus ügye, s ezért fújjuk fel ennyire.

Perovićnak a szerb mozgalomról kifejtett értékeléseit Vasa Bogdanov bírálta meg egyik legdokumentáltabb művében.⁹ Megállapította, hogy Perović rossz módszert alkalmazott, mert elvonatkoztatott koncepciókból, sematikus általánosításokból indult ki, s nem a konkrét forráskutatásból, a Duna menti negyvennyolcas mozgalmak jellegéről írt gazdag magyar irodalom ismeretéből. Perovićsal szemben Bogdanov úgy véli, hogy az egész Monarchián belül a vajdasági szerbek hajtották végre a forradalmat a legkövetkezetesebben, mert a nép csak a Vajdaságban „rombolta le az összes régi katonai és polgári hatóságot”, hozta létre a saját hatalmát, s indított eredményes harcot az egyesült osztrák—magyar ellenforradalom ellen. Szerinte a szerb mozgalom nagy eredménye a ténylegesen megvalósult egyesülés Szerbiával és Horvátországgal. A szerb—magyar összetűzést az váltotta ki, hogy a szerb mozgalom volt a magyar nemesség legveszélyesebb ellensége, mert ez a nemesség éppen a forradalom során változtatta Magyarországot „az elnyomás és kizsákmányolás központjává”, amely még Ausztriánál is reakciósabbnak bizonyult. Tagadja, hogy a magyar középnemesség a forradalomban a burzsoázia szerepét töltötte be, s azt állítja, hogy az, amit rendszerint magyar forradalomnak neveznek, egészen 1848 őszéig (vagyis a szerb mozgalom kibontakozásának és a magyarral való összezapásának időszakában) a nem magyar népek társadalmi és nemzeti mozgalmait a bécsi udvarral közösen elnyomó magyar nemesség „legközönségesebb, nyílt ellenforradalma” volt.

Bogdanov teljesen megdöntötte Perovićnak majd minden állítását, habár helyenként maga is csak szócséplést szegezett szembe az ő szócséplésével.¹⁰ Arra az állítására, hogy a Vajdaság gazdasági fejlődése lassan haladt, s ezért a szerbek „társadalmi szempontból viszonylag fejletlenül” kerültek bele a forradalomba, azt válaszolja, hogy a Vajdaság volt Magyarország legfejlettebb, leghaladóbb tája, hogy a vajdasági szerb burzsoázia el volt nyomva és a feudalizmus ellen volt hangolva, s nem érzett félelmet sem a nemlétező proletariátustól, sem pedig a parasztságtól. Szerinte ez utóbbival forradalmi érdekközösség fűzte össze: a hűbéri rendszer, s külön is a nemzetileg idegen hűbéri rendszer megdöntésének az érdeke. Szó sincs róla tehát, hogy valamiféle jobbratulódáson ment volna keresztül, hogy átment volna a reakció táborába: nemcsak nem fojtotta el, hanem éppen ő, a burzsoázia szervezte meg a

parasztoknak és a határőröknek a régi rend megdöntésére és a nemzeti felszabadulásra irányuló akcióit.

Bogdanov érvekkel cáfolta meg Perovićnak azt a sematikus állítását is, miszerint a „reakciós feudális klérus” állt a szerb mozgalom élén, s ez állította a mozgalmat a reakciós dinasztia szolgálatába. Leírta, milyen is volt valójában a pravoszláv egyház helyzete a Monarchiában, s külön rámutatott arra, hogy a mozgalom története során az alsópapság végig forradalmi magatartást tanúsított.

Bogdanov polemikus írásából kiemelünk még néhány lényegbe vágó kérdést, nevezetesen:

— Ki segítette elő Ausztria fennmaradását, a szerb mozgalom-e vagy a magyar?

— A két mozgalom közül melyik került ellentétbe az európai forradalom igényeivel?

Miért nem jött létre szerb—magyar szövetség, s milyenek voltak a szerb—magyar—osztrák kapcsolatok?

Az első kérdésre Bogdanov — Perovićsal szemben — azt válaszolja, hogy a szerbek azért akarták megdönteni Ausztriát, mert Ausztrián belül sem társadalmi, sem nemzeti felszabadulásukat nem tudták elérni. Ezért is üdvözölték a magyarországi kezdeti forradalmi eseményeket. Miután azonban Petőfi forradalmi irányzata a magyar mozgalmon belül háttérbe szorult, a szerbek egyedül maradtak a magyar nemesség feudális ellenforradalma elleni harcukban, amelynek a forradalmi 12 pont megvalósítása volt a célja. Viszont Ausztria fennmaradását leginkább éppen a magyar kormány segítette elő azáltal, hogy harcot indított a nem magyarok forradalmi, társadalmi és népfelszabadító mozgalmai ellen.

A második kérdésre Bogdanovnak az a válasza, hogy a forradalom első és második szakaszában a magyar kormány egyaránt lehetetlenné tette a közös fellépést az osztrákokkal szemben. Így, amikor fellázadt a bécsi helyőrség egy része, az udvart védelmezte, támogatta az olaszországi forradalom elfojtását, a császári seregek segítségével szállt szembe az elnyomott nem magyar népek mozgalmaival stb. stb. A forradalom másik szakaszában is a feudalizmus és a jogfosztottság védelmét szolgálta, hiszen antifeudális mozgalmak ellen viselt háborút.

A harmadik kérdésre Bogdanov válasza a következő: a magyar kormány olyan időben indított irtóháborút a szerbek ellen, midőn azok valódi társadalmi és nemzeti forradalmat akartak végrehajtani. A szerbek önvédelemre kényszerültek, „Soha semmilyen forradalom nevében nem lehetett egy nép kiirtásának igényét felvetni és ilyen gyakorlatot folytatni” — írta Bogdanov —, pedig Kossuth kormánya ezt cselekedte a szerbekkel szemben. Végül: hogyan is tudott volna a szerb mozgalom a forradalom első, döntő szakaszában (1848 tavaszától ősziig) „Ausztria ellen a magyarokkal közös akciót” folytatni, midőn ugyanekkor a magyar kormány Ausztriával közösen ellenforradalmi irtóakciókat folytatott a szerbek ellen.¹¹

Amikor Bogdanov közzétette Perović nézeteinek, illetve az akkor uralkodó dogmatikus nézeteknek ezt a bírálását, a jugoszláv történészek soraiban zavar és hitetlenkedés lett úrrá. A többség, különösen a fiatalja, megcsodálta Bogdanov merészségét, de félenken néma maradt, s legfeljebb csak szűkebb körökben hangoztatta elismerő véleményét. Még mindig kockázatosnak tűnt nyilvánosan kételkedni az elfogadott dogmákban, mert az ilyenekre egykönnyen ráragasztották az „antimarxista”, „revizionista”, „burzsoá ideológus” stb. címkéjét. A negyvennyolcas

események dogmatikus értékelésének erős támaszai voltak — s néha még ma is azok — a középiskolák (javarészt a tudatlanság és a tehetetlenség következtében), jóllehet az egyetemeken és a tudományos intézetekben már elkezdődött volt az antidogmatikus, illetve tudományosan kritikus gondolkodás, sőt az ilyen szellemű *munka* is. A polémia azonban majdnem mégis teljesen elhalt. Ez nem azt jelenti, hogy azóta senki sem analizálta volna a szerb, a horvát és magyar mozgalmak összefüggő problémakörét, hanem azt, hogy eközben *külön* nem utaltak senkinek a „marxista beállítottságára”. Csökkent az idézetek, növekedett a levéltári okiratokra való utalások száma, az általánosról rátértek a konkrétára. Ily módon az eredmények is kevésbé látványosak lettek, viszont egyre inkább a tényanyag az alapjuk, megbízhatóbbak és időtállóbb jellegűek.

Szintézis- és „középút”-keresés Löbl Árpád *Az 1848—1849-es vajdasági forradalmi mozgalom* c. tanulmánya.¹² Löbl ebben bemutatta Magyarország társadalmi-gazdasági és politikai fejlődését a 19. század első felében, és megállapította, hogy ebben az időszakban a nemzeti kérdés kezdettől fogva kétélű kardként szerepelt. Felszabadulásra törekedett Ausztriával szemben, s elnyomásra a nem magyar népekkel szemben. A Vajdaság társadalmi és gazdasági szempontból nem volt eléggé differenciált, ezért az itt jelentkező politikai koncepciók is homályosak, gyakran igen ellentmondásosak maradtak, akár az ifjú pánszláv törekvéseket, akár a kimondottan klerikális és konzervatív mozgalmakat tekintjük. Magának a forradalomnak — mondja Löbl — Magyarországon felfelé ívelő, a Vajdaságban viszont lefelé ívelő tendenciája volt. Szerinte a magyar mozgalom olyan polgári forradalom volt, amely, mivel a középnemesség volt a hordozója, nem tudott burzsoá-demokratikus jellegűvé átalakulni. Ezután Löbl felvázolta a magyar mozgalom különböző irányzatait és fejlődési szakaszait, hangsúlyozva, hogy sem Kossuth, sem a radikálisok nem ismerték el a nem magyar népek önrendelkezési jogát, sem jogukat a területi autonómiára. Ami a vajdasági szerb mozgalmat illeti, az „kiindulópontja, szubjektív céljai szerint forradalom, nem pedig ellenforradalom”. Ám „a kiforratlan gazdasági és osztályviszonyok” következtében egykönnyen fennakadt a klérus és a bécsi reakció hálójában. A szerb mozgalomnak első szakaszában „kiemelkedően társadalmi-antifeudális színezete volt . . . a második szakaszban már a polgárok mozgalma került fölénybe . . . amely elsősorban a nemzeti kérdés megoldását tartotta szívügyének. Ezzel szemben harmadik szakasza — domináns tendenciái következtében — reakciós jellegű”. Ezek a szakaszok azonban nem különülnek el szigorúan egymástól, a mozgalom első szakaszában jelentkező törekvések később is éreztetik hatásukat, hiszen valójában arról van szó, hogy a mozgalom egész ideje alatt a különböző törekvésű irányzatok összeütközésbe kerülnek egymással. Itt minden nehezen kibogozhatóan fonódik össze, a társadalmi és politikai célokat tekintve a nézetek tarkasága tapasztalható mindenütt. Löbl jelentős teret szentelt a katonai Határőrvidéknek, ahol a szerb mozgalom java része lejátszódott. A parasztmozgalmak elfojtását egyaránt a magyar és szerb hatóságoknak tulajdonítja, valamint az összes szerb áramlatnak, a liberálisoktól egészen a püspökségig. Elhanyagolta viszont a szerémségi mozgalom fejlődését, továbbá a szerbek és horvátok egymáshoz való viszonyát, valamint Jellačić és Mayerhofer szerepét.

Löblnek ez az addig megjelent irodalmon nyugvó tanulmánya egészében véve érdekes kísérlet a Duna menti negyvennyolcas forradalom rendkívül bonyolult

problémáinak nem dogmatikus módon történő magyarázására. Meg kell ezt mondanunk, noha egyben s másban nem értünk egyet a szerzővel, és sem gondolatainak viláosságát, sem tanulmányának szerkezetét nem tartjuk dicséretre méltónak.

Löbl Árpádról szólva nem lehet nem megemlékezni *Adalék a vajdasági agrárkérdés 1848—1849. évi történetéhez* c. tanulmányáról.¹³ Ebben bemutatja a negyvennyolcas eseményeknek a földkérdésben rejlő társadalmi előtörténetét, s megállapítja, hogy a folyamat lényegét a feudális gazdálkodásról a tőkés gazdálkodásra való áttérés, a falusi allodizálás és elkülönülés, rétegződés, továbbá a társadalmi forradalom meggátolását célzó reformtörekvések képeztek. A parasztmozgalom első megnyilvánulásait elemezve különösen a kikindai, vranyevói és Tisza menti eseményekre fordított nagy figyelmet. Ezek kapcsán rámutatott, hogy a bánági falvak proletárelméinek megmozdulásai során semmiféle nemzeti elkülönülés nem érvényesült. A magyar kormány a parasztmozgalmak ellen foganatosított intézkedéseivel szerinte közös frontba kívánta tömöríteni a tőkés tulajdonosokat, „a polgárosult nemességet és a hajdani telkes úrbéreseket”, akik nemcsak birtokaikat akarták megmenteni, hanem a zsellérek földhözjutását is meg akarták akadályozni, hogy legyen elegendő munkaerő földjük műveltetéséhez. A bánati-bácskai *késői mozgalom* idején történt fosztogatásokat, gyűjtogatásokat és országúti rablásokat (a szerb—magyar háború során) Löbl szintén a parasztmozgalom eseményeihez sorolja. Löbl könyvének elismerő kritikái bemutatása során¹⁴ azonban a mű több gyenge pontjára is utaltunk. Így például arra, hogy Löbl a szerémségi agrárviszonyokkal alig foglalkozik, túlhangsúlyozza az agrárzavargásokban részt vevők proletár mivoltát, felnagyítja a telkes gazdák és a cselédek közötti ellentéteket, mert úgy véltük, hogy a községek és a volt hűbérurak közötti ellentétek a forradalom során is alapvetőbbek voltak, mint azok, amelyek a parasztságon belül alakultak ki.

Külön figyelmet érdemel Andrija Radenićnak a „Jugoszlávia enciklopédiájában” *A Vajdaság az 1848—1849-es forradalomban* címmel közölt tömör ismertetése.¹⁵ A szerb mozgalom első és második szakaszára helyezve a hangsúlyt a szerző először ismerteti a forradalom falusi és városi visszhangját. Majd rátér a szerb nép nemzeti-politikai követeléseire, melyekkel szemben „Magyarország dzsentri uralkodó körei ... a nagymagyar államalkotó eszmék pozícióiból ... még a legegységibb szerb nemzeti igényeket is szeparatista törekvésnek minősítették, s még csak tárgyalni sem akartak róluk”. Radenić szerint a szerb mozgalom 1848 augusztusáig „megtartotta eredeti antif feudális és nemzeti felszabadító vonásait”. Olyannyira, hogy néha az uralkodó osztrák és osztrákbarát körök még „a magyar mozgalomnál is veszélyesebbnek és lázadóbbnak” minősítették, s az uralkodóhoz hű magyar katonai parancsnokok többsége is „Magyarország és Ausztria ellen egyaránt lázadónak” vélte. Csak szeptemberben kezdi a szerb mozgalom „elveszíteni jellemző forradalmi vonásait” — belép harmadik szakaszába, melyben győzedelmeskednek a legkonzervatívabb szerb elemek.

Az 1848—1849-es forradalom címmel Radenić egy nagyobb írást is közölt a *Vajdaság nevezetességei és szépségei* c. antológiában.¹⁶ Ebben sokkal konkrétabban tárgyalja a forradalom mindhárom szakaszát, az agrármozgalmakat, a szerb nemzeti követeléseket és a magyar mozgalomnak „az egyetlen magyarországi politikai nemzetre” vonatkozó nézeteit. Külön is elidőzik a nagykikindai kerületben

történeknél, a lázadásnál, s végül leszögezi: „[Miatán] a lázadást a magyar hatóságok fegyveresen leverték, a szerb népben még inkább megerősödött az a meggyőződés, hogy a magyarok társadalmi-forradalmi mozgalma haladásellenessé és sovínisztává fajult el, s a nehéz helyzetből a kiutat csak a Magyarország vezetői által rájuk kényszerített harc vállalása jelentheti. Így hát a szerb nemzeti kereteket feszegetni kezdte a társadalmi elégedetlenségi mozgalom.” Fejtegetéseit a szerb—magyar háború és a forradalmi szerb mozgalom bukásának ismertetésével fejezi be.

Jovan Savković *Az 1848—1849-es szerb mozgalom Thim József dokumentációjának tükrében* c. tanulmánya szintén tárgykörünkhöz tartozik.¹⁷ A tanulmány Thim József értékeléseinek bírálata, elsősorban annak az anyagnak az alapján, melyet maga Thim közölt, de gyakran önkényesen magyarozott. Savković kétségbe vonja Thimnek azt az állítását, hogy a szerb mozgalom elfogadta Garašanin *Tervezetét* (Načertanije) és önként az udvar szolgálatába állva Magyarország integritása ellen fordult. Bogdanovhoz hasonlóan Savković is osztrákellenesnek minősíti a szerb mozgalom 1848. tavaszi és nyári szakaszát. Alulról jött forradalomnak, melyben a tömegek megdöntötték a császári hatalmi szerveket és saját népi hatalmat hoztak létre.

Ugyanez a szerző *A Szerb Vajdaság 1849. évi alkotmánytervezete* c. tanulmányában¹⁸ kimutatja, hogy a tervezett alkotmány „a korabeli liberalizmus széles körű szabadságjogainak” biztosítását irányozta elő. Az egyenjogúságot biztosító Vajdaságot a Habsburg-monarchia keretébe illeszkedő föderális egységnek képzelték el. Egy további művében Savković Thim anyaga alapján a szerb—magyar béketárgyalásokat ismertette.¹⁹ Megállapította, hogy a tárgyalások minden esetben a szerbek fő követelésén — az autonóm Vajdaságon — futottak zátonyra. Ennek esetleges létrejöttében a magyar vezetők ugyanis az egységes Magyarország felbomlásának kezdetét vélték felfedezni.

Vojislav Vučković *Franciaország szerbiai képviselőinek tevékenysége 1848—1849-ben a délszlávok és a magyarok kibéküléséért* c. tanulmánya szintén a szerb—magyar megbékélési kísérletekkel foglalkozik.²⁰ Vučković szerint Franciaország kedvezőtlenül ítélte meg azt a segítséget, melyet Szerbia nyújtott a vajdasági szerbeknek, s hogy megakadályozza „a pánszlávizmus győzelmét”, illetve elgáncsolja Oroszországot ezen a téren, elhatározta, hogy az ausztriai szlávokat kibékíti a magyarokkal. E feladattal szerbiai képviselőit bízta meg. A franciák és lengyel ügynökeik igyekezete azonban megtört a magyar kormány rendíthetetlen álláspontján, amely „az állam egysége, területi összessége és a magyar elem fölénye” hármas elvéről nem volt hajlandó lemondani.

A magyar—szerb kibékülés kérdését érinti Dragoslav Stranjaković *Szerbia és a Vajdaság 1848—1849-ben* c. tanulmánya is.²¹ Stranjaković felsorolja a szerb kormánynak 1848. április eleje után tett kísérleteit, hogy a szerb nemzetiség és nemzeti jogok elismerése alapján jöjjön létre a szerb—magyar megegyezés (Franjo Lah, Jozef Šafarik és Atanasije Nikolić küldetései). Mivel azonban a magyarok ezt mindig visszautasították, kihívták maguk ellen a vajdasági szerbeket. Oroszország ellenszével viseltetett a forradalmakkal szemben, de kedvezően vélekedett a szerb mozgalomról. Ez lehetőséget nyújtott Szerbia számára, hogy önkéntesekkel és anyagilag is támogassa a vajdasági szerbeket. A Stranjaković a szerzője a *Svetozar Miletić és Jevrem Grujić 1848-ban* c. rövid tanulmánynak²² is, amely az ifjú szerbek mozgalma e

két vezetőjének a kapcsolatát ismerteti, elsősorban arra az időre vonatkozóan, amikor Miletić rövid időre Belgrádba látogatott, illetve midőn később Grujić részt vett a májusi karlócai nemzetgyűlésen.

*

A háború utáni időszak vajdasági történései nagy figyelmet szenteltek az egyes városok negyvennyolcas történetének, s erről mintegy tíz tanulmány jelent meg.

Újvidék negyvennyolcas eseményeit ismerteti Vasa Stajić *Anyag Újvidék politikai történetéhez*²³ és Daka Popović *A vajdasági városok az 1848—1849-es forradalomban*.²⁴ Stajić munkája inkább krónika jellegű, s leginkább az újvidéki magisztrátus iratanyagára épül. Popović tanulmánya bővebb forrás- és irodalmi megalapozottsággal rendelkezik. Stajić a terrort és az újvidéki szerbek szenvedéseit mutatta be elsősorban, Popović inkább a szerb mozgalom általános folyamataira helyezte a hangsúlyt, s az Újvidéken történeteket jobban kapcsolatba hozta a péterváradai vár történetével; a vár ágyúai szüntelen veszélyt jelentettek a város és az itteni szerb mozgalom számára. Az utóbbi szerző párhuzamot vont az újvidéki és a pest-budai szerbek politikai programja között is. Megállapítja, hogy a szerbek mindkét esetben „feladták az öngazgatást és a saját magisztrátust szavatoló császári privilégiumokat”, s ezzel általánosságban véve Thökölynek az 1790-es temesvári nemzetgyűlésen (sabor) képviselt álláspontjára helyezkedtek. Politikai jogaik biztosítékaként azonban nemzeti fennmaradásuk szavatolására saját nemzetgyűlést követeltek — amit azonban Kossuth megtagadott tőlük. Popović érzékletesen írta le Petar Čarnojević (Csernovics Péter) királyi biztos működését, a magyar kormány kormánybiztosai, a vár és a karlócai főodbor között öröklődő újvidéki szerbség nehéz helyzetét, valamint a magyar kormány s külön is Szemere Bertalan magatartását a szerbekkel szemben.

Daka Popović a szerzője a *Pancsova az 1848—1849-es szerb mozgalomban* c. tanulmánynak is.²⁵ A feldolgozás viszonylag szerény forrásbázisa következtében a városban történtek ábrázolása eléggé elnagyolt, s mintegy megbúvik a dél-bánsági események leírásának árnyékában. Ugyanezt mondhatjuk a szerzőnek a negyvennyolcas Zimonyról írt tanulmányáról is.²⁶ Ez inkább a szerb mozgalom egésze leírásának tekinthető, mintsem Zimony város negyvennyolcas történetéről szóló tanulmánynak. Más a helyzet Lazar Čelap *Zimony az 1848—1849-es szerb mozgalomban* c. tanulmányával.²⁷ A szerző megbízható forrásanyagra támaszkodva — bár kissé krónikára emlékeztetően — rajzolja meg a zimonyi negyvennyolcas események szakaszait. Külön is említésre méltó a márciusi—áprilisi napok leírása, a város szegényebb rétegei szerepének megrajzolása. A szerző arra is kitér, hogyan élt tovább és áskálódott a Polgári Bizottság, majd Kerületi Bizottság elnevezésű új hatalmi szerv ellen a visszaszorított, de teljesen fel nem számolt régi magisztrátus, ami azt tanúsítja, hogy a haladó polgári erők gyengék voltak a forradalom következetes végrehajtásához.

Svetolik Subotić *Fehértemplom az 1848—1849-es eseményekben* c. tanulmánya szintén komoly forrásanyagon alapult.²⁸ Igaz, ez a forrásanyag korántsem teljes, de konkrét adatai vannak a városban kialakult szerb—román kapcsolatokról, a németeknek a szerbekkel szemben alkalmazott terrorjáról, valamint az 1849. év január—májusában kialakult kettős hatalomról. Ebben az időben Fehértemplom szerb igazgatás alá került. Egyfelől megvonta a régi, katonai határőrvidéki magisztrátus,

másfelől létrejött a kerületi „illír” bizottság, amely a forradalom előtti helyzet visszaállítására törekvő temesvári császári katonai parancsnokság szüntelen nyomása alatt állt.

Nagybecskerek és Óbecse negyvennyolcas történetét Lazar Rakić dolgozta fel.

Nagybecskerek (Zrenjanin) a forradalmi 1848—1849. évben c. művében²⁹ Rakić kimutatta, hogy a mozgalom a városban élő minden nemzetiség összhangja jegyében kezdődött el. Különösen a lakosság szegényebb rétegei tömörültek szoros egységbe. A forradalmi polgárság megdöntötte a régi magisztrátust, s javarészt a gazdagabb polgárokból újat hozott létre. A forradalom kitörésekor kiéleződött gazdasági-társadalmi kérdéseket az általános szerb—magyar háború háttérbe szorította, már pusztán azért is, hogy megosztotta a város lakosságát. Bár éppen Nagybecskereken az egyes nemzetiségek fegyveresen nem tűztek össze. A továbbiakban a szerző leírja, hogyan vált Becskerek a szerb csapatok bevonulása után a Szerb Vajdaság egyik fontos centrumává, s mily módon kerültek ismét felszínre a társadalmi-gazdasági problémák. Kellő terjedelemben foglalkozik a magyar hatóságok visszatérése után (1849. május—augusztus) kialakult helyzettel is, továbbá a magyar mozgalom bukását követő időszakokkal az 1849-es év végéig, amikor a lakosság kiábrándultan rádöbben, hogy forradalmi harca eredménytelen maradt.

Óbecse a forradalmi 1848—1849. évben c. tanulmányában³⁰ Rakić előbb szemléletes képet fest az események első szakaszáról. Ebben a bácskai mezővárosban, a Tisza menti koronai kerület székhelyén a forradalom agrárlázadásként tört ki. A harc éle a régi hatalom és a tanyasi birtokosok ellen irányult, s a forradalmi rombolásból a szegényebb rétegek nemzetiégi hovatartozástól függetlenül részt vettek. A tanulmányban meggyőző adatok tanúskodnak arról is, mily kegyetlenül verték le ezt a lázadást, s álltak bosszút a zendülőkön. A második részben az 1849. január és április között működő szerb igazgatási és hatalmi intézmények megszervezésére és jellegére kerül a hangsúly. Ez a hatalom — írja a szerző — korántsem volt annyira forradalmi jellegű, mint azok a szerb hatóságok, melyek a Vajdaság más részein 1848 őszeig létesültek. A magyar, majd a szerb, illetve császári hatóságok Becsére és a Bácskába történt visszatérését írja le Rakić műve utolsó lapjain, s a szerbek és magyarok kiábrándultságát a sikertelen forradalom után.

Negyvennyolc kikindai eseményeiről, a nagykikindai kerületben történekről, elsősorban a nevezetes kikindai lázadásról, a helyi szerb lakosság szenvedéseiről, továbbá a kikindai önkéntesekről Vasa Stajić *A nagykikindai kerület története 1776-tól 1876-ig* c. műve tartalmaz adatokat.³¹ Az 1848—1849. évi Versecről Milan Tokin közölt néhány összegező adatot.³²

Szávaszentdemeter (Sremska Mitrovica) idevágó történetéről, külön is az ottani kerületi bizottságról, valamint a péterváradai ezredtörzs ellen indított támadásról Slavko Gavrilović *Szávaszentdemeter — a határőrezredtörzs székhelye* c. monográfiájában található adatok.³³ Ugyanettől a szerzőtől származnak az *Irig, Ruma, Šid és Indjija* szerémségi mezővárosok negyvennyolcas eseményeit áttekintő művek is, melyekben a fő hangsúlyt a belső osztályellentétek és a mezővárosok meg a volt nagybirtokok közt fennálló viszonyok kapták a fő hangsúlyt.³⁴ Gavrilović arra törekedett, hogy a szerémségi események közül kiválassza azokat, amelyek legfontosabbak voltak az egyes települések szempontjából a forradalmi szerb mozgalom különböző szakaszaiban. A szerb mozgalomra vonatkozó adatokat tartalmaz még

Gavrilović *A Nuštar–Gaboš uradalom parasztsága*³⁵ c. tanulmánya, továbbá *A karlócai érsekség dalji uradalma*³⁶ c. monografikus munkája. Mindkét uradalomban, de különösen Daljban a negyvennyolcas eseményeket át- meg átszötte az éles osztályharc, jóllehet a parasztek között mindig hűek maradtak a népi szerb-horvát mozgalomhoz.

Az alapvető adatokat Karlócáról Kosta Petrović *Karlóca 1848—1849-ben* c. dolgozatában találhatjuk meg.³⁷ A mű bemutatja Karlócát a májusi nemzetgyűlés (skupština) idején, majd mint a szerb mozgalom katonai, politikai és igazgatási központját írja le. Adatokat közöl a Karlócán létrejött első szerb katonai osztagokról, továbbá a szerémségi katonai táborokról és erősítésekről is.

A negyvennyolcas Karlóccal kapcsolatban meg kell említeni az itt megtartott nemzetgyűlésekről írt műveket. Két ilyen nemzetgyűlés volt, a májusi és a szeptemberi. *A karlócai 1848. évi szerb nemzetgyűlés* címmel a májusiról Nikola Radojčić írt tanulmányt,³⁸ melyben a vajdasági eseményeket tágabb, európai és magyar keretbe illesztve ismerteti. Egyben a magyarországi népek negyvennyolcas dilemmáiról is képet fest. Kosta Petrović *Hogyan választották meg az 1848. évi májusi és szeptemberi nemzetgyűlés képviselőit*³⁹ c. művében mindkét gyűléseket problémáit tárgyalja. A májusi nemzetgyűlés képviselőinek a választását az egyházi szervek és a hitközségek bonyolították le, míg a szeptemberiét a Szerb Vajdaság politikai apparátusa. A résztvevők összetételét illetően az első szinte kizárólag szerbekből állott, míg a szeptemberin a németeknek és románoknak is voltak képviselői. Foglalkozás szerint ez utóbbi nemzetgyűlés résztvevői között leginkább határőrök és határőrségi altisztek foglaltak helyet, továbbá papok, kereskedők és földművesek.

*

A vajdasági történetírás mintegy tíz kisebb-nagyobb publikációval jelentkezett a negyvennyolcas időszak markánsabb egyéniségeiről. Szereplésük ismertetése során a szerb mozgalomnak a forradalom és a szerb—magyar háború által előidézett több problémája is kirajzolódott.

Ezek közül az egyik legfigyelemreméltóbb Miodrag Popovićnak *Jakov Ignjatović negyvennyolcban* c. tanulmánya.⁴⁰ Popović Ignjatović *Rapsodija* c. önéletrajzi jellegű írásából, valamint a korabeli vajdasági és belgrádi sajtóban megjelent cikkeiből indult ki, s kritikai módszert alkalmazva megdöntötte azokat a korábbi nézeteket, miszerint Ignjatović a magyarok oldalán és a szerb mozgalom ellen harcolt volna. Kimutatta, hogy Ignjatović e mozgalom baloldali, liberális szárnyához tartozott, s bárki másnál jobban átértette mind a magyar, mind pedig a szerb mozgalom ellentmondásait, amelyeket szerb—magyar együttműködéssel, illetve a szerb felszabadító tevékenységnek Törökország ellen fordításával szeretett volna megoldani. Ezt a második lehetőséget elemezve szerzőnknek feltűnt, hogy „a Jakov Ignjatović által negyvennyolc elején, majd a forradalom során képviselt politikai nézetek úgyszólván azonosak a *Načertanijeban* (Garašanin *Tervezetében* — S. G.) kifejtett elvekkel”. Bár néha Popovićban is felmerül még az a gondolat, hogy a magyar forradalom egyenesvonalúan bontakozott ki, s talán a szerbek harca az autonóm Vajdaságért az adott helyzetben valóban káros volt, mégsem hallgatja el a magyar kormány nemzeti politikájának hiányosságait. Az autonóm Vajdaság létrehozásának programját nem

tulajdonítja kizárólag a szerb mozgalom klerikális-konzervatív szárnyának, hanem kimondja, hogy a liberális értelmiség és az ifjúság is magáévá tette a Vajdaság gondolatát. Ignjatović — mondja a továbbiakban Popović — más liberális értelmiségiekhez hasonlóan azon is sokat fáradozott (miként ez korabeli cikkeiből kiderül), hogy „a szerb felszabadító harcot valamiképpen összhangba hozza a forradalommal”, szemben Rajačićsal, aki a szerbek harcát a bécsi udvar érdekeinek akarta alárendelni. A magyarokkal való együttműködésért harcoló Ignjatović fejlődése oda vezetett, hogy később a *Vestnik*ben közölt cikkeiben a szerbeket harcra szólította fel ellenük, s ezt Popović a többi liberális szerb értelmiségi hasonló fejlődésével hozza összefüggésbe. Ez az értelmiség a forradalom elején szintén a szerb—magyar barátságért szállt sikra, de ellene fordult, amikor „a szerb nemzetiség egyenjogúságának és külön területre való jogának” a kérdése kiéleződött. A forradalom második szakaszában Ignjatović is s a szerb értelmiség egésze is szükségesnek tartotta a magyarok ellen a háborút, de csak addig, amíg a magyarok engedékenységre nem kényszerülnek a szerb nemzeti igényekkel szemben, s be nem látják, hogy meg kell velük egyezniük. Közben tehát soha nem feledkeztek meg arról, hogy mindkettőjük fő ellensége Ausztria. Amikor ez a háború kezdett a szerbek számára nemkívánatos következményekkel járni, s a szerb mozgalom korábbi önállóságát feladva egyre inkább a bécsi udvar szolgálatába állt, Ignjatović visszavonult a politika színpadáról, mert nem akarta Ausztriát szolgálni. Végső soron ezzel is az 1848—1849-es szerb mozgalom liberális szárnyának az álláspontjára helyezkedett.

Az 1848—1849-es szerb mozgalom három igen nevezetes szereplőjének az arcképét (K. Bogdanović, F. Mayerhofer és J. Rajačić pátriárka) Jovan Savković rajzolta meg. *Konstantin Bogdanović az 1848—49. évi nemzeti mozgalomban*⁴¹ c. művében Bogdanovićnak mint a bécsi udvarhoz járuló szerb küldöttség tagjának a tevékenységét írja le, de szegényes forrásanyag alapján, s ezért igen halványan és hiányosan. *Ferdinand Mayerhofer az 1848—1849. évi szerb mozgalomban* c. tanulmányában⁴² a szerb mozgalom e „szürke eminenciásának” a tevékenységét próbálta meg bemutatni. Azt az embert, aki sorsdöntő befolyást gyakorolt Rajačić pátriárkára, s már a forradalom kitörésekor is, mikor a bécsi udvar még szinte bénultan szemlélte a fejleményeket, a szerb mozgalmat osztrákbarát vizekre igyekezett irányítani. *Josif Rajačić pátriárka az 1848—1849-es szerb mozgalomban* c. monográfikus tanulmányában⁴³ — szinte kizárólag csak Thim anyaga alapján — Savković keresztmetszetet ad Rajačić tevékenységéről, elsősorban az udvarhoz és a bécsi kormányhoz intézett beadványai alapján. Ismerteti a katonai határőrvidékről, Djordje Stratimirovićről, Rukavina tábornokról és az 1849. tavaszi szerb ellenzékéről alkotott nézeteit, s külön is a Vajdaság és annak a májusi nemzetgyűlés határozatai szerint körülhatárolt területe elismertetéséért folytatott küzdelmét. Mivel azonban viszonylag szűkös forrásanyagra támaszkodik, akárcsak más műveiben, itt is elhanyagolja témája sok fontos vonatkozását.

Jovan Radonić is írt Rajačić pátriárkáról. *Josif Rajačić pátriárka önéletírása*⁴⁴ c. művében kritikailag értékelte Rajačić elbeszélését az 1848—1849-es szerb mozgalomban történt részvételéről. Rámutatott feudális-kerikális beállítottságára, haladásellenességére és osztrákbarátságára, de azt sem hallgatta el, hogy időnként Bécsnek a szerbekkel szemben folytatott politikája ellen is energikusan tiltakozott. Radonić bő

teret szentelt a Rajačić és Stratimirović között fennálló ellentéteknek is, rámutatott Szerbia szerepére az 1848-as Szerb Vajdaság programjának megfogalmazásában, ismertette az 1849. évi alkotmánybizottság munkáját, a lengyel Bystrzonowski-val folytatott tárgyalásokat, valamint a szerb mozgalom nagy dilemmáját: Béccsel vagy a magyarokkal.

A vajdasági negyvennyolccal foglalkozó értékesebb művek közé kell sorolnunk Mihovil Tomandl *Dr. Konstantin Peičić szerepe az 1848—1849. évi szerb mozgalomban* c. tanulmányát is.⁴⁵ Peičić a szerb mozgalom egyik legkiemelkedőbb vezetője volt, a pancsovai kerületi bizottság elnöke, s többek közt az ő sokoldalú tevékenységének köszönhető, hogy ez a bizottság messze túlszárnyalta az összes más hasonló vajdasági bizottságot.⁴⁶ Dr. Peičić („az utolsó dositejista”, vagyis a szerb felvilágosodást képviselő Dositej Obradović egyik utolsó követője) hatalmas energiával szervezte meg Dél-Bánátban a szerb hatalmi szerveket a régi császári hatóságok romjain. A népbizottságokból eltávolította a papokat, és más intézkedései miatt is ellentétbe került Rajačić pátriárkával; Šupljikac vajda azonban védelmébe vette. Peičić önéletrajza alapján Tomandl azt írja, hogy a bécsi udvar 1848 májusában felkérte a szerb kormányt, támogassa a vajdasági szerb mozgalmat, mert az, úgymond, hasznos Ausztria számára; júniusban pedig Ferenc főherceg felszólította a szerbeket, haladjanak továbbra is az udvar és a magyarországi szerbek üdvét egyaránt szolgáló útvonalon.

Figyelmet érdemel Tomandl *Stevan Šupljikac vajda mint a vajdasági szerb katonai erők főparancsnoka 1848-ban* c. cikke is.⁴⁷ Tomandl kimutatja, hogy Šupljikacot a császári kormány júniusban még nem ismerte el, viszont 1848 októberében már mint a császár bizalmát élvező ember jelenik meg Karlócán, hogy megszervezze és a császári hadsereghez csatolja a szerb néphadsereget. A vajda katonai ügyekben több ízben is szembe került Rajačić pátriárkával, s Tomandl mint katonáról is szót ejt róla. Leírja, milyen szerepe volt néhány bánási csata kimenetelében. A tanulmányban jelleméről is olvashatunk (szigorú, szerény, nemeslelkű), viszont kevesebbet az általa végrehajtott hadsereg-átszervezés következményeiről. Arról, hogy ennek során a szerb népi hadseregben szélesebbre tárta a kaput a császári tisztek előtt, s ezáltal meggyorsította az egész hadsereg átpártolását a Habsburg-monarchia táborába. *A szerb katonai tábor és a perlaszi csata 1848. szeptember 2-án* c. tanulmányában⁴⁸ Tomandl röviden bemutatta a tábor szervezeti felépítését, katasztrofális pusztulását, továbbá a vereségért felelőssé tett Jovan Drakulić nemzeti őrnagy ellen folytatott vizsgálatot.

Ugyanezzel a kérdéssel foglalkozott — újonnan felfedezett források alapján és részletesebben — Vasilije Krestić is *Az 1848. évi perlaszi szerb katonai tábor* című dolgozatában.⁴⁹ Megállapítja, hogy a még nagyobb vereség csak Kiss Ernő magyar parancsnok ügyetlensége és Stratimirović meg Knićanin kellő időben történt közbelépése következtében volt elkerülhető. Vasilije Krestić a szerzője a *Vajdasági menekültek Szerbiában 1849-ben* c. tanulmányának is.⁵⁰ Ebben a szerző levéltári anyagok, emlékiratok és a korabeli sajtó alapján a vajdaságiak Szerbiába menekülését írta le. Részletesen elemezte a menekültek elhelyezésével és ételmezésével kapcsolatos problémákat. Rámutatott e jelenség pozitív oldalára is: a vajdasági és a szerbiai szerbek közelebb kerültek egymáshoz.

A háborúról szólva meg kell említenünk Borislav Jankulov *Adam Kosanićról, 1848—49 hősről* írt munkáját.⁵¹ A cikk az 1849. január 2-i pancsovai győzelmes

ütközetet dolgozza fel, amelyben Knićanin mellett Kosanić tűnt ki leginkább a magyar Kiss tábornok csapatai ellen indított merész rohamával.

A vajdasági negyvennyolc hadtörténete szempontjából Avram Djukićnak a sajkás kerületben lezajlott harcokról írt műve sem mellőzhető.⁵² Német nyelvű eredetije a múlt század végén született, de csak nemrég látott napvilágot, akárcsak szerb—horvát fordítása is. Ivan S. Pavlović dolgozata mellett⁵³ ez a tanulmány ismerteti a legszakszerűbben és a legkimerítőbben a sajkások területén és a Bácskában végrehajtott hadműveleteket. „Sajkásország” negyvennyolcas történetéhez fűződik Lazar Rakić *Nadalj a forradalmi 1848—1849-es évben* című tanulmánya is,⁵⁴ amely elbeszéli, milyen visszhangja volt a forradalomnak ezen a sajkás településen, hogyan agitált itt Svetozar Miletić 1848. április közepén és ismerteti az itt lezajlott katonai eseményeket is.

A hadtörténettel kapcsolatban említést érdemel Kosta Petrović *Az 1848—49. évi vajdasági szerb katonaság fegyverzete és felszerelése* c. műve,⁵⁵ amely a karlócai, zimonyi és pancsovai lőszergyárra, valamint az ágyúöntődékre és katonai raktárakra tartalmaz adatokat. A szerb katonaság fegyverei között lándzsák és ágyúk egyaránt akadtak, ez utóbbiak többségét a császári hadseregtől zsákmányolták, kisebb részüket saját öntődékben állították elő. A szerző „harci szekerekről”, pontonokról és hajókról is említést tesz, s a hadsereg ellátását is leírja: kezdetben ki-ki „saját gúnyán s kenyerén” harcolt, később rendszeres hadtápszolgálatot szerveztek. A pancsovai ágyúöntődéről Mihovil Tomandl *Két esemény az 1848. évi pancsovai szerb népi mozgalom történetéből* c. dolgozata is megemlékezik.⁵⁶ Ezt a pancsovai kerületi bizottság hozta létre a bánáti szerb katonai táborok ágyúellátása érdekében.

A szerb mozgalom pénzügyeiről több tanulmány készült. Svetozar Dušanić leírta *Az első szerb assignaták történetét*.⁵⁷ A Belgrádban nyomott első szerb forradalmi papírpénzt a nép — mint minden más pénzt is azokban az időkben — bizalmatlanul fogadta. Ljubomir Nikić *A bécsi szerbek segítsége az 1848. évi vajdasági szerb mozgalomnak* c. tanulmányában⁵⁸ a szerb felkelők támogatására indított bécsi adománygyűjtő akciót ismerteti. Anastas Jovanović litográfus volt az akció szervezője, az adományok javarészt a bécsi görögkeleti cincár kereskedőktől folytak be. Többek között Mihajlo Obrenović szerb exfejedelem is csatlakozott az adakozókhoz. Slavko Gavrilović *Okiratok a trieszti és ragusai szerbek által az 1848—1849. évi vajdasági szerb mozgalomnak nyújtott támogatásról* c. művében⁵⁹ lőszer- és pénzküldeményekről közöl adatokat. A szerb felkelőknek nyújtott támogatásról szól Slavko Gavrilović *Néhány adat az 1848—1849. évi vajdasági görög önkéntesekről* c. cikke is.⁶⁰ Katonai támogatást ismertet Ljubomir Durković-Jakšić *Njegoš állama és az 1848—1849. évi Vajdaság* c. írása.⁶¹ Szerzője megállapítja, hogy II. Petar Petrović Njegoš, a püspök-költő kedvezően vélekedett a vajdasági szerbek mozgalmáról, s egyes montenegróiak is kitűntek a vajdasági szerbekkel együtt vívott harcok során.

A támogatást ismertető munkák közé sorolható bizonyos értelemben Lj. Durković-Jakšić *Lengyel tisztek részvétele az 1848—1849. évi vajdasági szerb mozgalomban* c. dolgozata is.⁶² Három ilyen lengyel tiszt arcképét rajzolja meg: Aristid Teofil Wnorowskiét, Henryk Gasiorowskiét és Karol Gregorowiczét. Ismerteti a szerb hadseregben és a magyarelles harcokban való részvételüket. Gregorowicz később Horvátországban működött, s életének ehhez az időszakához kapcsolódva a dolgozat az illír mozgalom vezető egyéniségeiről alkotott véleményére is kitér. Értékesek a szerb

mozgalomról írt visszaemlékezései, amelyekből Durković-Jakšić is idéz: „Amikor Karlócára érkeztem, Bystrzonowski ezredes már egy ideje a pátriárkánál tartózkodott. Akkor nem mentem el Belgrádba, hanem egyenesen ki a frontvonalra. A vajdasági hadsereget a legnagyobb nyomorban találtam, de hála a pátriárka és munkatársai ügyes irányító tevékenységének, a nemzeti szellem a legjobb állapotban volt. Senki nem mondhatta, hogy ami a Vajdaságban folyik, az nem nemzeti forradalom, mert a magyarok olyan borzalmasan tiporták lábbal a szerbek és románok nemzeti jogait, hogy mindkét felet csak a fegyverek tudták volna rábírní a tárgyalásokra. A Vajdaság fellázadt, s mindvégig ilyen maradt. A lakosság minden rétege világosan megértette a Vajdaságnak a magyarokkal szemben elfoglalt álláspontját; mivel a katonai hadműveletek megkezdése előtt a pátriárka és Kossuth egy kapcsolatfelvétele sem hozta meg a kívánt eredményt, fegyverrel a kézben akarták megvonni a Vajdaság határait, s Aradnál a Marosnál mint határnál megkezdenni a kiegyezési tárgyalásokat. Részben én magam is osztottam az ottaniak véleményét, hiszen közel állván a hadsereghez megértettem az osztrák szolgálatban álló szerb nemzeti tiszt urakat. Szinte kivétel nélkül mindannyian gyűlölték Ausztriát, velem nyílt szívűen bántak, elhitték, amit az ausztriai szlávokról és a magyarokról mondogattam, s hogy érdekünkben áll Ausztria megdöntése, mert Ausztria hozta létre a szlávok és magyarok megosztottságát, továbbá, hogy jobb a magyarokkal együtt Ausztriára támadni, s a bánt meg a horvátokat magunkkal ragadni, mintsem egymás közt, a Vajdaság számára bármiféle politikai haszon nélkül, hadat viselni. Olyan tisztak is akadtak, akik csak arra vártak, hogy Kiss egyszer jól elpáholja őket, hogy akkor a magyarokkal egyesülhessenek.”⁶³

Az 1848—1849. évi vajdasági eseményekről szóló jugoszláv irodalom ismertetése kevésbé lenne teljes, ha kihagynánk belőle a következő műveket: Vikentije püspök *Az egyház a lázadás idején*⁶⁴ c., a szerb egyházat és Rajačić pátriárkát magasztaló írását; Mihovil Tomandl dolgozatát a szerb ereklyéknek Karlócáról Pancsovára, majd Zimonyba és Belgrádba történő menekítéséről;⁶⁵ Jovan Radonić *Jovan Kauliči nyomdász és V. Ferdinánd 1848. X. 3-i manifestuma* c. írását,⁶⁶ amelyben a szerző a címben szereplő nyomdász és más újvidéki lakosok viszontagságait mondja el, akik kinyomtatták Ferdinánd magyarellenes manifestumát; Lazar Čelap *A Szerb Vajdaság népi igazgatásának szervezete és személyzete* c. dolgozatát⁶⁷ és *A Szerémség politikai hovatartozása 1848—49-ben* c. tanulmányát,⁶⁸ amelyben a szerémségi szerb mozgalmat annak a tükrében vizsgálja, hogy a Szerémség vajdasági-horvát kondomíniumot képezett, s 1849-ben emiatt ellentétek forrásává lett.

A Szerémségről a legterjedelmesebb művet Slavko Gavrilović írta *A Szerémség az 1848—1849. évi forradalomban*⁶⁹ címmel. A gazdag hazai levéltárak és más források mindeddig felhasználatlan anyagára alapozott munka első fejezete közel száz oldalon mutatja be a polgári és katonai Szerémség társadalmi-gazdasági és politikai fejlődését 1790-től 1847-ig és az ottani negyvennyolcas forradalmi fejleményeket. Részletesen ismerteti az 1848 márciusától augusztusáig tartó magyarpárti—narodnyik küzdelmeket, amelyek szorosán összefonódtak a Szerémségben igen erőteljes és forradalmi jellegű agrárszociális harcokkal. A magyarpárti és a narodnyik áramlatok mellett az események másik fontos tényezője a szerb vajdaságment sikkra szálló mozgalom volt. A szerző bemutatja a mozgalmat, s azt, miként harcolt a fődborral az élén a feudális szerémségi megyei hatóságok és a pétervárad határeözred hatalmának

megdöntéséért. Jellačić bánnak a szerémségi eseményekre gyakorolt befolyásával is bőségesen foglalkozik a mű, s szól F. Mayerhofer osztrák konzul, Rajačić pátriárka és mások részvételéről. Különös figyelmet fordított a szerző a népi hatalom — a bizottságok — létrehozásának kérdésére, a parasztságnak a nemesi és egyházi nagybirtokok ellen vívott harcára, a falusi és városi osztályharcra, amely a háborús viszonyok között az ezzel járó kötelezettségek és terhek elleni küzdelemben is testet öltött. Gavrilović szerint a dezertálások és a rablások ennek az ellenállásnak sajátos formáját képezték. A társadalmi és osztályellentétek 1848 őszén nyilvánultak meg a legerőteljesebben. Ennek következtében jött létre a kommisszariátus, a katonai diktatúra is, de ennek folytán került sor bizonyos taktikai engedményekre is a parasztsággal szemben. Művében a szerző újra és újra visszatér a Szerémség hovatarozása miatt felmerülő szerb—horvát ellentétekre. Az utolsó fejezet (*Agónia*) a szerb forradalmi mozgalom és a paraszti osztályharc elfojtását, a nemzeti bizottságok felosztatását és a reakció felülkerekedését mutatja be.

A szerb negyvennyolcas mozgalom kronológiai fejlődésének leírását nyújtja Dušan J. Popović *A vajdasági szerbek* c. művének harmadik kötete.⁷⁰ Ez a terjedelmes szöveg azonban semmi újat nem tartalmaz, viszont sok benne a pontatlanság. Terminológiája és kronológiája egyaránt zavaros, értékelései egy gyöngébb helytörténeti krónikaíró színvonalán állnak, jóllehet magának a szerzőnek sok érdeme van a szerb történetírás fejlesztése terén. Hasonlóan jellemezhetjük Jovan Radonić *A Szerb Vajdaság 1848-tól 1851-ig* c. összegező művét is.⁷¹

A negyvennyolcas vajdasági események legújabb összefoglaló ismertetése Slavko Gavrilović *A szerbek az 1848—1849-es forradalomban* c. tanulmánya.⁷²

Gavrilović ebben az írásában a közölt források és a fellelhető irodalom alapján foglalja össze a vajdasági, szlavóniai és horvátországi negyvennyolcas fejleményeket, s mutatja be a szerbek szerepét. Részletesebben szól a szerb mozgalom első — 1848 márciusától őszeig terjedő — szakaszáról, amelyben a mozgalom rendelkezett a nemzeti és társadalmi forradalom valamennyi fontos jegyével. Elemzi a szerbek forradalmi programját, e program alakulását az első pesti tüntetésektől a karlócai májusi nemzetgyűlésig. Külön is szemügyre veszi a szerémségi narodnyik-magyarbarát ellentéteket, a földkérdést és a vajdasági szerb mozgalom fokozatos megerősödését a Szerémségben. Lépésről lépésre feltárja a szerb—magyar viszony kiéleződését az újvidéki, majd a kikindai és más incidenseket követően, s kimutatja, hogy a magyar kormány tervszerűen készült a szerbellenes agresszióra, mert nem tudott belenyugodni abba, hogy a Vajdaság Magyarországon, illetve a Habsburg-monarchián belül autonómiát élvezzen. Nem feledkezik meg a vajdasági szerb mozgalom és a vajdasági nem szerb nemzetiségűek viszonyáról sem, s szól a mozgalomnak Szerbiával, Horvátországgal és Ausztriával fenntartott kapcsolatairól is. A szerző igyekezett minél szemléletesebben bemutatni a szerb—magyar háború fő mozzanatait, a szerb mozgalom és vezetősége belső ellentéteit, s a mozgalom fokozatos átállítását a Habsburg-monarchia védelmezőinek táborába, miközben arra is rámutatott, hogy Rajačić pátriárka és Jellačić bán egészében véve vállalták ugyan a bécsi reakciós politika kiszolgálását, de a szerbeknél ebben az időben is léteztek demokratikus irányzatok.

*

Az elmondottakból látható, hogy az 1848—49-es vajdasági szerb mozgalomnak viszonylag jelentős irodalma van. De még mindig hiányzik egy olyan átfogó tudományos monográfia, amely az egész eddig feltárt és hozzáférhető forrásanyagot és irodalmat feldolgozná.

Az első világháborúig erről a témáról a történetírásban Siegfried Kapper és Dragoljub Pavlović munkái, a két világháború között pedig Vaso Bogdanov polemikus írása jelentették az alapvető műveket. Bogdanov szembeszállt a szerb mozgalomnak ama kritikátlan és sematikus értékelésével, melyet a magyar feudális és burzsoá nacionalista történetírás, valamint a hazai és külföldi szociáldemokrata és kommunista publicisták soraiban levő dogmatikusok alakítottak ki. A negyvennyolcas szerb mozgalom helyéről és szerepéről alkotott nézeteit Bogdanov a második világháború után számos kritikai cikkben fejtette ki, hangoztatva, hogy 1848 márciusától októberig a Duna mentén csak ennek a mozgalomnak volt igazán forradalmi jellege, s csak ez a mozgalom vette fel a harcot az ellen az ellenforradalom ellen, melyet abban az időben társadalmi és nemzeti téren egyaránt a kossuthi Magyarország kormánya képviselt a legkövetkezetesebben. Ezzel szemben a dogmatikus nézeteket vallók továbbra is azon voltak, hogy a szerb mozgalmat mindenáron, szüntelenül ugyanazokat az állításokat ismételve, a további forráskutatást lebecsülve a bécsi udvar szolgájának fessék le. Mint vallották, az általuk is többé-kevésbé elismert forradalmi vonásai ellenére is az egészszel szembeszegülő részt szigorúan a reakció táborába kell besorolni.

Ilyen, egymással szöges ellentétben álló nézetek között mozgott a háború utáni időszakban az analitikus történetírók többsége, azzal, hogy mindegyikük látta: előbb tanulmányozni kellene az idevágó forrásanyagot, s csak ezután szabad értékelést nyújtani mind a szerb, mind a magyar mozgalom jellegéről. Nem eleve kész tételekből kell kiindulni, bárkitől is származzanak ezek a tételek. Az elmúlt tizenöt évben, miután megjelent a színen a háború utáni történészek közép- és ifjú nemzedéke — amely marxista deklarációk helyett tudományosan és kritikusan, tehát marxista módon kezdett el dolgozni — születtek is jelentős eredmények a szerb mozgalom kutatása terén, különösen azáltal, hogy feltárták a falvakban, a városokban, a Vajdaság egyes szűkebben körülhatárolt részein negyvennyolcban végbement társadalmi és gazdasági folyamatokat.

Ennek ellenére elég sokáig kell még várunk a negyvennyolcas szerb mozgalom és a negyvennyolcas Vajdaság teljes történetének a megjelenésére, miután tudományos intézményeinkben nem a negyvennyolc-kutatás áll a munka előterében, s a forrásközlés gondolata is alig merül fel komolyabban. Ez a történeti mű addig nem jöhet létre, míg alaposan fel nem tárul az 1790-től 1848-ig terjedő időszak, amikor is a Habsburg-monarchiában gyökeret eresztenek s arculatot nyernek a különböző nemzeti mozgalmak. Ehhez viszont a mainál több szaktörténészre volna szükség, és sokkal több eszközre, mint amennyivel a 18. és 19. századot kutató történetírásunk rendelkezett, illetve rendelkezik. Nyilvánvaló, hogy olyan feladatok ezek, amelyeket az egyes Duna menti népek történészei s külön is a jugoszláv, magyar és román történészek aktív és őszinte együttműködése nélkül nem lehet megvalósítani.

JEGYZETEK

- ¹ Ez a referátum a szerző *Naša posleratna historiografija o revoluciji 1848—1849. u Vojvodini*. Jugoslovenski istorijski časopis, 1/1964. 71—98. és *L'historiographie yougoslave d'après-guerre sur la révolution de 1848—1849 en Voïvodine*. Acta Iugoslaviae historica, 1. 1970. 185—219. c. műveinek részben tömörebb, részben bővített változata. A bővítés elsősorban azáltal történt, hogy bemutatjuk a szerb mozgalomról a második világháborúig irt műveket, továbbá azokat, amelyek 1965 óta keletkeztek.
- ² Dragoljub Pavlović: *Srbija i srpski pokret u Južnoj Ugarskoj 1848. i 1849.* Beograd, 1904.
- ³ Vaso Bogdanov: *Ustanak Srba u Vojvodini i madjarska revolucija 1848. i 1849.* Subotica, 1929.
- ⁴ Vaso Bogdanov: *Uloga podunavskih slovenskih naroda 1848/49. u svjetlu novih istraživanja sovjetske historiografije*. Historijski zbornik. I. Zagreb, 1948. 43—66. A tanulmány később a *Likovi i pokreti c. tanulmánykötetben* is megjelent (Zagreb, 1957. 115—144.).
- ⁵ Jovan Radonić: *Patrijarh Josif Rajačić i general Djuro Rukavina*. Glas SAN CXCI. Beograd, 1949. 143—243.
- ⁶ Vaso Bogdanov: *O nekim osnovnim problemima Četrdesetosme*. Historijski zbornik. II. Zagreb 1949. 280—306. — ez később a *Likovi i pokreti c. kötetben* is megjelent (169—221.).
- ⁷ Radoslav Perović: *Gradja za istoriju srpskog pokreta u Vojvodini 1848—1849.* Beograd, 1952. XIX—LI.
- ⁸ Nikola Petrović: *Svetozar Miletić*. Beograd, 1958.
- ⁹ Vaso Bogdanov: *O revolucionarnosti i kontrarevolucionarnosti nacionalnih pokreta u Podunavlju 1848/49.* Živa prošlost, Zagreb, 1957. 81—151.
- ¹⁰ Bogdanov néhány kategorikus állításáról a JIČ-ben közölt, már említett írásomban fejtettem ki kritikai véleményemet (vö. 1. sz. jegyzet).
- ¹¹ A szerb mozgalom kérdéseivel foglalkozik Vaso Bogdanov *Historijska uloga društvenih klasa u rješavanju južnoslovenskog nacionalnog pitanja*. Sarajevo, 1956, továbbá *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848/49.* Zagreb, 1949 és *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj*. Zagreb, 1958 c. könyveiben is. Ezek fő témája a nemzeti kérdés és a szerb—horvát kapcsolatok.
- ¹² *Revolucionarni pokret u Vojvodini 1848—1849.* Novi Sad, 1960.
- ¹³ *Prilog istoriji agrarnog pitanja u Vojvodini 1848—1849.* Novi Sad, 1954.
- ¹⁴ Rad vojvodjanskih muzeja, 4. 1955. 285—286.
- ¹⁵ Enciklopedija Jugoslavije. VII. köt. 1968. 534—535.
- ¹⁶ *Vojvodina — znamenitosti i lepote*. Beograd, 1968. 257—284.
- ¹⁷ *Srpski pokret 1848—49. godine prema dokumentaciji Josifa Tima*. Zbornik MS za društvene nauke, 8. 1954. 108—127.
- ¹⁸ *Nacrt ustava za Vojvodinu i Srbiju 1849. godine*. Zbornik MS za društvene nauke, 13—14. 1956. 159—166.
- ¹⁹ Zbornik MS za društvene nauke, 15. 1956. 127—133.
- ²⁰ *Rad francuskih predstavnika u Srbiji 1848—49. na izmirenju Južnih Slovena s Madjarima*. Zbornik MS za društvene nauke, 13—14. 1956. 149—158.
- ²¹ *Srbija u Vojvodina 1848—1849. godine*. Glasnik Srpske pravoslavne crkve, 9—12. 1948. 119—130.
- ²² *Svetozar Miletić i Jevrem Grujić 1848. godine*. Zbornik MS za društvene nauke, 13—14. 1956. 141—148.
- ²³ *Gradja za političku istoriju Novog Sada*. Novi Sad, 1951.
- ²⁴ *Vojvodjanski gradovi u buni 1848—49.* Zbornik MS za društvene nauke, 6. és 8. füzet.
- ²⁵ *Pančevo u srpskom pokretu 1848—1849.* Novi Sad, 1954.
- ²⁶ Zbornik MS za društvene nauke, 10. és 11. füzet.
- ²⁷ *Zemun u srpskom pokretu 1848—1849.* Novi Sad, 1960.
- ²⁸ *Bela Crkva u događajima iz 1848/49.* Zbornik MS za društvene nauke, 27. 1960. 91—122.
- ²⁹ *Veliki Bečkerek — Zrenjanin — revolucionarne 1848—1849. godine*. Zbornik MS za društvene nauke, 39. 1964. 5—34.
- ³⁰ *Stari Bečej revolucionarne 1848—1849. godine*. Zbornik MS za istoriju, 16. 1977. 87—108.
- ³¹ *Velikokikindski dištrikt 1776—1876.* Novi Sad, 1950.
- ³² Milan Tokin: *Jovan Sterija Popović*, Beograd, 1956.
- ³³ *Mitrovica — sedište štaba graničarskog puka*. Mitrovica, 1969. 101—117.
- ³⁴ M. Sl. Gavrilović: Irig — od kuge 1795. do revolucije 148—49. Az újvidéki bölcsészkar évkönyve, VIII. 1964—1965. 63—68.; Ruma — trgovište u Sremu 1718—1848/49. Novi Sad, 1969. 197—207.; *Klasna borba na Šidskom vlastelinstvu*. Zbornik MS za društvene nauke, 19. 1958. 44—48.; *Privredne i društvene prilike u Indjiji 1746—1849.* Az újvidéki bölcsészkar évkönyve, VI. 1961. 158—159.

- ³⁵ *Seljaštvo na vlastelinstvu Nuštar-Gaboš*. Zbornik MS za društvene nauke, 30. 1961. 40—47.
- ³⁶ *Daljsko vlastelinstvo Karlovačke mitropolije*. Zbornik MS za društvene nauke, 47. 1967. 31—38.
- ³⁷ *Karlovcu u 1848/49. godini*. Zbornik MS za društvene nauke, 3. 1952. 109—117.
- ³⁸ *Srpska narodna skupština u Karlovcima 1848. godine*. Glasnik Srpske prav. crkve, 9—12. 1948. 109—113.
- ³⁹ Kako su birani narodni poslanici za Majsku i Septembarsku skupštinu 1848. Prilozi za političku, kulturnu i privrednu istoriju Vojvodine, 5. Novi Sad, 1954. 39—44.
- ⁴⁰ *Jakov Ignjatović u Četrdesetosmoj*. Prilozi za knjiž. jezik, istoriju i folklor, 1—2. Beograd, 1955. 47—72.
- ⁴¹ *Konstantin Bogdanović u narodnom pokretu 1848—49. godine*. Zbornik MS za društvene nauke, 6. 1954. 124—127.
- ⁴² *Ferdinand Majerhofer u srpskom pokretu 1848—49. godine*. Zbornik MS za društvene nauke, 17. 1957. 76—96.
- ⁴³ *Patrijarh Josif Rajačić u srpskom pokretu 1848—1849*. Novi Sad, 1954.
- ⁴⁴ *Autobiografija patrijarha Josifa Rajačića*. Beograd, 1951.
- ⁴⁵ *Uloga d-ra Konstantina Pečića u srpskom pokretu 1848—1849. godine*. Zbornik MS za društvene nauke, 18. 1957. 57—77.
- ⁴⁶ *Prilog istoriji Okružnog narodnog odbora u Pančevu 1848—1849*. Zbornik MS za društvene nauke, 40. 1965. 134—148. c. művében ismertette a legfontosabb pancsovai eseményeket és a kerületi bizottság forradalmi tevékenységét. Ez a bizottság játszotta a főszerepet a dél-bánsági eseményekben, s Pancsova a bánsági szerb arcvonal háborús háterszágává lett, elsősorban dr. Pečić vezetésével és irányításával.
- ⁴⁷ *Vojvoda Stevan Šupljikac kao glavnokomandujući srpskih vojnih snaga u Vojvodini 1848. godine*. Zbornik MS za društvene nauke, 27. 1960. 33—49.
- ⁴⁸ *Srpski vojni logor i bitka kod Perleza 2. septembra 1848. godine*. Zbornik MS za društvene nauke, 13—14. 1956. 135—140.
- ⁴⁹ *Srpski vojni logor kod Perleza u 1848. godini*. Zbornik MS za društvene nauke, 29. 1961. 29—42.
- ⁵⁰ *Vojvodjanske izbeglice u Srbiji 1849. godine*. Zbornik MS za društvene nauke, 29. 1961. 29—42.
- ⁵¹ *O Adamu Kosaniću — junaku iz 1848/49*. Zbornik MS za društvene nauke, 6. 1954. 114—123.
- ⁵² *Šajkaška*. Istorija, II. köt. Novi Sad, 1975. 92—152.
- ⁵³ *Šajkaška 1848—1849*. Glasnik Istorijskog društva u Novom Sadu, VI. 1933. 294—310.; VII. 1934. 179—200.
- ⁵⁴ *Nadalj revolucionarne 1848—1849*. Zbornik MS za društvene nauke, 41. 1965. 85—93.
- ⁵⁵ *Naoružanje i oprema srpske vojvodjanske vojske u 1848/49. godini*. Naučni zbornik MS, 1. 1950. 72—80.
- ⁵⁶ *Dva događaja iz srpskog narodnog pokreta 1848. u Pančevu*. Istorijski časopis [Beograd], VII. 1957. 361—365.
- ⁵⁷ *Prvi srpski asignati*. Glasnik Srpske prav. crkve, 9—12. 1948. 146—151.
- ⁵⁸ *Pomoć Srba iz Beča srpskom pokretu u Vojvodini 1848. godine*. Zbornik MS za društvene nauke, 16. 1957. 69—75.
- ⁵⁹ *Dokumenti o pomoći Srba Tršćana i Dubrovčana srpskom pokretu u Vojvodini 1848—1849*. Zbornik MS za istoriju, 1. 1970. 129—131.
- ⁶⁰ *Nekoliko podataka o Grcima dobrovoljcima u Vojvodini 1848—1849*. Zbornik MS za istoriju, 1. 1970. 126—128.
- ⁶¹ *Njegoševa država i Vojvodina 1848—1849*. Glasnik Srpske prav. crkve, 9—12. 1948. 131—138.
- ⁶² *Učestvovanje poljskih oficira u srpskom pokretu u Vojvodini 1848—1849*. Zbornik MS za slavistiku (Novi Sad), 3. 1972. 127—144.
- ⁶³ Uo. 136.
- ⁶⁴ *Crkva u buni*. Glasnik Srpske pravoslavne crkve, 9—12. 1948. 104—109.
- ⁶⁵ *Dva događaja iz srpskog narodnog pokreta 1848. u Pančevu*. Istorijski časopis, VII. 361—365.
- ⁶⁶ *Štampar Jovan Kaulici i manifest Ferdinanda V od 3. X 1848*. Istorijski časopis, II. 1949—1950. 164—174.
- ⁶⁷ *Organizacija i osoblje narodne uprave Srpske Vojvodine*. Zbornik MS za društvene nauke, 17. 1957. 103—112.
- ⁶⁸ *Politička pripadnost Srijema u god. 1848—49*. Zbornik Zagrebačke klasične gimnazije 1607—1957. Zagreb, 1957. 621—633.
- ⁶⁹ *Srem u revoluciji 1848—1849*. Beograd, 1963.
- ⁷⁰ *Srbi u Vojvodini*. III. köt. Novi Sad, 1963. 195—304.
- ⁷¹ *Srpska Vojvodina 1848—1851*. Glas SAN CCXIX. Beograd, 1956. 19—29.
- ⁷² *Srbi u revoluciji 1848—1849*. Istraživanja V. Novi Sad, 1976. 231—294.

AZ 1848—1849-ES SZERB MOZGALOM ALAPKÉRDÉSEI

Az 1848—1849-es szerb mozgalom, ellentétben a magyar forradalmi mozgalommal, elsősorban nemzeti jellegéről ismert. Mégpedig inkább negatív, mint pozitív értelemben, tekintve, hogy jobbra az ellenforradalmi Ausztria oldalán harcolt a forradalmi Magyarország ellen. Ennek a pusztító méreteket öltött háborúskodásnak olyannyira negatív következményei voltak, hogy azok nem csupán a résztvevők, hanem a kívülálló megfigyelők, később pedig a publicisztikai és történettudományi értékelők figyelmét is elvonták a szerb mozgalom alapvető jellemzőiről, az okokról és okozókról éppúgy, mint a következményekből adódó változásairól.

Azok számára, akik a magyar mozgalomban csak az elnyomó és reakciós osztrák császárság ellen folytatott birodalomellenes háború, valamint az antifeudális társadalmi forradalom felszabadító célkitűzéseit látták, a szerb mozgalom, a maga magyarelles vonásaival, szűkkeblűnek, igazságtalannak, anakronisztikusnak és retrográdnak tűnt. Az ilyenek globális értékelése szerint következőképpen csakis a legnegatívabb, az egyértelműen ellenforradalmi mozgalom attribútumait érdemelte ki.

Másrésről, azok számára, akik a szerb mozgalom nemzeti-felszabadító törekvéseinek védelmi jellegét emelték ki elsődleges pozitívumként, szintén egyoldalú maradt. A szerb mozgalom jogosságát alátámasztó bizonyítékai szinte kizárólag a magyar mozgalom szerbellenességén alapultak. Nem váltak viszont még részletes tanulmányozások tárgyává az összeütközésnek azok a kölcsönhatásban álló anyagi és pszichológiai mozgatórugói, amelyek a nemzeti és politikai tekintetben, továbbá az osztályviszonyok tekintetében fölborult társadalmi viszonyok talaján jöttek létre. E téren is a másik fél javára szóló tények elhallgatásával vagy jelentőségük alábecsülésével igyekeztek növelni azoknak az adatoknak a jelentőségét, melyek a saját fél pozitív szándékait vagy tetteit bizonyíthatták.

A szerb mozgalmat globálisan, átfogóan értékelni akár a legnagyobb elismerés, akár a legélesebb elítélés formájában *lehetetlen* volt, s az is maradt. S miután a legkülönbébb és bőven rendelkezésünkre álló dokumentációs anyag szükséges mélyreható elemzése segítségével a 48-as szerb mozgalmat teljességében még nem tanulmányozták, ezért továbbra is rendszerint globálisan ítélik meg azt. Ennek következtében pedig sem azok véleményét nem lehetett még maradéktalanul megcáfolni, akik kimenetelénél fogva *egyszerűen* ellenforradalomnak minősítették a szerb mozgalmat,¹ de azokét sem, akik a forradalom jellemző vonásait kiemelve igyekeztek *megfelelő* helyet biztosítani neki a történelemben.² Még nem látszik tisztán, milyen mértékben volt ez a mozgalom is csupán a nagy tévedések, hibák és tévelygések

része a *lehetetlen* megvalósításának *szükségszerű* megkísérlése során. Mert a magyarhoz hasonlóan a szerb mozgalom sem volt folytatólagosan egységes a haladási irányát tekintve. Ezért tanulmányozása során nem hagyhatók figyelmen kívül azok az igen jelentős, alapvető változások, amelyek nem csupán fő vonulatában észlelhetők, hanem a különböző jellemzőire ható ellentmondásos összetevők szövevényében is.

Azok a történészek, akik idealista elfogultság nélkül kezdték el tanulmányozni népük múltját, a történelmi materializmus módszereivel, a témán végzett rész munkák során csupán arra a többé-kevésbé általános következtetésre jutottak, hogy a szerb 1848—1849-es mozgalomnak is különböző szakaszai, más és más fázisai, egymástól eltérő periódusai vannak, a megváltozott és változó belső és külső tényezők függvényében.³ Az ezen periódusok, fázisok, időszakok közötti határok olyan mértékben nyertek nagyobb jelentőséget, amennyiben megkönnyítették azon mozgatóerők feltárását és megfigyelését, amelyek a leírt események során a végső kimenetel irányába terelték a mozgalmat. Ily módon fokozatosan kezd kirajzolódni a mozgalom változó jellege annak alapján, ami időközben a legszembetűnőbbben változott meg: ez pedig nem más, mint a szerb mozgalom viszonya a magyar mozgalomhoz azon változások kontextusában, amelyeket mindkettőnél a *döntő* osztrák tényezőhöz való viszony határoz meg. Csakhogy ezenközben megint többé-kevésbé figyelmen kívül maradt, hogy az ilyen csekély különbségekig feltárt változások sem tartalmaznak *mindent*. Időben és tartalmilag sok minden annyira összefonódott, hogy az, ami alapvető volt az első szakasz lényegét illetően, jelentős, aktuális, sőt továbbra is döntő maradt a következő szakaszokban is.

A rendelkezésünkre álló adatok alapján még azt a legkönnyebb bebizonyítani — bár ez sem történt meg a lehetséges és kellő mértékben —, hogy a szerb mozgalom első szakasza, első fázisa a forradalom első hónapjaira esik, s hogy ekkor a forradalmiság mércéjével mérve semmi esetre sem ítéhető el. E szakaszra jellemző, hogy a magyarok és a szerbek közötti nemzeti ellentétek még nem csaptak át háborúskodásba. De ugyanilyen lényeges, hogy az antifeudalizmussal átszőtt társadalmi elemek — amelyek az antifeudális magyar forradalom kitörésének pillanatában a szerb mozgalomban is túlsúlyba kerültek — ebben a szakaszban teljes mértékben kifejezésre jutottak, aminek következtében a forradalom polgári színezetű eredményei a továbbiakban nem lesznek vitatottak a szerb társadalomban sem.

A második szakasz vagy fázis kezdetének pontos datálása a fordulópontot jelölő események kiválasztásának függvénye. Ha a harc védelmi jellegét szándékozunk kiemelni, amely az ellenfél hibájából vezetett háborúskodáshoz, úgy a második, a háborús szakaszba való átmenetet a Hrabovszky altábornagy vezénylete alatt álló péterváradai egységek 1848. június 12-i támadásával jelöljük, amely Karlóca, a szerb képviselőtestületek székhelye ellen irányult.⁴ Ha viszont elsődlegesen nemzeti-felszabadító, az államhatalommal szemben tulajdonképpen lázadó követeléseket tartjuk szem előtt, a mozgalom újabb fázisát a májusi nemzeti gyűléshez, sőt az ezt megelőző hetek forradalmi eseményeihez köthetjük, amikor is eluralkodott az elhatározás, hogy nyíltan megfogalmazzák, és minden lehető eszközzel kiharcolják a szerb nép nemzeti jogait. A magyarok és a szerbek közötti háborús méretű fegyveres összecsapásokban bővelkedő második szakasz egy olyan időszakra esik, amikor a magyar királyi kormány még az osztrák uralkodó által elismert államhatalom képviselője, a szerb *vajdasági* vezetés pedig csak „lázungók” élén áll. A fenti

periodizáció szerint e második szakasz végét azok az események jelölik, amelyek július végén és augusztus folyamán gyökerestül megváltoztatták mind Magyarország, mind pedig a *Vajdaság* státusát Ausztriához való viszonyuk tekintetében. Miután ekkor, az olaszok fölött aratott július végi osztrák győzelmet követően, Ausztria Magyarország ellen fordult, s szárnyai alá vette a szerb *Vajdaságot*, a szerb mozgalom ebben az időszakban kezdte elveszíteni lázadó függetlenségének forradalmi jegyeit.

E korszakolás mércéjével a szerb mozgalomnak csupán még egy további, azaz harmadik fázisát lehetett megkülönböztetni. Mert ezzel a mércével a szerb, valamint a magyar mozgalom forradalmisága elsősorban az *ellenforradalmi* Ausztriához való viszonyukkal határozható meg. Holott ez a viszony elsősorban az ellentmondásos államteremtő és államjogi, vagyis politikai tényezők hatására alakul és változik, nem pedig az osztályviszonyok, társadalmi-gazdasági és ideológiai tényezők hatására, amelyeket egyébként elsődlegeseznek szokás tartani egy olyan mozgalom megítélésénél, amelynek jellegét és jelentőségét nem annyira a nemzeti, mint inkább a társadalmi téren vezetett osztályharc döntő hatásával mérjük.

E korszakolás szerint tehát a mozgalom harmadik szakasza hozzávetőleg egy esztendeig tart, 1848 augusztusától 1849 augusztusáig. Ezt a szakaszt reakciónak, sőt többé-kevésbé ellenforradalminak bélyegzik, mert a Habsburg-Ausztria oldalán a forradalmi Magyarország elleni fegyveres küzdelem tölti ki. Míg az előző, lázadóforradalmi háborús szakaszban a szerb mozgalom egy olyan Magyarországgal állt szemben, amely lazuló kötelékekkel bár, de még mindig Ausztriához kapcsolódott.

E korszakolás értékelésekor nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy sokban elősegítette a szerb s ezzel bizonyos fokig a magyar mozgalom objektívebb megismerését is. Korábban az a nézet uralkodott — s azok, akik továbbra is a korábbi globális: vagy csak a nemzeti, vagy csak az osztályharc oldaláról történő megközelítés módszeréhez tartják magukat, még ma is úgy vélik —, hogy a szerb mozgalomnak csak egyetlen jellegzetes vonása volt: a szerb nemzeti álláspont szempontjából felszabadító, a doktrinér internacionalista sematizmus szemszögéből pedig reakciós.

Minden sematizált korszakolás azonban azt igazolja, hogy óvakodnunk kell az egyoldalú és egy irányú következtetésektől. A bonyolult osztrák—magyar—szerb viszony meghatározó és kölcsönös komponensei ellentmondásos hatást gyakoroltak valamennyi szemben álló félre, s emellett még olyan gyorsasággal váltakoztak is — természetesen a forradalmi forrongások, mozgások és összeütközések periódusában —, hogy a különféle ellentmondásos részletek megnehezítik, sőt lehetetlenné teszik a legszükségesebb általánosításokat is. Nem csak hogy nem volt *minden* olyan egyszerű, ahogy az a szerbek és a magyarok harcmezejéről látszott, hanem minden annyira összetett és bonyolult volt, hogy még a közös nevező feltárásával sem lehet leegyszerűsíteni a kérdést.

A mozgalom első fázisában, amely a *legújabb* korszakolás szerint két időszakra oszlik, először is a „márciusi napokat” kell kiemelni, amikor a magyar polgárokhoz hasonlóan a szerb és egyéb nemzetiségű polgárok spontán módon vagy szervezeten szintén részt vettek a forradalmi megmozdulásokban, beleértve ebbe a legkorábbi, a döntő, a pesti március 15-ével kezdődő eseményeket. E napokban semmi sem volt fontosabb, mint a győzelem az anakronisztikus feudalizmus sötét erői fölött. A győzelem, amely a jobbagység megszüntetését és a politikai, valamint gazdasági szabadság kivívását jelentette. A magyar zászlók és kokárdák, amelyeket a szerbek

még akkor is viseltek, amikor velük párhuzamosan már a saját nemzeti jelvényeikkel is büszkélkedni kezdtek, azt a meggyőződésüket bizonyítja, hogy az új közös állam, Magyarország, a háromszínű magyar zászló alatt nem fog vonakodni sem a szerb, sem más nemzetek trikolorjaitól, mert a különböző nemzetiségű, de egyenjogú polgárok államközössége lesz.

A nemzetek testvériségének érzete a negyvennyolcas Magyarországon sem lehetett azonban hosszú életű. Az állam a szabadság új elveire épült ugyan, de ezek burzsoá nemzeti elvek voltak, amelyeket a gyakorlati megvalósítás során úgy *adagolnak*, ahogy az egy uralkodó nemzeten belül az uralkodó osztályok egocentrikus nézeteinek a leginkább megfelel. Az „áprilisi napokban”, a szerb mozgalom első fázisának második szakaszában már napirenden voltak és egyre gyakoribbá váltak nemzetiségi dimenziójú félreértések. Csak az általános, közös társadalmi-gazdasági és politikai jelentőségű kérdések — amelyek mindkét nép körében ugyanazokat a polgári és paraszti osztályérdekeket védelmezték — maradtak egyaránt aktuálisak, s így a szerb mozgalom első fázisát nem lehetett drasztikusan félbeszakítani egyoldalú határozatokkal és intézkedésekkel.

A magyar negyvennyolcas forradalom lényegileg legjelentősebb eredménye, a jobbágyság megszüntetése és az alkotmányos szabadságjogok bevezetése a szerb mozgalomnak ebben a fázisában annyira meggyökeresedett a szerbeknél is — akárcsak a magyaroknál —, hogy a régi rendet többé a harmadik, a reakciós fázisban sem lehetett visszaállítani. És ez az a lényeges elem, melyet az eddigi elemző értékelésekben alig vettek figyelembe.

Az egyházi hierarchia, Rajačić püspökkel az élen — aki már a szerb mozgalom második fázisában átvette a vezetőserepet —, a szóban forgó időben nem a feudális osztályok, intézmények és eszmék képviselője volt elsősorban. Ezek az egyházi körök — a burzsoá kapitalizmus erősebb polgári osztályának hiányában — nemzeti szemszögből nézve szinte ugyanolyan indokoltsággal töltötték be a vezetőserepet a szerbeknél, mint a középnemesség a magyar társadalomban. A létért folytatott évszázados küzdelemben betöltött vezető szerepével az egyház tekintélyt vívott ki magának. A legnagyobb befolyással rendelkező hangadó volt a nemzeti-felszabadító idealizmus gyülekezeteiben. Népe történelmi jogaira hivatkozva, vonzó interpretációban idézte a császári privilégiumokat, amivel még nagyobb súlyt kölcsönzött azoknak a követeléseknek, amelyek a legtermészetesebb jog szerint is megillettek mindenkit. Ugyanezt tették a középnemesség képviselői is a magyar társadalomban, amikor a magyar politikai nemzetnek a Szent István-i korona védelme alatt álló történelmi jogaira hivatkozva védtek nemzeti előjogaikat.⁵

Rajačić metropolita, aki később a pátriárkai címet is felvette, sok tekintetben még akkor is az új nemzeti felfogás értelmében védte népe jogait, amikor császárhű és osztrákbarát felhívásaival a leginkább kompromittálta a mozgalmat, melynek élén állt. Bizonyos fokig és bizonyos értelemben még a polgári forradalom demokratikus eredményeit is kezdte elismerni. Amikor a szükség úgy hozta, képes volt mint a nemzeti politika vezéregyénisége szembehelyezkedni a császári döntés megfellebbezhetlenségének szószólójával, azzal érvelve, hogy az alkotmányos szabadságjogok kiharcolása után Ausztria császára sem lehet többé abszolutista uralkodó.⁶ Megértéssel, egy pragmatista logikájával mint törvényszerű szükségességet elfogadta a feudális jobbágyviszonyok megszüntetését. Az irányítása alatt álló szerb mozgalom

harmadik, osztrákbarát fázisában sem történt kísérlet a társadalmi-gazdasági rend megingatására, a régire való visszatérésre. A polgári demokrácia előharcosainak kezdeményezéseit akadályozó és a kolostori, valamint főúri birtokok ellen irányuló paraszti megmozdulásokat elfojtó lépéseknek elsősorban az volt a céljuk, hogy megvédjék az új burzsoá viszonyokat, nem pedig az, hogy visszaszerezzék az elvesztett feudális jogokat.⁷

Ha Rajačić kizárólag a „vallási” és a „feudális nacionalizmus” képviselője lett volna, s mint ilyen a már megszüntetett feudális egyházi, társadalmi-gazdasági, ideológiai-politikai viszonyok közt szerzett privilégiumok védelmezője, nem kerülhetett volna olyan pozícióba, mint amelyet a 48-as mozgalom során betöltött. Hiszen mint a nép képviselőinek választottja — e képviselők többsége pedig a polgári nacionalizmussal átitatott értelmiségből, kereskedőkből és iparosokból verbuválódott — került a mozgalom élére. Róla sok érveléssel alátámasztva állíthatjuk, hogy nem volt „a feudális reakció képviselője” olyan értelemben, ahogy azt egykor vélték, s a mai doktrinerek még mindig vélik, mivel időközben a *nemzeti burzsoá reakció* képviselője lett. Mint ilyen, Ausztria oldalára állt, mégpedig nem rögtön, hanem csak miután a magyarság képviselőivel a megegyezés kísérlete kudarcba fulladt. S tette ezt a nép többségének álláspontjával összhangban, mivel a Magyarország elleni háborúhoz más, erősebb szövetségest nem találhattak. Ha továbbra is csupán a saját érdekeit és a feudális osztályérdekeket tartotta volna szem előtt, nem kellett volna harcolnia a magyarok ellen. A magyar középnemesség forradalmi pozíciókat betöltő képviselői ugyanis már gondoskodtak róla, hogy a megbuktatott feudális rend nagybirtokos és egyházi rétegeinek vezető szerepe szinte érintetlen maradjon az új burzsoá irányultságú rend keretei között.

A félreértések elkerülése végett meg kell jegyezni, hogy a szerb egyházi hierarchia és az élén álló Rajačić pátriárka konzervatív és reakciós álláspontjának, nézeteinek, törekvéseinek és tetteinek enyhítésével nem áll szándékunkban csökkenteni a negyvennyolcas szerb mozgalomban, különösen pedig annak harmadik fázisában, az osztrák udvar szolgálatában betöltött negatív szerepét. De a történelemnek az a feladata, hogy valamennyi tényező és összetevő megvilágításával hozzájáruljon a történelmi események és folyamatok megértéséhez, egészében éppúgy, mint részleteiben, nem pedig hogy a pozitív elemek kiemelésével és a negatívumok elhallgatásával csalóka képet alkosson a tárgyalt eseményekről. A szerb mozgalomról elmondható igazsághoz hozzátartozik az is, hogy azt elsősorban Rajačić pátriárka irányította, viszonylag nagyszámú konzervatív egyházi személy segítségével. Ugyanígy igaz az is, hogy a szerb egyházi hierarchia képviselői, néhány kivételtől eltekintve, forradalom előtti közéleti szereplésük során nem képviseltek és hangoztattak antifeudális, szabadelvű eszméket, ilyen jellegű álláspontokkal és követelésekkel — különösen nem olyan mértékben, mint a magyar középnemesség képviselői tették — nem léptek fel. Sőt ezektől még a mozgalom első fázisában is távol tartották magukat, amikor pedig a szerb néptömegek éppen ennek érdekében léptek fel. Mégis tény volt, s az is maradt, hogy ők vették át a vezetést a szerb mozgalomban, amely éppúgy antifeudális irányultságú volt, mint a magyar mozgalom, amelyet túlnyomórészt a liberális középnemesség vezetett.

A szerb papság évszázadokon át *hozzászokott* ahhoz, hogy a világi hatalom irányvonalához és szükségleteihez igazodjék, mint a nép nemzeti érdekeinek

képviselője. Mint ahogy a szerb nép is ahhoz, hogy a nemesi hierarchiára épülő magyar állam keretei között saját nemessége hiányában a külső ellenséggel folytatott évszázados küzdelmei során nemzeti egyháza képviselőinek vezetésével elégedjen meg. Így szinte természetes — ha nem is éppen célszerű — volt, hogy a nemzetet, amely a magyarok elleni harcban kizárólag saját nemzeti érdekeit védte, ezekben a döntő időkben a legfelsőbb nemzeti-egyházi vagy egyházi-nemzeti képviselői testület tagjai vezessék. Más, korszerűbb — parlamentáris népképviselői fórumuk — a szerbeknek nem volt, nem is lehetett az Ausztriában és Magyarországon fennálló államszervezeti formák között.⁸

A karlócai májusi nemzeti gyűlés összehívását — amelyen megszavazták a szerbek nemzeti követeléseit — nem Rajačić metropolita kezdeményezte, hanem a forrongó hangulatban levő nép képviselői. Ők nagyon jól tudták, hogy az *autonóm* jogok és hagyományok értelmében, valamint az új magyar hatóságok által ugyancsak egyedül elismert *egyházi-népi képviselői testületek* befolyása és hatalma következtében, a szerb nemzeti gyűlés megtartása csak úgy lehetséges, ha azt az egyház feje hívja össze, mint a nép legfőbb képviselője. Politikai pártok, amelyek hatáskörébe az 1860-as évektől kezdve az ilyen ügyek tartoznak majd, még nem voltak, nem is lehettek. Rajačić metropolita tehát, a már föllángolt népi mozgalom tekintélyes személyiségeinek felkérésére, sürgetésére és követelésére összehívta a nemzeti gyűlést, amelyről pedig tudhatta, a már közzétett követelésekből tudnia kellett, hogy az az új, nem pedig a régi idők szellemében fog lezajlani és hatni. Tette ezt azért, mert maga is egyetértett a követelésekkel, amelyek az alapjaiban megváltozott rend új államjogi keretei közt, az új társadalmi-gazdasági tényezők hatásából és a megváltozott helyzetből következtek. Eszerint maga is a nemzeti gyűlés összehívása mellett volt, amelyről tudnia kellett, hogy ott majd a népi, nem pedig a rendi követelések kerülnek napirendre, s ahol hallgatólagosan, ellenvetések és ellenállás nélkül el fogják fogadni az antifeudális és antiabszolutista liberális polgári törvényeket, ahol kizárólag a nemzeti egyenlőtlenség legújabb megnyilvánulásai ellen fognak tiltakozni, s dacosan követelik azokat az engedményeket, amelyek az akkori államjogi felfogás értelmében a szerb nép számára is biztosítanak a nemzeti jogokat.

Rajačić metropolita még Pozsonyból, a magyar Diéta üléséről — miután a jobbágyfelszabadításról és az új alkotmányos szabadságjogok bevezetéséről hozott döntést az uralkodó is elfogadta, s március 17-én Batthyány Lajos miniszterelnöksége alatt s a magyar forradalmi mozgalom vezéregyeniségének, Kossuth Lajosnak a részvételével megalakult az új, forradalmi magyar kormány — már másnap, március 18-án sietett üzenetet intézni a szerb néphez, miszerint kieszközölték az „új jogokat és új szabadságot”. Ezekről a jogokról és szabadságról természetesen úgy beszélt, mint a még mindig *teljhatalmú* császár és király *ajándékairól*, de nem hallgatta el: annak a ténynek a következményei, hogy „néhány napja . . . szinte egész Európában olyan nagy események mentek végbe, melyeket évszázadokon át lehetetlennek vélték”.⁹ Figyelmeztette a népet, hogy ne hagyja magát megtéveszteni az uszítóktól és lázadóktól, hanem várja be „békességben” az új törvényeket, ami megint csak azt jelenti, hogy elfogadta, s népének is elfogadásra ajánlotta az új rendet, amely a magyar országgyűlésen megszavazott, majd a *magyar király* részéről is megerősített határozatok nyomán létrejött. Mellesleg a magyar közép-nemesség soraiból kikerült liberálisok az alapvető követelések teljesítése után, már vezető pozícióikból hasonlóan

nyugtatták a népet, ha nem is a konzervatív főpap, hanem a *kielégített forradalmár* szavaival, s szükség szerint igénybe vették az új államhatalom erőit is.

Amikor Rajačićnak tudomására hozták, „hogyan Újvidéken a templomból ki-dobálták és elégették a magyar nyelven vezetett anyakönyveket”, 1848. április 21-én elrendelte, hogy a püspökök „óvják az elégetéstől” az anyakönyveket, a jövőben pedig egyházi szláv nyelven vezessék azokat. Szavai szerint azért, „hogyan ilyen és hasonló megnyilvánulások ne szolgáljanak indítékul nagyobb zavargásokhoz, amelyek ártalmára lehetnének a közrendnek, s azzal együtt a polgárok egyéni jólétének, egyúttal pedig egyéb nemkívánatos következményei is lehetnének . . .”¹⁰ Ugyanezen a napon, mint a szerb egyház és a szerb nép lojális képviselője, értesítette a történekről a forradalmi Batthyány-kormány vallás- és közoktatási miniszterét, Eötvös Józsefet, egyúttal pedig a nép követelésére kérte, hogy engedélyezzék május 13-ára Újvidékre összehívni a szerbek nemzeti gyűlését előkészítő konferenciát, mégpedig az új rend érdekében. Ekkor szándékozott volna — nem annyira deklaratív bizonygatásai, mint inkább pragmatikus jellegű lojális alkalmazkodóképessége alapján ítélve — meggyőzni „hittársait az új kormány szándékait illetően”, s hogy ennek érdekében „az állampolgári erényeket nem csupán elhanyagolni nem szabad, hanem napról napra erősíteni kell”.¹¹

Jellemző, hogy öt nappal később a nagyikindai körzeti tanács nevében a lázongó szerb parasztok túlkapásaitól és a magyar hatóságok büntető egységeitől megrémült mérsékelt polgárság képviselője arra kérte Rajačićot, jöjjön Kikindára, hogy lecsillapítsa a nép fölbőszült részét, és megnyugtassa a megijedt polgárokat.¹² Rajačić, miután megkapta a kikindaiak üzenetét, mindjárt másnap igyekezett utasításaival megnyugtatóan hatni a kedélyekre, azzal érvelve, hogy meg kell várni a közelgő szerb nemzeti gyűlés határozatait, és meg kell tenni „a megfelelő lépéseket a rend . . . és biztonság érdekében”.¹³ Egy másik utasításban, amelyet a šišatovaci kolostor archomandritájához intézett május 3-án, megismétli, hogy le kell csillapítani a lázongásokat, s csak a „nemzetiségért . . . minden megengedett eszközzel”¹⁴ folytatott önvédelmi harc jogosságát ismeri el.

A híres májusi nemzeti gyűlésen, amely május 13-án zajlott le Karlócán, Rajačić üdvözlő beszédének első szavaival hangsúlyozta: „A Nyugat-Európában született népi mozgalom eljutott” a szerb „népig és hazáig is”. A későbbiekben pedig hozzátette: „Minden nép követeli *természetes* (a kiemelés tőlem — A. R.) korábban elvesztett jogait, amelyeket elragadtak tőle, s mintegy mély álomból ébredvén arra törekszik, sietősen és minden erejével, hogy megtalálja, amit elvesztett, s visszaszerezze, amit elvettek tőle.” Valamennyi nép s ezek szerint a szerb nép alapvető jogai között is első helyen a „nemzetiséget” említi, ezután következik „a nyelv, az önállóság, a vallás, a haza, a gondolat szabadsága, s hogy a gondolataikat másokkal szóban vagy írásban közölhessék”. Érvéle szerint: „Boldog az a nép, mely ezen javakat . . . elnyerte, s békében élvezi . . . Ezzel szemben szerencsétlen és szánandó az a nép, mely ezen javaktól bármely módon megfosztatott.”

A szemére vethetjük Rajačić metropolitának, hogy a „márciusi napok” során a kiharcolt jogokról szólva ezúttal is úgy állította be azokat, mint Ferdinánd császár ajándékát (legalábbis az itt nyomtatásban megjelenő szöveg szerint). És ettől kezdve a királyi címet nem tette az uralkodó császár neve mellé, amivel már nyíltan állást foglalt Magyarország államjogi berendezkedésével szemben. De itt ez már érthető is, miután a

népi tömegekben az a következtetés alakult ki, hogy a kihirdetett „természetes politikai . . . jogokat” a szerbek a magyarok hibájából nem kapták meg. Azt a törekvést, hogy ezeket a jogokat *törvényes úton* eszközöljék ki, „mások jogainak megsértése és a béke megbontása nélkül”, illuzórikusnak, frázisszerűnek, félrevezetőnek nevezhetjük, de így is jellemző Rajačićra mint pragmatikus politikusra.¹⁵

A májusi nemzeti gyűlés határozataiban kiemelték, hogy a „népi gyűlés az ez alkalommal *megválasztott* elnök . . . Josif Rajačić főpásztor és karlócai metropolita elnökletével” ülésezett.¹⁶ S ez a tény, hogy Rajačić választás útján (a nép képviselőinek akaratából), nem pedig automatikusan, az egyházi hierarchiában betöltött helye következtében töltötte be az elnöki tisztelet a májusi nemzeti gyűlésen, s hogy ezt a gyűlés határozatait közlő okiratban *nem felejtik el* megemlíteni, alátámasztja eddigi állításainkat. Rajačić vezető szerepét a negyvennyolcas szerb mozgalomban nem csupán az döntötte el, hogy a szerb egyház feje volt, hanem az adott helyzetben még inkább az, hogy azonosult a nép körében kialakult új irányzattal, a nemzeti-felszabadító törekvésekkel. Rajačić vezető szerepe tehát nem kompromittálja a szerb mozgalmat nemzeti értelemben (ügymond vallási-nemzeti színezetével), sem pedig társadalmi-gazdasági vonatkozásban (képviselelőinek állítólagos feudalizmussal átszőtt ellenforradalmisága miatt), hanem csupán a politikai és katonai események terén — ahol, sajnos, eldőlt egy nép sorsa —, a konzervatív, reakciós és elnyomó Ausztriához való alárendeltségi viszony függvényében.

Az *újabb* történetírásban egyes történészek megkísérelték, s továbbra is megpróbálják, kvázi-antidoktrinér, sőt „marxista” pozíciókból kiindulva megmenteni a szerb mozgalom *igazi polgári vezetőinek becsületét* oly módon, hogy kisebbitik, sőt tagadják Rajačić metropolita vezető szerepét a mozgalom egyes, természetesen pozitív fázisaiban. Csupán az eltévelyedéseket, a téves kiindulásokat és hibás következtetéseket, a melléfogásokat és tévhiteteket magyarázzák elsősorban Rajačić metropolita konzervatív, reakciós, ellenforradalmi és császárhű szerepével — természetesen a nép harcának kedvezőtlen kimenetele miatt.

A szerb mozgalom egyik „jobb (polgári) történetírója”¹⁷ következtetéseinek — miszerint „a papság . . . döntő befolyást gyakorolt a szerb nép állásfoglalására” a negyvennyolcas mozgalomban, s hogy a papság volt „a nép vezetője” korábban is, így természetesen akkor is, „ezekben a viharos napokban” — cáfolása során *korunk* egyik jeles történettudósa nyilvánosságra hozta ellenvéleményét, azt állítva, hogy a papság vezető szerepe a szerb társadalomban már a 18. század végén és a 19. század elején megszűnt.¹⁸ Szavai szerint már ekkor, „1848 előestéjén pedig kétséget kizáróan, a nép igazi és valódi vezetője a tehetős, művelt és haladó vajdasági polgárság volt, nem pedig a magas klérus, amely már korábban elvesztette a nép bizalmát és támogatását”. Állításának bizonyítására többé-kevésbé ismert összeütközéseket idéz, még a 18. század első feléből, amelyek a klérus képviselői és a nép között zajlottak le. Ennek során azonban elhanyagolja azt a tényt, hogy ezen összeütközések olyan *belső ügyek* körül történtek, mint a papságnak a privilégiumokkal való visszaélése, továbbá a szerb nép alsó és felső rétegei között fennálló osztályellentét. A külső ügyekben az egyházi hierarchia, különösen pedig a metropolita vezető szerepét senki sem kérdőjelezte meg, főleg nem annyira, hogy a nemzeti-felszabadító mozgalmak és csaták idején a nép egyszerre elveszítse addigi egyetlen törvényes legfőbb vezérét vagy legalábbis képviselőjét.

Objektív, dialektikus materialista szemszögből vizsgálva helytelen és szükségtelen tagadni a metropolita, konkrétan Rajačić szerepét a negyvennyolcas mozgalomban csupán azért, mert korábban elfogadtak egy doktrinér vagy felszínes véleményt, amely mellett egy látszólagos antidoktrinér és mélyelemzés után ki is tartottak. E vélemény szerint Rajačić metropolita mint a pravoszláv egyház és a feudalizmus megtestesítője, a vallási és feudális ellenforradalmi nacionalizmus képviselője csak kompromittálhatja annak a mozgalomnak a polgári jellegét, melynek élére került. Mi vezetett akkor hát ahhoz a furcsasághoz, hogy egyesek elsősorban Rajačić vezető szerepe alapján ítélték a teljes szerb mozgalmat vagy legalábbis annak a májusi nemzeti gyűlés utáni korszakát vallási és feudális nacionalista alapokon álló ellenforradalmi mozgalomnak, míg mások úgy vélték, hogy Rajačić távolléte az események fő színhelyétől azt bizonyítja, hogy a mozgalom két első fázisa polgári forradalmi-felszabadító jellegű volt. Mert, ismételjük meg, mind az első, mind a második, sőt a harmadik vélemény szerint is, Rajačić kizárólag a „feudális reakció képviselője”,¹⁹ „az udvar és a klerikális feudalizmus képviselője”, az „egyházi nacionalizmus” szószólója volt stb.²⁰ Azt, hogy sokkalta inkább lehetett a burzsoá klerikalizmus, a burzsoá reakció és a burzsoá nacionalizmus képviselője, vezéregyénisége és szószólója, s hogy többé-kevésbé, 1848—1849-ben pedig szinte teljes mértékben az is volt, nem vizsgálták, ilyen irányban még nem történtek kutatások.

Mindenesetre nem illetheti kritika azt az álláspontot, amely kiemeli a vitathatatlan tényt, hogy Rajačić metropolita nem vett részt a szerb tömegmozgalomban, annak első, pozitív, többé-kevésbé forradalmi fázisában. Ugyanígy kétségtelenül alapvetően jelentős Rajačić távolmaradása a mozgalom második fázisa idején. Távolléte — Innsbruckban tartózkodott a császárhoz utazó küldöttséggel — lehetővé tette, hogy az irányítás a burzsoá-demokrata csoport kezébe kerüljön. E csoport — élén Djordje Stratimirovićsal — a liberális, bizonyos fokig radikálisabb polgárság törekvéseit juttatta kifejezésre. Nem fölösleges annak a ténynek a kiemelése sem, hogy Rajačić metropolita nem volt kezdeményező; nem találjuk a májusi nemzeti gyűlés kezdeményezőinek sorában sem, vagyis ezt a gyűlést ő csupán a már magyarellenes irányba fordult nemzeti mozgalom aktív résztvevőinek nyomására hívta egybe.²¹

Annak érdekében, hogy minél teljesebben eloszlassuk a tévhitet, miszerint a szerb nacionalizmus és az 1848—1849-es szerb nemzeti mozgalom azért volt anakronisztikus és egyházi jellegű, mert nagy számban vettek részt benne papok — szükséges újra és újra rámutatni, minél több bizonyítékkal alátámasztani, hogy a pravoszláv szerb papság a felkelő mozgalmakban túlnyomó többségében az elkeseredett tömegek oldalán vett részt. (Ami megismétlődött a politikai pártok ellenségeskedéseitől inspirált későbbi felkelések idején, így a 19. század második felében Szerbiában, s később is, a nemzeti felkelések idején Jugoszláviában.) Továbbá, hogy más vallások, más egyházak esetében szokatlan volt az a mély szakadék, amely az alsó és felső papságot elválasztotta. A szerb mozgalom anakronisztikus egyházi nemzeti jellegéről szóló tévhitet elsősorban a magyar mozgalom résztvevői terjesztették el, akik a szerb felkelők soraiban nagy számban láttak lelkészeket. Később a külföldi történészek és publicisták megállapításainak hatására ez a nézet világszerte meggyökeresedett. Annak ellenére, hogy ezek a művek — elsősorban szerb források alapján — leírják, hogy a francia forradalom és az európai filozófiai, irodalmi és politikai polgári-demokratikus szabadgondolkodás hatására a korszerű nemzeti eszmék és ideológiák

mélyen meggyökeresedtek a szerbek lakta területeken, következtetések mégis az elmaradottság bizonyítására összpontosulnak. Az első korszerű gondolkodók, Dositej Obradović, Vuk Karadžić és mások hatását az irodalom és a nyelvészet terén, különösen pedig a szerbiai politikus és államférfi, Ilija Garašanin *Tervezet (Načertanije, 1844)* c. politikai művét még túl is értékeli. Ennek ellenére a magyar és külföldi szerzők munkáiban ismételt az a végkövetkeztetés dominál, hogy a szerbek 1848-as mozgalmában a pravoszláv középkoriség elemei domináltak.

Ilyen tekintetben talán a legjellemzőbb Herman Vendel *Der Kampf der Südslawen um Freiheit und Einheit* (Frankfurt a.M., 1925) c., a két világháború között nagy népszerűségnek örvendő könyve. Szerzője ugyanis — miután költői szavakkal ecsetelte, hogy a forradalmi 1848-as esztendőben a modern, nemzeti értelemben vett népek alapvető jellemzője a *népnyelvért és a nemzeti területért* folytatott küzdelem, és részletesen elemezte a magyarországi szerbek törekvését, hogy kiharcolják, akár fegyverrel is, a nemzeti lét és nemzeti fejlődés eme két alapvető elemét — végül negatív konklúzióval zárta véleményét a szerb mozgalomról.²² Megint csak az derült ki, hogy a szerbeknél, akárcsak Ausztria, illetve Magyarország másik két délszláv népe, a horvátok és a szlovének esetében, a modern nemzeti érzés „széltében és mélységében” még nem hatolt be eléggé, természetesen a fejlett európai népekhez hasonlítva mondja ezt, s így *magától értetődően* továbbra is a klérus által irányított vallási nacionalizmus dominált. Érdekes, hogy ezt a *megállapítást* olyan felfedezéssel magyarázta, amelyet a dolgok felületesebb ismerője is könnyen megcáfolhat. Vendel szerint ugyanis „az áldott dél-magyarországi területek termékeny talaján a szerb földműves és polgár gazdaságilag olyannyira jól érezte magát, hogy a nemzeti kérdés számára nem vált égetővé; azért voltak szerbek, mert a szerb egyházi közösséghez tartoztak”.²³ Nem veszi tehát számításba a nemzeti és a társadalmi-gazdasági viszonyok alapvető relációit sem, amelyek a feudalizmus végóráiban a burzsoá kapitalizmus feltételei között létrejöttek, amikor a nemzeti érzés elsősorban a gazdagabb polgári rétegekben alakult ki, nem pedig a szegényebbek, a proletárok között. Ami pedig a nemzeti identifikáció vallási meghatározottságát illeti, az jóval később is döntő maradt, a kifejezetten antiklerikális szerb burzsoá körökben is, egészen a szocializmus koráig, úgyhogy ezzel semmiképpen sem bizonyítható a középkori pravoszlávia túlsúlya egy szerb nemzeti mozgalomban. Ami érthető is, tekintettel a pravoszláv egyház nemzeti jellegére, szemben a katolikus és más keresztény vagy a muzulmán és még néhány egyéb egyház egyetemességével.

Jászi Oszkár, az egykor szintén nagyon közismert *A nemzeti államok kialakulása és a nemzeti kérdés* c. mű szerzője a negyvennyolcas szerb mozgalmat nem becsülte alá azzal, hogy elmaradottságát túlhangsúlyozza. Ellenkezőleg, kiemelte, mégha bizonyos elfogadhatatlan dedukciókkal is, hogy a szerbeknél a nemzeti tudat — hála bizonyos államjogi privilégiumoknak, amelyeket Ausztriától kaptak, továbbá az általuk lakott terület adottságainak — gyorsabban nőtt, mint a nemzetiségek többségénél. Nyíltan kimondta, mennyire hamis volt az a kép, amelyet nem csupán az előítéletektől elvakult magyar nemesség, hanem a haladó európai közvélemény is kialakított magának az „elmaradott és primitív” népről, amely *a bécsi reakció által fölbujtva* a maga kicsinyes féltékenységében háborút indított a „forradalmi, demokratikus, liberális Magyarország ellen”.²⁴ De ez a szintén meghatározott politikai tendenciával készült mű sem közelíti meg a problémát olyan szélességében, hogy azt teljességgel megoldhatná.

Időközben számos könyv, tanulmány, cikk jelent meg a magyar, szerb, szovjet-orosz, osztrák, német és még néhány más történettudományi és publicisztikai irodalomban, ahol a szerbek és magyarok közötti 1848—1849-es háborúskodás nemzeti aspektusát több-kevesebb azonos és ellentmondásos adattal, interpretációval, véleménnyel, érveléssel, tétellel vizsgálták. Az álláspontok változtak, alakultak, új dokumentumokkal, új világnézeti megközelítéssel bővültek, de természetesen továbbra is gyakran szemben álltak egymással, a szerzők hovatartozásától függően. Mindenesetre bővült azoknak a köre, akik arra a felismerésre jutottak, hogy a szerbek az elsők között voltak a magyarországi népek, illetve nemzetiségek között, akik elérték „nemzeti létük politikai fázisát”.²⁵ Ebből kifolyólag mind többen belátják, hogy 1848—1849-es harcuk nem volt megalapozatlan, és nem nélkülözte a modern polgári és nemzeti jegyeket sem.²⁶

Dilemmák mégis mindig újra és újra fölmerülnek. Az utóbbi időben a negyvennyolcas kérdések tisztázásának kísérletei során gyakran fölmerül a kérdés, vajon a szerbek ekkor már kialakult nemzet voltak-e, mintha az erre adott választól is függne mozgalmuk jogosságának mértéke. Ennek során figyelmen kívül hagyják, hogy annak meghatározására, mi a nemzet és mikor alakul ki, számtalan definíció született, s így ennek a kérdésnek a túlhangsúlyozása az önkényesség oly mérvű intellektuális veszélyét tartalmazza, hogy szigorúan tudományos szempontból nehezen lehetne indokoltnak nevezni. Egyedül az bizonyos, hogy a szerbek számára, akárcsak a magyaroknak, a küzdelem elsősorban nemzeti-felszabadító küzdelmet jelentett.²⁷ Lapjaik is, sok tekintetben a magyar liberális sajtó hatására, a legtöbb teret a polgári jellegű nemzeti kérdéseknek szentelték. A Pesten megjelenő *Srpske narodne novine* c. lapra jelentős hatást gyakorolt Kossuth *Pesti Hírlapja* és Széchenyi *Jelenkora*.²⁸ Hrabovszky tábornok ismert kijelentésére, amelyet a karlócai szerb küldöttség előtt tett június 10-én, vagyis két nappal a szerb és a pétervárad *reguláris* egységek közötti első fegyveres összetűzését megelőzően, miszerint nem ismeri és nem ismerheti el a szerbeket mint nemzetet, a *Vestnik*, a szerbek Legfelső Bizottságának orgánuma a legelkeseredettebben éppen e sértésre reagált. Mert az ilyen kijelentés az, „ami a szerb népet” a leginkább „ingerli és elkészeríti”. Így „a türelem mértéke betelt, s nekünk el kell indulnunk előre, ha nem akarjuk, hogy bebizonyosodjék, hogy csakugyan nem vagyunk nép” (nemzet). Az előzőekből, mondhatnánk, logikusan következik: „Rövidesen döntésre kerül a sor. A nép minden felé készülődik és fegyverkezik, a másik tábor a bánáti oldalon, Perlasznál ugyanolyan erős, mint amaz a sajkás zászlóaljkerületben . . . teljes mértékben hadiállapotba léptünk.”²⁹

A bécsi októberi forradalmi felkelés alkalmából a *Vestnik* az alábbiakat írta: „Európa szinte valamennyi népe a demokráciáért harcol, minden nép igyekszik kiszélesíteni a polgári szabadságjogokat. Nekünk szerbeknek . . . két feladatunk van, (kiharcolni) a demokráciát és a nemzeti jogokat. Mi tehát többért küzdünk, mint . . . a többi nép.”³⁰ Ugyanennek a lapnak 1848. november 9-i vezércikkében sajnálattal állapítják meg, hogy a szerbek „valódi nemzeti érdekei” „az európai közvélemény előtt nincsenek olyan színben föltüntetve, ahogy azt a mozgalom nagyszerűsége és az igazság megkövetelné”. A végkövetkeztetés, s ezt reálisan kell értékelnünk, így hangzik: „Minket a világ még nem ismer eléggé, mi pedig nem használtuk ki azokat az eszközöket, amelyek segítségével igazságos törekvéseinket megismertethettük volna a

világgal.” Szükséges volt „az egész liberális Európára apellálni, s bebizonyítani, hogy csak a nemzeti létjogosultságra és a szabadságra vágyunk”.³¹

Tekintettel arra, hogy a történetírásban ezeket az érveket mindeddig nem használták föl megfelelő mértékben, nem látszanak fölöslegesnek a részletesebb idézetek sem, például abból a vezércikkből, amellyel ugyanez a lap búcsúzik az 1848-as esztendőől, elismeréssel adózva annak mindazért, ami az elmúlt hónapokban a forradalmi haladás szellemében végbement. Ebben a vezércikkben hangsúlyozzák, hogy az elmúlt 1848-as esztendő „az újjászületés éve” volt. Ez évben „sok nép fölkel . . . nemzetisége biztosítása és fölemelése érdekében, a szabadság és függetlenség kivívásáért, jogainak megszerzéséért”. Ez az év „szülte a sajtószabadságot mint a nép szabadságának egyik zálogát és feltételét”. Ugyancsak megtudjuk, hogy a 48-as esztendő „megvetette a teljes nyilvánosság alapjait, ami a visszaélésekkel szemben a leghatásosabb eszköz, s a haza jólétének eléréséhez az egyetlen mód”. Javára írják, hogy „az uralkodók és fizetett bürokratáik egyeduralmát lerombolta, s megalapozta az alkotmányos államigazgatást”. A *forradalmi* patetizmus lelkesületével még azt is hozzáteszi a cikk, hogy „minden önkénynek véget vetett”. S mint realitást, ami ebben az évben valóban megtörtént, legalábbis a törvényhozás szintjén, kiemeli a legfontosabbat is: ez az év „megdöntötte az erőszakos arisztokrácia embertelen jogait és hatalmát, s megszüntette az egyének között a munka, a lakóhely és a társadalmi helyzet szerinti különbségeket”, ezáltal pedig „széles teret nyitott a tehetségnek és az érdemeknek”. Úgyszintén „sok régi, elnyűtt, igazságtalan, megpenészedett és embertelen törvényt, rendelkezést, előjogot és szokást elsöpört, s újabbaknak, egészségesebbeknek, megfelelőbbeknek és tisztességesebbeknek nyitott utat”. Még azt is elmondja a vezércikk — annak ellenére, hogy e téren született a legkevesebb siker —, hogy ez az év „megmentette a népeket az örökül kapott előítéletektől, babonáktól, s mindattól az anyagi és szellemi rossztól, amelyek a szabadgondolkodást béklyóba verték, az emberi elme haladását, a körülményeknek és az időnek megfelelő változásokat akadályozták, és tágra nyitotta az ajtót az ember szellemi képességeinek szabad fejlődése előtt”. Különös hangsúlyt kap az, amiért e helyütt az adott pillanatban a leginkább dicsőítik az 1848-as esztendőt, hogy „az egy vérből származó népeket, amelyek eladdig idegenektől való szétszabdaltságukban öntudatra nem ébredhettek, testvéri egyesülésre és szövetségre hívta, hogy mint egy és ugyanazon test tagjai újból egy testté váljanak”. Igyekszik elhinni és elhíttetni a vezércikk, hogy egyes népek számára máris „megalapozta a szép és nagyszerű jövődőt”. Azt sem hallgatja el, hogy ugyanez az év „az emberi nemet” ugyanakkor „mindenféle kísértésnek tette ki”, habár azt már nem érezteti, hogy ezeknek a kísértéseknek egyaránt engedtek mind a magyarok, mind a szerbek. Mindenesetre az is árulkodik valamiről, hogy befejezésül arra a következtetésre jut, miszerint az 1848-as esztendő „az emberi szellemnek új lendületet adott”.³²

Kétségtelen, hogy a szerb mozgalom résztvevőit ugyanazok a nemzeti eszmék és ideálok inspirálták, mint a magyarokat a maguk mozgalmában. Nyilvánvaló, hogy egymás közti háborúskodásuk okát nem lenne szabad, s nem is kell a magyar mozgalom *korszerű* nemzeti ideológiai indítékai és a szerbek „avult” nézetei közötti ellentmondásban keresni.

A mozgalomban a továbbiakban, a következő évben is, az eszmei és ideológiai tekintetben a viszonyok változatlanok maradtak. A *Vestnik* 1849-i első számában

például ez áll: „A magyarok csak a saját nemzeti létüket, szabadságukat és függetlenségüket tartják szem előtt, s ugyanezt tesszük mi is; ők elkeseredéssel viseltetnek Ausztria iránt, mi pedig irányukban; ők nem akarnak együtt maradni Ausztriával... mi pedig nem lehetünk velük, merthogy nem akarnak bennünket nemzetként elismerni.” Valamivel lejjebb egy látomászerű üzenetben csúcsosodik ki a mondandó (természetesen kellemetlen, fenyegető stílusban, hiszen háborúskodás dúl): „A magyaroknak, a szlávok ellenségeiként...” veszíteniök „kell”; „mint barátok és szövetségesek” azonban „maguknak és a szlávoknak egyaránt” hasznára lehetnének. Még a Habsburg-uralkodó címére is a következő jóslatot küldi a lap (amely semmi esetre sem támasztja alá az ellenforradalmi dinasztikus alárendeltséget): „Az osztrák császár a Monarchia alapjául és a közigazgatás elvéül valamennyi nép egyenjogúságát kiáltotta ki — amit ha nem tart be, biztosan el fog bukni.”³³

A másik negyvennyolcas szerb újság, az 1848. november közepén Karlócán beindított *Napredak* egyik első vezércikkét, az idő szellemének megfelelően, a sajtószabadság kérdésének szentelték, s ez ugyanúgy írt, ahogy azt bármelyik szabadelvű magyar lap tette volna abban az időben. A vezércikkben hangsúlyozták: „Az emberi szabadság elválaszthatatlan a sajtó szabadságától. Ahol nem szabad a sajtó, ott az emberek, a népek sem szabadok... Éppen ezért... a népek, amióta fölkeltek saját szabadságuk kivívásáért, legelőször a sajtószabadságot követelték.”³⁴ Ugyanebben a számban a lap választ adott arra a kérdésre is, hogy vajon a szerbek „reakciósa-e”. Föltárta, hogy amikor azt követelték, ismerjék el őket nemzetnek, a magyarok úgy állították be a szerbeket, mint az abszolutista és a feudális kötöttségek visszaállítására törekvő mozgalom tagjait. És a világban sokan hittek nekik. Cáfolva ezt a valótlanságot, a lap hangsúlyozta, hogy a szerbek „a népek felszabadulásának korszakában” ugyanolyan forrón kívánják a demokratikus és antifeudális intézményeket, mint bármelyik más nép.³⁵

A hivatalos szerbiai lapot, a *Srbske novine*t ez idő tájt elárasztották a magyarországi szerb mozgalom résztvevőinek tudósításai, amelyekből úgyszintén egyértelműen kiviláglik, hogy a magyarországi szerbek legfőbb gondja a megoldatlan nemzetiségi kérdés volt. Az olvasó ezúttal is megtudhatja, hogy a szerb polgárság legszámottevőbb középső rétege, valamint a parasztság alapvető társadalmi-gazdasági követelései lényegében kielégültek a forradalom első napjaiban, március 15—18. között, a feudális jobbágyviszonyok megszüntetésével és a *szabadságjogok* bevezetésével. Csupán nemzeti követeléseik megoldásának kérdése vált egyre bonyolultabbá. A nemzetiségi kérdés, ahelyett hogy megoldódott volna, egyre inkább összekúsálódott, úgyhogy néhány nap elmúltával már gordiuszi csomóhoz hasonlított, amelyet csak karddal lehet „kibogozni”. Egy március 29-i pesti tudósításban ez áll: „A szerb nép követelései... egyrészt... felbőszítették a magyarokat, másrészt megijesztették őket. Közölték, hogy valamennyi követelésünket, mint igazságot, ki fogják elégiteni, de ne kérjük, hogy *külön nemzetként* ismerjenek el.” Vagyis: „Az egyenlőség és szabadság álcája alatt... el akarják venni tőlünk azt, ami a világon mindenkinek a legszentebb, azaz a nemzeti létet.” Annak érdekében, hogy ebből a zsákutcából valamiképpen ki lehessen jutni, a tudósítás a szerb nemzeti gyűlés összehívását javasolja, azzal az indoklással, hogy a szerb „nemzet veszélyben van... , mert ha egyszer törvénybe iktatják, hogy Hungáriában a magyaron kívül más nemzet nem létezik, akkor már késő lesz kapálózni”.³⁶

A *Srbske novine* vukovári tudósítója április első felében az alábbiakat írja: „Csak ha saját külön vojvodánk (vajdánk) lenne, csak akkor lehetne bizonyos önállóságunk és jelentőségünk, másként minden jelenlegi ígéret *szokás szerint* porba hullik, s mi a régi járomban maradunk. Íme, a magyarok alig álltak még a kormányrúdhhoz, s miközben szélteben-hosszában egyenlőséget és szabadságot hirdetnek kétségbevonják a szerbek jogát, hogy önálló nép legyenek.” A határőrvidék lakosságához fordulva a tudósítás szerzője nem tudja megállni, hogy ki ne mondja: „Szegény határőrök... Mennyi kínlásba tellett, amíg megtanultátok azt, hogy *halb rechts, halb links* (féljobbra, félbalra), most meg majd tanulhatjátok azt, hogy *jobbra át, balra át*.”³⁷

A Szerémség területéről — ahol a megosztottság a szerb, horvát, magyar és osztrák irányvonal hívei között a legkifejezettebb volt — származó tudósításban még a következőt olvashatjuk: „Sokan vannak, akik mindenben a magyarok mellé állnának, ha nemzeti mivoltukat és anyanyelvüket biztosítanák.” De ez lehetetlen.³⁸

Abból az alkalomból, hogy Magyarországon megszavazták a vallások és egyházak közötti egyenlőségről szóló törvényjavaslatot, napvilágot látott egy kommentár, amely fölidézi, hogy az új törvényben a szerbeket csak úgy emlegetik, „mint görögkeleti felekezetű magyarokat, a szerb nemzetről pedig említés sem esik”.³⁹

Sokatmondó az a tudósítás is, amely április közepe táján megállapítja, hogy Zimonyban béke uralkodik: „A magisztrátusban maguk a polgárok végzik az irányítást, s a felfegyverzett polgárőrség soraiban a legjobb szellem uralkodik, amennyiben valamennyien, a németek is, egyértelműen kijelentették, hogy (a régihez) semmi esetre sem hajlandók *visszatérni*.” Egyedül a német tisztok „igyekeznek még minden áron fenntartani a régi rendszert”. Újvidéken pedig „különösen a fiatal szellemek vannak feszült állapotban”. Ott úgyszintén létesült nemzetőrség, amely „nagy odaadással gyakorolja a fegyverforgatást”. Az újvidékiek Kossuthnál járt küldöttségével kapcsolatban az áll, hogy „Kossuth megígérte nekik, hogy a szerbek valamennyi igazságos követelését jóváhagyják, csak legyenek türelemmel a következő országgyűlésig”! Érdekes, hogy ebben a tudósításban nem esik említés arról, hogy a köztük lefolyt párbeszéd éles lett volna, sem pedig Kossuth állítólagos fenyegető szavairól (a kardról, amely dönteni fog a szerb—magyar vitában), amelyeket pedig a következő, Újvidéken kelt tudósítás már idéz, de itt is hozzáteszik, jellemző hangnemben: „*Nagyon hosszú határidő ez a mai viszonyok közt novemberig várni*.”⁴⁰ (A kiemelés tőlem — A. R.)

Mindenesetre itt is kiemelik, hogy „az a központi szerep, amelyet a középkorban a vallás töltött be, most a nemzeti kérdésre szállt”. Ezért kifejezetten tiltakozik a tudósító a középkori „vallási viták, üldözések, türelmetlenségek és véres háborúk” ellen. Kihasználja az alkalmat, hogy a legélesebben elítélje a megvesztegetés módszerét, amelyet az uralomra jutó magyarok is egyre gyakrabban kezdtek alkalmazni. Érdekes, ahogy a tudósító a népköltészet szavaival bélyegzi meg ezt a jelenséget, ezért érdemes idézni. Szó szerint ez áll: „Most ők (a magyarok) látszatengedményeket tesznek a szerbeknek... szerbekből főispánokat csinálnak”, egyenjogúvá tették „a görög vallást a többivel”. A továbbiakban jelzi, hogy „sok szerb... magasabb hivatalba fog kerülni és ki lesz tüntetve — mert ez felel meg a törekvéseknek és szándékoknak” a jelenlegi politikai helyzetben. Ezután erősebb hangnemben hozzáteszi: „Ez ugyanaz a politika, amelyre az öreg Fočo oktatta a dühödt dáhikat:

A knézekkel béküljünk meg újra,
Adván nékik török paripákat,
A kméteknek hitványabb becsüket;
A pópáknak legyetek baráti;
Tán mellettük el lehetne élnünk;
Mert felettük nem sokáig élünk . . .

Hogy az ilyen próbálkozásokat illuzórikusnak tartja, egy újabb dacos üzenettel igazolja, amelyet ezúttal az új magyar uralkodó körökhöz intéz, a fenti népdal parafrázisával:

Mert felettünk nem sokáig éltek,
Rátok nézve veszve lesz a cárság.⁴¹

Vuković Sava (Sebő) alispán és kormánybiztos kijelentésére, miszerint Magyarországon csak egy politikai nemzet létezik és létezhet, az pedig a magyar, és aki ezt nem ismeri el, államellenes elemnek minősül, e helyütt a legelkeseredettebb hangnemű reakció olvasható: „Ó, minő szégyen a (szerb) nemzet számára! Szégyen a 19. századunkra nézve is, és az egész felvilágosult Európára, ahol most mindenkinek a maga . . . nemzetiségét, a maga . . . szabadságát és emberi jogait megadni igyekeznek.”⁴²

A vitában ama dilemma körül, hogyan nevezzék a magyarországi szerbek újonnan megválasztott vezetőjét a (privilegiumokon és a hajdani fejedelemség, pontosabban despotaság egykori létén alapuló) történelmi jogok alapján — despotának-e vagy vojvodának (vajdának), az utóbbi álláspont győzött azzal az indoklással, hogy „nem felelne meg az idők szellemének”, ha despotájuk lenne. Ezzel kapcsolatban e helyütt kihangsúlyozzák — s ez összhangban van azzal, amit eddig elmondtunk a szerb nemzeti mozgalom *korszerű* voltáról —, hogy a vojvoda (vajda) megválasztásakor „nem szabad pusztán a privilegiumokat és a jogokat szem előtt tartani, hisz azok eddig is holt betűk voltak, hanem alaposan meg kell hányni a dolgainkat, jól meg kell ismernünk tulajdon helyzetünket és a kor szellemét, és a *természetes jog* (a kiemelés tőlem — A. R.), az emberi jog alapján, államjogunk alapját megvetni”.⁴³

Az Adán kelt tudósításban az áll, hogy „a magyarok nemzetnek akarják nevezni magukat”, de Hungária valamennyi más népétől megvonják a jogot a nemzeti különállóságra, s csak vallási és faji alapon különböztetik meg őket.⁴⁴

Rajačić metropolitának a karlócai májusi nemzeti gyűlésen elhangzott beszédéről írt beszámolóban az áll, hogy „*meglehetősen határozottan* (a kiemelés tőlem — A. R.) elmélkedett, a kor szellemének megfelelően, a nemzeti jogokról és az adott pillanatról, amelyben mindenki igyekszik újjáéleszteni a maga jogait”.⁴⁵

Ezeket és az ehhez hasonló eredeti írásokat, kijelentéseket, tiltakozásokat, bizonykodásokat és bizonyítékokat, amelyek a szerb mozgalom résztvevőitől erednek, nem lenne szabad figyelmen kívül hagyni az olyan dokumentációban, amely a szerb nemzeti mozgalom jellegét hivatott meghatározni a forradalmi 1848-as esztendő magyar mozgalmával összevetve. Az ilyen jellegű bizonyító anyag kiegészíti a képet a szerb mozgalom résztvevőiről, akik nem álltak a túlhaladott múlt doktrináinak hatása alatt. Nem azért keltek föl az új magyar hatóságok ellen, mert egyházi vezetőik félrevezették őket, s nem is az ismeretlen magyar nemzeti forradalmiságtól való

primitív misztikus félelmükben, hanem mert az új nemzeti eszmék terjedésének hatására követelni kezdték saját nemzeti jogaikat. S miután a nagymagyar eszméktől vezérelt nemesség irányítása alatt álló soknemzetiségű Magyarországon tapasztalatokat szereztek már a létért folyó küzdelemben, nagyon jól tudták azt is, hogy elsősorban nemzeti-politikai követeléseiknek kell érvényt szerezniük, ha nem akarják, hogy a polgári egyenlőségről szóló deklarációk számukra holt betűk maradjanak csupán.

Ezeket az állításokat igazolják még a történetírásban eddig is bőségesen felhasznált olyan iratok, mint a szerbek petíciói és követelései, amelyeket a magyar országgyűlés, valamint Ausztria és Magyarország közös uralkodójának a címére intéztek. Jellemző, hogy ezeket a deklarációkat és határozatokat nagyrészt a mozgalom első fázisában szavazták meg különböző összejöveteleken és tanácskozásokon. Márpedig ekkor még a szerbeknél is túlsúlyban voltak az általános forradalmi szabadelvűséggel átszőtt antifeudális eszmék, mint ezt egyetértéssel állapítják meg azok a történészek is, akik egyébként különböznek egymástól a megítélés módszereiben. Mégis, az egyes részletkérdésekben történt különböző reagálások, amelyek mindjárt az elején tapasztalhatók, azt bizonyítják, hogy a kérdés annyira bonyolult, hogy nem lehet egyszerű képlettel megoldani.

Már a pesti szerb polgárok március 18-án kelt első kívánságlistája ellentmondásos reagálásokban megnyilvánuló bizonytalanságot idézett elő mind a résztvevők, mind pedig a magyar forradalmi mozgalom képviselői és az új magyar államhatalom, a későbbiekben pedig a történészek körében. A mérvadó magyar köröket, valamint a magyarság győzedelmes eszméjétől elragadtatott közvéleményt megdöbbenették a követeléseknek azok a pontjai, amelyekben a szerbek azt kérték, hogy ismerjék el külön nemzeti státusukat az államon belül. Nem sokat számított, hogy a petíció ugyanakkor implicite elismeri a magyarság vezető szerepét, explicite pedig „a magyar nyelv diplomáciai méltóságát Magyarországon”, hogy „hűséget” esküsznek a magyar királynak, a magyar „hazáért” pedig készek „minden áldozatra”, és kijelenti, hogy a magyarok iránt *testvéri* „szeretettel” viseltetnek. A szerb nemzeti individualitás elismerésére vonatkozó követelések élét az sem tompította, hogy a 17 pontból álló listán 15 pont az egyházi-népi fórumok és intézmények felépítésére és jogkörére vonatkozott, amelyek *jogait* az új magyar uralkodó körök bizonyos feltételek és korrekciók mellett készek voltak biztosítani az új törvényekben.

Nem segített a szerbeken az sem, hogy nemzeti követeléseiket általános, *minimális*, alapvető követelésekre korlátozták: arra, hogy „ismerjék el nemzeti létüket”, mivel ők is „elismerik a magyar nemzetet”, hogy „nyelvük szabad használatát valamennyi ügyükben és tanácskozásaikon törvénybe iktassák”. Gyanakvást keltettek azok a megfogalmazások is, amelyekben a szerb nemzeti gyűlést nem egyházi-népi, hanem csak népi gyűlésnek nevezik, s ezzel összhangban követelik a népi küldöttek számának jelentős emelését. (A „klérus” 25 és a határórlakosság 50 képviselője — ez utóbbiak közül 20 a katonai, 30 pedig a polgári rendből került ki — mellett további 100 „világi” küldöttet akartak.) Az, amit a szerb nemzeti gyűlésen értettek, kihívóan hatott a magyar politikusokra különösen a további követeléssel, hogy e gyűlést „minden esztendőben” meg lehessen „periodikusan tartani”, s hogy „joga legyen ... a nép valamennyi követelését” közvetlenül az uralkodóhoz „fölterjeszteni”.

Ilyen jogokkal rendelkezve a szerb nemzeti gyűlés gyakorlatilag a szerbek politikai képviseleti testületévé vált volna, a parlament kisebb-nagyobb hatáskörével. A 16.

pont, amelyben „a Határőrvidék átszervezését” követelték „egyházi, iskolai, katonai és politikai tekintetben, a szabadság és önálló nemzetiség alapján” — semmivel sem hatott kevésbé kihívóan a nagymagyar állameszmék és államjogi koncepció harcos képviselőire. Lévéen a Határőrvidék lakossága szinte kizárólag szerb és horvát, külön szervezeti egységként való létezése azt jelentette volna, hogy a szerbek gyakorlatilag megkapták a maguk autonóm nemzeti területét.⁴⁶

Láthatjuk tehát, hogy a szerbek Pesten megfogalmazott első követelése sem annyira minimálisak, ahogy azt a legtöbb történész műveiben beállítja. Ha figyelmesen olvassuk a szerb „nép kívánságait és szükségleteit”, amelyeket Pesten fogalmaztak meg az első napokban Magyarország királyához és Diétájához címezve, a lelkiismeretes elemző leginkább azokon a történetírókon csodálkozhat, akik a szerb mozgalmat későbbi fázisaiban éppen e követelések miatt ítélték el, ugyanakkor az első fázisban nem vagy alig találtak mentséget a negyvennyolcas magyar mozgalom képviselőinek elutasító magatartására. Mindenesetre, akár tévedésből, akár hibás értékelésből kifolyólag születtek az inadekvát ítéletek már az első szerb követelésekről — mégha azok egyelőre nem torzítják is el a szerb mozgalom kezdeményezőiről alkotott pozitív képet, sőt rámutatnak a magyar forradalom vezetőinek első hibáira —, feltétlenül el kell őket távolítani a történetírásból, mert egyik műből a másikba kerülnek át, s így tovább szaporítják mind a szerb, mind a magyar mozgalomról alkotott téves következtetések számát.⁴⁷

A mérvadó magyar körök, valamint a nem hivatalos közéleti személyiségek kimértnek egyáltalán nem mondható sajtóbeli reagálásai a pesti szerbek követeléseire tehát nem voltak éppen alaptalanok (természetesen az ő szemszögükből). De hozzá kell mindjárt tenni, hogy a támadásoknak kitett szerb határozat azon opportunistább megfogalmazóinak és aláíróinak is igazuk volt, akik a túlzott gyanúsításokra, sőt bizonyos rágalomokra is reagálva a *Pesti Hírlapon* keresztül nyilvánosan cáfolták, hogy ezek a követelések a magyar államtól való bármiféle politikai elszakadást céloztak volna,⁴⁸ vagyis hogy a pesti szerb gyűléstől (tekintet nélkül radikális voltára) „távol állt . . . az ártalmas szeparatizmus és elszakadás” gondolata.⁴⁹

Figyelembe kell venni azt a tényt is, hogy a történetírás nem mutatta be adekvát módon a szerbek pesti követelése mellett a következőt, az újvidéki követeléseket sem, amelyeket pedig annyira mérsékelten és kimérten fogalmaztak meg, hogy az uralmon levő magyar politikusok számára alapul szolgálhatott volna a tárgyalásokhoz. Annak érdekében ugyanis, hogy enyhítsék az uralkodó magyarság kedvezőtlen reagálásait és rábírájék őket a merev nacionalista állásponttól való eltávolodásra, az újvidéki szerbek a maguk követeléseiben — kilenc nappal a pestieket követően, vagyis március 27-én — enyhítették, sőt bizonyos esetekben ki is hagyták azokat a pontokat, amelyekről tudni lehetett, hogy a hatalmat gyakorló magyar rétegek semmi esetre sem fogadják el.⁵⁰

A szerbek kívánságai és követelése mellett, hogy „ismerjék el nemzeti voltukat és nyelvük szabad használatát valamennyi ügyükben és tanácskozásaikon . . . törvénybe iktassák”, már az első pontban explicite elismerték „a magyar nyelv és nemzet” elsőbbségét „az egész államra és az egész hazára vonatkozó minden dologban Magyarországon”. Továbbá, a nemzeti gyűléssel kapcsolatban eltérően a pesti követelésektől azt javasolták (a 10. pontban), hogy ennek „hatáskörét és tevékenységének tárgyát, valamint szervezeti felépítését, amit az első összehívandó (szerb) gyűlés fog kidolgozni, a magyar országgyűlés foglalja törvénybe”. A pesti követelések 11.

pontját pedig, amely szerint a szerb nemzeti gyűlés közvetlenül érintkezne az uralkodóval, elhagyták az újvidéki követelésekből. Úgyszintén kimaradt a Határőrvidék különálló katonai és politikai berendezésének követelése, s megelégedtek annyival, hogy „a Határőrvidéket politikai tekintetben is tegyék egyenlővé a királyság többi részével”, katonai tekintetben pedig a határőröknek csak bizonyos privilégiumaik legyenek, hasonlóan a „nemzetőrség” tagjaihoz. Miután a történetírásban még mindig megoszlanak a vélemények a szerbek antifeudális állásfoglalásáról és elkötelezettségéről, nem fölösleges megjegyezni, hogy ehelyütt (eltérően a pesti követelésektől, ahol csak a nemzeti jogokon van a hangsúly) kifejezetten követelik a *feudális viszonyok* megszüntetését a Határőrvidéken is, „amint az az egész (magyar) királyságban az Urbárium alatt álló nép számára már megszűnt, s hogy a határőrök is tulajdonosaivá váljanak a kezelésükben levő földeknek, és élvezzék mindazon egyéb szabadságokat, amelyeket az új törvények a királyság egyéb részein biztosítanak”.⁵¹

Az újvidéki követeléseket mint a szerbek „jogos kívánságait és kéréseit” kiegészítve a királyhoz és Magyarország kormányához való hűség és lojalitás kinyilatkoztatásával, Aleksander Kostić ügyvéd vezetésével egy küldöttség terjesztette a magyar országgyűlés elé. Több ízben hitelesen leírták már, miként fogadták ezt a küldöttséget Pozsonyban, s hogy a magyar állam és magyar nemzet képviselői *maximális* ígéretek mellett biztosították a szerb nép képviselőit, hogy a szerbek valamennyi jogos követelését az új, liberális törvényhozás szellemében fogják tárgyalni és megoldani. Csak az maradt vitás, hogy a Kossuthnál történt utólagos fogadás alkalmával, amikor tovább vitatták a szerb nemzeti követeléseket, és a küldöttség legradikálisabb tagja, Djordje Stratimirović inszisztálására, hogy a szerbek kapják meg azokat a nemzeti jogokat, amilyenekkel a magyarok is rendelkeznek, Kossuth valóban kimondta-e a fenyegető szavakat *a kardról, amely dönteni fog*, ha a szerbek továbbra is kitartanak ezen követelésük mellett. Vajon valóban elhangzottak-e ezek a szavak, amelyek később a legnagyobb kihívás erejével hatottak, mint azt már maga a válasz is bizonyítja, miszerint a szerbek mint katonanép csakis karddal válaszolhatnak? Kossuth a későbbiekben több ízben is cáfolta, hogy kimondta volna e szavakat, szemmel láthatóan azzal a céllal, hogy levegye magáról a felelősség terhét a következményekért, amelyeket előidézett.⁵²

A szerb és a jugoszláv történészek szinte kivétel nélkül úgy citálták és citálják Kossuth fenti fenyegető mondatát, mint aminek hitelességéhez nem fér kétség. A magyar történészek többsége szintén hivatkozik rá. Nyilvánvaló, hogy Kossuth kimondhatta e szavakat, s valószínűleg ki is mondta őket a vita hevében, amely egy olyan követelés körül folyt, amelyről hallani sem akart, mivel az koncepciója szerint alapjaiban fenyegette a magyar államot. Mellesleg ezek és az ehhez hasonló szavak csupán kifejezték és visszatükrözték azokat a viszonyokat, amelyek egy olyan állapothoz vezettek, amikor a döntést karddal kell kiharcolni.

A forradalmi Magyarország vezető személyiségei nem használták ki az alkalmat, hogy kiegyezzenek a szerb polgárság képviselőivel, akik az *elfogadhatatlan* követelések közül csak egyhez ragaszkodtak, nevezetesen, hogy a kor szellemének megfelelően ismerjék el nemzeti mivoltukat. Milyen követéseik lettek volna később, ha a fentit, a nemzeti lét elismerését megkapják, milyen további konkrét engedményekre kényszerült volna a magyar kormány ahhoz, hogy elnyerje bizalmukat, végképp lecsillapítsa és megnyerje őket az Ausztria elleni közös harcnak — mindezt nem lehet

tudni. Az ilyen kérdések megválaszolása a találgatások körébe tartozik, amivel a történetírás nem foglalkozik. Annyit azonban tudunk, hogy a továbbiakban — a magyar állam képviselőinek elutasító álláspontja miatt — követeléseik rohamosan nőttek, s egészen rövid idő alatt olyan méreteket öltöttek, amilyenekre bizonyára nem duzzadtak volna, ha időben kedvező elbírálásban részesülnek. Mivel a legfőbb érv a szerbek nemzetként való elismerésével szemben azon az elven alapult, hogy nemzeti jogok csak azt illetik meg, aki önálló nemzeti területtel rendelkezik, a magyar uralkodó rétegekkel megkísérelt egyezkedések kudarca után rohamosan megnőtt azoknak a száma, akik azt követelték, hogy a magyarországi szerbek is kapják meg végre — az osztrák császár közbenjárásával vagy egyenesen tőle — saját területüket, amelyet autonóm területként ők maguk igazgatnának, és amelynek segítségével aztán kiharcolhatnák nemzeti státusukat. A mérsékeltbb elemek — akiknek az volt a legfontosabb, hogy ne éleződjön ki a magyarokkal való viszony, különösen ne a forradalmi forrongások és változások idején, amikor a kivívott polgári jogok alapján lehetőség nyílik a szabadabb életre — meghátrálásra kényszerültek, nemsokára pedig *a helyzet reális értékelésére* is. A kialakult helyzetben ugyanis a soknemzetiségű Magyarországon a minden nemzetre kiterjedő jogok hiányában a nem magyarok csak úgy érezhették, s úgy is érezték magukat, mint létükben fenyegetett másodrangú állampolgárok, a polgári egyenlőségről és egyenjogúságról szóló minden deklaráció és proklamáció ellenére.

Már április folyamán, tehát a mozgalom első fázisában, nemzeti téren előtérbe kerül az a követelés, hogy a határőrök parancsnokát a szerb tisztek közül válasszák, s az a vojvoda (vajda) címet viselje, majd mindjárt ezután követelni kezdték a Vajdaságot is, amely a Szerémség, a Bácska, a Bánát és Baranya területén alakult volna meg. A követeléseket elsősorban történelmi jogokra, privilégiumokra, hajdani érdemekre és állítólagos elismerésekre alapozták, abból a célból, hogy az *elődök vívmányainak segítségével könnyebben törvényesítsék az utódok igényeit*. Ez az érvelés nem a múlt visszaállítására, a feudális állam alapjainak és kereteinek restaurációjára való törekvést fejezi ki, mint azt egyes történészek állították, s még mindig állítják. A régire történő hivatkozás az új kezdeményezéseket szolgálja, amelyek a népnek nemzetként való további fejlődéséhez szükséges új feltételeket létrehozását célozzák, mind a kor általános érvényű normáinak, mind pedig az uralmat gyakorló magyar intézmények és személyek államjogi posztulátumainak megfelelően.

A májusi karlócai gyűlésen — május 13-án és 15-én —, amely a szerb mozgalom fejlődésében döntő fordulatként szerepel, olyan határozatokat szavaztak meg, amelyek kizárólag a Magyarország, illetve Ausztria keretei közötti további nemzeti fejlődés folyamataira vonatkoznak. A folyó ügyek intézését az itt megválasztott bizottságra bízták azzal, hogy a „sorából választott néhány személyből” alakítsa meg a végrehajtó testületet, amely „meghallgatja a nép kívánságait és panaszait”, majd pedig a nemzeti gyűlés elé terjeszti azokat. A magyarországi szerbek legfelső képviselő testületként elképzelt nemzeti gyűlés összehívását egy bizottságra bízták, amelynek az volt a feladata, hogy a „körülményekhez képest” lehetséges legrövidebb időn belül készítse elő azt. Ezen az összehívandó gyűlésen kellett volna, minden jel szerint, megszavazni azokat a törvényjavaslatokat, amelyek a Vajdaság valamennyi lényeges problémáját szabályozták volna. Ezek szerint nem helyénvaló egyes történészeknek és történetíró publicistáknak az az álláspontja, miszerint a májusi nemzeti gyűlés nem

foglalt állást a magyar forradalom társadalmi-gazdasági és politikai eredményei mellett, s így a Rajačić metropolita vezette konzervatív és ellenforradalmi elemek túlsúlyának és győzelmének jegyében zajlott le.

A Vajdaság belső fejlődésének iránya körüli nézeteltérések nem juthattak kifejezésre a májusi nemzet gyűlésen, mivel azokról itt nem folyt vita, nem kerültek napirendre, lévén, hogy a gyűlést nem is emiatt hívták egybe. A kisebbség és a többség ezúttal kizárólag a nemzeti kérdésben foglalt állást. Azok, akik már a kezdet kezdetén óvakodtak a túlzott követelésektől (mint Jakov Ignjatović író és Jovan Hadžić újvidéki küldött), hiába kísérelték meg, hogy a gyűlés résztvevőit olyan döntések meghozatalára bírják, amelyek nyitva hagynák az ajtót a negyvennyolcas Magyarország képviselőivel való tárgyalások folytatására. A magyar vezetés korábban elfoglalt negatív álláspontja már eleve hátrányos helyzetbe hozta őket. *Józan* szavaik nem találtak visszhangra a tömegben, amely — akárcsak a pozsonyi országgyűlés magyar küldöttsége — megrészegült a szélsőséges nacionalizmus eszméitől. Ezenkívül a szerb küldöttek és a szerb nép túlnyomó többsége számára ebben a pillanatban nem voltak fontosak azok az álláspontok, amelyek Magyarország vagy Ausztria oldalára állították volna őket, hanem csak azok a döntések, amelyek a szerb Vajdaság megalakulását célozták, vagy elvetették.

Már maga a döntés megfogalmazása, miszerint *a szabad és független Szerb Vajdaságot* „az osztrák uralkodóház és a magyar korona fennhatósága” alatt kell létrehozni, azt bizonyítja, hogy e történelmi dokumentum összeállításánál döntő szavuk a liberális szerb polgárság képviselőinek volt, nem pedig a konzervativizmus, a reakció és az ellenforradalom egyházi és civil szószólóinak. A *Szerb Vajdaság* megalakítását azzal az indoklással hirdetik ki, „hogy egyetlen nép sem tehet eleget *természetes* hivatásának, és nem fejlődhet és formálódhat nemzeti és egyéni méltóságának megfelelően, ha nem hártja el azokat az akadályokat, amelyek az előrehaladás és tökéletesedés *természettől* fakadó kötelezettségében gátolják, és nem oldja meg a láncokat, amelyek mint saját nyelvvel, történelemmel, múlttal és jövővel rendelkező népet megkötik”. A gyűlésen úgyszintén elfogadják „a Szerb Vajdaság és a Horvát—Szlavón—Dalmát Háromegy Királyság” *politikai szövetségét* „a szabadság és a teljes egyenlőség alapján”. Teszik ezt a jugoszláv népek burzsoá egységének tágabb koncepciója értelmében és a közös ellenség elleni harc gyakorlati szükségleteitől vezérelve, abból a meggyőződésből kiindulva, hogy ezzel elősegítik egyazon nemzet szétdarabolt részeinek szélesebb integrációját mint *modern folyamatot*. Az indoklás önmagában is sokat elárul, amikor annak a meggyőződésnek ad hangot, hogy hasonlóan az emberi testhez, „amely természetes egységben fejlődni nem képes, ha végtagjai túlságosan távol vannak egymástól”, ha egyes részei nincsenek a „természetes helyükön”, úgyszintén a „szétdarabolt nép sem képes sem anyagilag, sem szellemileg, sem pedig politikailag fejlődni és megfelelőképpen kiművelődni, amíg egy néppé (nemzetté) nem szerveződik, s a szabadság és a tökéletes egyenlőség alapján egy egységes állami testületet nem alkot”.⁵³

A májusi nemzeti gyűlésen megszavazott határozatok nem tartalmaznak olyan tételeket, amelyek a Magyarországgal való szakítást és az Ausztriával való szövetséget jeleznék. Az *államjogi határozatok* azokon a „jogokon” alapulnak, amelyeket korábban állítólag elismertek az osztrák és a magyar területek uralkodói. Ebből a gondolatmenetből logikusan következik, hogy Ausztria és Magyarország közös

uralkodójától elsősorban azt várják, hogy ezeket a „jogokat”, amelyeket „a múltban egyoldalúan megszüntettek”, újra visszaállítsa és megerősítse. Ekkor már nyilvánvalóan látszik, hogy arra nincs semmi esély, hogy ezeket a jogokat közvetlenül a magyar országgyűlés erősítse meg. Ezért a magyar országgyűlésről nem esik szó. A későbbi törekvésekből ítélve azonban hallgatólagosan nem vetik el annak szükségességét, hogy újra és újra megkíséreljék rábírní a legfőbb magyar képviseleti testületet a kikényszerített döntések elfogadására.

A döntések, amelyek a májusi nemzeti gyűlést szerb országgyűlésnek nyilvánítják, a szerb népet pedig „politikailag szabadnak és függetlennek” azon a területen, amelyet *Szerb Vajdaságnak* neveznek, természetesen nem tekinthetők legitim határozatoknak. Inkább lázadó jellegűek, s normális körülmények között az állam nevében egyetlen irányító testület, egyetlen uralkodó személy sem fogadhatja el őket. De éppen ezért nem szabad úgy értékelni ezeket a döntéseket, mintha azok állítólagos osztrákbarát irányba terelték volna a mozgalmat. Egyformán *magyar- és osztrákellenes* irányultságuk miatt már megszületésük és *felsőbb* döntésre történő fölterjesztésük idején — s nem csupán a pillanatnyilag azonos érdekek következtében — ugyanazzal vagy legalábbis hasonló államjogi indokolással, mint törvénytelen, sőt lázadó és államellenes követeléseket egyaránt elvetették mind a magyar, mind az osztrák mérvadó fórumok és személyiségek. Ez a tény pedig önmagában sokkal többet mond, mint amennyi jelentőséget a történetírásban tulajdonítottak és tulajdonítanak neki.

A májusi nemzeti gyűlés határozatait ért kifogások közül a legindokoltabb az, amely a Szerb Vajdaság kiterjedésére vonatkozik. A tervek szerint ez ugyanis olyan területeket is magába foglalt volna, amelyeken a szerbek jelentéktelen számban éltek. Bár a határokat nem csupán a privilégiumok önkényes interpretálásával indokolták, hanem azzal a ténnyel is, hogy e határokon kívül még mindig maradtak területek, ahol a szerbek kifejezett többségben éltek, valójában mégis meghaladták a szerbek végső területi lehetőségeit. Nemcsak a magyarok meg a németek, hanem más népek, elsősorban a románok is tiltakoztak ez ellen. A túlzott követelések és igények e tekintetben azonban mégis csupán a mozgalom féktelenségét bizonyítják, amely mozgalom — hasonlóan a többi burzsoá és nem burzsoá nemzeti mozgalomhoz, beleértve az 1848—1849-es magyar mozgalmat is — kettős tulajdonsággal rendelkezik: egyrészt *védekező, fölsszabadító* jellegű az erősebbek, a hódítók és a különféle törekvésekkel fellépő elnyomók ellenében, másrészt *támadó, hódító* jellegű, amikor az igazságos harcban kivívott előnyöket igyekeznek kiterjeszteni a gyengébbek rovására, hogy a szabadság, igazság, egyenlőség és emberiség utáni *örökös vágyat* a dominálás, agresszió, expanzió, az erősebbnek a gyengébbek és a védtelenek fölötti uralkodásra törekvő *örökös ösztönével* elégítsék ki.

A döntéseket, amelyek azon követeléseken alapultak, hogy ismerjék el a szerb nép politikai nemzet státusát, és hogy a szerb nép rendelkezzen egy olyan területtel, ahol bizonyos autonóm önkormányzatot gyakorolhat a szövetségi vagy más decentraliztikus alapokon megszervezett Magyarországon, illetve Ausztriában, alátámasztotta az a tény is, hogy a szerbek Magyarország bizonyos területein a lakosság jelentős hányadát képezték. Emlékezzünk csak, hogy a jeles magyar kutató, Fényes Elek statisztikai adatai szerint 1846-ban Magyarország összlakossága 11 895 796 volt (beleértve Horvátországot és Szlavóniát is), amiből 4 744 899-et a magyarok tettek ki, míg a szerbek száma 1 293 095 volt (a magyarokon kívül csupán a szlovákok

lélekszáma — 1 722 005 — haladta meg a szerbeket; a horvátok, akiknek a politikai nemzet státusát a magyarok készek voltak elismerni tekintettel Horvátország és Szlavónia speciális államjogi helyzetére, amit az 1102. évi ún. *Pacta conventa* és az 1713. évi *Pragmatica Sanctio* biztosított, 943 995 lelket számláltak). A magyarok meglehetősen távol álltak attól a számtól, amely az 50%-nál nagyobb többséghez kellett volna. A májusi nemzeti gyűlésen részt vevő szerbek tehát úgy érezhették, hogy a magyarokhoz hasonlóan nekik is ki kell használniuk a forradalmi fordulat időszakát, hogy megszerezzék azt a területet, melyre történelmi hagyományok alapján igényt tartottak, s amely nem csupán a politikai nemzet státusát biztosítaná számukra, hanem bizonyos korlátozott túlsúlyt is a környező lakosság fölött, tekintet nélkül a számbeli viszonyokra.

Azon területek nagy részén, ahol mint kompakt nemzeti közösségek éltek, a szerbek relatív értelemben a lakosság többségi részét képezték. Bács-Bodrog vármegyében, a már idézett statisztikai adatok szerint, számuk 189 991 volt (a magyarok száma 186 102, a németeké 98 408 és így tovább — összesen 493 186). Torontál vármegyében 124 447 szerb élt (utánuk legtöbbször a németek voltak — 88 030-an, majd a románok következtek — 61 806 lélekszámmal, s csak utánuk a magyarok 54 869-en; összesen 349 836). Szerém vármegye 106 924 összlakosságából 101 528 volt szerb. A pétervárad határőrezred területén 99 895 volt az összlakosság száma, amiből 33 079 szerb (a horvátok száma 32 293). A német-bánati határőrezred területén, amelynek központja Pancsova volt, az összes — 116 020 lakosból — 50 250 volt a szerbek száma (a románok 37 248-an voltak). A sajkás zászlóalj területén kizárólag szerbek éltek, szám szerint 29 234-en (összlakosság 29 234).⁵⁴

Mindezek a számok azt bizonyítják, hogy Magyarország szerb lakossága a soknemzetiségű ország egy komplex területi egységén erős nemzetiségi egységet képezett. Nemzeti követeléseik és harcuk a forradalmi változások időszakában e számok tükrében még érthetőbbek lesznek. Ez a bizonyító anyag is alátámasztja, hogy elsődleges törekvéseik logikusan következnek az erőből, amit képviseltek, s amely nem állt arányban addigi helyzetükkel, kiszolgáltatottságukkal az uralkodó elemekkel szemben. Nem volt szükség idegen és egyéb külső elemek hatására, sem az osztrák ellenforradalmi, sem az állítólagos szerbiai nagyszerb körökből ahhoz, hogy megkíséreljék megvalósítani elsődleges felszabadító céljaikat.

A szerb mozgalom másik komponense, az osztálykomponens, csak az újabb időkben, jobbra a második világháború után vált egyre gyakoribb résztanulmányozások tárgyává. A figyelem a nép polgári és paraszti rétegeinek követeléseire és akcióira összpontosul. A márciusi napok forradalmi megmozdulásainak pancsovai, zimonyi, újvidéki, becskerekai stb. eseményeit kisebb-nagyobb terjedelmű szintézisek és monográfiák dolgozták föl. Legrészletesebben valamennyi nemzet képviselőinek azon közös fellépéseit tárgyalják, amelyekre az antifeudális megnyilatkozások, felhívások és akciók nyomán került sor. Külön hangsúlyt kap az a tény — bár még mindig nem a megfelelő mértékben és kívánatos megvilágításban —, hogy a forradalmi fordulat első napjaiban az osztályelem kohéziós ereje összefűzte a különböző népcsoportokat, tekintet nélkül a különbségekre, amelyek eltérő nemzeti helyzetükből származtak. Az emberek tudatában az osztályelem dominált, háttérbe szorítva a nemzeti és a nacionalista széthúzás antagonisztikus elemeit.

Ami a szerbek részvételét, szerepét illeti a forradalom ama első napjaiban — amelyek Magyarország társadalmának és állami berendezkedésének gyökeres átalakulását elindították —, ma már úgyszólván nincs vitás kérdés. A magyar, a szerb és más történeti munkák egyaránt elismerik az egyes *vajdasági* települések polgárainak hozzájárulását az 1848-as márciusi forradalmi változások sikeréhez. Leginkább azt szokás ismételtetni, hogy már március 22-én, a szerb, a német, a magyar, a román és más nemzetiségű tömegek ujjongása közepette „kikiáltották Pancsova csatlakozását a Magyar királysághoz”, majd „kihirdették a magyar alkotmány elfogadását”, továbbá a régi „magisztrátus és a rendőri közigazgatás tisztviselőit eltávolították... a szolgálatból... s helyükbe új tisztviselőket választottak”, megszüntették az osztrák „katonai parancsnokság befolyását a városi adminisztrációra” és „elhatározták, hogy küldöttséget menesztenek” a magyar királyhoz.⁵⁵ Ugyanezen a napon Zimonyban a polgárság képviselői, a tömeg támogatásával, amelyben külön magukra vonták a figyelmet a proletár csoportok „a munkásosztály és a hajós nép” köréből, szintén kihirdették „Zimony csatlakozását Magyarországhoz”, megszüntetve egyúttal az összes határőr- és egyéb feudális és félf feudális kötelezettséget, robotot stb.⁵⁶

Nagybecskereken a szerb és a magyar lakosság a polgárság közös gyűlésén tett hitet az ország forradalmi átalakítása mellett, abban a szellemben, ahogy azt a márciusi ifjúság követelte és a pozsonyi magyar országgyűlés elfogadta. A hálaadás, amelyet április 13-án valamennyi felekezet templomában megtartottak, „a városban lakó valamennyi nemzetiség egységének jegyében” folyt le.⁵⁷ Ám április 25-én — ami megint csak azt jelenti, hogy sematikus időszakolásunk szerint *már* a mozgalom első fázisában elementáris erővel tört elő a szerbek nemzeti érzése, amelyet addig háttérbe szorított a szociális osztályérzés — s a fölbőszült tömeg elégette a születési anyakönyveket, amiért azokat magyar nyelven vezették. S a lázadás hevében mindjárt ezután leváltják a magisztrátust, mert az Lazar Hadžić szerb polgármesterrel az élén is a nagymagyar államjogi koncepciót képviselte.

Újvidéken, a szerb polgári nemzeti mozgalom természetes központjában a város más polgáraival együtt a szerbek is lelkesen üdvözölték a forradalmi változások első napjaiban a megdöntött feudális rend abszolutisztikus erői fölött aratott győzelmet. Érdekes, hogy itt a haladó polgárság képviselőinek nevében először Djordje Stratimirović tűnt ki, mint a különböző nemzetek testvériségének előharcosa, ugyanaz a férfi tehát, aki nem sokkal később a magyarelles irányban eltolódó szerb mozgalom legtüzesebb vezetője lesz. Ekkor még ő volt a kezdeményezője egy választmány létrehozásának, amelynek feladata a polgári nemzetörség megszervezése volt, az új „rend és a béke” megóvása érdekében.⁵⁸

E négy szerb városi központ — amelyek közül kettő határőrterületen, kettő pedig tartományi területen feküdt — több ízben leírt eseményei eléggé illusztrávan bizonyítják, hogy az első márciusi forradalmi napok idején a szerb nép polgári rétegei, a kereskedők, az iparosok és az értelmiség egyértelműen kifejezésre juttatta antif feudális osztályálláspontját, s hitet tett a magyarok, a magyar forradalmi mozgalom és Magyarország új, magyar államvezetése mellett. Hogy már néhány nappal vagy néhány héttel később szembekerültek ugyanazokkal a magyarokkal, akikkel a forradalmiság lázában testvérbarátságot kötöttek, nem jelenti azt, hogy megtagadták volna nemrég kinyilatkoztatott eszméiket és cselekedeteiket. Mindvégig hűségesek maradtak az antif feudális szabadságszeretet kinyilatkoztatott eszméihez,

már csak egzisztenciális okokból is, mint a polgári társadalom osztályérdekektől vezérelt tagjai. Az a tény, hogy szembekerültek az ugyanolyan polgári alapokon álló magyarokkal, még nem elegendő ok arra, hogy mozgalmuktól megtagadjuk azokat a vonásokat, amelyek addig jellemezték.

Abszurd dolog oly mértékben egyenlőséget tenni a mozgalom osztályindíttatású és nemzeti jellegű okai közé, hogy később ne lehessen észrevenni a köztük fennálló különbséget. A szerb mozgalom magyarellenessége önmagában még nem jelent feudális ellenforradalmi törekvést. Tudományos szempontból a szerb mozgalmat még a harmadik fázisában sem helytálló azonosítani az ellenforradalmi mozgalommal. Bár szavuk többé nem olyan döntő, mint az első hetekben és hónapokban, ugyanannak a polgárságnak ugyanazok a képviselői vezették továbbra is — mindvégig — ugyanazt a szerb mozgalmat, változatlan koncepcióval, változatlan követelésekkel és határozatokkal, legalábbis ha arról a mozgalomról van szó, amely a szerb nép polgári tényezők hatására kialakult belső törekvéseit képviseli. Még Rajačić is, amikor a Szerb Vajdaság ideiglenes vezetőjének tisztségében 1848 novemberében elutasítja, hogy a fölkinált engedmények alapján tárgyaljon a magyarság képviselőivel, a magyarok elleni harcot nem a legitimitás álláspontjából magyarázza és igazolja, mint a magyar forradalom elleni harcot, hanem a magyar kormány és a magyarság vezetőinek álláspontjával indokolja, minthogy azok már kezdettől fogva nem voltak hajlandók kielégíteni a szerb nép jogos és a kor szellemében fogant nemzeti követeléseit.⁵⁹

Már rég létrejött a *szükséges* történelmi distancia a sajnálatos események óta, és semmi szükség rá, hogy a mozgalmat — amely a résztvevők és az ellenfelek kölcsönös hibájából zsákutcába jutott — akár nemzeti, akár osztályszempontból egyoldalúan elítéljük, látszatra békülékeny okfejtéssel. Ideje, hogy minden olyan törekvést, amely azt célozza, hogy a sarat az egyik, a szerb mozgalomról átdobjuk a másikra, a magyarra kiszűrve korrigáljuk azt az alaptalan képzetten alapuló ítéletet, miszerint a szerbek a maguk indokolt és indokolatlan nemzeti jogaiért való küzdelmükben 1848-ban az ellenforradalom vártáján álltak. Ez akkor is helytelen nézet, ha hirdetői hozzáteszik, hogy ehhez sokban hozzájárultak a magyar forradalmi mozgalom vezetői, akik dogmatikus elvakultságukban és extrém nacionalizmusuktól vezérelve elutasították a szerbek alapvető követeléseit.

A szerb mozgalom forradalmi osztálykomponense, amely az első fázisban éppoly szembeötlően kifejezésre jut a paraszti tömegek megmozdulásaiban, mint a magyar mozgalomban, többé nem lehet vitás. Tanulságosak e téren a kikindai és a Tisza menti körzet lázadásai, amikor is a szerb nemzetiségű parasztok elégedetlenek lévén az új magyar hatóságok eljárásával, amelyek megakadályozták őket abban, hogy hozzájuszanak ahhoz a földhöz, amely meggyőződésük szerint a forradalmi mozgalom törvényei értelmében megillette őket, arra a következtetésre jutottak, hogy csak saját népük nemzeti mozgalmának keretei között harcolhatják ki *jogaikat*. A legrészletesebb leírásaink a kikindai és a Kikinda környéki eseményekről vannak. Ott a parasztok a baloldali szerb polgári ifjúság képviselőinek beszédeitől föltűzelve megrohamozták a magisztrátus épületét, hogy a magyar helyett a szerb zászlót tűzzék ki (egyes verziók szerint horvát, jugoszláv zászlót, de ez mellékes, a lényeg az volt, hogy szláv legyen), a városi közigazgatás *régi* tagjai helyébe pedig újakat állítottak. A katonasággal történt összeütközés során elesett néhány lázadó, a parasztok rohamánál megölték a hatóság több képviselőjét, az állami hatóságok repressziója

pedig a lázadás több résztvevőjét halálbüntetéssel és súlyos börtönnel sújtotta. Ezzel egyidejűleg a környező falvakban, Kumanban, Taraşban, Karlovóban, Vranjban és másutt, a szerb nemzetiségű parasztokat fölingerelte, hogy hiába próbáltak meg hozzájutni az „überland” földekhez, és sorozatosan megtámadták a rend és a rendszer őreit, miközben egyre nagyobb számban foglaltak állást a szerb nemzeti mozgalom mellett, lévén ellenzéki a magyarral szemben, paraszti osztálymértékkel mérve is közelebb állónak érezhettek magukhoz. A másik Tisza menti körzetben, Bácskában, Óbecsén és környékén a szerb parasztok lázongó megmozdulásai szintén a szerb nemzeti mozgalomban torkolltak, amikor a magyar állami hatóságok kompromittálták magukat a földre éhes parasztok szemében azzal, hogy tiltásokkal és megtorlásokkal keltek a nagybirtokok és egyéb kiterjedt vagyonok védelmére.⁶⁰

Ezek a lázadó akciók, amelyekben a vegyes nemzetiségű falvakban részt vett valamennyi szegényparaszt, akinek alig volt, vagy egyáltalán nem volt földje, közös megmozdulások voltak, s nem vezettek nemzetiségi megosztáshoz a helyi lakosság körében. Mind a magyar, mind a szerb nemzeti mozgalom vezető köreiből sokak szemében ezek a megmozdulások már-már „kommunista” jellegűeknek tűntek, s mint ilyenek egyaránt veszélyesnek látszottak mindkét burzsoá irányultságú mozgalom számára. De mivel a magyar baloldal képviselői, beleértve a néptribunus Táncsics Mihályt is, át voltak itatva a végtelen és kizárólagos nacionalizmus eszméivel, a szerb mozgalom balos hajlamú képviselői is kihasználták a konfliktus szülte helyzetet, hogy az elégedetlenkedő szerb parasztokat a magyarok ellenében, a szerb mozgalom oldalára állítsák. Így történhetett meg, hogy a legnagyobb forradalmi osztályfordulat évében a szerb népi tömegekben is dominálni kezdett a nemzeti tudat, amely behatolt a falvakba, és magával ragadta a paraszti tömegeket.⁶¹ Olyan jelenség ez, amely megdöbbenhetne bennünket, ha nem lennénk tisztában a nemzeti és az osztályelemek hatásának bonyolult és szövevényes viszonyaival, különösen egy olyan társadalomban, amelyben a burzsoá fejlődés törvényszerűségei dominálnak.

Hogy az osztályjellegű motívumok elsődlegesek voltak a szerb mozgalomban is, legalábbis annak első fázisában, azt a legpregnansabban a parasztság lázadó akciói mutatják. Ott látszik ez a legjobban, ahol a nagybirtokok és egyéb nagy vagyonok a szerb egyházi intézmények, az érsekség, a püspökségek, a kolostorok és a templomok tulajdonában voltak, vagy egyes gazdag személyek, leginkább kereskedők és kereskedelemből meggazdagodott parasztok, iparosok stb. tulajdonát képezték. Rajačić metropolita már említett körlevele, amelyet március 18-án küldött szét a magyar országgyűlés színhelyéről, Pozsonyból, s amelyben arra inti a szerbeket, hogy az új *forradalmi* törvényeket is fogadják nyugodtan, békességben és a hatóságok iránti alázattal, ha nem is ellenforradalmi szellemben fogant — ahogy napjaink történetírói rendszerint beállítják —, éppen ellenkező hatást ért el, mint amit a nagybirtokos és egyéb úri körökben vártak tőle. A körlevél olvasásakor és felolvasása miatt a parasztok hangosan fejezték ki nemtetszésüket a templomokban, s még Karlócán, a metropolita székhelyén is lázongva követelték a mértéktelenül nagy egyházi birtokok felosztását.⁶²

Az egyházi, nagybirtokosi, úri, valamint az állami, vármegyei, közigazgatási és városi nagybirtokokon bekövetkezett zavargásokat a Szerémségben, a Bácskában és a Bánátban egyaránt erőszakkal fojtották el a magyar, a horvát, a szerb nemzetiségű új vagy éppen a régi osztrák hatóságok, annak függvényében, hogy hol és mikor

történtek az események, vagy pontosabban, attól függően, kinek az uralma alatt álltak a lázadók. E zavargások kirobbantói a paraszti tömegek voltak, de soraikban elsősorban a föld nélküli vagy földdel alig rendelkező szegényparasztság nem csupán antifeudális, hanem antiburzsoá hangulati elemeket is képviselt. Ennek következtében viszont az új burzsoá rend és rendszer valamennyi képviselője is szembeszállt velük, tekintet nélkül mozgalmuk nemzeti jellegére.

A Határőrvidéken, amely a szerb mozgalom tömeg- és katonai bázisát képezte, s amely terület magyarellenes hangulata alapján ítélik rendszerint eleve császár- és osztrákhűnek a szerb felkelők vezetőit, szintén az új és nem a régi törekvések az alapvetőek. A bácskai határőrök sajkás zászlóaljának 1848. április 4-én Žabaljban (Zsablyán) kelt és a császárhoz intézett követelése, a konvencionális aláztatos szavak ellenére, amelyekkel a feltétel nélkül hűséget hangsúlyozzák, és a népi követelések jogosságának megerősítését vakon várják, elsősorban mégis forradalmi kívánságokat és követeléseket tartalmaznak, amelyek az új burzsoá rend melletti állásfoglalásból fakadnak. A „szerb név” és „a szerb népi nyelv” (nem pedig az egyházi „ósláv”) szabad használata, a tanulás, a művelődés és a sajtó útján való *korlátlanul* szabad megnyilatkozás biztosítása mellett követelik, hogy „a feudális kötöttségeket” teljesen szüntessék meg, s hogy a „Határőrvidéken mindenkinek, kivétel nélkül. . . joga legyen saját földet birtokolni, földet szabadon vásárolni és azzal rendelkezni”.⁶³ A szerémségi péterváradi ezred területéről ez időben kelt követelések az általános szabadságjogok mellett követelik „a kereskedelem, az ipar, a tudomány teljesen szabad gyakorlását, a szólás- és sajtószabadságot”, a fejadó, valamint „a bor és a pálinka után fizetendő árenda” és egyéb feudális adózások megszüntetését. S ami talán még meggyőzőbb a régi és az új viszonyok közti különbségek megítéléséhez, e helyütt azt is követelik, hogy a határőrök a jövőben „ne legyenek kötelesek szülőföldjükön, különösen pedig Hungárián kívül harcolni”, s hogy ilyen értelemben „a péterváradi zászlóaljat Itáliából azonnal rendeljék vissza”.⁶⁴ A német-bánati ezred szerb határőrei a nemzeti és politikai jogok mellett az új burzsoá rend szellemében azt is követelik, hogy „szüntessék be. . . a hadbíróságokat, s helyükbe polgári bíróságokat. . . állítsanak”, hogy „mindenkinek joga legyen az általa megművelt földet tulajdonként birtokolni, és a Határőrvidéken különbség nélkül mindenki eladhasson és vásárolhasson földet, ne legyenek többé katonai birtokok (Militär-Leihen), szüntessék meg a házközösségeket (Communio-Leben)”, a „Mária Terézia-féle” büntetőtörvényeket „jobbakkal, a mai idők szellemének megfelelőekkel. . . váltsák föl”, továbbá „szüntessék meg a császári munkákat és robotot, a községi munkák pedig csak a szükséges községi dolgokra terjedjenek ki”; vezessék be „a kereskedelem, az ipar, a tudomány, a beszéd és a sajtó” teljes szabadságát; szüntessék meg „a halászati árendát”, a különféle adókat, „a császári erdőket és réteket” pedig „csatolják a községi erdőkhöz és rétekhez” stb.⁶⁵

A *Vajdaság* mindhárom határörkörzetéből vett példák megfelelőképpen bizonyítják, hogy a határőrök állásfoglalását sem vizsgálhatjuk a katonai engedelmesség, hiszékenység és maradiság hagyományos kifejezései miatt a feltétel nélküli császárhűség kontextusában, hanem elsősorban a lényegileg jelentősebb törekvések tükrében. Ezek a törekvések pedig a Határőrvidék lakossága többségének korszerű szükségleteiből, érdekeiből, nézeteiből és felfogásából fakadnak, mivel ezt a területet is elérték a burzsoá nacionalizmus új eszméi és a burzsoá kapitalista rend elvei alapján kialakuló új életforma.

Osztályálláspontból már a magyarországi szerb lakosság összetételének analitikus vizsgálata után el kellene vetni azt az apriorikusan megállapított tételt, miszerint a szerb mozgalom reakciós és ellenforradalmi volt, mert a szerb társadalom meghatározó tényezőinek állásfoglalása reakciós és ellenforradalmi ebben az időben. A szerb társadalom túlnyomó részét burzsoá elemek, kereskedők, iparosok és földművesek alkották. A szerbeknek nem volt saját nemesi arisztokráciájuk. Azok a kevesek közülük, akik a társadalom arisztokrata rétegeihez tartoztak, rendszerint elnemetietlenedett elemeknek számítottak, s inkább magyar szelleműek voltak, mint szerbek. A papság, amely nem képviselt egységes osztályt, de még réteget sem abban a formában, ahogy azt elképzelik, mivel anyagilag, mindenekelőtt pedig politikailag a feltételezettnél sokkal jobban differenciálódott az alsó vagy a felső egyházi hierarchiához való tartozás függvényében, önmagában nem lehetett a nem létező szerb feudális osztály része.

Ebből a tényből azonban nem szabad azt a feje tetejére állított következtetést levonni — egyes, néha valóban jelentős történészekhez hasonlóan —, hogy a magyar társadalom a középkori nemesi réteg jelentős számaránya és befolyása miatt kevésbé volt alkalmas a burzsoá tendenciájú negyvennyolcas forradalmi változások során az avantgarde polgári szerepre, mint a szerb társadalom. A statisztikai publikációkból kiemelt válogatott idézetekkel, amelyek azt hivatottak bizonyítani, hogy a *túlnyomóan* szerb lakosságú Bácska, Bánát és Szerémség gazdag gabonatermelő vidékein a szerb társadalmon belül megnőtt az új haladó polgári burzsoá osztály gazdag kereskedőrétege, nem lehet egyszersmind azt is demonstrálni, hogy a kapitalista motívátságú haladó magyar burzsoázia fejletlen vagy kialakulatlan lett volna.⁶⁶ A vajdasági kis- és középvárosok legfőljebb húszezerre rúgó lélekszáma (leszámítva Szabadkát, amelynek több mint 40 000 lakosa volt, de túlnyomóan földművesek) és e városok iparának túlnyomóan manufaktúris jellege nem hasonlítható össze például a magyar főváros 100 000-nél nagyobb lélekszámával vagy gyáraival, bankjaival, kereskedelmi vállalataival. Hiszen nem rendelkezünk egyenértékűen összehasonlítható adatokkal. Akárcsak az egymással össze nem vethető szövegek kontextusából kiragadott idézetek, amelyek azt a cél szolgálják, hogy az egyik (ebben az esetben a szerb, sok esetben a magyar) mozgalom javára szóló apologetikus kijelentéseket szembeesítve a másikat erő bírálatokkal, bizonyítékokat szolgáltatassanak valamelyik előnyére. Ezért a szerb mozgalom ilyen művekben található korszakolása — mégha nem is támaszkodik elsősorban „a külső viszonyokra, a magyarok elleni harcra és az Ausztriához fűződő kapcsolatokra”, hanem *a felkelés belső tényeire*, „a föllázadt területen történt események fejlődésére” — nem lehet minta a számunkra.⁶⁷

Az „Ausztriához való” viszonyt tekintve a szerb mozgalmat négy korszakra, periódusra szokták osztani, nem pedig háromra, mint a korábban említett korszakolásban. Az első periódust „a felkelés kezdetétől a pátriárka Innsbruckból való visszatéréséig, tehát 1848 márciusának közepétől július közepéig” az a (legalábbis a jugoszláv történetírás ítélete szerint) kétségtelen tény jellemzi, hogy a mozgalom ebben az időszakban „önálló és független volt Ausztriától”, „nem volt hatással rá (legalábbis nem döntően) a távollevő pátriárka se, vagyis az a személy, akit a leginkább gyanúsítottak az udvarral való kapcsolatok tekintetében”.⁶⁸ E helyütt tehát a mozgalom első és második fázisát egyetlen egységként, egy periódusként vizsgálják, bebizonyítandó, hogy a szerb mozgalmat Ausztriához való viszonyában a lázadó,

felkelő, forradalmi vonások jellemzik, mégpedig erőteljesebben, mint a magyar mozgalmat addig az időszakig, amíg Ausztria nem fordult Magyarország ellen.

A második periódust „augusztus elejétől... október közepéig” számítják, a második nemzeti gyűlés összehívásáig. Ez utóbbinak meglehetősen bizonytalanul körvonalazzák bizonyos döntő eseményeit. Mindenesetre ebben a periódusban megerősödik Rajačić konzervatív és reakciós uralma, a haladó liberális és radikális polgári eszmék képviselője, Djordje Stratimirović *befolyásának* rovására. E periódus jellemzése szempontjából lényeges, hogy a mozgalmat még mindig önállónak tartják Ausztriához való viszonyát tekintve, annak ellenére, hogy az osztrák fél már támogatja a Magyarország elleni küzdelmét. Perdöntőnek fogják föl ugyanis azokat a bizonyítékokat, melyek szerint ebben a periódusban Rajačić pátriárka még önállóan cselekszik, összhangban saját koncepcióival. Legalábbis az itt idézett adatok szerint ekkor még nem köti Ausztriához a feltétel nélküli alárendeltség kapcsa. Ugyanilyen fontosnak tartják azt a *tényt* is, hogy a pátriárka még nem irányíthatja a mozgalmat teljesen a maga akarata szerint, a szerb polgárság haladó részének képviselője, Stratimirović támogatása nélkül, ezért kénytelen megbékélni vele, és további engedményeket tenni a mozgalom haladóbb áramlatának hordozóival szemben.

A harmadik periódus az október közepétől „1849 elejéig” történt eseményeket, vagyis a második nemzeti gyűlés befejezésétől a Šupljikac vojvoda (vajda) haláláig tartó időszakot öleli fel. Ebben a periódusban — legalábbis az idézett korszakolás szerint — végleg fölülkerekedik a mozgalmon belül Rajačić vonala, abszolút hatalma megerősödik, amikor Stratimirović személyében kiveti ellenfelét a nyeregből, mivel ezt a fordulatot Stratimirović engedelmességre kényszerítésével illusztrálják. Hogy bebizonyítsák Rajačić kizárólagos vétkességét ebben a fordulatban, akárcsak valamennyi más végzetes fordulatban, amely bekövetkezett, vagy be fog következni, hangsúlyozzák, hogy „Stratimirović irányvonala és annak felfogása mellett” maradt továbbra is „a felkelő nép többsége, az egész főodbor, valamennyi népi tiszt”. Rajačić e szerint és az ehhez hasonló magyarázatok szerint csak azért győzte le haladó polgári vetélytársát, mert külső tényezőktől kért és kapott segítséget. Mert a nép helyett, csak a „fontos hatalmak álltak mellette: Jellačić, a szerbiai és az osztrák kormány”. Ekkor szakította meg a tárgyalásokat a magyar kormány küldötteivel is, miután november 25-én kézhez kapta a császár jóindulatról árulkodó levelét, amely arra indította, hogy egyszer s mindenkorra Ausztriához kösse magát.⁶⁹

A negyedik periódus a szerb mozgalom *utolsó fázisát* fogja át. Ebben a periódusban Ausztriának sikerül „letörni és elfojtani” a mozgalom forradalmi jellegét. Ahogy itt bemutatják — Rajačić pátriárka nélkülözhetetlen segédletével. A szerb társadalom más tényezőinek hibáját nem állapítják meg, nem kívánják megállapítani. Annak érdekében, hogy a mozgalom polgári elemeit továbbra is úgy lehessen föltüntetni, mint a felkelő forradalmi törekvések kitartó képviselőit, szüntelenül kiemelik az ellenállás jelenségeit, amelyekben a nép, a népi tisztok és a népi képviselők elégedetlensége jut kifejezésre az új állapottal szemben, amelyet a Vajdaság területén az ellenforradalmi irányítás és igazgatás alatt bevezettek.

Könnyen észrevehető, bár rendszerint még mindig nem veszik észre, hogy a történettudományi tanulmányok nagy részében, majdnem úgy, mint a politikai traktátumokban szokás, a figyelmet arra összpontosítják, hogy felfedjék a *vétkést*, aki miatt a szerb mozgalomban nemkívánatos fordulatok álltak be, mint mellesleg a többi

negyvennyolcas mozgalomban is. Keresik a megfelelő személyt, aki már a többség apriorikus felfogása szerint is felelőssé tehető a történelmi események kedvezőtlen kimeneteléért, és akire a legkönnyebben lehet áthárítani a hibákat, azokét, akiknek a szerepét valamilyen magasabb, nemzeti vagy osztályszempontból nem szabad kompromittálni. Az áldozati bárány-szerep ily módon kérlelhetetlenül ismétlődik, és ez nem kis mértékben a történészeknek köszönhető. Főlnagyítják és általánosítják Rajačić pátriárkának mint az egyházi hierarchia, nem pedig a polgárság és a nép képviselőjének konzervatív és reakciós nézeteit és tetteit, amivel egyszersmind csökkentik a mozgalom polgári és népi képviselőinek hiányosságait, hibáit és gyöngeségeit. Már önmagában ezzel is közelebb jutnak az alapvető célhoz: hogy az egész mozgalmat, beleértve annak harmadik fázisát is, a lehető legkedvezőbb megvilágításba helyezzék. Mindazért, ami az osztrák uralom alá való visszatéréssel bekövetkezett, így nem viselik a felelősség megfelelő részét a liberális és a radikális polgárság képviselői sem, még kevésbé azok, akiket romantikus módon a mozgalom *népi* vezetői- és résztvevőiként állítottak be.

Valójában a polgárság és a nép haladó képviselői a tömegbázist tekintve még nem nőttek föl azokhoz a feladatokhoz, amelyeket a forradalmi változás és fordulatok feltételei között határozott gyorsasággal meg kellett volna oldaniok. Nem volt sem megfelelő tapasztalatuk, sem tekintélyük ahhoz, hogy átvegyék a legfelelősségteljesebb funkciókat. Kényszerűségből és szükségből saját maguk engedték át a vezető szerepet Rajačić pátriárkának, miután tisztában voltak azzal, hogy az ő útmutatásai és támogatása nélkül képtelenek lennének kormányozni és a népet vezetni még kevésbé bonyolult békés feltételek mellett is, hát még a rendkívüli háborús körülmények közt. Sokszor szembe kerültek vele, megpróbálták ellenállni önkényes tetteinek, nem értettek egyet irányításának abszolutisztikus módszereivel és ósdi nézeteivel, ahogyan számos korszerű jelenséget kezelt. De a kényszerű, kölcsönös kompromisszumok után, amelyek során rendszeresen az ő engedményei voltak a nagyobbak, meghajoltak direktívái előtt, mert egyéb választásuk nem volt abban a helyzetben, amelyet a rendelkezésükre álló erővel nem lehetett megváltoztatni. Potenciájuk fejlődése során további tíz esztendőre lesz még szükségük ahhoz, hogy sikeresebben szállhassanak szembe az egyházi hierarchiával, amely az idegen állam keretei között, számos korlátozás mellett, évszázadokig irányította népének ügyeit a politika terén.

Azzal, hogy rámutatunk az egyházi hierarchia legfőbb fejének, Rajačić pátriárkának valóságos szerepére abban a mozgalomban, amely többek között az ő képességeinek, tudásának és a társadalmi fejlődés törvényszerűségeihez és új szükségleteihez való alkalmazkodó képességének köszönhetően nem változtatta meg burzsoá irányvonalát, még nem becsültük alá a polgári résztvevők szerepét, hiszen ők a mozgalom kezdeményezői és lényegének meghatározói, s nélkülük a mozgalom létre sem jött volna. Ugyanígy nem becsüljük alá a nemesség teljesítményeit a magyar forradalmi mozgalmon belül, amikor a papságnak a szerb mozgalomban betöltött bizonyos vezető politikai funkcióit, a történelmi feltételekből fakadóan, ahhoz a politikai szerephez hasonlítjuk, amelyet az arisztokrácia töltött be a magyar társadalomban. Mindazzal együtt, hogy természetesen szemmel láthatóak és vitathatatlanok a különbségek a két ható tényező nézetei, tettei és törekvései között, különösen abban a körben, ahol döntöek a konzervatívok és a liberálisok ellentétei.

A szerb mozgalom burzsoá kategóriáinak, jellegzetességeinek és jellemzőinek hangsúlyozására szükség van ahhoz, hogy kiderüljön, miszerint a szerbek elleni harccal a magyar nép nem védelmezte saját forradalmi mozgalmának antifeudális eredményeit, mivel a szerbek azokat nem is veszélyeztették. A vezetői által megtevesztett magyarság, sajnos, ebben a szerbellenes háborúban (legalábbis addig, amíg a szerbek harca saját vezetőik hibájából át nem változott osztrák háborúvá) a magyar nemzet felső rétegeinek uralmi céljaiért harcolt, lévén hogy ezekben a rétegekben uralkodóvá vált az a nézet, miszerint szükségszerű az államszervező magyar *politikai* nemzet szupremációja a nem államszervező kisebbségi népek fölött. Ezzel a megállapítással nem csökkentjük a magyar forradalmi mozgalom jelentőségét, amely csodálatba ejtette a világot a feudális rend megdöntésében betöltött avantgarde szerepével, melynek vezetői között a legmagasztosabb szabadságeszmék védelmezőinek legendás tekintélyével bíró kivételes alkatú forradalmár egyéniségek akadtak, s amelynek az elnyomó Ausztria ellen folytatott birodalomellenes célzatú felszabadító harcát nagyra értékelték az emberiség leghaladóbb rétegei, beleértve a világméretben legforradalmibb, osztályharcos munkásmozgalom vezetőjét és ideológusát, Karl Marxot is. A szerb mozgalom ilyen tekintetben nem mérhető a magyarhoz. Ez abból is látható, hogy a szerb mozgalom vezetői között nem akadtak olyan igazi forradalmárok, mint amilyen *Kossuth Lajos* volt, a megalkuvás nélküli tribunus a politika terén; *Táncsics Mihály*, a forradalmi paraszt- és munkástömegek szószólója; *Petőfi Sándor*, a halhatatlan költői látomások és a hősiesség területén, amit az idegen hódító elleni harcban lelt hősi halálával pecsételt meg.

A magyar nép antifeudális forradalmának és függetlenségi harcának akkora volt a vonzereje, hogy az általános szabadelvűség eszméivel átítatott szerb rétegeknek sem volt könnyű elhatározniok magukat a magyarok elleni harcra. Bizonyos, hogy közülük sokan a legszívesebben semlegesek maradtak volna. Néhányukról tudjuk, hogy az író Jakov Ignjatovičhoz hasonlóan, többé-kevésbé, megszakításokkal vagy tartósan, a magyar mozgalom irányvonalában maradtak. Sőt, még a magas klérus soraiban is akadtak, akik (mint pl. Pantelejmon Živković püspök) legalább egy ideig olyan álláspontot képviseltek, amely megegyezett a mozgalom magyar vonalával. Azok, akik fenntartás nélkül, teljesen bekapcsolódtak a magyar mozgalomba, magukévá téve a magyar forradalom célkitűzéseit, egyetértettek az egyetlen és egységes *magyar politikai nemzet* tételének szószólóival, miután megelégedtek a kizárólag etnikai és vallási, részben kulturális-autonóm alapokon álló és a kisebbségi nép bizonyos jogaival rendelkező szerb nemzetiségi közösség tanával. Ezek szerepe a magyar mozgalomban nem lebecsülendő. Ismert tény, hogy közülük néhányan igen magas, sőt a legmagasabb közigazgatási és katonai, kormánybiztosi, miniszteri és tábornoki posztokra emelkedtek (Petar Čarnojević, Sava Vuković, Jovan Damjanić, azaz Csernovics Péter, Vukovics Sebő, Damjanich János). Jellemző, hogy ezek túlnyomó többségükben a nagybirtokosi, arisztokrata, esetenként a tisztviselő-bürokrata vagy bürokratizált felsőbb rétegekhez vagy legalábbis a középosztály legfelső részeihez tartoztak, és a magyarosodás folyamatában már sok tekintetben el is magyarosodtak. Etnikai és vallási tekintetben, valamint a nemzeti kulturális elkötelezettség terén továbbra is szerbeknek tekintették magukat, de érzelmileg elsősorban a magyar politikai nemzet tagjai voltak, s ezen érzelmeikkel összhangban úgy is cselekedtek, mint a *natio hungarica* tagjai. A magyar forradalmi tömegben

akadtak a forradalom egyszerű közkatonái között is szerb nemzetiségűek. Nem lehet megállapítani, hányan csatlakoztak és maradtak hűek a magyar honvédsereghez meggyőződésből, szolidaritásból vagy a nemzeti érzés fölött álló paraszti öntudatból, hányan pedig szükségből, kényszerből, az általános mozgósítás következtében. Mégis, a szerb nép nagy többsége ott is, ahol nem vett részt, mert a magyar hadsereg jelenléte miatt nem is vehetett részt a szerb mozgalomban, e mozgalom mellett állt. Ez vitathatatlan. Ezzel a ténnyel gyarapszik az a bizonyító anyag is, amely a szerb mozgalom autentikus volta mellett szól, és amellet, hogy önmagától jött létre Magyarországon területén; bizonyítja belső erejét, amelyet az országban zajló eseményekből merített, s hogy impulzusai azon társadalom impulzusainak eredményei és következményei, amelyben a vezető szerepet a magyar forradalmi mozgalom játszotta.

A főleg külföldi történészek és publicisták azon állításai, miszerint a döntő szerepet az Ausztriából és Szerbiából eredő külső tényezők jelentették volna, önkényesek, s egyoldalúan összegyűjtött és tanulmányozott dokumentáción alapszanak. A szerb mozgalom első és második fázisának idején a Habsburg-császárság és -királyság alatt élő szláv népek mozgalmi olyan méreteket öltöttek, hogy a tőlük való rettegésnek Ausztriában logikusan nagyobbak kellett lennie, s nagyobb is volt, mint a magyar mozgalom előidézte félelem. Nem véletlenül kerekedett fölül mérvadó udvari körökben az a vélemény, hogy az adott helyzetben a legjobb megoldás jóváhagyni a magyar országgyűlés forradalmi határozatait, olyan mértékben, amelyben nem veszélyeztetik az állam részeinek egységét. Ugyanilyen okokból, ugyanaz az udvari intézmény kertelés nélkül elutasítja és felforgatónak itéli a májusi szerb nemzeti gyűlés határozatait. Ugyanazok a körülmények, amelyek az osztrák udvart ilyen döntésre késztették, Kossuthot is arra kényszerítették, hogy Ausztriára támaszkodva, nem pedig Ausztria elleni harccal próbálja meg konszolidálni az új Magyarország helyzetét, amelyet elsősorban a szerbek és a horvátok lázongásai ingattak meg.

A magyar forradalmi mozgalom vezetői, Kossuthal az élen, nem könnyelmű opportuzmusból ajánlottak fel ebben az időszakban az udvar szorgalmazására magyar katonai egységeket is az osztrák hadsereg ellenforradalmi háborújának támogatására Itáliában, hanem Magyarország Osztrák Birodalmon belüli vagy azon kívüli jövőjének a pillanatnyi helyzethez igazodó stratégiai koncepciójából kifolyólag. Tanulságosak Kossuth szavai, amelyekkel megmagyarázta ezt a kellemetlen tettet, az osztrákok támogatását, amivel érzelmileg nem értett egyet, de az adott helyzetben nem mert és nem is akart szembehelyezkedni vele, mivel éppen folyt a szerb és a horvát mozgalom elleni küzdelem, amelyről előzőleg az a vélemény alakult ki, hogy az, nem pedig az ellenforradalmi Ausztria veszélyezteti az új Magyarország alapjait.⁷⁰ Ezen álláspont mindössze néhány nappal az osztrák hadseregnek az olaszországi harctéren aratott döntő győzelme előtt, amely győzelem lehetővé teszi, hogy Ausztria végül a forradalmi Magyarország ellen forduljon, nem annyira a magyar mozgalom vezetőinek naivitását és tapasztalatlanságát bizonyítja, mint inkább a szabad Magyarországért folytatott küzdelem során elfoglalt téves felfogásukat. Erre a következtetésre jut később, a vereség után, maga Kossuth is. Ezzel szemben a márciusi napoktól 1848 augusztusáig az új Magyarország uralkodó köreiben a győztesek pszichózisa uralkodott. Ebben a pszichózisban a magyar forradalom vezetői számára azok a tervek, akciók, ütközetek és harcok voltak a legfontosabbak, amelyek

biztosíthatják a magyarok fölényét a nem magyar népek fölött a soknemzetiségű Hungáriában. Ekkor gondolni sem mertek a 12 000 magyar katona visszarendelésére az olaszországi harcterről, mert az így kialakult fejtelenség közepette könnyebbé vált volna a 35 000 „illír”, vagyis szerb és horvát határőr visszatérése is.⁷¹ De ekkor még nem feltételezték azt sem, hogy a győztes Ausztria az itáliai háború után megnövekedett erejével, az erősebb tudatával, feltétlenül megpróbál majd újra felülkerekedni, s dominálni is fog a Habsburg-császárság és -királyság valamennyi területe és népe fölött, beleértve Magyarországot is.

A magyar—szerb ellentétek és háborúskodások során, amíg a forradalmi Magyarország és az ellenforradalmi Ausztria vezetői kölcsönös engedményekkel paktáltak egymás között, a szerbek vezetői hiába vártak segítséget osztrák részről. A helyzet, amelybe kerültek, valamint a Habsburg-császárság döntő tényezőivel való kapcsolataik megszakadása egyértelműen bizonyítja, hogy mozgalmuk nem osztrák bázison jött létre, s hogy nem volt — ahogy ezt napjainkban mondanák — osztrákbarát irányultságú. Hozzávetőleg abban az időben, amikor Kossuth védelmezte a magyar kormány Ausztria Olaszország elleni háborújával kapcsolatos politikáját, Rajačić Hrabovszky altábornagyhoz intézett levelében — akit ekkor, legalábbis e dokumentum alapján még inkább Ausztria, mint Magyarország emberének tartottak — azzal fenyegetőzött, hogy amennyiben Ausztria nem nyújt kellő segítséget a fenyegetett szerb egységeknek és településeknek, a szerbek ellene fognak fordulni, s ott keresnek majd támogatást, ahol találnak. Felhívást fognak intézni az Olaszországban tartózkodó határőrökhöz, hogy térjenek haza és csatlakozzanak népük harcához. „Segítségül fogják hívni az összes szláv nemzetet.” „Szövetségre” lépnek Károly Alberttel (Szardínia királyával) és Olaszországgal. Ha kell, „Németországhoz, Angliához, Franciaországhoz és egész Európához” fordulnak. Ezúttal is hozzátette, hogy a szerbek nem kérnek egyebet, mint hogy biztosítsák számukra a kihirdetett „alkotmányos szabadságot és egyenjogúságot”, ismerjék el nyelvüket és nemzeti létüket, engedjék át nekik a *vajdasági* autonóm területet a fennálló osztrák és magyar államegység szuverenitása alatt. Az említett célokért készek az utolsó emberig küzdeni, s ha kell, Ausztria legdühödtebb ellenségeihez fordulnak segítségért, amennyiben követeléseik nem találnak meghallgatásra.⁷² Ebből megint csak kitűnik, hogy Rajačić sem volt vak eszköz az Osztrák Császárság udvari és egyéb uralkodó körei kezében, még kevésbé volt az a spontán kirobbant mozgalom, amelyet céljai miatt — s ezek túlnyomóan nemzeti-felszabadító jellegűek voltak — erőszakkal elfojtottak.

A magyarországi szerb mozgalom külső befolyásoló tényezőit megint csak eltúlozzák, szintén elsősorban a külföldi történészek és publicisták, amikor Szerbia döntő szerepéről beszélnek a szerb oldalon történt eseményekkel kapcsolatban a szerb—magyar ellentétek és háborúskodások során. Az 1848—1849-es szerb mozgalomról kiadott még mindig legnagyobb és leggazdagabb dokumentumgyűjteményben, amelyet 50 évvel ezelőtt az ismert magyar kutató, Thim József jelentetett meg, az első dokumentum Garašanin híres *Tervezetének* (Načertanije) szövegét tartalmazza, a gyűjtemény összeállítójának nyíltan bevallott szándéka szerint azért, hogy útmutatóul szolgáljon a nagy-szerbiai és nagyszerb tervek és törekvések hatása alatt álló magyarországi szerb mozgalom előidézte sorsdöntő események megértéséhez. Az ilyen és ehhez hasonló útmutatók tendenciája ellentétes azzal, amely az olyan művekből ütközik ki, amelyek az elsődleges, sőt kizárólagos osztrák hatás

tételéhez gyűjtenek bizonyítékokat. A *Tervezet* jelentős része Ausztria ellen irányul, bár jóval kisebb mértékben, mint Törökország ellen. Mégis, az ily módon bevezetett dokumentumgyűjteményből is ugyanaz a törekvés tűnik ki: a magyarországi szerb mozgalom autentikus voltának tagadása. Csak éppen azt hagyják figyelmen kívül, hogy a Szerbiából érkező hatások és támogatások inkább mentették, mintsem fenyegették Ausztria helyzetét, s ezek szerint vagy nem mérvadóak a *Tervezet* Ausztriára vonatkozó útmutatásai, vagy pedig az Ausztria, illetve Magyarország területén tervezett nagy-szerbiai szándékokra és célokra vonatkozó állítások nem hitelesek.

Garašanin 1844-ben keletkezett *Tervezetében* a következő figyelmeztetés áll: „Ausztriának... minden körülmények között, minduntalan a szerb állam elleniségének kell lennie — tehát az Ausztriával való megegyezés és egyetértés politikai lehetetlenség a szerbek számára, mert ezzel önmaguk nyakára helyeznék a hurkot.”⁷³ A magyarok elleni 1848—1849-es háborúban Szerbia ugyanennek a Garašaninnak az útmutatásai alapján önkéntes segédcsapatokat küld a magyarországi szerbek megsegítésére, amivel hozzájárul Ausztria megmentéséhez a kritikus pillanatokban. Garašanin ennek tudatában van, ezt tanúsítják fennmaradt levelei is. Azt mindenesetre tisztán látja, hogy nem lehet számítani egyszerre Ausztria és Magyarország vereségére, és hogy a Habsburg-császárság széthullása nem következhet be az Ottomán Birodalom szétesése előtt.⁷⁴ Ezenkívül, Magyarországot már korábban szövetségesül kívánta az Ausztriával való versengésben, s most is kedvezően nyilatkozik Magyarország korszerű szabadságszerető törekvéseiről. A *Tervezetben* kívánatosnak tartotta szerb újság megindítását Szerémség, Bácska és Bánát területén, „amely Magyarország összetételén belül (a kiemelés tőlem — A. R.) hasznos lenne” a szerb nép „érdekeit tekintve”.⁷⁵ Egy szeptember 4-én (a régi naptár szerint augusztus 22-én) kelt levelében, amikor Ausztria olaszországi győzelmét követően fordulat állt be az osztrák—magyar viszonyban, és az osztrák uralkodó körök újra fölfedték lapjaikat, Garašanin megemlíti, hogy már „nyár óta” követelte befolyásos belgrádi személyektől, „igyekezzenek kibékíteni a magyarokat és a szerbeket, hogy később, mégpedig minél rövidebb időn belül, útjába állhassanak az osztrák udvar illetén gonosz szándékainak”. Sajnálkozott afölött, hogy a passzivitás és a széthúzás miatt nem tettek „annyit... amennyit az ügy fontossága megkívánt volna”. Belátja, hogy Szerbia felelős személyeinek nem volt annyi ereje és hatalma, „hogy csodákat tehettek volna”, de úgy véli, több igyekezettel „az egész dolog... másként festene”. Sötét gondolatok foglalkoztatják, tudja, hogy az, amit előre megjósolt, Ausztria újbóli felülkerekedése a magyarok leverése után, „már megkezdődött, s be is fog mindenben következni”. Tart az orosz intervenciótól is, fél, hogy Ausztria és Oroszország között létrejöhet az érdekszférák megosztása, a szerbség és Szerbia rovására.⁷⁶ Amikor sok hónappal később, a béketörekvések idején, 1849 júniusában fölkereste őt — mint „a magyarokkal való szövetség őszinte” hívét — a magyar kormány kiküldöttje minőségében Andrassy Gyula, hogy megnyerje a szerbekkel folytatandó tárgyalások támogatójává, Garašanin azt a kijelentést tette, hogy „a (szerbiai) önkénteseknek csak azért engedte meg, hogy átkeljenek a Dunán, mert meg akarta akadályozni a túloldali szerbeket abban, hogy az oroszoktól kérjenek segítséget”, amint azt az intrikákban járatos osztrákok sugalmazták nekik. Ekkor már a Magyarországról érkezett tárgyaló félnek is nyíltan megmondta, hogy a Duna másik oldalán élő szerbekre többé nem

lehet hatni: „ők már nem a saját nemzetiségükért küzdöttek, hanem kizárólag mint osztrák katonák, Mayerhofer és Jellačić zsarnoki parancsnoklata alatt.”⁷⁷

Az Oroszországtól való félelem mindenestre jelen volt. Tudjuk, hogy amikor az orosz csapatok bevonultak Magyarországra, maga Aleksandar Karadjordjević fejedelem figyelmeztette Franciaországot a veszedelemre, amely a szabadságszerető nemzeti törekvéseket és országokat fenyegeti a zsarnoki orosz hegemonizmustól.⁷⁸ Szerbia helyzete a Magyarországon kirobbant szerb—magyar ellentétek első pillanatából rendkívül kényes volt. Minden oldalról veszélyek leselkedtek: az új Magyarország, a régi Ausztria, a hűbéri fennhatóságot gyakorló Porta felől csakúgy, mint a távoli, de rendkívül érdekelt és befolyásos Oroszország részéről. Leginkább pedig egy államcsinytól tartottak, amelyet esetleg az Obrenović-dinasztia készített volna elő, hogy a nemzetközi bonyodalmak és a tömegmozgalmak okozta zűrzavarban újra megszerezze a fejedelmi hatalmat Szerbiában.

Garašanin információi szerint mindjárt a magyarországi szerbek első nemzeti követeléseinek elhangzása után a belgrádi osztrák konzul, Mayerhofer figyelmeztette a belgrádi „pasát... a szerbek lépéseire, azt állítva, hogy ezeknek szándékában áll a török fennhatóság lerázásának megkísérlése”. Mayerhofer azzal az érveléssel hozakodott elő, amelyet a szerb mozgalom tagjainak tulajdonítottak. Garašanin szavaival: „mert a túloldali szerbek között holmi szóbeszéd kelt szárnyra” a Szerbiával való „egyesülésről”. Holott — továbbra is Garašanin szavaival — ez a mendemonda „leginkább csak abból” a szándékból „fakadt”, hogy „a magyaroknak beszúrnák a fullánkot”. Ezzel egyidejűleg a konstantinápolyi osztrák követ „úgy informálta a Portát, hogy Szerbia nyilvánvalóan egyezsége lépett a külországi szerbekkel és illírekkel (horvátokkal), és e terv szerint az a szándékuk, hogy megingassák a török birodalmat, Szerbia irányításával a Porta többi provinciájában kirobbantsák a felkelést, majd miután levetették a török igát, kikiáltásuk a Szerb királyságot stb.” Garašanin annál inkább elítéli az osztrák képviselők ilyen eljárását, mert úgy véli, hogy a magyarországi szerbek Szerbiára vonatkozó kijelentései nem alapulhatnak, s nem is alapulnak konkrét terveken, hanem csupán „a felbolydult és semmilyen felelősséggel nem rendelkező nép” mendemondáiból fakadnak.⁷⁹

Garašanin idézett szavaiból — még ha tudjuk is, hogy csak azt mondta és írta, amit az adott pillanatban és helyzetben „mondani akart”,⁸⁰ mint mellesleg minden vérbeli politikus és államférfi — egyet teljes bizonyossággal meg lehet állapítani: hogy ő és vele együtt az egész hivatalos Szerbia, nem előre kidolgozott terv alapján, hanem a körülmények kényszerítése folytán avatkozott bele a magyarországi szerbek és a magyarok negyvennyolcas háborúskodásába. A *túlparti* szerbeknek nyújtott fegyveres segítség fő okai nem kül-, hanem belpolitikai indítatásúak voltak, a rendszer önvédelmi vonalából fakadtak, nagyhatalmi expanzív törekvések és célok nélkül vagy azok minimális jelenlétével. Az általános forradalmi hangulat Szerbiában is érezte hatását. A nyugtalanuló tömegek figyelmét a belpolitikai szabadságtörekvésekről és szociális követelésekről a környező eseményekre kellett irányítani, amelyek szintén vitális érdekeket érintettek, de elsősorban a rendszer számára kedvezőbb, nemzeti okokból. Ezenkívül a rendszert az Obrenovićok részéről, Magyarország felől fenyegette a legnagyobb veszély. A magyarországi szerbek Legfőbb Választmányának befolyásos tagjai és a szerb mozgalom számos résztvevője az Obrenovićok hívének vallotta magát; sőt, a Vajdaság élére Miloš Obrenović fiát, Mihajlót akarták

megválasztani vojvodának (vajdának). Számoltak azzal a lehetőséggel is, hogy Mihajlo vagy maga Miloš fejedelem betörhet Szerbiába magyarországi területről a szerb mozgalom fegyveres alakulatainak segítségével.

Amikor Djordje Stratimirović a szerb felkelők vezetőjének minőségében május 28-án kelt levelében segítséget kért Szerbiától, egyúttal az Obrenovičok ellen foglalva állást, Garašanin sietett a *baráti jóindulatot* Aleksandar Karadjordjević fejedelem nevében is hasonlóan viszonzni, s megígérte, hogy a magyarországi szerb mozgalmat minden lehető módon „segíteni fogja”, „a közhasznú cél elérésében”.⁸¹ Hogy mennyire befolyásolta Szerbia vezető személyeinek kijelentéseit és állásfoglalását ekkoriban az Obrenovičoktól való félelem, bizonyítja Garašanin egyik, június 3-án (a régi naptár szerint május 21-én) kelt levele, a horvát-illír mozgalom képviselőinek ama álláspontjával kapcsolatban, hogy „egyesülni kell valamennyi déli szláv néppel, és egy egységes királyságot (amelynek „központja” Szerbia lenne) kell létrehozni”. Garašanin nevezett levelében ugyanis a következő áll: „Én ezt az eszmét egyelőre jóváhagytam... mert ezekkel az emberekkel nem is szabad másként beszélni, különösen most, amikor az Obrenovičokkal is meggyülhet a bajunk.”⁸²

Szerbia részvételét a *vajdasági* szerb mozgalomban meghatározta az a szolidaritási megmozdulás, amely magával ragadta a tömegeket egy olyan időpontban, amikor a nemzet, a nemzeti egység és nemzeti felszabadítás eszméi parancsolóan kezdtek fellépni, *legyőzhetetlen* mozgatóerőt képviselve a szerbiai társadalomban. A rajongó nacionalizmus légkörében túl nagy kockázatot jelentett volna szembehelyezkedni a pénz, fegyverek és önkéntesek küldésében megnyilatkozó spontán segélyakciókkal. Természetesen ezt meg sem kísérelte a kormány, amelyet sok szempontból Garašanin testesít meg, akinek a nevéhez fűződik a területileg szétszabdalt szerb nép nemzeti egyesítésének első *korszerű* tervezete. Ugyanakkor ezen akciók támogatásával és irányításával a kormánynak sikerült felügyeletet gyakorolnia fölöttük, s szükség esetén le is állíthatta őket. A lényeg az, hogy általuk nem idézte elő a *vajdasági* szerb mozgalmat, hanem csak támogatta, mégpedig a mozgalom vezetőinek kérésére, a magyar részről fenyegető veszély kritikus perceiben; hogy az osztrák veszélytől is megvédje — ahhoz nem volt elegendő ereje.

Az eddigi történetírói munkákban nincs teljesen tisztázva, melyek azok a kulcskérdések, amelyek konkrétan a leginkább hatottak Szerbia kormányának arra a döntésére, hogy fegyveres egységekkel támogassa a magyarországi szerb mozgalmat. Általában az a vélemény uralkodik, hogy ezt a döntést belső ellentétek eredményezték, különösen attól a lehetőségtől való félelem, hogy az Obrenovičok betörhetnek az új Magyarország vagy csak a szerb mozgalom segítségével — ez egyre megy.⁸³ Más véleményen csak azok a történészek vannak, akik eltúlozták, s még mindig eltúlozzák egy projektum (a *Tervezet*) hatását, amelyről pedig abban az időben vagy egyáltalán nem tudtak, vagy éppen csak hallottak róla, s amely az adott feltételek között semmi esetre sem szolgálhatott útmutatóul a konkrét akcióhoz.⁸⁴ Ahhoz, hogy meg lehessen állapítani, hogy a kétségtelenül nagy számú tényező közül konkrétan melyik gyakorolta a legnagyobb hatást azokra az eseményekre, amelyek valóban megtörténtek, rendkívül fontos (talán még fontosabb, mint másutt) az ismert és még ismeretlen adatok aprólékos és részletes tanulmányozása e kérdéskörben.

Számos dilemma akad tehát még, amelyeket a szerb mozgalom egészéről és egyes részkérdéseiről alkotott ellentmondó vélemények és megállapítások okoznak. E

tanulmány záradékában talán azt lenne a leghasznosabb megismételni: a számos bonyolult összetevő azt követeli, hogy sematikus áttekintésekkel és értékelésekkel ne nehezítsük a feltétlenül szükséges további kutatásokat, s még kevésbé a mozgalom egyes eseményeinek és résztvevőinek objektív leírását, mert ez a mozgalom egészében megköveteli, hogy új, igazi megvilágításban kerüljön bemutatásra.

Az 1848—49-i szerb mozgalom mindmáig vitatott kérdéseiben, azoknak a jegyeknek a további feltárásában, amelyek egyértelműen bizonyítják, hogy ez a mozgalom — csakúgy, mint a magyar — alapvetően polgári, polgári-nacionalista jellegű volt, csakis akkor juthatunk tehát közelebb az igazsághoz, ha a szigorú tudományosság igényével járunk el, s elutasítunk minden tudománytalan, tendenciós beadást.

JEGYZETEK

¹ R. Perović: *O srpskom pokretu u Vojvodini 1848—49*. Gradja za istoriju srpskog pokreta u Vojvodini 1848—49. I. Beograd, 1952 (a továbbiakban: *Gradja*).

² V. Bogdanov: *Ustanak Srba u Vojvodini i madjarska revolucija 1848—1849*. Subotica, 1929. 176. (a továbbiakban: *Ustanak*) Uő: *Nacionalni socijalni sukobi Vojvodjana i madzara 1848—49*. Zagreb, é. n. 146. Uő.: *O revolucionarnosti i kontrarevolucionarnosti nacionalnih pokreta u Podunavlju 1848/49* (R. Perović: *O srpskom pokretu u Vojvodini 1848/49*. c. tanulmánya kapcsán). Živa prošlost, Zagreb 1957. 81—151.

³ R. Perović: i. m.; Á. Löbl: *Revolucionarni pokret u Vojvodini 1848—1849*. Novi Sad, 1960. 85.; Löbl Árpád említett tanulmányvázlatában Radoslav Perović tudományos előszavától eltérően (*Gradja*) jobban kidomborodik annak szükségessége, hogy a szerb mozgalom egyes fázisait viszonylagosan, rugalmasan, dialektikusan kell tanulmányozni. Mert, amint azt helyesen megállapítja: „A világosan elkülöníthető fázisok, vagyis szakaszok helyett inkább... beszélhetnénk egyes áramlatokról, amelyeknek más és más jellegzetes tendenciája van, s amelyek egymás között is állandó összeütközésben állnak.” (Löbl: i. m. 37—38.) Perović tanulmányában szintén három fázisról esik szó, „amelyek... összefonódtak egymással”, s ezek szerint Löbl később keletkezett korszakolása csak Perović korábbi periodizációjának precízebb kidolgozása, továbbfejlesztése. Érdekes, hogy Perović véleményét, a mozgalom ellenforradalmiságát hangsúlyozó végkövetkeztetése miatt, rendszerint úgy idézik, mint a szerb mozgalom elfogadhatatlan, merev, szélsőséges és dogmatikus vizsgálatának példáját, holott ő is, csak bizonyos világosabban megfogalmazott fenntartások mellett, a mozgalom első két fázisát pozitívan értékelt. Az első „szociális téren való forradalmisága” miatt, a másodikat mint „nemzeti felszabadító” jellegű, mely magán viselte „a népi, forradalmi felszabadító mozgalom” vonásait. (Perović: i. m. XLII—LLIII.)

⁴ *Mészáros Lázár emlékiratai*. Pest, 1867. I. köt. 90.; Thim J.: *A magyarországi 1848—49-iki szerb fölkelés története*. Bp. 1940. I. köt. 128—130.; II. köt. 359.; *Gradja*, I. XLII. 385. Ez a támadás, amely az első fegyveres összecsapást eredményezte, a történetek után természetesen kisebb méretűnek lett feltüntetve mind Hrabovszky altábornagy, mind Mészáros miniszter részéről, akárcsak az új Magyarország egyéb *mérvadó* személyei részéről is, mégpedig oly módon, hogy azt állították, a szerb felkelők nyitottak elsőként tüzet a Karlócahoz csak *felderítőként* közeledő csapatokra, amelyek feladata a szerb lázadók fészkeinek felszámolása lett volna. A szerb történetírásban szinte kivétel nélkül ezzel a támadással jelölik a szerb mozgalom második, háborús fázisának kezdetét. A szerb mozgalom résztvevői számára ez a támadás jelentette a legfőbb érvet a háborúvá nőtt harcban, amely meggyőződésük szerint kizárólag védekező jellegű és igazságos háború volt. Miután még mindig találkoznunk olyan véleménnyel, miszerint a szerbek és magyarok 1848-as háborúskodása a *szerbek katonai támadásával* kezdődött, nem árt tudni, hogy az akkori magyar hadügyminiszter, Mészáros Lázár június 8-án utasította Hrabovszky altábornagyot, hogy „késlekedés nélkül számolja fel” a szerb lázadók karlócai fészket, és „amennyiben a városok nem csillapodnának le, azonnal vessze be a városok és a lázadók ellen a szükséges katonai erőket” (Thim: i. m. II. köt. 359. *Gradja* I. köt. 385.). Hrabovszky sokáig habozott, mielőtt bevetette volna a parancsnoksága alatt álló katonaságot a szerb mozgalom résztvevői ellen, valószínűleg az osztrák, illetve a magyar központokból érkező utasítások és instrukciók ellentmondásossága miatt, valamint abból a meggyőződéséből kiindulva, hogy nem kell elhamarkodott kihívással növelni a szerbek ellenállását. A leginkább attól a lehetőségtől félt,

hogy a szerb nép vezetői elkeseredettségükben hazahívhatják Itáliából a határőröket házi tűzhelyük védelmére. Habozása miatt a szerbek egészen a Karlóca elleni támadásig olyan embernek tartották, aki megértéssel viseltetik mozgalmuk iránt. (*Mészáros Lázár emlékiratai*. I. 89—90.; *Srbske novine*, 61. sz. 1849. VI. 29.).

⁵ Még a teljesen kritikus beállítottságú történészek is, amilyen például a szerb történettudományban Radoslav Perović volt, kiemelték az egyházi hierarchia elsődleges szerepét az Ausztria és Magyarország alatt élő szerbek történelmében 1848-ig. Perović szerint vitathatatlan, hogy a Habsburg-monarchia feudális „társadalmi feltételei között a harc, amelyet a magas egyházi klérus vezetett, pozitív volt és nagy jelentőséggel bírt a dél-magyarországi szerbség nemzeti fennmaradása szempontjából”. (I. m. XXIII.) A haladó gondolkodású magyar történészek a szerb egyház és egyházi hierarchia szerepének értékelésében az adott korra vonatkozóan szinte teljesen ugyanezen a véleményen vannak. Arató Endre a negyvennyolcas forradalom előtti évek magyarországi nemzeti viszonyainak alakulásával foglalkozó tanulmányában összevetve a szerb egyház szerepét a többiével, nevezetesen a szlovák egyházzal az egyes népek nemzeti mozgalmai során játszott szerep tekintetében, hangsúlyozza, hogy eltérően a többtől, a szerb „pravoszláv egyház nemzeti egyház volt” (Arató E.: *A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1840—1848*. Bp. 1960. II. köt. 194.). Az említett és név szerint nem említett haladó szemléletű szerb, magyar és más történészek értékelése szerint azonban a szerb egyházi hierarchia a nemzeti politika terén csak a feudalizmus idején, legtovább 1848-ig játszott pozitív szerepet.

⁶ Maga Rajačić a mozgalom bizonyos periódusaiban diktatori meghatalmazással rendelkezett, s abszolutistaként irányította a mozgalmat. Ezért is állt szinte permanensen ellentétben az irányítás liberális és demokratikus módszereinek híveivel. De mint olyan politikus, aki meg tudta érezni a modern változásokat, ha kellett, kiállt az új rend biztosította szabadságjogok védelmében is. Így pl. az ellenzéki programmal fellépő *Napredak* c. lap beindulásakor szembeszegült a javasolt korlátozásokkal, azzal az indoklással, hogy „a cenzúra ideje lejárt”. (*Napredak*, 1—2. sz. 1848. november.) Rukavina tábornokkal történt összetűzése során pedig, aki a császári döntésekre hivatkozva szembeszegült a szerb mozgalom utasításaival, azt válaszolta, hogy „az osztrák császár többé nem abszolút, korlátlan hatalommal rendelkező, hanem konstitucionális, alkotmányos” uralkodó. (Jovan Radonić: *Patrijarh Josif Rajačić*. Letopis Matice srpske, 1935. 349. köt.)

⁷ Kiáltványaiból, amelyekben Rajačić pátriárka azzal az indoklással kel ki a parasztok ellen, miszerint azok „a politikai mozgalomtól vérszemet kapva az elnyert szabadságot csak arra használják, hogy az uradalmi jövedelmek valamennyi forrását erőszakkal maguknak szerezzék meg, a földbirtokosokat pedig olyan helyzetbe akarják hozni, hogy saját uradalmaikból semmilyen hasznuk ne legyen” — csakis azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ugyanúgy, mint Magyarország valamennyi földbirtokosa, egészen a szocializmus koráig, ő is azt követelte, hogy tartsák tiszteletben a nagybirtokosok jogait, amelyeket az új forradalmi burzsoá törvények is biztosítottak. Az ilyen kiáltványok, utasítások és rendelkezések nem bizonyíthatják, s nem is bizonyítják azt, hogy a mozgalom vagy valaki a mozgalmon belül erőszakos úton vissza akarta állítani a feudális és ellenforradalmi rendszert, ahogy azt egyes történészek beállítják. Például Radoslav Perović már idézett tanulmányában (XXXVII. old.), Aleksije Jelačić *Seljački pokret u Hrvatskoj i Slavoniji 1848—49* (Zagreb, 1925. 110.) c. könyve alapján. Véleményünket alátámasztják Rajačić kiáltványának azok a részei is, amelyek Perović idézetéből kimaradtak, s amelyek azt bizonyítják, hogy jogait a törvény rendelkezéseire hivatkozva indokolta, s ezek alapján kérte a megvádolt parasztok megbüntetését, azzal érvelve, hogy „a szabadság nem terjed ki az önkényességre és mások javainak eltulajdonítására”.

⁸ Azok az állítások, miszerint az egyházi-népi gyűlések elvesztették korábbi jelentőségüket, mert most már a szerb társadalomban is a polgári osztály játssza a vezető szerepet, nem rendelkeznek tárgyi bizonyítékokkal és ezért nem haladják meg a frázisok kereteit. Mint pl. az a mondat, mely szerint ebben az időben „az egyházi gyűlések helyett a szerb nemzeti élet központjai inkább az újságok és folyóiratok, a diáktársaságok és a Szerb Matica, a középiskolák és az olvasókörök lettek, ezek körül csoportosulnak a különböző nézetű polgári liberálisok” (Löbl: i. m. 27.). A kulturális egyesületek, publicisztikai intézmények, lapok, folyóiratok, az iskolák és más közművelődési intézmények nem pótolhatják a képviselőtestületek funkcióját az állam és a társadalom felé, így az ilyen összehasonlításokat egyszer s mindenkorra ki kell rekeszteni a történetírások bizonyító eljárásából.

⁹ *Gradja*, 8—9. Előző nap, március 17-én, Batthyány mindjárt a kormányalakítást követően körlevélben értesítette az alárendelt közigazgatási szerveket a nyugalom és a rend fenntartásának szükségességéről. Március 18-án, vagyis ugyanaz nap, egyhangúlag megszavazták a feudális jobbágys viszonyok megszüntetéséről szóló törvényjavaslatot. Kossuth hozzászólásában csatlakozott azokhoz, akik követelték,

hogy tények lépéseket, küldjenek szét felhívásokat, futárokat, küldöttségeket, „elsősorban Pestre”, ahol a leginkább forrongott még mindig a nép, „a nyugalom, a rend és a közbiztonság fenntartása” érdekében. (Kossuth Lajos összes munkái. 1905. XI. 146.) Slavko Gavrilović *Srbi u Revoluciji 1848—1849* (Istraživanja, 5. sz. Novi Sad, 1976. 235.) c. sok részletes adatot tartalmazó tanulmányában azt olvashatjuk, hogy Rajačić március 18-án kelt körlevelében, amelyet a „püspökökhöz, egyházmegyékhez és a néphez” intézett, „olyan messzire ment abban a követelésben, hogy várokozának nyugalomban, hogy a parasztoknak azt tanácsolta, adják meg továbbra is pontosan az adót földesuraik részére...” A valóságban Rajačić nem „javasolta” ezt, legalábbis nem explicite, már csak azért sem, mert ezt akár lázadó tettek is lehetett volna minősíteni az éppen hogy megszavazott és az uralkodó által jóváhagyott *antifeudális* követelések és rendelkezések vonatkozásában. Ehelyütt tulajdonképpen a pozsonyi országgyűlés döntéseivel összhangban, amelyeket az uralkodó is megerősített, arra hívta fel a szerb népet, hogy őrizze meg a békességet és a rendet (magától értetődően, már az új rendet), miután az előző bekezdésben, amint azt idéztük, közölte a néppel az örömteli hírt, hogy megkapta a várva várt „új jogokat és új szabadságot”. Ezt a közleményt érseki, metropolitai minőségében adta közre, nem pedig mint *forradalmár*, s így természetesen főpaphoz illő szavakkal töltötte meg, emlékeztetve „a pravoszláv népet” arra, hogy „mindig és minden időben kitűnt ez a nép az uralkodóhoz való hűségével”, továbbá „mind a világi (a kiemelés tőlem — A. R.), mind az egyházi fejebbalói iránti engedelmességével és az adó pontos fizetésével” stb., a továbbiakban a Gavrilovićnál idézett szöveg alapján.

¹⁰ *Gradja*, I. köt. 146.

¹¹ *Gradja*, I. köt. 147.

¹² *Gradja*, I. köt. 156—157.

¹³ *Gradja*, I. köt. 159—161.

¹⁴ *Gradja*, I. köt. 208.

¹⁵ *Gradja*, I. köt. 255—256.

¹⁶ *Gradja*, I. köt. 257.

¹⁷ Drag. M. Pavlović: *Srbija i srpski pokret u južnoj Ugarskoj 1848 i 1849*. Beograd, 1904.

¹⁸ Vaso Bogdanov: *Nacionalni i socijalni sukobi Vojvodjana i Madžara 1848—49*. Zagreb, é. n. 63.

¹⁹ Perović: i. m. XXXVI.

²⁰ Löbl: i. m. 44., 69.

²¹ Bogdanov: *Ustanak*, 46—48.; Uő: *Nacionalni i socijalni sukobi Vojvodjana*, 60—62.; Slavko Gavrilović: *Srem u revoluciji 1848—1849*. Beograd, 1963. 386.; Uő: *Srbi u revoluciji 1848—1849*. (Istraživanja, 5. sz. 231—294.) és mások.

²² Hermann Mendel: *Der Kampf der Südslawen um Freiheit und Einheit*. Frankfurt, é. n.

²³ Uo. 234. Vaso Bogdanov könyvében joggal kelt ki Wendel ezen következtetése ellen, de kár, mind tudományos, mind nevelő-oktató szempontból, hogy Bogdanov reagálásában meg ellentétes túlzások sorakoznak. (Vaso Bogdanov: *Nacionalni i socijalni sukobi Vojvodjana*. 80.)

²⁴ Jász Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Bp. 1912. 321.

²⁵ Johann Weber: *Eöivös und die ungarische Nationalitätenfrage*. München, 1966. 53. Tulajdonképpen „die politische Phase ihrer Nationswerdung” („nemzeti fennállásának”).

²⁶ Spira György: *A magyar forradalom 1848—1949-ben*. Bp. 1959. 148—151. Uő: *A testvérharc küszöbén*. Századok, 1974. 4. 681—727.

²⁷ Löbl Árpád Tanulmánytervezetében (Nacrt studije) pl. explicite állítja, hogy a szerbek, „akárcsak Magyarország többi nem magyar népe, ha nem is valamennyi egyforma mértékben, már *nemzetté formálódtak*” (a kiemelés tőlem — A. R.). Azután még hozzáteszi: „Ezt Thim (1864—1959) is észrevette, sőt, már az egykori 1848-as miniszter és történész, Horváth M. is”. (I. m. 9.) Más helyütt ezt még pontosítja is: „A magyarországi nem magyar népek közül a szerbek fejlődtek a legkorábban *nemzetté*” (i. m. 21.). Nincs szó azonban a leglényegesebb dologról — legalábbis tudományos megközelítés esetén a leglényegesebből — arról, hogy mit ért *kialakult nemzet* és milyen érvek bizonyítják ezt a *kialakultságot*. Mert akadnak, akik ezt a fogalmat az ipari burzsoázia és proletariátus létezésének elemeihez kötik, minden nép esetében, s a szerb nemzet kialakulásának befejeződését egészen a XIX. század utolsó évtizedeire teszik! Megint mások az ilyen fejtegetéseket *intellektuális okoskodásnak* tartják, tekintettel a számos lázadásra, felkelésre, felszabadító és hódító háborúra, amelyeket, legalábbis Európában, már a XVIII. század vége óta a nacionalizmus eszméi inspiráltak sok, az osztályfejlődés tekintetében meglehetősen elmaradott kis népnél is. Mindenesetre a XIX. század folyamán a nemzet és a nacionalizmus olyan fogalmak, amelyek elsősorban a társadalomnak és az államnak burzsoá eszmék, törekvések, indítékok, szükségletek és érdekek hatására

alakuló fejlődéséhez kapcsolódnak. S ezt az alapvetően lényeges mozzanatot mindig szem előtt kellene tartani, ha az 1848—1849-es szerb mozgalomról alkotunk véleményt.

²⁸ Vasilije D. Krestić: *Istorija srpske štampe u Ugarskoj 1791—1914*. Novi Sad, 1980. 39—46.

²⁹ Vestnik, 18. sz. 1848. V. 30./VI. 11.

³⁰ Vestnik, 42. sz. 1848. X. 6./18.

³¹ Vestnik, 51. sz. 1848. XII. 9./21.

³² Zasluge godine 1848. Vestnik, 62. sz. 1848. XII. 29./1849. I. 10.

³³ *Misli o republiki u Evropi u XIX-om stoletiju*. Vestnik, 1. sz. 1849. I. 1./13.

³⁴ *Slobodna pečatnja*. Napredak, 3. sz. 1848. XI. 9.

³⁵ *Srpsko Vojvodstvo. Jesmo li mi reakcionari*. Napredak, 1848. 3. sz.

³⁶ *Pešta, 17. Marta*. Srbske novine, 25. sz. 1848. III. 26.

³⁷ *Iz Vukovara, 31. Marta*. Srbske novine, 28. sz. 1848. IV. 6.

³⁸ *Iz Srema*. Srbske novine, 28. sz. 1848. IV. 6.

³⁹ *Obzor*. Srbske novine, 28. sz. 1848. IV. 6.

⁴⁰ *Iz Bačke*. Srbske novine, 30. sz. 1848. IV. 13.

⁴¹ *Južnosloveni u Ugarskoj u njina budućnost*. Srbske novine, 31. sz. 1848. IV. 16. (Szerb népdalok és hősrégék. Pest, 1836. Székács József fordítása.)

⁴² Srbske novine, 32. sz. 1848. IV. 20.

⁴³ *Iz Karlovaca*. Srbske novine, 33. sz. 1848. IV. 23.

⁴⁴ Srbske novine, 34. sz. 1848. IV. 27.

⁴⁵ „*Vesti s Narodne skupštine u Karlovcu*.” Srbske novine 40. sz. 1848. V. 4.

⁴⁶ Thim: i. m. II. köt. 26—35. *Gradja*, I. köt. 3—8.

⁴⁷ Még a közmondásosan alapos és lelkiismeretes történésznek számító Radoslav Perović tanulmány-szerű áttekintésében is megismétlődik a téves adat, „hogy az első polgári petíció (a pesti), amely a magyar kormány leghatározottabb ellenállását váltotta ki, a *polgári egyenlőség* legszerényebb követeléseit tartalmazta”. (a kiemelés tőlem — A. R.) (R. Perović: i. m. XXXI.) Jovan Radonić Josif Rajačićról szóló tíz évvel korábban megjelent tanulmányában az áll, hogy a pesti „programmal” a szerbek csak a „teljes polgári egyenjogúságot” követelték. (Letopis Matice Srpske, 1838. 4. köt. 233.). Az újabb magyar történetírás egyik már idézett jelentős művében, amely a forradalmi 1848—49-es időszakról foglalkozik, azt az állítást olvashatjuk, hogy az állítólagos *osztrák orientáció* már ezekben a pesti követelésekben is kifejezésre jutott, s ez vezetett nagyrészt ahhoz, hogy magyar részről *alaptalanul* azzal gyanúsították a szerbeket, hogy el akarnak szakadni Magyarországtól. (Spira: i. m. 150.) Továbbá — egy mai német kutató már idézett művében azt állítja, hogy a szerbek pesti gyűlésének „követelése . . . még nagyon mérsékelték” voltak. E szerző szerint: „Szinte kizárólag kulturális és szociális vonatkozásokra korlátozódtak.” (Johann Weber: i. m. 60.) Megállapíthatjuk, hogy szinte minden újabb szerző egyetért abban, hogy a pesti követelések igen mérsékelték voltak. Holott figyelmesen olvasva őket, nem nehéz megállapítani, hogy már tartalmazzák bizonyos területi autonómia követelését a Határőrvidéken, mégha ezt így szó szerint nem írták is le.

⁴⁸ A Srbske novine első információi szerint. 23. sz. 1848. III. 19. *Gradja*, I. köt. 15. 51.

⁴⁹ Érdekes, hogy elsősorban a határozat opportunizmusra hajló aláíróinak ebben a cáfolatában lényegében tömörebb interpretációban az *egyházi-népi* követelések ismétlődnek, az *igazi nemzeti* követelések pedig kimaradnak belőle, szemmel láthatóan taktikai okokból, hogy csillapítólag hassanak a nagymagyar eszmék hirdetőinek hatása alatt álló izgatott közvéleményre. (Srbske novine, 26. sz. 1848. III. 30. *Gradja*, I. köt. 50—52.)

⁵⁰ Ezek szerint e követelések tartalmának nem felel meg teljességében az a szinte általánosan elfogadott következtetés, hogy „az újvidéki szerb közösség teljes egészében elfogadta a pesti szerbek programját”. Tény viszont, hogy kiegészítette őket bizonyos új követelésekkel. (Slavko Gavrilović: i. m. Istraživanja, 5. sz. 1976. 239. p.) Egy 1954-ben kiadott tanulmányban az áll, hogy az újvidéki petíció „tartalmában és alapvető álláspontjában szemmel láthatólag . . . megegyezik a pestivel”. (a kiemelés tőlem — A. R.) (D. Popović: *Vojvodjanski gradovi u buni 1848—9*. Zbornik Matice srpske, 6. sz. Novi Sad, 1954. 9.)

⁵¹ Thim: i. m. II. köt. 53—56.

⁵² *Kossuth Lajos összes munkái*. XI. köt. 170.

⁵³ Thim: i. m. II. köt. 206.; *Gradja*, I. köt. 257—258.

⁵⁴ Csak a Bela Crkva (Fehértemplom) központból irányított illir-bánati határőrezred területén voltak a szerbek relative is kisebbségben (számuk 21 376 volt, míg a románok száma 23 490 — a 69 255 összlakosból). De kifejezett szerb többséget találunk néhány határőrterületen a Vajdaságon kívül is. A brodi körzetben a 75 985 lakosból 61 063 volt szerb. A gradiškai ezred területén kizárólag szerbek élnek, számuk 61 061. Az

első báni katonai körzetben az 58 740 összlakosból 38 208 a szerb, a 20 532 horvát mellett. A második báni körzetben az 58 909 lakosból 35 904 a szerbek és 23 000 a horvátok száma. (Fényes Elek: *Magyarország leírása*. Pest, 1847. I. köt. 19. 25—29.)

⁵⁵ Thim: i. m. II. köt. 41—43. *Gradja*, I. köt. 13—15.

⁵⁶ *Gradja*, I. köt. 17—18.

⁵⁷ Lazar Rakić: *Veliki Bečkerek (Zrenjanin) revolucionarne 1848—1849. godine*. Zbornik za društvene nauke Matice srpske. 39. köt. 1964. 6.

⁵⁸ Daka Popović: *Vojvodjanski gradovi u buni 1848—49*. Zbornik Matice srpske, 6. sz. 1954. 6.

⁵⁹ A Zimonyban, november 23-án (a régi naptár szerint 11-én) kelt és a szerbiai önkéntes egységek parancsnokához, Kničaninhoz intézett levelében Rajačić kifejezetten hangsúlyozza, hogy a magyarok békeajánlata elfogadhatatlan, mert ugyanazokon az elveken alapszik, amelyeken az új Magyarország vezetői akkor is álltak, amikor elutasították a májusi nemzeti gyűlés határozatainak szankcionálását. Szavai szerint az, amit ők javasolnak „szemernivel sem több, mint amennyink a mozgalom kezdete előtt is volt”. Részletesebben: „Csak az egyházi és iskolai ügyekről beszélnek, és a pátriárkaválasztásról egyházi, nem pedig nemzeti kongresszuson.” Továbbá: a magyarok „a szerb nemzet nemzeti jogait éppen olyan időkben tagadták, amikor a nemzeti lét kérdése Európa valamennyi népénél megfelelő helyet kapott”. Ez még egy bizonyíték amellett, hogy Rajačić nem az elavult egyházi, hanem a modern nemzeti kategóriák szerint ítél. Ez a levél megerősíti és aláhúzza, hogy a magyar kormány küldöttjének, Beóthynek az ajánlatait nem Windisch-Grätz javaslatára utasították el (ahogy azt némely művekben még mindig állítják), nem is az udvar nyomására, hanem elsősorban azon okokból, amelyek miatt a szerbek elégedetlenkedő mozgalma kirobbant. Így van ez, annak ellenére, hogy, amint az a levélből úgyszintén kitűnik, Rajačić kapcsolatai az udvarral már oly mértékben megszilárdultak, hogy minden békétörekvés *eo ipso* lehetetlenné vált. (Archiv Srpske akademije nauka i umetnosti. Zaostavština Stefana Kničanina, 7257/2246. sz. Thim: i. m. III. köt. 214.)

⁶⁰ Milivoj Rajkov: *Dokumenti o revoluciji 1848—49. godine u Velikokikindskom dištriktu*. Zbornik za istoriju Matice srpske, 1957. 11. sz. 127—128.; Slavko Gavrilović: *Srbi u revoluciji 1848—1849*. Istraživanja, 5. sz. 246.; Lazar Rakić: *Stari Bečej revolucionarne 1848—1849. godine*. Zbornik za istoriju, 16. sz. 1977. 87—108.; *Gradja*, I. köt. 181. Slavko Gavrilović: i. m. 247.

⁶¹ A szerbekhez és Bánát más lakóihoz intézett felhívás. *Gradja*, I. köt. 247.

⁶² Daka Popović: i. m. 6.

⁶³ *Gradja*, I. köt. 86—88.

⁶⁴ *Gradja*, I. köt. 115—116.

⁶⁵ *Gradja*, I. köt. 178—179.

⁶⁶ E téren a jugoszláv történetírásban Vaso Bogdanov ment el a legmesszebb, aki szemmel láthatólag inkább publicisztikai, semmint tudományos indíttatásból és ugyanilyen érveléssel azt igyekezett bebizonyítani, hogy a szerb polgárság fejlettebb, s ebből kifolyólag mozgalma is első fázisaiban haladóbb volt, mint a magyaroké. (Bogdanov: *Nacionalni i socijalni sukobi*. 146.) Radoslav Perovičhoz intézett vitairatában még azt is állította, hogy statisztikailag be van bizonyítva, „hogy a szerb Vajdaság (amely mint ilyen nem is létezett, sem olyan értelemben, sem olyan kiterjedésben, ahogy itt értelmezi) gazdasági és társadalmi fejlettség tekintetében ebben az időben (1750—1850) sokkal magasabb fokon állt, mint bármely más terület (Magyarországon), és hogy a Vajdaság ebben az időben a legproduktívabb, gazdaságilag és társadalmilag a legfejlettebb és leghaladóbb terület volt az egész magyar államban”. — Vaso Bogdanov: *Živa prošlost*. 102.

⁶⁷ Uo. 57.

⁶⁸ Uo. 109.

⁶⁹ Uo. 132.

⁷⁰ Kossuth július 20-án az országgyűlésen elhangzott szavai szerint Magyarország nem foglalhatott állást szabadságszerető elveinek megfelelően, hanem a körülmények szabta szükségletek szerint. Mert ha „tekintet nélkül mindenre” a magyarok támogatnák „az olasz nép felkelését, mivel az a nemzeti szabadságért harcol”, akkor ugyanígy kellene viszonyulniok „a horvátok lázadásához” is, mivel azok saját felfogásuk szerint szintén „a szabadságért harcolnak”, s el kellene ítélniük azt is, hogy Windisch-Grätz „szétzavarta a cseh Svornost-ot”. (Kossuth Lajos összes munkái. XI. 216.)

⁷¹ Kossuth idézett országgyűlési beszédéből (i. m. 223.). Giga Geršić: *Posle pedeset godina. Uspomene i refleksije o srpskom pokretu g. 1848*. Beograd, 1912. 126—131.

⁷² Rajačić Hrabovszkyhoz 1848. augusztus 1-én. Thim: i. m. II. köt. 853—857. Jovan Radonić: *Patrijarh Josif Rajačić. Povodom 80-godišnjice Srpskog pokreta 1848*. Letopis Matice srpske, 349. könyv 4. köt. 1935. 240.

⁷³ Thim: i. m. II. köt. 2.

⁷⁴ Az az állítás, miszerint Aleksandar Karadjordjević fejedelem „és tanácsadói” arra a következtetésre jutottak, „hogy eljött a Habsburg-birodalom széthullásának ideje”, nem alapszik meggyőző dokumentáción, és figyelmen kívül hagy mindent, amit a még mindig nem erős és nem önálló, hanem török fennhatóság alatt álló Szerbia vezetőinek realista koncepciójáról tudunk.

⁷⁵ Thim: i. m. II. köt. 13.

⁷⁶ Ilija Garašanin levelei Jovan Marinovičhoz. Beograd, 1931. I. köt. 10—11.

⁷⁷ Thim: i. m. III. köt. 789. Drag. Stranjaković: *Držanje Srbije prema Austriji i Madjarima*. Jugoslovenski istorijski časopis, 1935. 3—4. köt. 418.

⁷⁸ Voja Marinković hagyatéka. Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti. Nesredjena akta.

⁷⁹ Ilija Garašanin Jovan Marinovičhoz 1848. április 12-én (a régi naptár szerint március 29.) *Ilija Garašanin levelei Jovan Marinovičhoz*, Beograd, 1931 I. köt. 3—7.

⁸⁰ Slobodan Jovanović: *Ustavobranitelji i njihova vlada*. Beograd, 1933. 334.

⁸¹ Ilija Garašanin Djordje Stratimirovičhoz, 1848. május 20-án. *Ilija Garašanin levelezése*. I. könyv, 1839—1849. Összegyűjtötte és sajtó alá rendezte Grgur Jakšić. Beograd, 1950. 157.

⁸² Uo. 150., 191.

⁸³ Pavlović: i. m. 22—23., 29.

⁸⁴ Drag. Stranjaković: i. m. 405. Túlzott az itt idézett műben az az állítás is, hogy ekkoriban Szerbiából leginkább „egy nagy balkáni keresztény (jugoszláv) birodalom létrehozásán tevékenykedtek”. Szerbiában, amely figyelmét és energiáját az államszervezés kérdéseire és a teljes állami függetlenség oly módon történő megvalósítására összpontosította, hogy az a még Törökországhoz tartozó szerb területek felszabadításával valósuljon meg, az akciókat elsősorban olyan alapokon szervezték, amelyet a szerbség, nem pedig a jugoszláv egység eszméi hatottak át. Ugyanilyen okokból tudnivaló, hogy eltúlozták Matija Ban törekvéseit is, aki a negyvennyolcas események sodrában, Garašanin és Szerbia szolgálatában a maga jugoszláv eszméivel, terveivel és akcióival felkelésre szeretne volna bírni a tömegeket. Matija Ban képességei és vállalkozó szelleme ellenére nem rendelkezett döntő befolyással semmilyen eseményre sem. Pénzkövetelései, az elvégzett feladatokról, a befejezett és még elvégzésre váró vállalkozásokról szóló túlzásai és hasonlók miatt még azok a politikai személyiségek sem vették annyira komolyan, mint ezt egyesek állítják, akiknek dolgozott, akiknek útmutatásait követte. Sokat tett a nemzeti, a szerb és jugoszláv felszabadító eszmék terjesztése terén. Serkentette a magyarországi szerb felkelők mozgalmát is oly módon, hogy bejárta a felkelés helyeit, sok helyütt ő állította össze a népi követelések szövegét, rámutatott a szerbek és a horvátok összefogásának szükségességére a közös ellenség ellen, s igyekezett meggyőzni az embereket, hogy ütött a felszabadulás és az egyesülés órája. De mindennek nem volt akkora hatása, amekkorát a túlzásokkal átitatott tanulmányokban tulajdonítanak neki.

URBÁN ALADÁR

A BATTYÁNY-KORMÁNY,
A SZERB NEMZETI MOZGALOM
ÉS A DÉLVIDÉKI KORMÁNYBIZTOSOK
1848 NYARÁN

A magyar forradalom kezdeti szakaszának, 1848 március—májusának egyik jellegzetessége, hogy a „közös szabadság” megszerzése feletti örömet rövidesen felváltotta a magyar politikai vezetőréteg és az országban élő nem magyar népesség vezetőinek ellentéte. A gyorsan bekövetkező szembefordulás oka az volt, hogy a kormány — és annak szószólójaként Kossuth — a minden honpolgárra kiterjedő, egyenlő *polgári* szabadságjogok mellett nem akart hallani a *nemzeti* jogok elismeréséről, amelynek követelése pedig érthetően merült fel a magyar forradalom eredményei, annak nemzeti sikerei láttán. A Battyány-kormány tagjai és általában a magyar liberális politikusok „az egyetlen politikai nemzet” elvi alapján állottak, vagyis a kulturális és vallási engedményeken túl nem akartak hallani az itt élő nem magyar népeknek *nemzetként* történő elismeréséről és azok önkormányzatáról, az autonómiáról. Mindez érthetőnek tűnik, mivel megfelelő történelmi példák híján ez a politikus nemzedék az autonómia megadását a „státusegység” megbontásának tekintette, a nemzetként való elismerés lehetőségét pedig magától értetődően kapcsolta össze az autonómia fogalmával. Ez az álláspont gyorsan felszínre hozta az ellentéteket, sőt — eltekintve most a közjogilag sajátos helyzetben levő horvát magatartástól — a szerb nemzeti mozgalom esetében azok hamar a nyílt szakításhoz, sőt fegyveres összeütközéshez, véres polgárháborúhoz vezettek.

Az újabb magyar történeti irodalomban van olyan vélemény, amely Kossuth és Stratimirović április 8-án Pozsonyban lezajlott szóváltását tekinti a szerb—magyar viszonyban bekövetkezett törés kezdetének, mások viszont vitatják az összecsapás tényét, illetve annak élességét.¹ Amikor az április 14-én Karlócán tartott értekezlet döntéseinek híre megérkezett, a magyar kormány április 23-án minden esetre szerb nemzetiségű politikust küldött ki „az ország alsó részeire és a határőrvidékre”, hogy az ottani lakosoktól „a magyar nemzetteli szorosb kapcsolat iránti kívánataikat kitudakozza”.² Úgy tűnt, hogy Csernovics Péter, Temes megye főispánja, akire a választás esett, alkalmas erre a tájékozódó, a megnyugtatót célzó megbízatásra. Ezért volt természetes az is, hogy amikor a nagyikindai erőszakos cselekmények után a helyszínre, Torontálba királyi biztost küldtek, a feladatot április 26-án Csernovicsra bízták. Másnap a megbízatást kiterjesztették Bács, Temes, Krassó és Arad megyékre és felhatalmazták Csernovicsot, hogy „az ország békéjének, s a törvényes közcsendnek erőszakos kitörésekkel kísért lázadás, lázítás, lázadásra bujtogatás, s annak következtében gyilkosságok, rablások, gyújtogatások általi megháborítása eseteire” rögtönítélő bíróságokat szervezzen.³

Ismeretes, hogy Csernovics nem tudott a reá bízott feladatnak megfelelni. A megbékéltetésre nem volt az érdekeltek számára elfogadható programja, a rend helyreállítására elegendő fegyveres ereje. A feladat olyan nehéz és sokoldalú volt, hogy tapasztaltabb és erélyesebb politikust is próbára tett volna. A szerb lakosság nemzeti és — a kincstári birtokokkal kapcsolatos — paraszti sérelmei, a katonai igazgatás alatt álló határőrvidék lázadása, a karlócai szerb nemzetgyűlés és a mögötte álló fegyveres tábor által támasztott nehézségek külön-külön is gondot jelentettek volna. A dél-magyarországi szerb nemzeti ellenállás ugyanis az első pillanattól *fegyveres* támaszra lelt a szerb határőrökben, akik — bár az ezredek 1. és 2. zászlóaljai Itáliában voltak — felfegyverezve és katonai fegyelem alatt kiképezve komoly erőt jelentettek. De ez még nem minden. A helyzetet végleg Csernovics és a magyar kormány ellen fordította, hogy a határőrök lázadása felbomlasztotta a Kordont: a határvédelmet, és szabaddá tette az utat a szerbiai önkéntesek, a *szerviánusok* előtt. A Szerbiából beáramló fegyveres önkéntesek pedig rövidesen befolyásolói, hangadói lettek a dél-magyarországi szerb nemzeti mozgalomnak, amely így erejében gyorsan növekedve, programját is ehhez igazította.

Az alábbiakban nem Csernovics vagy a május végén melléje kinevezett Vukovics Sebő szerepével, kormánybiztosi tevékenységének értékelésével kívánunk foglalkozni.⁴ Figyelmünket az utóbbi évtizedek magyar történeti feldolgozásaiban kevésbé vizsgált kérdés: az 1848. május—augusztus során Szerbiából érkezett önkéntesek szerepére és a magyar kormánynak velük kapcsolatos politikájára kívánjuk fordítani.⁵

Az 1848. évi európai forradalmak nem maradtak hatás nélkül a Porta ellenőrzése alatt álló autonóm szerb fejedelemségben sem. Hatására Belgrádban, a fővárosban már 1848. március 25-én nemzeti és liberális reformköveteléseket fogalmaztak meg. A nemzeti jelszavak érthetően tolták előtérbe az autonóm Szerbia határain kívül élő szerbek sorsa iránti érdeklődést, sőt az egyesítés kívánságát is. A szerb kormány ugyanakkor felvette a titkos kapcsolatokat az egységes (ti. Horvátországot, Szlavóniát és Dalmáciát egyesítő) horvát királyság megeremtésére törekvő Jellačićcsal és foglalkozott egy esetleges törökellenes felkelés előkészítésével Boszniában és Montenegróban. Ez utóbbi elképzelések azonban részben a cárnak minden forradalmi mozgalmat elítélő nyilatkozata, részben a Török Birodalom *status quo*-ját támogató magatartása miatt rövidesen lekerültek a napirendről.⁶

A pozsonyi és pesti események hatására felélénkülő magyarországi szerb nemzeti mozgalom magától értetődően találta meg a kapcsolatát a Száván túli mozgalmakkal, hiszen résztvevői egy nemzetnek tekintették magukat a szerb fejedelemség lakóival. Mint Thim József megállapítja: „Történelmi múltjuk, nemzeti vallásuk, erős, elismerésre méltó nemzeti érzésük, geográfiai helyzetük, a szomszédos Szerbiának a török uralom elleni harcai, közös nemzeti kultúrájuk, illetve irodalmuk, mind olyan tényezők, melyek szoros nemzeti összetartozásuk érzületét elmosódni nem engedték.”⁷ Így érthető, hogy a magyar főváros szerb lakosai közül kerültek ki annak az 1848. április elején kelt kiáltványnak a szerzői, akik Szerbiához fordulva, felszólították annak népét, hogy most, amikor ütött „a szabadság és az erők egyesítésének órája”, teremtsék meg „a török járom láncáiban” szenvedők felszabadításával a nagy és egységes, a Dunától a Jón-tengerig és az Adriától a Fekete-tengerig terjedő délszláv hazát.⁸

Ez utóbbi állásfoglalás hívei a szerb nemzeti mozgalom erőit a Török Birodalom bomlasztására kívánták fordítani, de nem fordultak szembe — vagy legalábbis ebben a szakaszban nem kívántak szembefordulni — a magyar államegységgel. Ez az elképzelés azonban nem feltétlenül zárta ki a Karlócán már április 14-én megfogalmazott *Vajdaság* követelésének a méltánylását. Arról azonban, hogy a Vajdaság — akár csak a horvát királysághoz csatolva is — elszakadjon, nem akartak hallani.⁹ Így érthető, hogy a magyarországi szerbeknek ez a csoportja fenntartással kezelte a Vajdaság követelését, valamint a mögötte álló szeparatista törekvéseket, és elsőként figyelmeztetett egy véres *polgárháború* lehetőségére.

A Batthyány-kormány április végére látta a szerb mozgalom egyre erősödő szeparatista jellegét, de úgy vélte, hogy Bécs is híve a dél-magyarországi helyzet lényegében változatlan fenntartásának, így ehhez a péterváradai és temesvári katonai főhadparancsnokságok (Generalkommandók) és a parancsnokságuk alatt álló serezek támogatását is megkapja.¹⁰ Erre alapozva, a magyar minisztérium célja a békítés — vagy ha ez nem megy, a nyugalom keményebb eszközökkel való helyreállítása — volt, anélkül, hogy ekkor még engedményekre szánta volna el magát. Jól mutatja ezt Szemere Bertalan magatartása, aki elrendelte ugyan az áprilisi törvények szerb nyelven való kinyomtatását, de az érintett hatóságokkal a szerb nyelven történő levelezést nem tudta elképzelni: „Kétségen kívül — írta április 30-án —, hogy a lecsillapodás kívánatos. A rendeletek szerb nyelven menjenek? Magamtúl nem merek igent mondani. Nem a nemzetiséget, a status-egységet féltém.”¹¹

A kormány merev magatartása bizonyos fokig érthető. Bár nem kapta még meg a jogot, hogy rendelkezék a katonai határőrvidék felett, abban a hitben élt, hogy ez rövidesen megtörténik, s akkor a határőröknek adott engedmények, pontosabban: a *feudális szerkezetű* határőrvidék átalakítása, a *népképviselet* ottani bevezetése megnyugtató hatással lesz.¹² Valószínűleg május elején nem gondoltak arra, hogy ennek a kísérletnek esetleges kudarca nemcsak a katonai egységekbe szervezett és felfegyverzett határőröket fordítja szembe a magyar minisztériummal, hanem a határőrizet felbomlása következtében elhárul minden akadály a szerbiai önkéntesek átkelése előtt.

Ma már tudjuk, hogy a Karlócán május 13-án összeült (magyar részről csak „előértekezletnek” tekintett) szerb nemzetgyűlés előkészítői között részt vettek a szerb fejedelemségből érkezett személyek, sőt a megnyitásra csoportosan érkeztek fegyveres *szervánusok* is.¹³ A jelek szerint azonban ezekről az előkészületekről a Batthyány-kormánynak, illetve belügyminiszterének nem sok tudomása volt. Erről — ismereteink szerint — Csernovics kormánybiztos sem jelentett. Így érthetően aggodalmat keltett a kormányban Hrabovszky péterváradai (szerémségi) főhadparancsnok május 13-án este kelt és 15-én délelőtt a fővárosba érkezett jelentése, amely a dél-magyarországi szerbeknek a határokon túlról segített elszakadási törekvéseiről tudósított. A jelentés hangsúlyozta, hogy az aznap tartott karlócai kongresszuson „eine grosse Anzahl jenseitiger Servianer gegenwärtig war”, továbbá, hogy a Belgrádból érkezett küldöttség egy tagja — a pátriárka és a vajda megválasztását követően — az egész szerb nemzet nevében nyilvánosan ígerte meg itteni testvéreinek, hogyha kívánják, egy emberként fognak segítségükre jönni.¹⁴

Hrabovszky riasztó tudósítása feltette a koronát a délvidéki szerb mozgalmakról érkezett eddigi hírekre. A május 15-én délután kezdett és — megszakításokkal —

éjfélig ülésezett minisztertanács a helyzetet kritikusnak ítélte, mert a fejleményekben Szerbia nyíltan ellenséges magatartásának jelét látta.¹⁵ A kormány ezért haladéktalanul elrendelte a délvidéki várak háborús készenlétét, utasította Hrabovszkyt és Csernovicsot a határ szigorú ellenőrzésére, a fegyverkivitel megtiltására, a gyanús személyek letartóztatására.¹⁶ A kormány egyben elhatározta, hogy az általa eredetileg május 27-ére Karlócára engedélyezett „egyházi kongresszust” egy hónappal elhalasztja — és Temesvárra helyezi át.¹⁷ Végül a kritikusnak ítélt helyzetben határozat született egy „Szeged táján” létesítendő katonai táborról, és azonnali hatállyal elrendelték a tízezer főre tervezett „rendes nemzetőrségi seregnek” — a későbbi honvédségnek — a toborzását, jóllehet a szükséges előkészületek még nem fejeződtek be maradéktalanul.¹⁸

A magyar minisztériumnak tehát a karlócai szerb kongresszus fejleményei következtében új helyzettel: *külső ellenséges fenyegetéssel*, az államegységet csorbító törekvésekkel kellett számolnia.¹⁹ Számunkra most nem ennek a fenyegetésnek az adott pillanatban meglevő reális súlya az érdekes, hanem az, hogy a dél-magyarországi bonyolult helyzetben *új tényező* jelent meg, amely a belpolitikai nehézségeket külpolitikai vonatkozásokkal tetézte. Az azonnali rendszabályok érthetőek voltak még akkor is, ha a fejlemények Hrabovszky „bizalmi emberének” információit kellően nem igazolták volna. A szerbiai önkéntesekről Vukovics Sebő (ekkor még csak temesi alispán) is hasonlóan jelentett május 20-án Szemerének: „Hitelesen tudom, hogy a Servianusok szabadon s fegyveresen járnak át Magyarhon földjére, s nyilvános csoportos összefüteleket tartanak a Száván inneni ráczokkal . . . Tehát honunk bel- és külellenégei nyilvánosan s világos nappal csoportoznak az illető hatóságok szeme láttán . . .”²⁰ Bizonyára ez a jelentés és egyéb információk készítették Szemere belügyminisztert arra, hogy május 23-án így írjon Csernovicsnak: „Csodálkozva hallottuk, miként Karloviczon nemcsak hogy külföldiek is részt vőnek a törvénytelen gyülekezetben, hanem fegyveresen vőnek részt, még némely magasabb hivatalnokai is a szerb kormánynak.” Szemere erre hivatkozva utasította a kormánybiztost, hogy vagy közvetlenül, vagy az ausztriai konzulon keresztül tiltakozzék Belgrádnál, „mikép ezen elnézése, sőt talán előmozdítása, a két kormány közti viszonyt meg fogja bonthatni” abban az esetben, ha azonnal nem intézkedik alattvalói visszatartásáról.²¹

A Batthyány-kormány tudatában volt annak, hogy a délvidéki szerb mozgalomnak többszörösen is kulcsa a határőrök, illetve a határőrvidék problémáinak rendezése. Mivel Batthyáynak csak külön bécsi útja során sikerült — többek között — a magyar kormánynak a határőrvidék feletti jogáról rendelkező május 7-i királyi kéziratot kieszközölnie, a kormány erről — Vukovicsot meghallgatva — csak némi előkészületek után rendelkezhetett. Ezeknek a határozatoknak (az engedményeknek a kihirdetése és az országgyűlési választások előkészítése) a megvalósítása részben Csernovicsra várt volna, akinek hatásköre ezzel a határőrvidékre is kiterjedt, ahol — a temesvári és a pétervári főhadparancsnoknak küldött hadügyminiszteri értesítés szerint — „a törvények magyarozatával bízván meg”.²² Az ekkorra már gyakorlatilag a lázadás küszöbén levő és a karlócai fődoborra figyelő végvidéken a megcsillantott engedmények nem hatottak, így Csernovics és a magyar kormány tehetetlen volt. Sem politikai, sem *katonai* eszköz nem állott rendelkezésükre ahhoz, hogy a Száván túli mozgalmakat elszigeteljék és ezzel a szerb nemzeti mozgalmat mint *belpolitikai kérdést* kezelhessék.²³

Május vége mindkét fél részéről az erőgyűjtés időszaka volt. A magyar kormány megkezdte a honvéd zászlóaljok toborzását, a szerb felkelők pedig Szerbia segítségét sürgették.²⁴ A Délvidéket — de az egész országot is — olyan hírek járták be, hogy a *szerb felkelés* június 11-én, Pünkösd vasárnapján fog kitörni.²⁵ A valóságban az események már június 6-án megkezdődtek, amikor csajkás kerületi és szerémségi határőrök Titelből erőszakkal magukkal vitték az ott őrzött ágyúkat.²⁶ Az esetről beszámolva, Csernovics június 7-én — először foglalkozva komolyan a szerbiai önkéntesek beözönlésének lehetőségével — így írt a belügyminiszternek: „A szerbiaiak a betörésre készen állnak, egy puskalövés, s többé vissza nem tartóztathatók.”²⁷ Június 9-én a kormánybiztos már azt jelentette a miniszterelnöknek, hogy a Titelen zsákmányolt nyolc ágyúval a felkelők a közeli úgynevezett „római sáncokba” húzódtak, ahol hír szerint már 16 000 fegyveres van, de további segítségre várnak Horvátországból és Szerbiából. Békítési szándékainak Csernovics ebben a levélben azzal kívánt nyomatékot adni, hogy hangsúlyozta: „A vérontás mellőzendő annyival is inkább, mivel igen tartani lehet attól, hogy az egész határőrvidék, Horvátország és különösen Szervia a zendülők segítségére sietend . . .”²⁸

A felkelés tehát gyakorlatilag megkezdődött.²⁹ A magyar kormány is így ítélte meg a helyzetet, s egyelőre — megfelelő katonai erő híján — védelemre kívánt berendezkedni. „Mi csak védelmileg fogunk föllépni és senkit megtámadni” — írta június 12-én Mészáros Lázár hadügyminiszter Piret altábornagy temesvári (bánsági) főhadparancsnoknak.³⁰ Ez érthető is volt, mert a „szegedi tábor” szervezéséről, pontosabban a szervezés előkészületeiről a belügyminiszter csak az előző napon bocsátotta ki az értesítést az érdekelt megyékhez és városokhoz.³¹ A viszonylagos nyugalmat mégis a magyar fél, pontosabban Hrabovszky altábornagy törte meg, mert a helyzet úgy alakult, hogy a főparancsnok — aki eredetileg maga is szerette volna elkerülni az összecsapást — indokoltan tartotta (és sikeresnek vélte) a demonstratív fellépést. Röviden az történt, hogy a felkelők bejelentették a *karlócai tábor* megalakulását, amivel a főparancsnok szemében a nyílt fegyveres zendülés útjára léptek. Hrabovszky, aki nem rokonszenvezett a szerb felkelőkkel, az előzetes békítési kísérletek kudarca után most a tábor feloszlását követelte. Mivel ez nem történt meg, katonai presztízs okokból — de az előzetes meghatalmazásoknak megfelelően — Hrabovszky június 12-én megindította csapatait Karlóca ellen. Bár a sorkatonaság, leküzdve az ellenállást, behatolt Karlócára, félve attól, hogy visszavonulási útját elvágják, visszahúzódtott Péterváradra. A vállalkozás felért egy kudarccal, mert Hrabovszky nem gondolhatott Karlóca tartós megszállására, mivel ahhoz nem rendelkezett elegendő erővel.³²

A péterváradi főhadparancsnok akciója így sem sikert nem hozott, sem nem félemlítette meg a felkelőket. Tettével pontosan az ellenkezőjét idézte elő annak, amit Szemere elképzelt: nem a felkelők kezdték a fegyveres akciót és nem a magyar fél maradt felül. Valószínűleg a karlócai legújabb hírek is befolyásolták Szemerét akkor, amikor június 14-én kelt levelében felhatalmazta Csernovicsot, hogy „a gyilkost kivéve, egyebeknek, bár mi terhes politikai bünt követtek el, amnestiát adhasson, s büntetlensége iránt tökéletesen biztosíthassa”. A levél ugyanakkor mutatja Szemere — és feltehetően minisztértársai — türelmetlenségét, mert így fejeződik be: „Használtuk eddig a törvény erejét, nem használt, használjuk íme a kegyelem jóságát; ha ez sem használ, a büntetés és megtorlás fegyveréhez leszünk nyúlni kénytelenek.”³³

Az amnesztia természetesen csak a „honlakosokra” és nem a szerbiai önkéntesekre vonatkozott. Utóbbiak jelenléte pedig nap mint nap érzékelhető volt. Nemcsak a Karlócára vezető hidat védték Hrabovszky gyalogságával szemben június 12-én, de megjelentek Újvidék, Csernovics székhelye körül is. A kormánybiztos június 20-án azt jelentette a belügyminiszternek, hogy gyakorlatilag körül van zárva, szárazon és vízen egyaránt: „a lázadók felfegyverkezve s szerviánusokkal vegyülve magukat elhelyezték, várván a gőzhajóra, melyen elmenendő vagyok.”³⁴ Erősödött a római sáncokban tanyázó szerb tábor is. A Bács megyei főispán jelentette június 24-én: a táborozók száma „napról napra érkező számos szerviánusokkal szaporodik”.³⁵ Másnap hasonlóan számolt be a bánági végekről Vukovics is: „A Serviánusok apró csoportokban folyvást jönnek. *A lázongók táboraiiban ők a buzdítók, az irányadók.* Ha mennél hamarabb nem intézünk megtámadó csapást ellenök, számok nagyra fog nőni. Nem lesz többé csupán bel-, hanem külháború is. . .”³⁶ (A kiemelés utólag.)

A szerviánusok érkezése tehát egyre inkább általánossá vált. Hangadó szereplésükre, fegyveres fellépésükre — a karlócai eseményeket leszámítva — egyelőre még nem került sor. Hamarosan azonban ez is elkövetkezett. Mégpedig Újvidéken, Csernovics szeme láttára, az országgyűlési választások előkészületei közben. A június 26-i újvidéki *véres események* utcai verekedéssel (megállapíthatóan egy szerbiai önkéntes letartóztatásával) kezdődtek, amelynek zajára — jelentette aznap Csernovics Szemerének — „előjöttek a némelyek által pincékben rejtve tartott fegyveres szerviánusok” és a városi szerb nemzetőrökkel együtt hajtóvadászatot kezdtek a német és magyar lakosok ellen.³⁷ Az eset súlyát csak növelte, hogy a városba beszívárgott szerviánusok az aznapra tervezett választások nyilvánvaló megzavarásának szándékával érkeztek, miközben a felkelők vezetői éppen június 24-én írták alá Csernovicssal és Hrabovszkyval a *tíznapos fegyverszünetet*.³⁸ A sajnálatos eset jól mutatja egyrészt azt, hogy Csernovics mennyire nem volt a helyzet ura Újvidéken, de azt is, hogy a főodbor sem tudta engedelmességre kényszeríteni, illetve a fegyverszünet betartására bírni a szerbiai önkénteseket. A bekövetkezett fejlemények, úgy tűnik, nem szolgálták egyik szerződő fél elképzelését sem.

Az eset megdöbbenést váltott ki a magyar kormányban, annál is inkább, mert egy nappal korábban, június 25-én Csernovics még igen bizakodóan jelentett a fegyverszüneti tárgyalásokról, a megállapodás várható következményeiről: „Eszerint igen nagy reményem vagyon, miszerint tíz nap múlva a lázadás a bánáti és szerémi végvidékben s csajkás kerületben le lesz csillapítva, a régi rend helyreállítva, az elfoglalt ágyúk s hadi szerek visszaadva.”³⁹ Érthető tehát Szemere ingerültsége, aki június 29-én így válaszolt: „A serviánusok bűneit tovább tűrni nem lehet. Ha itt idegen alattvaló fegyverrel jár, ha bujtogat, mint a nyílt ellenséggel kell bánni, főbe kell lőni. Különben is nagy része kóbor népségnek tartatik. Ezt nem lehet tovább tűrni. Azt hiszem, a példa hatni fog; a további tűrés tehetetlenségünk jele.”⁴⁰

A szerviánusok jelenléte a magyarországi szerb mozgalmakban olyan nyilvánvaló volt, hogy a szerb fejedelemség kragujeváci nemzetgyűlése július 11-én jónak látta kimondani *Szerbia neutralitását* a dél-magyarországi szerb felkeléssel kapcsolatban. Ugyanezen a napon, a *verseci csata* jóvoltából ismét fény derült a szerbiai önkéntesek fegyveres tevékenységére. Még június elején — miközben Bácskában, a Ferencsatorna mellett megszerveződött a sokat emlegetett szenttamási szerb tábor — a bánági részekben a szerb felkelők Perlasznál (Títel és Becskerek között), továbbá

Versecel szemben, Alibunáron ütöttek táborn. Ez utóbbinak erői indultak meg a biztos győzelem reményében július 11-én délelőtt Versec ellen, de annak helyőrségétől súlyos vereséget szenvedtek.⁴¹ (A védelem vezetője a magyar kormányval később szembeforduló Blomberg ezredes volt.) Mint még aznap Vukovics jelentette, a felkelők ereje mintegy 2200 végvidéki katona és 500 szerviánus volt. A 160 fogoly között viszont 120 volt a szerbiai önkéntes.⁴²

A verseci támadás, valamint a szerviánus foglyok nagy száma a kormányt érthetően további lépésekre sarkallta a nyílt lázadás és „a szomszéd Szerbiából berontott idegen rablócsoportok” ellen.⁴³ Július 19-én, tehát néhány nappal a Szenttamás elleni első magyar támadás (július 14.) kudarca után, nádori rendelet jelent meg, amely „a bujtogatások következtében rablással és gyilkolással kísért fegyveres pártütés” esetére megszervezte a *rögtönítélő katonai törvényszékeket*. A rendelet értelmében a haditörvények hatálya alá tartozott minden lázító, mindenki, akit fegyveresen fogtak el, vagy aki a lázadókat bármiképpen segítette. A rendelet külön pontban foglalkozott a szerviánusokkal: „A Szerbiából berontott idegen csoportokkal, mint melyek a szerb kormány hadüzenete nélkül, saját veszélyükre merték a magyar szent korona földét megtámadni, összevéve és külön-külön, mint törvényen kívüli rablókkal kell bánni, kik kegyelmet nem igényelhetnek és nem is kaphatnak.”⁴⁴ A kemény rendszabályok természetesen nem csupán a szerviánusok miatt, hanem a szerb felkelés terjedése, a felkelők táborainak szaporodása és erejének növekedése, valamint — például Szenttamás esetében — azok sikerei miatt születtek.

Az új politikai vonalvezetés — bár megfelelő *katonai* eszközökkel még mindig nem rendelkezett — természetesen új embereket kívánt. Így a kormány július 24-én felmentette Csernovics Pétert, és a királyi biztosi feladatokkal Szentkirályi Móricot bízta meg.⁴⁵ Egyidejűleg felmentették Rudics József bácsi főispánt is, akinek helyére Horváth Antalt nevezték ki.⁴⁶ Csernovics küldetését mind a kormány, mind a közvélemény kudarcnak tekintette.

Mindez természetesen nem változtatott a szerb felkelők előnyös helyzetén, akik szakszerű katonai vezetéssel, egyre növekvő számban sáncolták el magukat löfegyverekkel és ágyukkal is kellően ellátott, korszerűen erősített táboraikban. A szerviánusok beözönlése sem csökkent, sőt erősödött, mivel Szerbia — a megváltozott helyzetben — egyre nyíltabban vállalhatta a segélynyújtást.⁴⁷ Egyre türelmetlenebbé válva amiatt, hogy elmaradt a magyar haderő eredményes fellépése, a harcias Vukovics így írt augusztus 8-án Szemerének: „Nem szeretem, ha minden felhőben fergeget rejteni vélünk, de köteles vagyok a való veszélyre figyelmeztetni. Ha a verseci ütközet után rögtön következett volna az azonnali megtámadás mindenfelül, az ellenség akkori megdöbbenésében könnyen verhetett volna szét. De minden halogatás reánk nézve káros, mivel az *ellenség Szerbiából folyvást új segélyerőt nyer*.”⁴⁸ (A kiemelés utólag.) Ez a felismerés élt a Batthyány-kormányban is, amikor augusztus elején még a szerb nemzeti mozgalom felszámolásával képzelte meggyengíteni a horvát szeparatista törekvéseket, illetve rendezni viszonyát Béccsel...⁴⁹

A magyar minisztérium Bécsset egyébként már a kezdetektől igyekezett bevonni a szerb—magyar viszony általa elképzelt rendezésébe. Bár Batthyány miniszterelnök utasításai Esterházy Pál magyar „külgügyminiszterhez” szóltak, eleve várható volt, hogy a tapasztalt diplomata (az 1848:III.tc. értelmében „a király személye körüli miniszter”) csak osztrák kollégáján keresztül teszi meg a kívánt lépéseket. A magyar

kormány első megkeresésére május 28-án került sor, amikor kiviláglott, hogy a szerb kormány nem hajlandó kiadni Radák Györgyöt, a kikindai események Szerbiába menekült előidézőjét. Batthyány ekkor azt kérte Esterházytól, hogy tegyen a Portánál „hathatós lépéseket”, hogy az akadályozza meg az ilyen — többnyire fegyveres — „néplázítók” átszállingózását. Ugyanis, ha „a politikai szökevények kiadatása Szerbiából megtagadtatik” — hangsúlyozta a miniszterelnök —, a magyar kormány olyan eszközökhöz kell hogy nyúljon, amelyek a török kormánnyal megronthatják a kapcsolatot.⁵⁰ Batthyány június 27-én is idézett egy olyan levelet Esterházyhoz, amely — a Belgrádba, Bukarestbe, Iași-ba és Konstantinápolyba felállítani tervezett magyar konzulátusok ügye mellett — érintette a szerbiai beavatkozások kérdését.⁵¹

Az igazán ingerült tiltakozásra Bechtold tábornok július 30-án kelt, a határt hadüzenet nélkül átlépő több ezer főnyi fegyveres szerbiai önkéntes érkezéséről szóló jelentése kapcsán, augusztus 12-én került sor. Batthyány levele így kezdődik: „Báró Bechtold altábornagynak, visszavárólag eredetiben iderekesztett jelentéséből át fogja látni herczegséged, miként a *Magyarország alsóbb részein kiütött véres lázongás a szomszéd Szerviából ezerekként berontó s maga a szerviai kormány által pártolt és minden szükséges hadszerekkel bőven ellátott rabló csoportok által segítettik nemcsak, de főként azok által idéztetik elő.*” (A kiemelés utólag.) Majd a fenti korábbi megkeresésekre hivatkozva, a miniszterelnök így folytatta: „Ezennel újólág felkérem, miszerint a szerviai kormányt diplomáciai úton erélyesen arra szorítani méltóztassék, hogy a szerviai alattvalók a Magyarországba betöréstől szigorúan s tetteleg eltiltassanak, az itt féktelenkedő csoportok pedig hazájokban azonnal visszahívassanak.”⁵²

Mivel Bécsből egyik esetben sem érkezett érdemi válasz, a miniszterelnök augusztus 26-án (egy nappal a horvát kérdésben az engedmények mellett döntő minisztertanács előtt!) újból megkereste levelével kormányának Bécsben székelő tagját. Batthyány, aki már az előző megnyilatkozásokban is utalt arra, hogy Szerbia magatartásával megsérti a nagyhatalmak diplomáciai szerződéseit, most mindjárt ezzel kezdte: „A ministeriumnak hivatalosan értésére jutván, miként a Magyarország alsóbb részein kiütött véres lázongás elősegítésére, az európai hatalmasságok között fennálló diplomáciai szerződések ellenére Serviából . . . legközelebb ismét több ezerekből álló fegyveres csapatok jöttek át a Dunán, s még több ezerekre menő csoportok berontása váratik. Ezen a serviai kormány részéről — miként látszik legkevésbé sem akadályozott, sőt elősegített — merény következtében a *magyar kormány most már azon helyzetbe jött, hogy az alsóbb részeken a háborút egy külföldi ellenséges csoport s népfaj ellen kell viselnie.*” (A kiemelés utólag.) Mivel a magyar miniszterelnök tisztában volt azzal, hogy megkeresései az osztrák minisztériumnál akadtak el, szakított a korábbi, Esterházy diplomáciai lépéseit sürgető megfogalmazással és — immáron három korábbi ügyiratra hivatkozva — a szövegben egyértelműen utalt a bécsi halogató magatartásra: „Hivatkozva . . . ez érdemben kelt s herczegségedhez intézett leveleimre, ez alkalommal újólág felkérem herczegségedet, szíveskedjék az austriai külügyi ministeriumot erélyesen felhívni, jelentse ki herczegségednek, melly diplomati-ai intézkedések tetettek részéről a Serviai kormány útján ezen vétkes merénynek meggátlására.”⁵³

Batthyány ingerült és türelmetlen levele végén mihamarabbi beszámolót sürgetett és egyben utasította Esterházyt, hogy jelentse a királynak, „miként az austriai

ministerium az ő felsége koronájához tartozó Magyarország területi jogainak épségben és csonkítatlanul való fenntartására, mint ezt a jelen esetből merített tapasztalás tanúsítja, segéd kezét ez ideig nem nyújtott”.⁵⁴ Nem fér kétség ahhoz, hogy a miniszterelnök, ismerve az osztrák kormány álláspontját, amely Magyarországra irányában „felmondta a neutralitást”, ekkor már nem várt ezekre a felterjesztésekre pozitív választ. Esterházy postafordultával, augusztus 28-án közölte, hogy az osztrák kormánytól eddig semmi választ nem kapott.⁵⁵ Egyidejűleg jelentette a királynak az esetet, aki szeptember 5-én utasította az osztrák kormányt a szükséges diplomáciai lépések megtételére.⁵⁶ Nem szorul bizonyításra, hogy ezt a királyi kéziratot — egy nappal Jellačićnak hivatalába történt visszahelyezése után — Bécsben senki sem vette komolyan . . .

A magyar kormány nem tudta tehát lecsendesíteni a délvidéki szerb mozgalmakat, nem sikerült megnyernie a határőröket, és nem volt képes sem erővel, sem diplomáciai eszközökkel meggátolni a szerbiánusok beözönlését. Mivel a határokon belül élő és a Batthyány-kormánnyal szembeforduló határőr-katonaság is komoly erőt képviselt, amellyel kérdéses, hogy az adott erőviszonyok mellett sikerrel tudott volna-e megbirkózni a magyar haderő, felmerülhet a kérdés: érdemel-e külön figyelmet a szerbiai önkéntesek 1848 nyarán Dél-Magyarországon — a Vajdaságban — játszott szerepe, módosíthatja-e a részletes vizsgálat eddigi ismereteinket? A kérdést azonban fordítva is fel lehet tenni: ismerjük-e az adott időszakban a Délvidéken politikai és katonai szerepet játszott szerbiánusok létszámát, társadalmi összetételét, tevékenységét? Tudjuk-e, hogy ezek a fejedelemségből érkezett harcosok hány százalékát tették a felkelő táborok létszámának, hogy milyen szerepet játszottak a katonai vezetésben, a felszerelés — mindenekelőtt a tűzfegyverek — biztosításában? Ami a magyar nyelvű szakirodalmat illeti, erre *nemmel* felelhetünk.

Adataink ugyanis ellentmondásosak mind a létszámot, mind a szerbiánusok társadalmi rétegződését illetően. Szemere már idézett, június 29-i megállapítása szerint többségük „kóbor népség” volt.⁵⁷ Fosztogató, rabló magatartásukat emelte ki Csernovics egyik Szemeréhez intézett utolsó jelentése is: „Átaljában a lázadók, mint a legvadabb ellenség, úgy viselik magukat. A római sáncznál lévő táborukból kicsapongásokat tesznek az újvidéki szállásokra, a tulajdonos válogatása nélkül. . .”⁵⁸ Temesvárról Vukovics másként jelentett: „A szerbiánusok mind erősen vannak felfegyverezve. Mindeniken két pisztoly, handszár, puska, s mind jól öltözött emberek.”⁵⁹ Thim József is arra a megállapításra jutott, hogy a szákmányra éhes szabadsapatok mellett „jöttek át szerbországi ifjak is, a belgrádi szerb líceum hallgatói, kereskedők, tisztviselők”.⁶⁰ Nyilvánvaló, hogy a tehetős polgári vagy értelmiségi résztvevők — már csak az össznépességen belüli számarányuk miatt is — voltak kisebbségben az önkéntesek között.

Még nagyobb a bizonytalanság az 1848 nyarán szerveződött bácska-bánati és határőrvidéki felkelőtáborok erejét és azon belül a szerbiánusok létszámát illetően. Az állandóan változó, a környék szerb lakosaiból és a határon túlról érkezőkkel állandóan kiegészülő létszámokat ez idő tájt talán még a karlócai főddor sem ismerte, még kevésbé az ellenfél: az adatokat hol kósza hírekből, hol alkalmi tudósítóktól, felderítőktől vagy fogságba esett személyektől szerző magyar kormánybiztosok. Zombor polgármestere június 24-én azt jelentette a belügyminiszternek, hogy Karlócánál 15 000, a római sáncokban 5000 és Perlasznál 20 000 felkelő van.⁶¹ A

számok nyilván túlzottak és nem árulnak el semmit a szerbiai önkéntesek arányából. Valamivel többet mondanak Vukovics adatai, aki szerint a Versec elleni — említett — támadásnál 2200 végvidéki katona és 500 szerviánus szerepelt,⁶² míg a Szenttamás elleni első (július 14-én lezajlott) támadásnál a védők sorában 3000 végvidéki és 2000 szerviánus volt.⁶³ A példákat lehetne szaporítani, de a részadatokból kimutatható 20—40% egyelőre inkább csak tájékoztató értékű.

Mi a jelentősége a szerviánusok súlyának és szerepének az 1848. évi dél-magyarországi szerb nemzeti mozgalomban? Miért sürgeti e sorok írója a *kétoldali* erőfeszítéseket a részletek tisztázására? Azért, mert az a véleménye, hogy a Szerbiából érkezett önkénteseknek igen nagy szerepe volt abban, hogy — a békülésre és együttműködésre törekvő hazai szerb csoportokkal szemben — a szerb nemzeti mozgalom olyan *gyorsan és élesen* magyarellenes irányt vett, és a fegyveres összeütközés olyan korán megkezdődött. Lehet, hogy a fejedelemségből érkezők nagy többsége csak megélhetési forrásnak tekintette a vállalkozást, és elsősorban a zsákmány lehetősége lelkesítette. De ezek az elemek pillanatok alatt kiélezték a helyzetet és ellentétet szítottak a szerb és magyar lakosság között — még akkor is, ha alkalmasint a saját nemzetükhöz tartozókat is kirabolták. A Karlócán, majd a táborokban is megjelenő értelmiségiek viszont nem a kiegyenlítés, nem a békítés szándékával érkeztek, hanem azzal a határozott törekvéssel, hogy a „magyarón” párt működését lehetetlenné tegyék. Számukra a békés egymás mellett élés — mint megélt és összekapcsoló múlt vagy mint program — érthetően nem létezett. Hangadó és ezzel párosuló terrorizáló magatartásuk gyorsan megtette hatását. Így a határokon túli szerb népeiségtől kapott segítség a hazai szerbség egész politikai magatartását *döntően meghatározó* tényezővé vált.

Az elmondottakkal nem a szerb nemzeti mozgalom jogosultságát vagy a két hazában élő szerbek összetartozása érzésének realitását akarjuk kétségbe vonni. Mindez nemcsak történeti tény, de a történelem menete által igazolt és megerősített tény. A történelmi múlt jobb megismerésének igénye azonban egyben a *tanulságok* regisztrálásának igénye is. Ezen tanulságok sorában pedig le kell szögeznünk, hogy az 1848-as nemzedék Kelet-Európában bizonyos értelemben megfelelő tanulságok nélkül érkezett a nagy feladatok küszöbére: nem volt előképe a *soknemzetiségű államban* lezajló polgári forradalomról, amelyben minden *nemzet* egyenrangú félként kívánja részét kivenni a *polgári* átalakulás-átrendeződés folyamatából. A francia forradalom csak egy nemzetet ismert, s az egységes nemzetállam megteremtése során egyformán kebelezte be Avignont vagy Bretagne-t. De a békésebb évek vagy fejlettebb viszonyok sem szolgáltak megfelelő tanulsággal, például az ír kérdés kapcsán a polgárosult Angliában. Nem volt példa a *home rule*, autonómia biztosítására. (Miközben apáik szeme láttára játszódtott le fél évszázaddal korábban az angol—ír unió, a két parlament kikényszerített egyesítése.)

Mindez nem a magyar liberális politikai vezető réteg mentegetése akar lenni. Mert nehéz mentséget találni arra, hogy a magyar politikusok, akik a maguk *polgári* és nemzeti követeléseit egyformán fontosnak tartották, az itt élő más népek esetében a *polgári* vívmányokat kívánták hangsúlyozni — a *nemzeti* követelések rovására. (Ebben a légkörben vallott kudarcot a feudális szerkezetű Határőrvidék polgári — népképviselési — átalakítására tett kísérlet.) Ugyanakkor azt is hangsúlyozni kívánjuk, hogy a megoldást nekik és vitapartnereiknek, illetve ellenfeleiknek kellett

közösen megtalálniuk. De ehhez viszonylagos nyugalomra és időre lett volna szükség. Ha a Száván túli szerb nemzeti mozgalom figyelmét és energiáit más feladatok kötik le, ha a politikai aktivitás némi időeltolódással bontakozik ki, talán ez a viszonylagos — és összeütközésektől bizonyára nem mentes — nyugalom adva lett volna. Az összeütközést meggyorsító külső ösztönzés nélkül talán megszülethetett volna a kompromisszum: a szerb nemzet jogainak elismerése — a Vajdaság azonnali létrehozása nélkül.⁶⁴ Ha a fegyveres harc korai kirobbanása elmarad, a magyar minisztérium nem kényszerül a kormányok szokásos merev álláspontjára: először a rend helyreállítása — és csak azután a tárgyalás. Nem hiányzott a közvéleményből sem a szerb nemzeti mozgalom megértése, méltánylása. Jóllehet a magyar baloldal a nemzeti kérdésben türelmetlenebb volt a liberális nemességnél, a *Marczius Tizenötödike* augusztus közepén megjegyezte, hogy a kormány a szerb nemzeti mozgalmat csak rablók gyülekezetének tartja, s nem látja a politikai rugókat. Augusztus 26-án este pedig — talán értesülve Batthyány újabb Esterházyhoz intézett leveléről — így foglalt állást a vezércikkben: „Igenis rablócsoport volt a kezdetben, most azonban már elszánt politikai háború (ti. folyik) . . . egy vitéz népség, melly magának, mint egykor a magyar, új hazát akar szerezni.”⁶⁵

A felismerés azonban a polgárháborús légkörben — érthetően — nem volt általános és meg is késett. Ekkorra már nem a szerb—magyar, hanem az osztrák—magyar viszony állott az események homlokterében.

JEGYZETEK

¹ A magyarországi nemzeti mozgalmak kezdeteire újabban I. Spira György: *A testvérharc küszöbén. A nemzetiségi mozgalmak kibontakozása a negyvennyolcas forradalom Magyarorszáján*. Századok, 1977. 681—723.

² Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) Az 1848—49-i minisztérium levéltára. H 2. A miniszterelnök elnöki iratai (Meln.) 1848: 66.

³ Meln 1848: 284—285; Thim József: *A magyarországi 1848—49-iki szerb fölkelés története*. I—III. Bp. 1930—1940. I. 74—76.; II. 137., 147.

⁴ Csernovics és Vukovics tevékenységére I. Csernovics újabban előkerült iratai alapján Varsányi Péter István: *Adalékok az 1848-as délvidéki harcokhoz*. Századok, 1977. 735—748.; Uő: *Adalékok Csernovics Péter kormánybiztos és a délvidéki katonai vezetők kapcsolatához 1848 nyarán*. Hadtörténelmi Közlemények, 1978. 363—384. Vukovics kinevezésére I. OL Az 1848—49-i minisztérium levéltára. H 9. Belügyminisztérium elnöki iratok (BM eln.) 1848: 97; közli Thim: i. m. II. köt. 278; Vukovics Sebő: *Emlékiratai Magyarországon való bujdosása és száműzetésének idejéből*. Bp. 1894. (a továbbiakban: *Emlékiratai*). 177. Csernovics és Vukovics tevékenységének összefoglaló áttekintésére I. Szöcs Sebestyén: *A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban*. Bp. 1972. 83—106.

⁵ Spira György: *A magyar forradalom 1848—49-ben*. Bp. 1959. 162. is csak megemlíti a kezdeteknél a szerbiai önkéntesek részvételét.

⁶ E kérdéskörnek mindmáig legrészletesebb magyar nyelvű összefoglalása Thim: i. m. I. kötetében. (A Jellacićsal való szövetség eshetőségéről 1848. március végén I.: i. m. III. köt. 887—889.)

⁷ Thim: i. m. I. köt. 17.

⁸ Uo. II. 89—92. A szerzők Ignjátovits Jakab és Pávlovits Tivadar; előbbit Karlócán átmenetileg letartóztatták, utóbbit Kossuth ügynökének tekintették; Thim: i. m. I. köt. 56., 131.; II. 194—196., 506—509.

⁹ Thim: i. m. II. köt. 182—183. A horvát (egyesült) királysághoz tervezett csatlakozásra. I. V. M. Golub jelentését 1848. máj. 6-ról; Thim: i. m. II. köt. 179—181. Persze az egyidejű szerb-horvát ellentétekre is vannak adatok: BM eln. 1848: 37.

¹⁰ A részletekre nincs terünk. A katonai hatóságok változó magatartására bőséges adatokat szolgáltat Tim: i. m. I. és II. kötet.

¹¹ Szemere Bertalan levele Zsitvai Pál szerémi alispánhoz, BM eln. 1848 : 37.

¹² A kérdésre alább visszatérünk.

¹³ Vukovics *Emlékiratai*, 163. kb. 500 főre teszi a karlócai nemzetgyűlés megnyitására érkezett szerb önkéntesek számát. L. még Tim: i. m. I. köt. 90. A király Innsbruckban jún. 18-án arra hivatkozva nem hagyta jóvá a májusi karlócai határozatokat, mert azok „Szerbiából összecsoportozott egységekkel együtt” hozattak; Tim: i. m. I. köt. 107; II. köt. 430—432.

¹⁴ OL Az 1848—49-i minisztérium levéltára. H 6. Külügyminiszter elnöki iratai (KM eln.) 1848 : 6; közli Tim: i. m. II. köt. 217—218.

¹⁵ „Hrabowsky schreibt, dass Serben gegen uns” — írta Széchenyi naplójába. Károlyi Árpád: *Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka*. Bp., 1921. I. köt. 314.

¹⁶ A Hrabovszkynak és Csernovicsnak szóló, máj. 15-ének éjjelén kelt rendeleteket l. BM eln. 1848 : 66—67. Az ugyancsak aznap kelt nádori rendelet, valamint az előzőekből a Hrabovszkynak szólót közli Tim: i. m. II. köt. 232—234. A Csernovicsnak szóló utasítás kimondja: „Fegyvert nem enged oda ált, fegyvereseket nem bocsált át országunkba.”

¹⁷ A nádori rendeletet l. Pesti Hírlap, 1848 máj. 17. (58. sz.); közli Pap Dénes: *Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez. 1848—1849*. Pest, 1868. (a továbbiakban: *Okmánytár*). I. köt. 111—112.; Tim: i. m. III. köt. 232. — Az előzményekre Tim: i. m. I. köt. 84—86., 116—117.

¹⁸ Batthyány Lajos jelentése a tervezett lépésekről Esterházy Pálhoz, a király személye körüli miniszterhez, 1848. máj. 15. KM eln. 1848 : 6; közli Tim: i. m. II. köt. 234.

¹⁹ Szemere belügyminiszter ezekben a napokban ezt így fogalmazta: „A haza veszedelemben van, a koronát csorbítani szándékoznak.” BM eln. 1848 : 74.

²⁰ BM eln. 1848 : 131. Vukovicsnak „biztosa” (megbízottja) járt a karlócai kongresszus időszakában Újvidéken. Ugyanezen levele szerint „egy barátja” viszont Zimonyban találkozott Ungerhoffer tábornok, zimonyi térparancsnokkal, aki — szavai szerint — a szerbiai fegyveres önkéntesek átkelését azért nem akadályozta, mert „nincs utasítva gátolni az átjöveteleket”.

²¹ BM eln. 1848 : 96; közli Tim: i. m. II. köt. 276—277.

²² OL Az 1848—49-i minisztérium levéltára. H 75. Hadügyminiszteri iratok, kiadványok (HM/k) 1848 : 85. Egyéb rendelkezésekre l. Tim: i. m. II. köt. 318—323.

²³ A Határőrvidék problémáinak további részletezése túlnyúlik témánk keretein. A magyar források feldolgozására l. Tim: i. m. I. kötetét, főleg a 4., 11. és 18. fejezeteket.

²⁴ Utóbbira l. Djordje Stratimirović 1848. máj. 20-i levelét: Tim i. m. II. köt. 260—261; továbbá a főodbor máj. 24-i felhívását „a bárhol élő szerb testvérek”-hez, uo. II. köt. 287—293.; a szerb fejedelem tétovázásnak okáról és a segítség formájáról uo. II. köt. 369—370.

²⁵ Karácsonyi László torontáli alispán jelentése Szemere Bertalanhoz, 1848. jún. 5. OL Az 1848—49-i minisztérium levéltára. H 15. Belügyminisztérium, rendőri osztály iratai (BM rend.) 1848—1—54; l. még Vukovics *Emlékiratai*, 195.

²⁶ BM eln. 1848 : 340; Vukovics *Emlékiratai*, 182—183. A főodbor jún. 5-én hívta fel a határőrvidéki katonaságot, hogy csatlakozzon a felkészéshez; Tim: i. m. II. köt. 334—336.

²⁷ BM eln. 1848 : 453; közli Tim: i. m. II. köt. 352—353. Belgrádban Mayerhofer osztrák konzul ugyancsak jún. 7-én jelentette Bécsnek, hogy minden órában várja a harc kitörését; Tim: i. m. II. köt. 128.

²⁸ BM eln. 1848 : 297.

²⁹ Ezt jún. 10-én jelentette Hrabovszky altábornagy a királynak; Tim: i. m. II. köt. 373—375. Rajačić érsek előtte való napon kérte a szerb kormány segítségét; Tim: i. m. II. köt. 367—369.

³⁰ Közli Tim: i. m. II. köt. 393—395. Szemere ezt így fogalmazta jún. 11-én Csernovicsnak és az időközben már kinevezett Vukovicsnak: „Győznünk kellene, de harcot *ne kezdjünk*, és minden esetre csak diadalmasba ereszkedjünk.” BM eln. 1848 : 297; közli Tim: i. m. II. köt. 382—383.

³¹ BM eln. 1848 : 328; közli Pap: *Okmánytár*, I. köt. 194—196; Tim: i. m. II. köt. 384—385.

³² Vukovics *Emlékiratai*, 198—200; Tim: i. m. I. köt. 128—129. Hrabovszky másnap az elfogott felkelőket szabadon engedte; Csernovics Szemerének, 1848. jún. 18. BM eln. 1848 : 418.

³³ BM eln. 1848 : 327. Csernovics amnesztiát ígérő, jún. 18-i kiáltványát l. Tim: i. m. II. köt. 423—425.

³⁴ BM eln. 1848 : 459; közli Tim: i. m. II. köt. 434—435.

³⁵ BM rend. 1848—1—308.

³⁶ BM eln. 1848 : 474. A szerbiai önkéntesek vezető szerepéről l. Vukovics *Emlékiratai*, 205.

³⁷ BM eln. 1848 : 475; közli Tim: i. m. II. köt. 467—468.

³⁸ A szerződés szövegét l. Thim: i. m. II. köt. 454—460. A főodbor egy tagjának véleménye a fegyverszünetről: Thim: i. m. II. köt. 468—469. A szerződés értékelésére l. Thim: i. m. I. köt. 122—125.

³⁹ Csernovics Szemeréhez, 1848. jún. 25. BM eln. 1848: 476; közli Thim: i. m. II. köt. 460—461.

⁴⁰ BM eln. 1848: 475. Szemere aznap Hrabovszkynak ugyanerről: BM eln. 1848: 472. Mészáros Lázár a péterváradai és temesvári főhadparancsnokoknak” „a határvonal bűnös áttörése megakadályozásáról”, 1848. júl. 1. HM/k 1848: 909; közli Thim: i. m. II. köt. 492.

⁴¹ Thim: i. m. I. köt. 137. Nikolitsnak, a szerb belügyminisztérium tisztviselőjének „hazahívó” körútjáról, uo. I. köt. 136.

⁴² BM rend. 1848—1—324; Vukovics *Emlékiratai*, 244—246. Vukovics levelében utasítást kért a 120 szerviánus fogoly sorsáról, mivel csak két vezetőjüket állította rögtönítelő bíróság elé. A foglyok különböző megyei börtönökbe kerültek; Vukovics *Emlékiratai*, 250—251.

⁴³ A fordulat már júl. 14-én érzékelhető Szemere Csernovicshoz intézett levelében; BM eln. 1848: 568; közli Thim: i. m. II. köt. 545—546.

⁴⁴ Közlöny, 1948. júl. 23. (44. sz.); közli Pap: *Okmánytár*, I. köt. 318—319; Thim: i. m. II. köt. 552—553.

⁴⁵ Csernovics felmentése, Szentkirályi kinevezése: BM eln. 1848: 519; közli Thim: i. m. II. köt. 559—561.

⁴⁶ Horváth Antal kinevezése: BM eln. 1848: 520; közli Thim i. m. II. köt. 562.

⁴⁷ Thim: i. m. I. köt. 171—174. Bechtold altábornagy, „a dél-magyarországi mozgó hadtest” parancsnoka júl. 30-án 7—10 000 fegyveres betörését jelentette a magyar kormánynak; Thim: i. m. II. köt. 579—580.

⁴⁸ KM eln. 1848: 922.

⁴⁹ A kérdés leegyszerűsített megfogalmazását l. Szemere aug. 7-én Szentkirályihoz intézett levelében, amelyben tájékoztatta a kormány álláspontjáról az új kormánybiztost; BM eln. 1848: 704; közli: Thim: i. m. II. köt. 604—605.

⁵⁰ Meln. 1848: 237.

⁵¹ Meln. 1848: 352; közli Thim: i. m. II. köt. 474.

⁵² Meln. 1848: 493; közli Thim: i. m. II. köt. 614. Bechtold említett júl. 30-i jelentését l. Thim: i. m. II. köt. 579—580.

⁵³ Meln. 1848: 558. Az ügy nemzetközi összefüggéseit már Bechtold i. jelentése is kiemelte.

⁵⁴ Meln. 1848: 558.

⁵⁵ Meln. 1848: 579.

⁵⁶ KM eln. 1848: 1273.

⁵⁷ BM eln. 1848: 475.

⁵⁸ BM eln. 1848: 661. Bár Csernovics nem említi, hogy a lázadók szerviánusok, az a tény, hogy az Újvidék környéki tanyákat „a tulajdonos válogatása nélkül” (tehát nem nézve, hogy magyar-e vagy szerb) fosztogatják, nem hagy kétséget, hogy szerbiai önkéntesekről van szó. (Láttuk, a bécsi főispán már jún. 24-én jelentette, hogy a római sáncokban egyre szaporodik a szerviánusok száma.)

⁵⁹ BM eln. 1848: 502.

⁶⁰ Thim: i. m. I. köt. 135.

⁶¹ BM rend. 1848—1—158.

⁶² BM rend. 1848—1—324; Vukovics *Emlékiratai*, 245; Pap: *Okmánytár*, I. köt. 30.

⁶³ Vukovics *Emlékiratai*, 271. Spira i. m. 225. szerint 1848 nyarán 10—12 000 szerbiai önkéntes volt a felkelők táborában.

⁶⁴ Egy 1848. június végén vagy július elején a magyar fővárosban megjelent szerb röpirat (amely egyébként határozottan kritizálja a magyar kormányt és a közvélemény magatartását) például a nemzeti elismerést és a sérelmek orvoslását követeli a lojalitásért cserébe; Ergovics Uros: *Szerb szózat a magyar nemzethez*. Buda, 1848. 42—43.

⁶⁵ Marcius Tizenötödike, 1848. aug. 15. (131. sz.), az idézet: aug. 26. (141. sz.)

VARSÁNYI PÉTER ISTVÁN

CSERNOVICS PÉTER KORMÁNYBIZTOS MEGBÉKÉLÉSI KÍSÉRLETÉNEK DOKUMENTUMAIBÓL

1975 szeptemberében a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium könyvtárában eddig ismeretlen iratköteg bukkant elő, amely a következő címet viseli: *Mácsai és Kis Oroszi Csernovics Péter utolsó temesi gróf s az 1848-ik évben az országos belcsend helyre-állítására kirendelt telyhatalmú királyi biztos hátra maradt iratai*. Csernovics Péter kormánybiztosi tevékenysége idején (1848. április 27. — július 28.) keletkezett vagy kapott iratairól pontos kimutatást vezettek.¹ Ebben összesen 582 iratot jelöltek (illetve számoztak meg). A most előkerült 240 okirat keletkezési ideje az 1848. június elejétől július 10-ig tartó időszakra esik. E dokumentumok — melyek a kormány megbékélési kísérletének nem jelentéktelen adalékai — közül szeretnék az alábbiakban néhányat ismertetni.

*

Közismert az a tény, hogy Batthyány Lajos miniszterelnök 1848. április 26-án nevezte ki Torontál és Bács megye kormánybiztosává *Csernovics Pétert*. Május 15-én megbízatása (mármint: „a közcsend, rend-, személy- és vagyonbátorság teljesen helyreálltassék”) újabb feladattal bővült. Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter a június 27-ére meghirdetett „görög nem egyesült” vallásúak kongresszusára „álladalmi biztosi” teendők ellátására is felhatalmazta.² Kinevezésével együtt kaphatta meg azokat a szerb petíciókat, amelyeket az érintett terület városai, név szerint Nagybecskerek (ma: Zrenjanin) és Zombor a márciusi eseményeket követően nyújtottak be a kormányhoz. E petíciók 1848 júniusában újabbakkal szaporodtak, amelyekre a Kivonatban így utal Csernovics: „A Magyar Országí Görög nem egyesült román nemzetnek az első független felelős magyar ministeriumhoz be adott, s ezáltal használat végett a királyi biztoshoz át tett kérelme 8 darabban.” Ez utóbbikkal itt nem óhajtok foglalkozni, mindössze egyetlen megjegyzés kívánkozik ide. Az 1848—1849-es forradalom és szabadságharc nemzetiségi politikáját vizsgálva a figyelem fő iránya általában a magyar és nem magyar népek kapcsolataira irányul. A Csernovicshoz küldött, s most kezünkbe került beadványokból a görögkeleti egyházon belüli szerb és román érdekkellenték körvonalai tapinthatók ki.

A „pesti, budai és a magyar királyság vidékéről Pesten tartózkodó” szerbek 1848. március 17—19. között tartott gyűlésükön fogadták el 17 pontos kívánalmukat, amelyet azután a királynak, a nádornak és az első magyar kormány elnökének terjesztettek fel.³ Ezenkívül „elhatározottat ezeknek azonnali kinyomatása és az

összes szerb községeknek való megküldése”. A délvidéki szerb községek határozataira így a pesti pontok, illetve az azok figyelembevételével március 27-én megfogalmazott újvidéki szerb petíció voltak hatással. A Hódmezővásárhelyen most előkerült *nagybecskerek*i beadvány érdekessége, hogy március 26-án keletkezett, egy nappal előzve meg a mintául szolgáló újvidékit. Hadd idézzek belőle egy mondatot: „Újja születésünk e Korszakában felhívjuk testvéreinket ama költsönös szeretet megújítására, melyet a hazának veszedelme perczében egymás eránt tanúsítánk.” Az április 1-én keletkezett, s Batthyányhoz írt *zombori* görög nem egyesült hitközség beadványából is egy mondat: „Az átalakulás napja fényes, és elfelejthetlen idő pontot képez magyar országban, és a reformra külön ajkú honfiak függesztvén szemeiket, attól reményeik tellyesülését várják.” E beadvánnyal kapcsolatban lényegesnek tartjuk megemlíteni azt, hogy a zomboriak egy ponttal megtoldják az újvidékiek kérését, s ez a pesti szerb határozat — a magyar kormány és közvélemény által joggal sérelmezett — 8. pontja („jogunk legyen nemzetgyűlésünkől a nemzet minden kérelmét egyenesen öfelsége elé terjeszteni”), ami tulajdonképpen a magyar kormány megkerülését jelentené.

Eötvös József miniszter a nemzetiségi kérdés megoldásában a békés megegyezést eredményesebbnek, célravezetőbbnek tartotta az erőszakos eszközöknél („a szerb és román gyülekezetet egymás iránt testvériségre, elveink iránt rokon érzetre birandja” — utasította 1848 májusában Csernovics kormánybiztost⁴). E szándéka megvalósításában méltó társra talált Csernovics Péterben.

Csernovics Péter (akinek szerb származása ugyancsak közismert) azzal az elhatározással indult állomáshelyére, hogy megegyezést keres és talál az egyre erősödő szerb nemzeti mozgalom vezetőivel. Mi sem állt tőle távolabb, mint az, hogy a nemzetiségek jogos kívánalmait elfojtsa. Az 1848 júniusában (magyarok és szerbek között) létrejött fegyvernyugvási megállapodás indítékát Vukovics Sebő abban az aggodalomban és kétségben látta, amely Csernovicsot töltötte el „az Újvidék s Kárlovác körüli zavarok” miatt. Ezért, „midőn a fölkelési főnökök fegyvernyugvárra hajlamáról értesítetett, azt visszataszítani nem vélte tanácsosnak”.⁵ Ez is meggondolandó érv, de — véleményem szerint — nem fedi teljes egészében a valóságot. A most előkerült iratok más oldalról is megvilágítják Csernovics kormánybiztos szándékait, s újabb adalékokkal gazdagítják a megbékélési kísérletre vonatkozó ismereteinket.

1848. június 18-án Zomborból kapott levelet Csernovics Péter: az ottani nemzetőrparancsnok, *Czintula* Antal számolt be a nemzetőrség szervezésének helyzetéről, problémáiról. A levélíró „nem tartja tanácsosnak aztat, hogy Szerb atyánkfiai is Századokba meg alakítassanak, minekutána az újabb hírek következtébe úgy sem viseltetnek az egész honvédelmi intézet eránt rokonszenvel”.⁶ Csernovics válasza: „Az efféle bizalmatlanságnak mindég meg szokott a maga következése lenni . . . , az *ujj kor szellemének békítőnek, engesztelőnek kell lenni.*”⁷ Ezért meghagyta a parancsnoknak, hogy a törvényesen besorozható szerbeket is vegye fel a nemzetőrség kötelékébe.⁷

Nehézkes írással rótt sorok kerültek kezünkbe Csernovics iratainak áttekintése során. A Bács megyei — szerb és magyar lakosságú — *Szenttamáson* (Srbobran) járt békéltető bizottság küldte el megegyezésének szövegét Csernovics kormánybiztosnak. A június 21-én kelt, s véleményünk szerint jelentős megállapodást érdemes teljes terjedelmében idézni: „Alóll irattak ezen írásunk rendével magunkat lekötelezzük,

hogy Sz. Tamáson lakozó, mind a R. Catholicus, mind az óhitű lakosok, a mely támadó ellenség ellen egyik a másikat védelmezni fogja, s mai napon testvéreileg kezett fogván, minden viszonyokban egy másnak segíteni magunkat ajánljuk — egye eránt minden terheket mint eddig arányosan viselni tartozunk... Radanovits helybeli Plebános, Petrovits Pál Plebános” és még húsz szerb név.

Csernovics örömmel üdvözölte a békülés e kis jelét is, amely „az eljárás küldöttségnek a jelen viharos körülmények között minden esetre díszére válik”. A sikeren felbuzdulva javasolta a megye első alispánjának (Kénézy Antal), hogy ahol kétnyelvű lakosság van, kíséreljen hasonló megállapodást kötni, mert „a mi egy helyt sikerült, sikerülhet másutt is, s minden ilyen lépés közelítés azon általános béke helyreállítására, melyet a honnak minden becsületes polgára szíve mélyéből óhajt” — olvasható a június 29-én fogalmazott levélben.⁸

Jelentősebb, s természetesen ismertebb az a fegyverszüneti megállapodás, melyet Hrabovszky János altábornagy és Csernovics Péter 1848. június 24-én írt alá a szerb felkelők vezetőivel. Az egyezség megszületésének jóformán minden stádiumát rekonstruálhatjuk a most napvilágra került iratokból. Itt csupán ezeknek a lépéseknek a pusztas felsorolására szorítkozunk, s csak akkor térünk ki a részletekre, amikor újat tudunk mondani a Csernovics-iratok birtokában.

A már említett Kivonatban június 18-i keltezéssel ez a bejegyzés került: „Az alkudozás a lázadási főnökökkel megkezdett.” Másnap levél érkezett Djordje Stratimirovićtól, amelyben Csernovics tárgyalási szándékának komolysága iránt tudakolódik.⁹ A június 25-én Csernovics által kiadott *Salvus conductus* (oltalomlevél) hivatalos kötelességévé teszi a katonai és polgári tisztségviselőknek, hogy „Sztratimirovics György urat a karloviczi bizottmánnyal tíz napra kötött fegyverszünet alatt Bács megye bár mely részébe oda és vissza szabadon bocsássák, s ötlet semmi bántalommal ne illessék”.¹⁰

A megállapodás sikere érdekében Csernovics sietett minden ingerültséget, konfliktust kiváltani képes magyar katonai megmozdulást leállítani. A tárgyalások megkezdését először is a Szlavóniai Hadi Kormány Főparancsnokával tudatta, kérve tőle (a határőrökhöz, horvátokhoz és szlovénekhez intézett) eredeti királyi kiáltványt, mivel Stratimirovićék „a Másolatnak hitelt adni nem akarnak”.¹¹ Utasítja a zombori nemzetőrség parancsnokát, hogy „a megyeileg kiállítani rendelt fegyveres erőnek oda haza maradása iránt a kellő rendelkezéseket tegye meg”.¹² Bács megye első alispánjához küldött levelében — éppen a tárgyalásokra hivatkozva — helyteleníti a húszezer nemzetőr tervezett összevonását.¹³ A Tolna megye részéről ajánlott kétezzer nemzetőr visszatartását is kéri, mert „a végső kiegyenlítés iránt tökéletes reménységem vagyok”.¹⁴

A fegyvernagyvászról szóló megállapodást 1848. június 24-én írták alá Újvidéken.

Akkor is, ma is vita folyik akörül, hogy helyes volt-e Csernovics intézkedése a vármegyék katonai szervezkedésének leállítására. Ugyanis bizonyos szerb körök azonnal akcióba kezdtek. Thim József idézi Demeter Matić főodbortag jelentését, amelyet június 26-án küldött Szerbiába: „Elrendeltetett a szerb vajdaság területére az összes biztosok kiküldetése, hogy a népet a tíz nap lejártá után a harcra előkészítsék.”¹⁵ Viszont a felkelők kezére játszhatott az is, hogy — Csernovics legnagyobb elképedésére — június 22-én Óbecsére (Stari Bečej) érkezett a szegedi 3. honvéd zászlóalj 920 honvéddel, ezenkívül még két század gyalogság és egy fél

ágyúüteg.¹⁶ Amikor július 4-én a fegyverszünet ideje lejárt, s a szerb felkelők táborait — a megállapodás ellenére — nem számolták fel, Csernovics szemrehányására éppen az ilyen katonai akciókra hivatkoztak Karlócán: „a nép széteszlatására felhatalmazottaknak annyival inkább nem tartják magukat, mivel a Magyarok is minden felől Táborba szálván ellenek, saját biztosításokról gondoskodniok kelletik” (vö. Csernovics jelentése a belügyminiszternek 1848. július 9-én).¹⁷

Véleményem szerint nem értette meg Csernovics lépésének lényegét sem kormánybiztostársa, Vukovics Sebő, sem Kossuth Lajos. Kossuth ugyanis híres július 11-i parlamenti beszédében foglalkozott a kormánybiztos és a szerb felkelők fegyvernyugvási megállapodásával. Elismeréssel szölt Vukovics és Csernovics ténykedéséről, mellyel a lázadást „felfelé terjedésében megállítottuk, s le a szélekre szorítottuk”. Ez szerinte jó az országnak addig, míg elég erő lesz ahhoz, hogy mint a „sas” rájuk csapjunk, s a „rabló csapatokat” megsemmisítsük. „Azon időközben — mondta Kossuth —, *míg a seregek összevonulnának*, Csernovics Péter kir. biztos jónak látta a békéltetés eszközét megkísérteni, s érintkezésbe bocsátkozván a pártütés főnökeivel, olly egyezkedést kötött, melly a hírlapokból önök előtt tudva van.”¹⁸ Hogy mi volt Csernovics igazi indítéka, az egy Szemerének írt leveléből derül ki. Ez a politikai hitvallás mottóként állhatna Csernovics Péter kormánybiztosi munkássága előtt: „Czéloom volt, mennyire lehet, vérontás nélkül a dolgot kiegyenlíteni, jól tudván azt: hogy *fegyverrel valamely lázadást elnyomni lehet ugyan, de ezen úton barátokat szerezni nem.*”¹⁹

1848. július 4-én lejárt a tíz nap. A harcok kiújultak: július 18-án Futakról (ma: Futog), 21-én Szenttamásról érkezett hír fegyveres zavargásról, összecsapásról. Ezek után Csernovics helyzete egyre tarthatatlanabbá lett. A július 19-én érkezett belügyminiszteri levél a békés megegyezésre törekvés helyett a radikálisabb, a fegyveres megoldásra való áttérést sürgeti: „A békekötésnek íme nincs eredménye. Csak alkalmuk és idejük volt magokat beárkolni, és minket rászedtek (mármint a felkelők — V. P. I.) . . . A békítés politikája sükertelennek mutatkozott. Történjék bár mi, lázadás ellen fegyver hat . . . A rendet fegyverrel és csatával kell helyreállítani.”²⁰ Július 28-án az alábbi bejegyzés került a Kivonatba: „A Belügyminister hivatalos levele, melyben miután a *Kir. Biztos által eddig követett békítési kiegyenlítési mód* nem sikerült, ötet a Királyi Biztosság alól feloldozza.”

Csernovics Péter kormánybiztosi tevékenységének, illetve a magyar—szerb megbékélési törekvések megítélésében eltérő a történetírók véleménye. „A magyar kormány és Csernovics kudarc a szerb nemzetiségi törekvések nemismerésében gyökeredett” — írta 1940-ben Thim József. Elismerete ugyan, hogy Csernovics szerb létére hű fia volt magyar hazájának, de „nem volt politikai tehetség”.²¹ Ez átment a köztudatba.

Történetírásunkban azonban jelentkezik egy másfajta közelítési mód is, amely realisabban, az indulatoktól mentesen igyekszik a délvidéki eseményeket, az abban szerepet játszó személyeket mérlegelni. „A magyar—délszláv megegyezési törekvések kutatására mindeddig rávetette komor árnyékát az a kétségbevonhatatlan tény, hogy ezek az igyekezetek végső soron nem vezettek eredményre” — írta 1958-ban Kovács Endre.²² Nem járhatunk messze az igazságtól, ha az elmarasztaló nézet kialakulásának forrását Kossuth 1848. július 11-i beszédében keressük (idézem: „E lépés azon lépések sorába tartozik, mellyeknek helyeslése vagy kárhóztatása a sikerhez van

kötte”). Nem kívánjuk elvitatni Csernovics megbékélési kísérletének eredménytelenségét, csupán mi is arra az álláspontra helyezkedünk, hogy „a népek barátságát szolgáló mégoly eredménytelen akcióknak is megvan a jelentőségük a hosszú történeti folyamatban: eleven hagyománnyá válnak az utókor számára”.²³ Mi is azt valljuk, hogy Csernovics Péter rövid ideig tartó fegyverszünete sikernek tekinthető, s becsületes szándékát illetően módosítani kell a hagyományos megítélésen.

JEGYZETEK

¹ Pontos címe: „Kivonatja az országos belcsend helyre állítására kirendelt Telyhatalmú Kir. Biztossághoz intézett, s ez által hivatalosan kibocsátott Irományoknak.” Csernovics iratai 1. sz. A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium könyvtára.

² Pap Dénes: *Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez. 1848—1849.* I. Pest, 1868. 135.

³ Thim József: *A magyarországi 1848—49-iki szerb fölkelés története.* II. köt. Bp. 1930. 26—35.

⁴ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) H 58. 7. kútfő 3. d/1848. g. n. e.

⁵ Vukovics Sebő: *Emlékiratai Magyarországon való bujdosása és száműzetésének idejéből.* Bp. 1894. 266.

⁶ Csernovics iratai 347. sz.

⁷ Uo. 352. sz. (a kiemelés tőlem — V. P. I.).

⁸ Uo. 425. sz.

⁹ Uo. 548. sz.

¹⁰ Uo. 383. sz.

¹¹ Uo. 343. sz.

¹² Uo. 352. sz.

¹³ Uo. 353. sz.

¹⁴ Uo. 351. sz.

¹⁵ Thim: i. m. II. köt. 469.

¹⁶ Varsányi Péter István: *Adalékok Csernovics Péter kormánybiztos és a délvidéki katonai vezetők kapcsolatához 1848 nyarán.* Hadtörténelmi Közlemények, 1978. 3. sz. 363—384.

¹⁷ Csernovics iratai 476. sz.

¹⁸ Kossuth Hírlapja, 1848. júl. 13.

¹⁹ Csernovics iratai 443. sz. (a kiemelés tőlem — V. P. I.).

²⁰ OL Filmtár H 9. Bm. Eln. 3885. 6. cím 777. sz.

²¹ Thim: i. m. I. köt. 125.

²² Kovács Endre: *Magyar—délsláv megbékélési törekvések 1848—49-ben.* (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 5. sz.) Bp. 1958. 59.

²³ Kovács Endre: *A forradalom és a nemzetiségek. A negyvennyolcas forradalom kérdései.* (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat. 77. sz.) Bp. 1976. 102.

BONA GÁBOR

SZERB KATONÁK AZ 1848—1849-ES HONVÉDSEREGBEN

Magyarországon a belső gazdasági és társadalmi fejlődés következtében a múlt század negyvenes éveire a polgári átalakulás, az elmaradott feudális viszonyok felszámolása elodázhatatlan történelmi szükségszerűséggé vált.

A közel negyed századig tartó reformországgyűlések során a polgári fejlődést célzó törvényjavaslatok minden esetben a Habsburg-birodalom abszolutisztikus-bürokratikus uralmi rendszerének merev ellenállásában ütköztek, s így 1848-ra már nyilvánvalóvá vált, hogy Magyarországon a polgári fejlődés számára csak egy forradalom nyithat utat.

Mindezzel szervesen összefüggött a nemzeti függetlenség kérdése. A társadalmi haladásért folytatott harcot ugyanis a reakciós bécsi udvarral kellett vívnia a nemzetnek, amely egyben az idegen elnyomást is megtestesítette. S noha a polgári átalakulásért folytatott küzdelmet vezető liberális nemesség döntő hányada a teljes nemzeti függetlenség gondolatáig nem jutott el, az számára is egyértelmű volt, hogy az igényelt társadalmi változások az Ausztriához, illetve a birodalomhoz fűződő politikai és gazdasági kötelekeket is módosítják. Vagyis az udvar magatartásának függvényében e kapcsolatokban minőségi változások vagy jelentős lazulás következik be. Mindkettő ugyanakkor hasonló irányba — a birodalmon belül Magyarország több-kevesebb önállósága, belső függetlensége felé — tendál.

A polgári átalakulás és a nemzeti függetlenség megoldásra váró feladatait sajátosan motiválta a nemzetiségi kérdés. Az ország lakossága nagyobb hányadát kitevő nem magyar népek jelentős része szintén a polgári nemzetté fejlődés útjára lépett. S noha e tekintetben — a horvátokat leszámítva — elmaradtak a magyaroktól, 1848-ra már szintén megfogalmazták saját társadalmi és nemzeti jellegű követeléseiket.

1848 márciusa, a magyar polgári forradalom győzelme után a nemzetiségi kérdés döntő jelentőségűnek bizonyult. Az együttműködés lehetősége 1848 tavaszán egy pillanatra megcsillant ugyan, ám helyét igen rövid időn belül a kibékíthetetlen ellentétek foglalták el. A történelmi tapasztalatok hiánya, a kölcsönös meg nem értés és merevség szinte hetek, hónapok alatt hatalmasra szította a nacionalizmus a nemzetté válás időszakában különben is magas lánggal lobogó tüzét. Ez végső soron pedig a bécsi udvar politikai céljainak kedvezett. A magyarokkal szemben a nemzetiségek Bécsben kerestek és kaptak védelmet, ám ennek fejében és következményeként, mint ismeretes, vágyaik és céljaik a reakció oltárán éppúgy füstbe mentek, mint a magyar szabadságharcé, amely ellen küzdöttek.

Különösen így volt ez a magyarországi szerbek esetében, akik 1848 kora nyarán vélt vagy valóságos jogaik védelmében elsőként fogtak fegyvert a magyar forradalommal szemben. Pedig 1848 márciusában még egy sor dél-magyarországi város szerb lakói szerveztek rokonszenvtüntetést a pesti március 15. mellett, s maga Djordje Stratimirović, a szerb nemzeti mozgalom liberális szárnyának egyik vezetője piros-fehér-zöld kokárdával a mellén járta Újvidék utcáit.

Az események azonban igen hamar tragikus fordulatot vettek. Április 8-án a pozsonyi országgyűlés elutasította a szerbek alapkövetelését, politikai nemzetként való elismerésüket, s a tárgyalások Kossuth és Stratimirović között a kibékíthetetlen ellentétek jegyében zárultak.

A jobbágykérdést felemás módon megoldó áprilisi törvényeket követően a szerblakta délvidéki területeken is földfoglalásokra, parasztmegmozdulásokra került sor, melyeket a magyar kormány utasítására katonaság vert le. Ez — melynek győztese igen gyakran a magyar földesúr, vesztese pedig a szerb paraszt volt — alapvetően hozzájárult ahhoz, hogy a szociális jellegű követelések mindinkább nemzeti jelszavakba csaptak át. A szerb parasztság felsorakozott a nemzeti célok mögött. Vagyis átvette azt az alapkövetelést, amelyet a május 15-én megnyíló első karlócai szerb nemzetgyűlés már a Bácskából, a Temesközből, a Szerémségből és Baranyából álló szerb vajdaság létrehozásában jelölt meg. A nemzetgyűlés pátriárkává kiáltotta ki Rajačićot — aki majd az összekötő kapocs lesz az udvar felé —, létrehozta a magyarországi szerbség legfelsőbb hatalmi és végrehajtó szervét, a fődbort, melynek élére Stratimirović került és Supljikac császári határőr ezredes személyében vajdát választott.

1848 májusától a Bácskában, majd a Bánátban is tucatszámra fegyveres felkelő táborok létesültek, melyekbe százával, majd ezrével özönlöttek a szerb parasztok, a súlyos katonai szolgálatról szabadulni vágyó határőrök — és a szerb fejedelemség területéről származó önkéntesek: a „szerviánusok”, akiknek nem kis szerepük volt abban, hogy a konfliktus a magyar kormány és a hazai szerbség között ilyen gyorsan és olyan példátlanul kegyetlen háborúba torkollott.

Mert noha kétségtelen, hogy a Batthyány-kormány is igen hamar fegyveres eszközökhöz nyúlt, vagyis katonai erővel szerette volna helyzetét megszilárdítani — amire pedig nemcsak saját helyzete, de objektíve a forradalom érdekében is szükség volt —, de ugyanakkor a békés megegyezés számára is utat nyitott. Dél-Magyarország teljhatalmú biztosává jóakarátú gesztusként a szerb származású Csernovics Pétert nevezte ki, május 27-ére, majd június 27-ére pedig Temesvárra egybehívta a magyarországi görög nem egyesült vallásúak kongresszusát. Ez utóbbi többek között a szerbség követeléseiről is hivatva lett volna tárgyalni. S hogy Batthyányék komolyan hajlandók voltak engedni, bizonyítja az a május 30-i rendelet is, amellyel a magyar kormány a három temesközi ezred és a sajkiás zászlóalj határőreit — akik nagyrészt szerbek voltak — felmentette a kincstár számára végzendő robot kötelezettsége alól.

Ezek az intézkedések pedig komoly benyomást gyakoroltak a szerb nemzeti mozgalom mérsékeltbb irányzatát képviselő politikusokra. A közeledésnek, az újabb tárgyalásoknak tehát ismét megvoltak a feltételei, mégha kétséges is, hogy az egymással oly szöges ellentétben álló nézetek következtében sikerült volna-e végül megegyezni. Az azonban már kétségtelen, hogy a szerb táboron belül a magyarokkal az összeütközést kerülni kívánó erők — melyek különben kisebbségben voltak —

elsősorban a szerbiai önkéntesektől való félelmük következtében hagyták kihasználatlanul a lehetőségeket. Az utóbbiak ugyanis minden ilyen kísérletet a szerbség elárulásának tartottak. E szerbiai önkéntesek, akik a felkelő sereg — miután számuk állandóan változott — egyharmadát, felét alkották, ugyanis egy nagy szerb birodalom vágyától vagy csak éppen kalandvágytól sarkallva jött Magyarországra, hiszen nagy részük az állandó törökellenes harcotól elvadult „szegénylegény” volt. Számukra a magyarországi szerbekkel ellentétben a magyarokkal való együttélés mint történelmi tradíció ismeretlen volt. Katonai értéküknél fogva az első pillanattól — vagyis 1848 májusától — kezdve meghatározóvá váltak a szerb mozgalom mind katonai, mind pedig politikai kérdéseit illetően. Ők voltak azok, akik a szerb fejedelemség titkos utasításának is eleget téve Karlócán a lehangosabban követelték a vajdaságot és gátolták meg, hogy a magyar kormány felhatalmazása birtokában cselekvő péterváradai és szlavóniai főhadparancsnok, Hrabovszky altábornagy karhatalommal oszlassa fel a törvénytelennek nyilvánított nemzetgyűlést június 12-én. S ők voltak azok, akik aztán nem egy román, sőt szerb falut erőnek erejével köteleztek Dél-Magyarországon a felkelőkhöz való csatlakozásra.

Az ellentét 1848 júniusára tehát visszavonhatatlanul polgárháborúvá szélesedett. S habár az egy éven át tartó fegyveres küzdelem során mindkét részről egyre inkább erősödött a felismerés, hogy a testvérháború értelmetlen és csak Bécs malmára hajtja a vizet, a szemben álló felek többé már nem találtak kiutat. Amikor 1849 nyarán Kossuth és Stratimirović arról tárgyalt, hogy az utóbbi milyen politikai feltételek mellett csatlakozna egy szerb felkelőkből szervezendő hadtest élén a magyar honvédsereghez, már küszöbön állt a cári intervenció. S amikor 1849 júliusában a magyar országgyűlés Szegeden Európa addigi leghaladóbb nemzetiségi törvényét hozta, a forradalomnak már csak napjai voltak hátra. Azok a kedvező külső és belső feltételek, amelyek 1848 tavaszán a haladó társadalmi és nemzeti mozgalmak számára fennálltak, már a múlté lettek.

A két nép egy fájdalmasan keserű történelmi tapasztalattal lett „gazdagabb”, ám úgy tűnik, a véres és kegyetlen testvérháború ellenére a történelem addigi folyamán éppen akkor került egymáshoz a legközelebb. Mert ezt bizonyítja például az is, hogy a magyar szabadságharc leverését követő súlyos években, amikor a Habsburg-önkényuralom azonos súllyal nehezedett vesztes magyarra és „győztes” szerbre, azok a szerb határőrkatonák, akik 1848—1849-ben még mint halálos ellenfelek álltak szembe a magyar honvédekkel, ugyanezeket a honvédeket és tiszteket 1849 őszén és az 1850-es évek elején sokszor saját életük kockáztatásával százával, ezrével menekítették át a Dunán a megtorlás, a hadbírótság vagy a császári seregbe való besorozás elől.

A szerbek és velük Magyarország nemzetiségeinek nagyobb része 1848—1849-ben tehát a magyarok ellen fordult. E népek — szerbek, horvátok, románok és szászok — számos képviselője azonban már kezdetben felismerte, hogy népük igazi ellensége nem a magyar forradalom, hanem a Habsburg-abszolutizmus. S így volt ez a magyarországi szerbek esetében is. 1848—1849-ben több szerb származású képviselő végig kitartott a magyar forradalom és szabadságharc ügye mellett, kereste a megbékélés, az egymásra találás útját a két nép között. Voltak a magyar szabadságharcnak szerb származású kormánybiztosai, sőt Vukovič Sebő személyében minisztere is.

Talán még inkább érdekes és magyarázatra szoruló tény, hogy a magyarországi szerbek viszonylag jelentős számban szolgáltak a magyar honvédhadseregben is.

Köztudott, hogy a honvédsereg egyik talán legtehetségesebb, de mindenesetre a legtöbb győztes csatát vívó tábornoka az a Damjanich János volt, aki végig büszkén hangoztatta „rácz” származását. Az azonban már kevésbé ismert, hogy Damjanich nem az egyetlen szerb tiszt volt a magyar hadseregben, illetve annak felső vezetésében. A szabadságharcot végig szolgáló mintegy 700 honvédtörzstiszt és tábornok közül 14 főről sikerült megállapítani, hogy szerb származású volt, ami a honvédsereg tulajdonképpen parancsnoki karának 2%-át tette ki. (Közbevetőleg megjegyezzük, hogy a horvát származású honvéd törzstisztek és tábornokok száma, illetve aránya a szerbekénél valamivel magasabb volt, együttesen tehát a parancsnoki kar több mint 4%-át tették ki.) De több mint száz szerb származású tagja volt a főtiszti karnak is, a közhonvédek között pedig — óvatos becslések alapján is — mintegy 1200—1500 főre tehetjük a szerbek számát.

E rövid tanulmány keretei között róluk, a magyar honvédsereg szerb anyanyelvű tisztjeiről — elsősorban a törzstisztekről — és katonáiról, szerepükről és az indítékokról, amelyek a magyar szabadságharc táborába vezették őket, szeretnénk szólni.

A legismertebb közülük *Damjanich János* honvédtábornok, aradi vértanú, akit a magyar nép mindmáig szabadságküzdelméi egyik mártírájaként tart számon.¹ Damjanich János 1804. december 8-án született Temesstrázsán, a 2. bánáti határőrezred területén. Apja vagyontalan határőrtsiszt, anyja szintén szerb származású — sz. Taborovich — volt. Tanulmányait a 61. sorgyalozezred katonai nevelő intézetében végezte, majd 16 éves korában maga is hadapród lett az említett gyalozezrednél. Itt a forradalom kitöréséig századosi rendfokozatot ért el. 1848 áprilisában az itáliai hadszíntérre vezényelték, amelynek közvetlen oka és előzménye egy politikai jellegű összetűzés volt Haynau tábornokkal, a szabadságharc későbbi véres kezű hóhérával. Haynau — ez időben temesvári hadosztályparancsnok — ugyanis egy alkalommal tisztjei előtt minősíthetetlen jelzőkkel illette a Batthyány-kormányt, a magyar „rebelleket”. Ennek során azonban éles szóváltásra került sor közte és Damjanich között, amely azzal végződött, hogy a magyar kormány védelmére kelő Damjanichot Haynau azonnali hatállyal ezrede Itáliában állomásozó zászlóaljához helyezte át.² Az eset nagy port vert föl, s ennek köszönhető, hogy két hónappal később, amikor az első 10 honvédzászlóalj szervezése megindult, Batthyány Lajos a Szegeden alakuló honvédzászlóalj őrnagyává és parancsnokává nevezte ki Damjanichot (1848. június 22.). Zászlóaljával július végétől részt vett a délvidéki harcokban, s noha szerb származása következtében kezdetben saját katonái bizalmáért is meg kellett küzdenie, mindinkább kitűnt, hogy szigora, mellyel feltétlen fegyelmet és engedelmisséget követelt, megbízhatósággal és személyes bátorsággal is párosul. 1848 októberében, a bécsi udvarral való szakítás idején — eltérően a volt császári királyi tisztek zömétől — egy pillanatra sem habozva állt végleg a forradalom oldalára. Október 14-én alezredessé, majd rövidesen a bánáti hadtest verseci hadosztályának parancsnokává léptették elő. E beosztásban több kisebb-nagyobb győztes csatát vívott a szerb felkelő és a reguláris császári királyi csapatokkal. Ennek eredményeként november 25-én ezredessé, majd a strázsai (lagerdorfi) tábor elfoglalását követően, amely immár országosan ismertté tette a nevét, honvédtábornokká nevezték ki (december 28.). 1849. január elején a bánáti csapatok főparancsnoka lett.

Az 1848—1849. fordulóján kialakult válságos katonai helyzet következtében az Országos Honvédelmi Bizottmány 1849 januárjában a rendelkezésre álló erők összpontosítását rendelte el. Ennek következtében Damjanich hadosztálya kivonult a Temesi Bánság területéről, egyesült a Bácskából kivont Vécsey-hadosztállyal és Cibakháza—Törökszentmiklós körzetében besorolt a Tisza balpartján felvonuló magyar hadtestek közé. Így Tokaj és Szeged között egy négy hadtestből álló, mintegy 50 000 fős hadsereg jött létre Windisch-Grätz császári főparancsnok hasonló létszámú seregével szemben.

A magyar csapatok február közepén támadó hadműveletbe kezdtek. A haditerv értelmében a főcsapást Eger—Hatvan—Budapest irányában Görgei és Klapka hadtestének, valamint a Répásy-hadtest egy részének kellett intéznie, míg Damjanich és Vécsey hadosztálya — március végétől a III. hadtest — a Répásy-hadtest fennmaradó részével Szolnok felé intézett tüntető támadást, az ellenség figyelmének lekötése céljából. A kitűzött feladatot végül is nem sikerült megvalósítani. A támadó magyar sereg balszárnya február 26-án a Tarna folyó vonalán találkozott az ellenség főerőivel, de a kialakuló kétnapos kápolnai ütközetben — ha rendkívül szívós ellenállás után is, de — visszavonulásra kényszerült.

Annál fényesebben oldotta meg viszont feladatát Damjanich. Nem tartva ugyanis szorosan magát Dembinski főparancsnok utasításához — amely csak tüntetőleges támadást írt elő számára —, csapataival március 5-én hajnalban átkelt a Tiszán, meglepte és szétverte a Szolnokon állomásozó ellenséges dandárt, majd megfutamította az annak segítségére érkező osztrák lovas dandárt is. A győzelem főhadszínterén az osztrák csapatok decemberi általános támadása óta lényegében az első komolyabb magyar sikert jelentette. Damjanich és Vécsey honvédei több száz hadifoglyot ejtettek és nagy mennyiségű katonai felszerelést zsákmányoltak. Fényes haditette jutalmául Damjanichot a katonai érdemjel 2. osztályával tüntették ki.

A szolnoki csata a győztes tavaszi hadjárat bevezetője lett. A kápolnai ütközetet követő zavarok — mindenekelőtt a fővezérlet kérdésének — megoldását követően a magyar fősereg ismét támadólag lépett fel és 1849. április folyamán egy sor ütközetben verte meg Windisch-Grätz csapatait. Hatvan, Tápióbicske, Isaszeg, Vác, Nagysalló, majd április 26-án Komárom e fényes hadjárat állomásai, melyek mindegyikében fontos — olykor döntő — szerepet játszott Damjanich és a parancsnoksága alatt álló III. hadtest.

Katonai érdemei mellett feltétlenül szólnunk kell politikai nézeteiről is. Damjanich a honvédsereg azon kevés volt császári királyi tisztből lett parancsnokai közé tartozott, akik a szabadságharcot nem egyszerűen „az alkotmány védelmében folytatott önvédelmi harcnak”, hanem valódi szabadságküzdelemnek tekintették. A honvédseregben küzdő és magas beosztásban szolgáló volt császári-királyi tisztek többsége ugyanis lényegében végig a Habsburg-dinasztiával való kiegyezést kereste. Nem voltak hívei a birodalomtól való elszakadásnak és a katonai győzelem kivívását elsősorban azért tartották fontosnak, hogy az uralkodóházat az ország számára nagyfokú belső önállóságot biztosító áprilisi törvények végleges elfogadására kényszerítsék.

E véleménnyel — melyet nem csupán a fel-dunai hadsereg parancsnoka, Görgei és szűk környezete, de a tisztikar szakmailag legértékesebb részét jelentő volt hivatásos tisztek többsége is képviselt — ellentétben Damjanich közismert volt dinasztiaelle-

nességéről, radikális felfogásáról, vagyis arról, hogy ő a kossuthi függetlenségi politika híve.³ És ennek különös jelentősége volt. Nem mintha a honvédsereg felső vezetésében nem lettek volna szép számmal olyan haladó gondolkodású tisztek, mint Nagysándor József, Perczel Mór, Richard Guyon és Josef Bem tábornokok — s a neveket sorolhatnánk tovább. Csakhogy a fel-dunai hadseregnél — amely a magyar főszereget képezte — éppen Damjanich volt az, akit a radikális és forradalmi nézeteket valló tisztek mintegy politikai vezérüknek tekintettek. Nem csoda tehát, hogy Kossuth Damjanich balesetét — április 28-án Komáromban a lábát törte — nemzeti katasztrófának tekintette, személyében ugyanis nézeteinek egy olyan támaszát veszítette el a hadseregben, akit vitathatatlan érdemei következtében Görgei és párthívei is respektáltak.⁴

Damjanich még beteg, 1849. július 10-én Arad várparancsnoka lett. A világosi fegyverletételt követően, augusztus 17-én az erődöt a cári csapatoknak adta át. Az osztrák hadbíróóság halálra ítélte és a honvédsereg 12 volt vezénylő tábornokával együtt 1849. október 6-án Aradon végezték ki.

A szerb születésű tisztek közül ezredesi rendfokozatot *Bobich János* ért el a honvéd hadseregben. Bobich 1795-ben szerb határőrtiszti családból született a 2. otačaci határőrezred területén, Dabar helységben.⁵ A szabadságharcot megelőzően 27 évig maga is a császári-királyi hadseregben szolgált, ahol századosi rangig emelkedett. 1843-ban azonban kilépett és az Első Magyar Központi Vasútnál hivatalnok lett. Mint volt tisztet 1848. június 13-án századossá nevezték ki — szintén a szegedi 3. honvédszászlóaljhoz. 1848 nyarán és őszén a délvidéki harcokban tehát Damjanich parancsnoksága alatt vett részt, 1849. január 25 (16)-én honvédőrnagy és zászlóaljnak parancsnoka lett. Különösen kitűnt a már említett március 5-i szolnoki ütközetben, ahol csapatteste élén megrohmozott és elfoglalt egy egész ellenséges üteget. Fényes haditette jutalmául március 20-án alezredessé és az I. (Klapka) hadtest dandárparancsnokává léptették elő, egyben 3. osztályú katonai érdemjellel tüntették ki. A tavaszi hadjárat valamennyi csatájában részt vett. Július 1-én ezredes és az I. hadtest egyik gyalogos hadosztályának parancsnoka lett. Augusztus 2-án a debreceni csatában súlyosan megsebesült. A szabadságharc leverését követően Aradon őt is hadbíróóság elé állították, de néhány havi fogság után — mivel a császári hadseregből még a forradalom előtt kilépett — szabadon engedték. 1878. február 13-án Diósgyőrött halt meg.

Alezredesi rendfokozatban *Damaszkin György*, *Herkalović András*, *Milutinovich Mihály*, *Stojkovich Péter* és *Zákó István* szolgált a honvédseregben.

Damaszkin György 1815-ben a Torontál megyei Hajdúsicán született magyar nemességet nyert szerb anyanyelvű elszegényedett kisbirtokos családból.⁶ Tanulmányait a bécsi hadmérnöki akadémián végezte, majd huzamosabb ideig a császári hadseregben szolgált, ahonnan azonban mint főhadnagy még 1847-ben kilépett. A honvédseregben pályafutását ő is a 3. honvédszászlóaljnál kezdte 1848 júniusában mint főhadnagy. Októberben ugyanitt százados lett. 1848. november 25-én őrnaggyá és az Erdélyben alakuló 31. zászlóalj parancsnokává léptették elő. Ugyanitt 1849. február 22-én a 73. honvédszászlóalj parancsnokságát vette át. A nyári hadjáratban előbb a beszercei hadosztály dandárparancsnokaként, majd június 21-étől alezredesi rendfokozatban az említett hadosztály parancsnokaként a cári intervenciók csapatok ellen harcolt. A szabadságharcot követően Aradon 1850. február 15-én halálra ítélték, de a

korábban kilépett császári tisztekhez hasonlóan néhány hónap múlva kegyelmet kapott. 1867-ben szülőhelyén halt meg.

Herkalović András 1810-ben a horvátországi Doljana helységben született.⁷ 1824 és 1827 között elvégezte a gráci katonaiskolát, majd katonai pályára lépett. A szabadságharc kitörésekor századosként a 62. sorgelegezrednél szolgált. Ezredének 2. zászlóaljával — mely októberben a honvédsereghez csatlakozott — 1848 nyaratól az előbbiekhöz hasonlóan a délvidéki harcokban vett részt. 1849. január 17-én őrnaggyá nevezték ki és Bem tábornok törzséhez osztották be. A tehetséges vezérkari tiszt hamarosan Bem kedvence és megbékélésre törekvő nemzetiségi politikájának meggyőződéses híve lett. Az erdélyi hadjárat győzelmes befejezését követően, 1849. április 7-én vezérkari alezredessé léptették elő és a Temesközbe induló erdélyi hadosztály vezérkari főnökévé nevezték ki. Az újabb hadjáratban — május 27-én — megkapta a katonai érdemjel 3. osztályát. Május végétől a szabadságharc befejezéséig a karánsebesi, majd az orsovai katonai körzet (és dandár) parancsnoka volt. 1850. március 14-én Aradon halálra ítélték, ezt azonban kegyelemből 16 évi várfogságra változtattak. 1855 áprilisában amnesztiában részesült, 1867-ben Nagybecskereken halt meg.

Milutinovich Mihály 1802-ben a szlavóniai Banovcén született bárói rangra emelt szerb katonacsaládból.⁸ A szabadságharc kitörésekor őrnagyi rangban a császári-királyi 2. huszárezrednél szolgált. Ezredével a bécsi hadügyminisztérium parancsára már 1848 kora nyarán a délvidéki szerb felkelők ellen vezényelték, és itt szolgált október, a bécsi udvarral történt szakítás után is. December 5-én — ekkor már alezredes és a 2. huszárezred helyettes parancsnoka volt — hősi halált halt Tomasevácnál.

Stojkovich Péter — aki nevét 1848-ban Szilányira magyarosította — 1822-ben az Arad megyei Szlatinán született.⁹ Apja a császári-királyi hadsereg alezredese volt. Tanulmányait a karánsebesi katonai nevelőintézetben végezte, majd 1838-ban hadapród lett. A császári hadseregben 1845-ig szolgált, amikor is hadnagyi rendfokozata megtartásával kilépett. 1848 nyarán előbb a Temes megyei nemzetőrség századosa lett, majd október közepén főhadnaggyá nevezték ki a Sátoraljaújhelyen alakuló 42. honvédszászlóaljhoz. December elejétől százados a zászlóaljnál, amelyet ugyanekkor a felső-magyarországi hadtestbe osztottak be. 1849 januárjában az említett hadtest vezérkarába (Klapka mellé) osztották be. A tavaszi hadjáratban — melyet végigküzdött — az I. hadtest Máriássy-hadosztály vezérkari főnöke. Április végén a hadügyminisztériumba került, Klapka ideiglenes hadügyminiszter segédtisztjeként. Május 25-én léptették elő őrnaggyá, és a fel-dunai hadsereg balszárnya (VII. és VIII. hadtest, valamint a Kmety-hadosztály) vezérkari főnökévé. Egy hónappal később a komáromi erődben Klapka parancsnoksága alatt visszamaradó csapatok (a II. és VII. hadtest) vezérkari főnöke lett. Augusztus 3-án az ő tervei alapján ment végbe az a kitörés, amely az ostromló császári csapatok teljes szétverését eredményezte. Klapka ezért alezredessé léptette elő és a 2. osztályú érdemjellel tüntette ki. Az október 4-i kapituláció feltételeként amnesztiában részesült. Ezt követően rövid időre Nyugat-Európába emigrált. A kiegyezés után megalakuló magyar királyi honvédséghez 1870-ben alezredesként reaktiválták, és itt szolgált 1871-ben Szatmáron bekövetkezett haláláig.

Zákó István magyar nemesi rangra emelt Bács megyei földbirtokos családból született 1810-ben, feltehetően Újvidéken.¹⁰ Jogi tanulmányai befejeztével ügyvédi

vizsgát tett, majd Bács megye szolgálatába lépett. Később ugyanitt vármegyei főjegyző és az 1843—1844-es országgyűlésen a megye konzervatív (kormánypárti) beállítottságú követe volt. 1848-ban az első népképviselési országgyűlésen az ókanizsai kerület képviselője lett. 1848. október 12-én a Zomborban alakuló 34. honvédszázalaj őrnagy-parancsnokává nevezték ki. Zászlóaljával 1849 januárjában a felső-magyarországi — Klapka vezette — hadtestbe nyert beosztást, ahol rövidesen dandárparancsnok lett. A tavaszi hadjáratban több ütközetben is kitűnt, ezért április 18-án alezredessé léptették elő, és 3. osztályú katonai érdemjelet kapott. A hónap végén a hadügyminisztériumba osztották be és itt szolgált egészen a világosi fegyverletételig. 1860-ban halt meg.

Heten — Csernovics György, Damaszkín István, Driska Szilárd, Jovanovich Miklós, Raić Konstantin, Stojanich Miklós és Vukovich Mihály — őrnagyi rendfokozatban fejezték be a szabadságharcot.

Csernovics György 1818-ban Aradon született földbirtokos nemesi családból.¹¹ Katonai szolgálatát mint hadapród 1837-ben kezdte, később 5 évig a magyar nemesi testőrségnél szolgált Bécsben. A forradalom kitörésekor főhadnagy volt a 9. huszárezrednél. A szabadságharcot ezredénél — mely a honvédsereghez csatlakozott — a fel-dunai (később VII.) hadtestnél küzdötte végig. Ennek során októberben al-, novemberben főszázados, 1849 júliusában pedig őrnagy és osztályparancsnok lett. A szabadságharc után Aradon halálra ítélték, ezt azonban várfogságra változtatták. 1851-ben amnesztiával szabadult. 1887-ben a Nógrád megyei Kálnón halt meg.

Damaszkín István — a már említett György bátyja — 1812-ben Világoson, Arad vármegyében született.¹² A szabadságharc kitörésekor a verseci járás főszolgabírája volt. 1848 nyarán és őszén a helyi nemzetőrség egyik parancsnokaként részt vett Versec védelmében, majd 1849. februártól főhadnagyi, májustól századosi, végül augusztustól őrnagyi rendfokozatban Damjanich segédtisztje volt. A szabadságharcot követően rövidebb ideig Aradon volt fogságban.

Driska Szilárd 1809-ben Gyöngyösön született, ahol apja borkereskedő volt.¹³ A bölcsészakadémia elvégzését követően 1827-ben belépett a császári királyi hadseregbe, és 1848 őszéig főhadnagyként a 63. gyalogezrednél, Galíciában szolgált. A magyarországi eseményekről értesülve ekkor elhagyta ezredét és október elején százados lett a Lőcsén alakuló 19. honvédszázalajnál. Alakulatával a felső-magyarországi hadtest kötelékében több csatában vett részt. 1849 januárjában megbetegedett és Debrecenbe ment, ahol az Országos Főhadparancsnokságra osztották be. Ugyanitt március 13-án őrnaggyá és osztályvezetővé nevezték ki. Világosnál esett fogságba. A császári hadbíróóság Aradon előbb szintén halálra ítélte, ezt azonban Haynau 12 év várfogságra változtatta. 1850 végén amnesztiában részesült.

Jovanovich Miklós vagyontalan határőr családból származott, 1818-ban a német-bánáti határőrezred területéhez tartozó Crepaja községben született.¹⁴ Katonai szolgálatát 1837-ben a 15. (2. Székely) határőrezredben kezdte, s a szabadságharc kitörésekor ugyanitt hadnagyi rangban szolgált. Ezredével 1848 novemberében és decemberében az erdélyi (háromszéki) székely seregben harcolt, melynek során főhadnaggyá léptették elő. 1849. február közepén az ezredéből alakuló első háromszéki székely zászlóalj századosa lett. Alakulatával — amely áprilisban a 83. honvédszázalaj lett — a nyári hadjárat idején a besztercei hadosztályban küzdött. Ugyanitt június 28-án Bem őrnaggyá és zászlóaljának parancsnokává nevezte ki. A

szabadságharc után Nagyszebenben őt is halálra ítélték, végül azonban „csak” több évi várfogságot kellett letöltenie.

Külön regényes életrajzot lehetne írni egy másik szerb származású honvédőrnagyról, *Raić Konstantin*ról.¹⁵ A karlócai születésű, 1848-ban 37 éves Raić 1848 tavaszán a sajkás zászlóalj hadbíró főhadnagya volt. A határőrök mozgalmának megindulásakor a sajkás kerületben ő lett a szociális és nemzeti követelések egyik megfogalmazója, a helyi mozgalom vezetője. 1848. június 10-én Innsbruckba ment, hogy átadja az uralkodónak a sajkás kerület határőr-katonáinak követeléseit tartalmazó petíciót. Erre azonban nem került sor, miután az uralkodó még csak nem is fogadta. Visszatérésekor a Délvidéken pedig már kitört a polgárháború. 1848. október elején Pestre utazott, s mint a szerb—magyar sorsközösség híve felajánlotta Kossuthnak: személyén keresztül kezdjen tárgyalásokat Stratimirovićcsal, a szerb nemzeti mozgalom balszárnyával. A megbízást megkapta — Kossuth egyben honvédőrnaggyá nevezte ki —, s a szabadságharc folyamán több alkalommal is igénybe vette közvetítő szolgálatait. E tevékenységéért a szabadságharc után két évig vizsgálat folyt ellene a pesti hadbírószámon, a haladó szellemű szerb tisztek mentő vallomásai következtében végül is azonban csak a császári hadseregben viselt rangjától fosztották meg.

Stojanich Miklós honvédőrnagyról csak keveset tudunk.¹⁶ 1842-ig a császári-királyi hadseregben szolgált mint főhadnagy. 1848. június 13-án az 1. honvéd-zászlóaljhoz nevezték ki főhadnagynak. Később — októbertől — őrnagy és a 25. zászlóalj parancsnoka Perczel seregében, a későbbi II. hadtestben. Végigküzdte a tavaszi hadjáratot, majd májusban a pesti honvédkórházak főparancsnoka lesz. Végso beosztása szerint 1849 augusztusában az I. hadtest ruházati főfelügyelője a fel-dunai hadseregben. Augusztus közepén a sarkadi hadifogolytáborban kolerában halt meg.

Vukovich Mihály 1848-ban — akkor már 15 éve katona — az 1. huszárezrednél szolgált századosi rendfokozatban.¹⁷ Ezredével 1848 nyarán a délvidéki harcokban vett részt. Október elején a mozgósított Pest megyei nemzetőrség 5. zászlóaljának parancsnokává nevezték ki őrnagyi rangban. A főváros feladásakor (1849. január) zászlóalja feloszlott, s ő maga csak Budavár visszafoglalása (május 21.) után vállalt újra szolgálatot. Ekkor a pest-budai nemzetőrség helyettes főparancsnoka lett. Végül július elejétől a „budapesti keresztetek” önkéntes zászlóalj parancsnoka a közép-tiszai hadseregben. A „37 éves, fiumei születésű, görög nem egyesült vallású” Vukovichot 1850-ben a pesti hadbírószámon ítélték várfogságra.

S ezzel elérkeztünk a kérdéshez: vajon milyen okok, milyen körülmények hatására lettek ezek a tisztek a magyar szabadságharc katonái? A válasz megadásánál induljunk ki az életsorsokból. A felsorolt 14 személyből 12 a szabadságharcot megelőzően aktív vagy kilépett császári tiszt volt. Ezt több szempontból is alapvetőnek kell tekintenünk. A szabadságharcot követő elítélésük peranyagából és az 1848 nyarán a honvédtiszti állásokra benyújtott folyamodványaikból ugyanis egyértelműen kiderül, hogy többségük már a forradalmat megelőzően a császári-királyi tisztikar azon rétegéhez tartozott, amely felismerte, hogy a birodalom elmaradott feudális viszonyain és nemzetellenes politikáján változtatni kell. E felismerés a hadsereg tisztikara egy részénél már az 1830-as, 1840-es években egy sor kisebb-nagyobb tisztmozgalmat, összeesküvést eredményezett. Ezek tagjai — mint pl. Bobich és Driska — a lengyel és olasz forradalmár szervezetekkel is kapcsolatba kerültek. Mindebben

kétségtelenül szerepet játszott az a tény is, hogy e tisztek nagyobb része vagyontalan származású volt. A császári-királyi hadseregbe való belépésüket többnyire egzisztenciális jellegű okok eredményezték. A birodalom hadseregében a napóleoni háborúktól kezdődő hosszú békeidőszak alatt, valamint a bevezetett takarékosági intézkedések következtében azonban az előléptetések menete igen lelassult, s az antidemokratikus viszonyok következtében itt is számos visszaélés történt. Ugyanakkor a fizetések is igen alacsonyok voltak. Mindez már önmagában is az elégedetlenség táptalajává vált a hadseregben. Ugyanakkor évről évre a birodalom más-más helyőrségébe kerülve politikailag is azonos tapasztalatokra tettek szert, hiszen a galíciai parasztok nyomora és jogfosztottsága csak méreteiben különbözött a birodalom más nemzetiségű jobbágyaitól, csakúgy, mint az itáliai tartományok olasz népének elnyomottsága a birodalom más népeitől. Elsősorban erre vezethető vissza, hogy 1848-ban aztán a császári-királyi hadsereg mintegy 10 000 főnyi tisztikarából kb. 1000 fő lépett át végleg a magyar honvédsereghez, több százan pedig az olasz felkelőkhöz csatlakoztak, sőt a bécsi, a galíciai és a prágai forradalmakban is többen vettek részt. A császári-királyi hadsereg tisztikarának eme szétválásában — noha ez a tényező is igen fontos — nem elsősorban az etnikai hovatarozás döntött. Míg pl. több száz magyar származású tiszt a szabadságharc alatt végig az „uralkodó hűségén” maradt, addig a német, a lengyel és olasz születésűek közül tömegesen, de a szerbek, horvátok, csehek, románok, sőt osztrákok közül is jelentős számban álltak a magyar szabadságharc mellé.¹⁸ A magyar szabadságharc mellé, amelyet a haladással azonosítottak a Bécs képviselte reakcióval szemben.

Persze a valósággal meg nem egyező képet festenénk, ha nem mondanánk el: igaz, hogy a magyar forradalomhoz csatlakozó szerbek esetében is a társadalmi haladás igénylése volt az alapvető motívum, de ez nem minden esetben egyedüli és kizárólagos ok. Mert az is igaz, hogy a bácska-bánáti szerb anyanyelvű nemesség több tagja — akik aztán honvédtisztek lettek — például éppen azért állt a magyar forradalom és szabadságharc oldalára, mert annak liberális nemesi vezetésében garanciát látott egy még radikálisabb megoldással, a paraszti földfoglaló mozgalmakkal szemben. A Délvidéken, ahol birtokaik feküdtek, osztályérdekeiket 1848 tavaszán ugyanis az a paraszti földfoglaló mozgalom fenyegette, amely itt elsősorban éppen a szerb parasztsághoz kötődött, s egyben a szerb nemzeti törekvések egyik összetevőjét is képezte. (Hogy a harc szociális színezete 1848 tavaszán és kora nyarán alapvetőbb a tömegek számára a nemzetiségi hovatarozásnál, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy e parasztmegmozdulásokban a nemzetiségi területen a szerbekkel válltelve ekkor még a volt magyar és román jobbágyok is részt vesznek.) Az április végi nagyikikindai parasztfelkelésnek például az egyik szenvedő alanya az a szerb Zákó István szolgabíró, aki 1848 előtt a megye egyik közismerten konzervatív (kormánypárti) képviselője, családi kapcsolatait tekintve Stratimirović sógora.¹⁹ Ő tehát saját — és birtoka — védelme érdekében sodródik a magyar táborba, bár itt sem tagadja meg önmagát. A függetlenségi nyilatkozatot követő egyik leveléből nyíltan megismerhetjük reakciós és dinasztikus érzelmeit.²⁰ Ez persze elég szélsőséges és kivételesnek tekinthető eset volt. Mindenesetre tény, hogy a magyar szabadságharchoz csatlakozó bácska-bánáti szerb anyanyelvű nemességet is jellemezte a forradalmat vezető magyar liberális nemesség kétarcúsága: míg egyrészt a jobbágyfelszabadító áprilisi törvényeket elfogadta, sőt annak fegyveres védelmére is kész volt, másrészt viszont mereven

szembeszegült minden olyan kísérlettel, amely a „magántulajdon szentségét” veszélyeztette, radikálisabb megoldást jelentett volna. Esetünkben az osztályviszonyok és érdekek bizonyultak alapvetőnek a saját népükhöz fűződő vérségi kötelékekkel szemben, s a magyar nemességhez hasonlóan — melyhez társadalmi és gyakran családi kapcsolatok is kötötték őket — a szerb mozgalom nemzeti követeléseit Bécs művének tartották, amelytől e mozgalom főleg kezdetben oly jellemző szociális vonásai is elijesztőleg hatottak számukra.

A forradalomhoz csatlakozott és a honvédseregben tisztként szolgáló szerbek között számra és súlyra nézve azonban a vagyontalan, nem nemesi vagy kisenemesi réteg volt a jelentősebb. Tipikus képviselőjük Damjanich volt. Neve ebben a vonatkozásban azért fontos, mivel a parancsnoksága alatt álló III. hadtest mintegy gyülekező helye volt a hasonló származású és felfogású szerb — és tegyük mindjárt hozzá: horvát — származású tiszteknek.²¹ S ez nézetünk szerint korántsem lehetett véletlen. Ezeket a tiszteket ugyanis azonos módon jellemezték a haladó társadalmi nézetek, a következetes Habsburg-dinasztiaellenesség, a republikanizmus. Úgy látták, hogy e célok megvalósításának lehetőségét a magyar szabadságharc rejti magában, s ezért csatlakoztak hozzá. Tény, hogy elfogadták a magyarországi nemzetiségekről vallott reformkori magyar koncepciót, melyet Damjanich így fogalmazott meg: „aki Magyarországon született, magyar állampolgár, s köteles Magyarországot hazájának tekinteni és annak törvényes jogait megvédelmezni...” Ez azonban korántsem jelentette azt, hogy megtagadták volna származásukat, csupán arról van szó, hogy népük boldogulását, felemelkedését a magyarok vezette forradalomtól várták, s nem azonosultak népük többségének véleményével, mely mindezt végül is az Ausztriával — Béccsel — kötött szövetségtől remélte, amint a történelem bebizonyította, hiába.

A teljesség igénye nélkül végül említsük meg a magyar honvédseregben harcoló több mint ezer szerb születésű közhonvédet is. Több olyan honvédalakulatról is tudomásunk van, amelyben jelentős — vagy éppen túlnyomó — arányban szolgáltak. Így pl. az 1848 októberében Zomborban alakult 34. honvédszászlóalj legénységének nagy része görögkeleti és római katolikus szerbekből — bunyevácokból állt.²² Több mint száz szerb származású közkatona szolgált — 1849 januárjától — az elsők között alakult kassai 9. zászlóaljban, közel száz a császári királyi 52. sorgyalogezred forradalomhoz csatlakozott 3. zászlóaljában, de minden valószínűség szerint más alakulatoknál is voltak szerbek.²³ Ezek a katonák a vizsgálatok eredményei szerint a nem határőrvidéki délvidéki (bácskai és bánáti) területek, valamint a Dél-Dunántúl és Pest megye szerb etnikumából származó parasztok voltak. Kétségtelen, hogy az 1848 őszi országszerte meginduló honvédsorozás a nemzetiségiek lakta területeken — persze olykor magyar lakosságú vidékeken is — gyakran ütközött ellenállásba. Így a feladattal megbízott — általában magyarokból álló — vármegyei-tiszti apparátusnak ezeken a területeken nemegyszer erőszakhoz is kellett folyamodnia. Az általánosan jellemző azonban mégsem ez volt. A volt nemzetiségi jobbágyok — s ez az eredményekből egyértelműnek látszik — nagyon is jól tudták, hogy mit köszönhetnek az áprilisi törvényeknek. S 1848 őszi, amikor úgy tűnt, hogy Jellačić, majd Windisch-Grätz támadásával most ezek a frissen kivívott jogok és eredmények kerültek veszélybe, a felvidéki szlovák, a magyarországi, a bánáti és a partiumi román és a kárpátukrán parasztok döntő többsége nem az ellenséghez csatlakozott, hanem a magyar honvédseregbe küldte el fiait. Különösen azokon a területeken volt ez így, ahol

a nemzetiségi jobbágyok a törvények értelmében a kezelésükben levő földdel együtt szabadultak föl. E tudatosságnak nem egy megnyilvánulását ismerjük: 1849 februárjában pl. Árva és Liptó megyéből érkezik be egy szlovák önkéntesekből álló honvéd újoncszállítmány Debrecenbe több száz kilométernyi, ellenséges csapatok között megtett út után!²⁴

Csak hasonlo tudatosság magyarázhatja, hogy az említett túlnyomóan vagy részben szerbekből álló honvédzászlóaljok között több is kiemelkedő szerepet játszott a magyar szabadságharcban. A 34. honvédzászlóaljat — melynek tisztikara is jelentős részben szerbekből állt — pl. az I. hadtest egyik legjobb alakulataként tartották számon.²⁵ De megemlíthetjük a rettenthetetlen bátorságáról ismert 9. zászlóaljat is, melynek rendhagyó veres csákóját később mint kitüntetést rendszeresítette a hadseregben egy hadügyminiszteri parancs. Innen ered a „48-as veres sipkás honvéd” szimbolikus alakja, s ennek kialakulásában a zászlóalj több mint száz szerb származású katonájának is része volt.

JEGYZETEK

¹ Damjanich Jánosra vonatkozó életrajzi adatok a következő forrásokon alapulnak: a) összefoglaló életrajzi vázlatok: Vasárnapi Újság, 1890; 40.; *Révai Nagy Lexikon*. V. köt. Bp. 1912. 266—267. — *Magyar Életrajzi Lexikon* (főszerk: Kenyeres Ágnes). Bp. 1976. 343—344.; Hamvay Ödön: *Damjanich János élete története és szemelvények nejéhez intézett leveleiből*. Bp. 1904. b) előléptetési és kitüntetési a Közlöny, 1848. 16., 128. és 170., valamint a Közlöny 1849. 19. és 49. számaiban c) az aradi elítélésre vonatkozó periratok: Hadtörténeti Levéltár. Bp. (a továbbiakban: HL) Aradi hadb. 113/24.

² Az esetre részletesen: Hamvay Ödön: *Damjanich levelei nejéhez*. Bp. 1910. 88—89.

³ Damjanich radikális politikai nézeteire már említett forrásokon kívül Hegyesi Márton: *Az 1848—49-iki harmadik honvédzászlóalj története*. Bp. 1898.

⁴ Kossuth az akkor hadügyminiszter helyettesé kinevezett Damjanichot ért szerencsétlenségről értesülve így ír: „Damjanich tábornok úrnak balesetét a hazának minden hű fia velem együtt a legmélyebb bánattal fájlalja, s osztozik azon keserves meggyőződésemben, hogy e baleset országos csapás. . .” (*Kossuth Lajos összes munkái*. Sajtó alá rendezte: Barta István. XV. köt. Bp. 1955. 202.)

⁵ Bobich János életrajzi adataira: HL Aradi hadb. 113/7., 2/324., előléptetéseire és kitüntetésére: Közlöny, 1848. 7. sz.; 1849. 12. sz., 59. sz. és 61. sz.

⁶ Damaszkín György életrajzi adataira: HL Aradi hadb. 113/10., 2/347.; Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. Bp. 1910. III. köt. 230.; Friedrich Gatti: *Geschichte der k. u. k. technischen Militär-Akademie*. Wien, 1901—1905. I. köt. 853.; Előléptetéseire: Közlöny, 1848. 13., 126. és 170. sz.; 1849. 36. sz.

⁷ Herkalović András életrajzi adataira: HL Aradi hadb. 113/16, 2/382; előléptetéseire: Közlöny, 1849. 7. és 74. sz.

⁸ Milutinovich Mihályra: Gatti: i. m. I. köt. 724.; Constantin Wurzbach: *Biographisches Lexicon des Kaiserthums Österreichs*. Wien, 1865—1880. XVIII. köt. 337.

⁹ Szilányi (Stojkovich) Péter életrajzi adataira: *Révai Nagy Lexikon*. XVII. köt. 615.; Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Bp. 1891—1914; előléptetéseire és kitüntetésére: Közlöny, 1848. 142. és 178. sz.; 1849. 118. sz., Komáromi Lapok, 1849. 27. és 63. sz.

¹⁰ Zákó István életrajzi adataira: Wurzbach: i. m. XXI. köt. 101.; Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi Bács-Bodrog vármegye*. Bp. 1909. II. köt. 234. és 601.; előléptetéseire és kitüntetésére: Közlöny, 1848. 126. sz.; 1849. 84. és 86. sz.

¹¹ Csernovics György életrajzára: Hellebronth Kálmán: *A magyar testőrsek névkönyve 1760—1918*. Bp. 1939; HL Aradi hadb. 113/17. 2/383; HL General Commando zu Ofen 1868 II. Abt. 21—8 499.; előléptetéseire uo. és Közlöny, 1848. 22. sz.

¹² Damaszkín Istvánra: HL Aradi hadb. 113/2 2/219; Kempelen: i. m. III. köt. 230.; Közlöny, 1848. 77. és 166. sz.; 1849. 20. és 96. sz.

¹³ Driska Szilárdra: HL Aradi hadb. 113/9 2/345; HL Gen. Com. zu Ofen 1868. II. Abt. 21—8 199; Közlöny, 1848. 109. sz.; 1849. 152. sz.

¹⁴ Jovanovich Miklósrá: Kriegs Archiv Wien: Conduite Listen Fasc. 458—GIR 15—1847 HL Bach-kori gyűjtemény. A politikai szempontból megbízhatatlan és rendőri megfigyelés alatt állók jegyzéke 136.; Közlöny, 1849. 63. sz.; Nagy Sándor: *Háromszék önvédelmi harca 1848—49.* Kolozsvár, 1896, Okmánytár LXXX.

¹⁵ Raić Konstantinra: HL Pesti hadb. 41. cs. 1851—1/42.; Közlöny, 1848. 175. sz.

¹⁶ Stojanich Miklósrá: *Militär-Schematismus des k. k. Heercs.* Wien, 1822. és 1841.; Közlöny, 1848. 7. és 123. sz.; 1849. 29. sz.; HL 1848/49-es gyűjtemény 51. cs. 17. sz.

¹⁷ Vukovich Mihályra: HL Pesti hadb. 1850—1/1825.; Közlöny, 1848. 35. sz. és 1849. 122. sz.

¹⁸ E kérdésekről részletesebben: Bona Gábor: *Az 1848—49-es szabadságharc katonai vezetésének nemzetiségi összetételéről.* Valóság, 1978. 7. sz. 80—93.

¹⁹ Thim József: *A magyarországi 1848—1849-iki szerb fölkelés története.* Bp. 1930—1940. I. köt. 221.

²⁰ A levél Várady János honvédtábornagy periratai között. HL Aradi hadb. 113/3 2/133. c.

²¹ A III. hadtestnél, Damjanich parancsnoksága alatt szolgált a már említett szerb származású törzstiszteken kívül a horvátok közül Knezić Károly — a szabadságharc végén maga is honvédtábornok —, Deszputh Sándor alezredes, Krivachich Károly őrnagy és több tucat főtiszt is.

²² A zászlóalj szervezésére: Közlöny, 1848. 109. sz., tevékenységére és harcaira: Zákó István és Várady János zászlóaljparancsnokok vallomásai az aradi hadbírótság előtt (vö. 10. és 20. sz. jegyzet), valamint; Borus József: *Dembinszki fővezérsége és a kápolnai csata.* Bp. 1975. 70.

²³ Hoffmann Arnold: *Az 1848—49-iki vörös-sipkás 9-ik honvédszászlóalj története.* Kassa, 1906 12., 25—26. és 35.

²⁴ Az esetről részletes tudósítás a Közlöny, 1849. február 27-i 39. sz.-ban.

²⁵ A 34. zászlóalj főtisztjei közül — minden kétséget kizáróan — szerb származású volt: Latinovich György és Volarich György százados, Kirilovich Péter és Kuluncsich József főhadnagy, valamint Bretyevatyki Titusz és Nikolich Pál hadnagy. (Kinevezéseik a Közlöny 1848 és 1849-es különböző számaiban.)

TÖRTÉNETÍRÁSUNK AZ 1848—1849. ÉVI VAJDASÁGI KERÜLETI BIZOTTSÁGOKRÓL

Tanulmányomban megkísérlem bemutatni a forradalmi 1848—1849-es években a Vajdaságban létrehozott kerületi bizottságokkal foglalkozó, a háború után írt történeti műveket, miközben nem veszem tekintetbe a kérdést csak melleleg érintő munkákat.

Előzetesen megállapíthatjuk, hogy a kutatás elhanyagolta a hatalom kérdését az 1848—1849-es évek Vajdasága vonatkozásában. Leninnek abból a tételéből kiindulva, hogy a hatalom kérdése minden forradalom alapvető kérdése, továbbá abból, hogy a Vajdaságban 1848—1849 során lezajlott események bonyolultsága és sajátos volta a hatalom működésében is visszatükröződött, azt kell mondanunk, hogy ez a kérdés már régóta tanulmány tárgya kellett volna hogy legyen. Ennek keretében igen fontos, hogyan működtek a Vajdaságban a kerületi bizottságok mint a szerb népi hatalom sajátos formái.

A szerb népi mozgalom 1848-ban először forradalmi módon a régi megyei, magisztrátusi és katonai-bürokratikus hatósági szervek lerombolására, s a szerb népi hatalom új szerveinek a létrehozására törekedett. Ezt a folyamatot a fellázadt tömegek ösztönösen indították meg, de a karlócai főodbor is adott ösztönzést az új hatalom kialakítására — egyik első ülésén, 1848. május 18-án. Már május havában megalakultak a mitrovicai, zimonyi és pancsovai kerületi bizottságok. Júniusban és júliusban majdnem az egész Szerémségben, Dél-Bánátban és a Bácska délkeleti részében új városi bizottságok és falusi albizottságok jöttek létre, később pedig még inkább kibővült ezeknek a bizottságoknak a hálózata. Nem voltak ilyen bizottságok a Vajdaságnak azon a részein, amelyek 1849 elejéig a magyar hatóságok ellenőrzése alatt álltak.¹

1849 elején, amikor a szerb katonaság támadásba lendült, a Bánság és Bácska megszállt helységeiben új bizottságok és albizottságok alakultak. Ezt most már a főodbor mellett Ilija Garašanin, a Szerb Fejedelemség kormányának a minisztere is szorgalmazta, úgy vélve, hogy ezeknek a bizottságoknak jelentékeny szerepe lehet a Habsburg-monarchiában kibontakozó szerb mozgalom célkitűzéseinek a megvalósításában. Így Nagybecskereken, Fehértemplomban, Versecen, Becsén és Kikindán is új kerületi bizottságok alakultak, s albizottságok is e bizottságok környékén. Ám ezek már nem a forradalmi hatalom, hanem a szerb mozgalom e szakaszában immár uralkodóvá vált konzervatív áramlatok szervei voltak. Így hát szerepük is lényegesen megváltozott ahhoz képest, amelyet az 1848 májusában alakult kerületi bizottságok játszottak.²

A háború előtt ezzel a kérdéssel foglalkozó művek közül érdemes megemlíteni Vasa Bogdanov tanulmányát: *A vajdasági szerbek felkelése és az 1848—49-es magyar forradalom* (Ustanak Srba u Vojdoni i madjarska revolucija 1848 i 1849) (Subotica 1929). Bár ma is érvényes Bogdanovnak az az értékelése, hogy a vajdasági szerb mozgalom kezdeti szakaszában következetesebb volt és alaposabb a többi Duna menti mozgalomnál, elfogadhatatlan az a végkövetkeztetése, miszerint a vajdasági szerbek 1848-ban „megalkuvás nélkül-szétrombolták az egész régi államapparátust, megsemmisítették a régi katonai és polgári igazgatást, minden hatalmat magukhoz ragadtak, s azt a kor forradalmi, demokratikus szellemében szervezték meg”.³

Radoslav Perović tanulmányában (*Az 1848—49-es vajdasági szerb mozgalomról — O srpskom pokretu u Vojvodini 1848—49. Gradja za istoriju srpskog pokreta u Vojvodini 1848—49. Beograd, 1952. XIX—LI.*) az a megállapítás található, miszerint mihelyst megkezdődtek a szerbek és a magyarok között a fegyveres összetűzések, azonnal hozzáláttak a népi hadsereg és a népi kerületi és helyi bizottságok megszervezéséhez, s így a Vajdaság területén létrejött „a népi hatalom, amely fennállásának egész ideje alatt gondoskodott a nép és a katonaság minden szükségletéről, s amely a népi érdekek képviselőjeként gyakran került ellenzékbe mind a főddborral, mind pedig a mozgalom hivatalos vezetőjének számító pátriárkával”.⁴ Nyilvánvaló, hogy ez a megállapítás nem vonatkozhat arra az időre, amikor a szerb mozgalom objektíve már az ellenforradalom érdekeit szolgálta.

Slavko Gavrilović, az 1848—1849-es forradalom vajdasági történetének legtermékenyebb szakértője néhány munkájában kitért a szerb hatalmi szervek működésére is. *A Szerémség az 1848—1849-es forradalomban* c. monográfiájában (Srem u revoluciji 1848—1849. Beograd, 1963) külön fejezetet (203—227. old.) szentelt a szerémségi népbizottságok létrehozásának. Leírta a szerb hatalmi szervek létrejöttét, összetételét és hatáskörét, viszonyát a főddborhoz és a katonai hatóságokhoz, valamint a bizottságoknak a szerepét a szerb mozgalomban. Bár csak a szerémségi népbizottságokról esik szó, több következtetése a Vajdaságban működő hasonló szervekre is érvényes.⁵

Ugyanez a szerző *Háború utáni történetírásunk a vajdasági 1848—49-es forradalomról* (Naša posleratna istoriografija o revoluciji 1848/49. u Vojvodini, Jugoslovenski istorijski časopis, 1964. 1. sz. 71—99.) c. ismertetésében kritikai értékelést is adott a forradalomban kialakult szerb hatalommal foglalkozó történészek műveiről.

A szerbek az 1848—49-es forradalomban (Srbi u revoluciji 1848—49. Istraživanja, 5. Novi Sad, 1977. 231—294.) c. jól sikerült szintézisében Slavko Gavrilović a forradalom során létrejött szerb hatalmi szervek jellegét, szerepét és jelentőségét is meghatározta. Jelen dolgozatunk kiindulási alapját is Gavrilović említett művei szolgáltatták.

Az első vajdasági kerületi bizottság Sremska Mitrovicán alakult 1848. május 22-én. Azonnal átvette a magisztrátus néhány funkcióját, de azt nem szüntette meg teljesen. Az ezredparancsnokság jóváhagyta a bizottság működését azzal a céllal, hogy azt maga alá rendelje, de a kerületi bizottság és a hatáskörébe tartozó albizottságok a régi katonai bürokrata intézmények lerombolásának a képviselőivé váltak. Ezek az alapvető megállapítások a mitrovicai kerületi bizottság működéséről, melyeket Slavko Gavrilović részletesen is kifejtett.⁶

A zimonyi kerületi bizottságról két szerző írt: Daka Popović *Vajdasági városok az 1848—49-i felkelésben (Zimony)* — Vojvodjanski gradovi u buni 1848—49 (Zemun), Zbornik Matice srpske za drustv. nauke sv. 1955. 10. sz. 1—19. és 1955. 11. sz. 39—53., valamint Lazar Čelap *Zimony az 1848—49-es szerb mozgalomban* (Zemun u srpskom pokretu 1848—49. Novi Sad, 1960).

Popović műve áttekinthető, mondanivalóját a szerb mozgalom egészébe ágyazza bele, műve forrásait jobbra azonban csak a már megjelent irodalom és a korabeli sajtó jelentik, vagyis levéltári anyagokat csak igen korlátozott mértékben hasznosít. Leírása során bemutatja a kerületi bizottság viszonyát a zimonyi magisztrátushoz, az alája rendelt helyi bizottságokhoz, a többi kerületi bizottsághoz és a főodborhoz, valamint szerepét a hadi eseményekben, ám elhanyagolja a társadalmi-gazdasági körülményeket és „a legalsóbb réteghez tartozók” tevékenységét.⁷

Lazar Čelap kiadatlan és már közölt levéltári források, valamint a korabeli sajtó alapján írta meg tanulmányát. Ily módon szolid dokumentációra támaszkodhatik, de munkája nehezen áttekinthető — nincsenek címei és alcímei az egyes egységekhez —, s a lényegtelen vagy nem funkcionális adatok tömkelege miatt a lényeges sem tud kidomborodni.

A zimonyi forrongások a „legalsóbb osztályok” megmozdulásaival kezdődtek meg. A polgári zendülők is ezekhez csatlakoztak. Letaszították a régi magisztrátust és új városi kormányzatot vezettek be. Ám a városba bevonult hadsereg, a magisztrátus ismét hatalmat kapott, de az új Huszonnégyek Bizottságát is megtartották, s ez hamarosan Kerületi Bizottsággá (Zimonyi Bizottsággá) alakult át. A kerületi bizottság átvette a magisztrátus majd minden funkcióját, a nemzeti-forradalmi tevékenység igazi szervévé lett. A kerületi bizottsággal párhuzamosan azonban a magisztrátus továbbra is létezett, s a régi meg az új hatalomnak ez a kölcsönös ellenségeskedésben is megnyilvánuló dualizmusa alaposan rányomta bélyegét a város és környéke életére, egészen a forradalom bukásáig. A kerületi bizottság a maradék bírói funkciók elvételével és a magisztrátusnak a bizottsághoz való csatolásával próbálta kiküszöbölni a magisztrátus befolyását, de ez nem sikerült. Jóllehet a kerületi bizottság közölte a pátriárkával, hogy minden tagja lemond, „ha a magisztrátus továbbra is fennmarad”.⁸

A kerületi katonai parancsnokság értesítette a magisztrátust (1849. május 22.), hogy az 1849. március 4-i alkotmány szerint a katonai határőrvidék intézménye a maga szervezetével továbbra is fennmarad, s a magisztrátus a parancsnokságnak az alárendeltje. Ezért a kerületi bizottságnak nincs joga, hogy a magisztrátus hatáskörébe beleavatkozzék, „csupán a legsürgősebb községi ügyekről” intézkedhet „a német örökös tartományokra vonatkozó alapelvek szerint”.⁹

Így hát Zimonyban két helyi hatóság létezett párhuzamosan: a régi magisztrátus, amely csak a kerületi katonai hatóságoknak engedelmességet s az új kerületi bizottság, amely csak a vajdasági „praviteljsztvót”, kormányt ismerte el. Miközben a kerületi bizottság hatalma egyre gyengült, a magisztrátus visszaszerezte a forradalom során elvesztett minden funkcióját, nem ismerte el a kerületi bizottságot felettes hatóságának, s a város képviselésére való jogát is kétségbe vonta. A kerületi bizottság létét addig túrték meg, amíg végleg el nem fojtották a magyarországi forradalmat. Ekkor már a császári hatalomnak nem volt szüksége taktikázásra, s Mayerhofer felszólította a kerületi bizottságot (1849. augusztus 23.), hogy szüntesse be működését,

s helyiségeit adja át a magisztrátusnak. Végül cinikusan köszönetet mondott a kerületi bizottságnak mindazért, amit a császárárt tett azokban a nehéz időkben.¹⁰

A zimonyi kerületi bizottság fokozatos felszámolása egyben annak a folyamatnak a példája, melynek során a szerb népi mozgalom alárendelt módon felszívódott az udvar céljaiba és a régi császári hatalom intézményeibe.

Hasonló volt a sorsa a pancsovai kerületi bizottságnak is, amely egyébként valamennyi vajdasági kerületi bizottság közül a legjelentékenyebb és a legtevékenyebb volt. Mellékesen több szerző is írt erről a bizottságról, ketten hosszabban is elidőztek működésénél: Daka Popović *Pancsova az 1848—1849-es szerb mozgalomban c.* tanulmányában (Pančevo u srpskom pokretu 1848—1849, Novi Sad, 1954) és Mihovil Tomandl az *Adalék az 1848—1849-es pancsovai kerületi bizottság történetéhez c.* munkájában (Prilog istoriji Okružnog odbora u Pančevu 1848—1849. Zbornik Matice srpske za društvene nauke 1965. 40. sz. 134—148.).

Áttekinthető és világosan megírt tanulmányában Popović elég sok figyelmet szentelt a pancsovai kerületi bizottság munkájának is, ez — véleményünk szerint — az egyébként szerény eredményű tanulmány legjobb része. Noha a kerületi bizottság munkájának bemutatása hiányos, mivel a szerző nem elsődleges forrásokat használt, s gyakran elkalandozott a szerb mozgalom egészének értékelése felé.¹¹

Tomandl munkája a pancsovai kerületi bizottságról egyben egyetlen olyan mű történetírásunkban, amely, tudomásunk szerint, egészében is a kerületi bizottságokkal foglalkozik. Ám szolid dokumentációs alapon jött létre, és befejezetlen. Bemutatja a forradalmi forrongások kezdetét a bánáti katonai Határőrvidéknek ebben a legnagyobb városában, s kiemeli, hogy a mozgalmakban a lakosság „vallásra és nemzetiségre való tekintet nélkül” részt vett. A felkelők megdöntötték a régi magisztrátust, új városi hatalmi szervet választottak, és határozatot hoztak, hogy Pancsova váljon ki a Határőrvidékből, illetve csatlakozzék Magyarországhoz. Fogadja el az új magyar alkotmányt, hogy ezáltal megszűnjenek a feudális kööttségek. A polgárság radikális mozgalmát azonban ideiglenesen megakasztotta a császári katonaság bevonulása, mely a régi magisztrátus visszaállításával járt együtt. Mindez a további forradalmi forrongásoknak mégsem tudta elejét venni. A pravoszláv templom udvarán megtartott tömeggyűlésen (1848. június 2.) a szerb és német polgárság köréből 63 tagú kerületi bizottságot választottak. A bizottságot hamarosan újjászervezték, elnökévé dr. Konstantin Pejičićet, az erélyes városi orvost választották. A kerületi bizottság minden nap a magisztrátus épületében ülésezett, míg a régi magisztrátust, mint hatóságot feloszlatták.¹²

A kerületi bizottság a maga területén (bánáti Katonai Határőrvidék) azonnal népi albizottságokat kezdett szervezni. Ezeknek az volt a feladata, hogy hírszerző szolgálatot szervezzenek az ellenség szándékainak felderítésére, ellássák a népi katonaságot, területükön fenntartsák a rendet, és intézzék a mindennapos ügyeket. Vagyis, hogy a háborús viszonyok között eleget tegyenek bizonyos hatalmi funkcióknak.

A kerületi bizottságok területén levő, nem szerbek által lakott helységekből nem alakultak meg az új hatalmi szervek, mert a lakosság általában ellenségesen viselkedett a szerb mozgalommal szemben. A nem szerb községek feletti ellenőrzés céljából a kerületi bizottság a főddborral egyetértésben felhívást intézett a Bánság nem szerb nemzetiségeihez. Ebben többek közt közölte, hogy megszüntetnek minden régi

hatósági szervet, s újakat hoznak létre helyi bizottságok formájában a saját nyelv használatának jogával. Az új bizottságok a pancsovai kerületi bizottságnak és a karlócai fődbornak vannak alárendelve. A fegyvert be kell szolgáltatni a szerb hatóságoknak, s ez alól a nem katonáskodó szerbek sem képeznek kivételt. Ellenséges tevékenység esetén a katonai törvények szerint fognak eljárni. Ennek érdekében rögtönítelő bíróság létesítették.¹³

A magyar Debeljacska faluval szemben foganatosított néhány éles rendszabály után a kerületi bizottság kényszerítette a nem szerb községeket, hogy saját albizottságokat alakítsanak s teljesítsék a kerületi bizottság parancsait.¹⁴

A szerb katonai táborok létrehozása és ellátása a kerületi bizottságra különösen fontos és nehéz feladatot rótt. Ehhez jelentős segítséget kapott a Szerb Fejedelemség kormányától, amelynél a bizottság meghatalmazottain keresztül több ízben is interveniált. A kiadások fedezésére a kerületi bizottság másrészt az adóként beszedett meg a magisztrátus pénztárában talált pénzt használta fel (ez a kincstári pénzt és az árvaszéki alapot nem érintette). A konfiskált vagyonok elárverezéséből befolyó összegek, a harmincadi (vám)hivatalok bevételei, az egyházközségek pénztáraiból, a végrehajtásokból, a vagyonos polgárok adakozásából származó, valamint egyéb más jövedelmek azonban együttvéve sem voltak elegendők az összes kiadás fedezésére.

A kerületi bizottság külön rendeletekben szabályozta a hadkötelezettséget. Pancsován még a mozgalom elején 800 főből álló nemzetőrséget szervezett, amely fenntartotta a rendet, biztosította a nép vagyonát és több csatában is részt vett.

Miután a magyar katonaság 1849 januárjában kiürítette Dél-Bánátot, a kerületi bizottság megszabadult az ellenséges katonai nyomástól, de ellentétbe került a Határőrvidéken visszaállított osztrák katonai hatóságokkal. A Temesvári Generalkommando (főhadparancsnokság) felszólította a pancsovai magisztrátust, hogy területén állítsa vissza a szerb mozgalom kezdete előtti állapotokat.

A magyar hadsereg tavaszi hadjárata idején — 1849. április—május — a szerb lakosság nagy része s vele a kerületi bizottság is a Szerémségbe, illetve Szerbiába menekült. Miután a magyar katonaság végleg kivonult Pancsováról (1849. augusztus 10.), az elmenekült lakosság a kerületi bizottsággal együtt ismét visszatért a városba, de a bizottság mint szerb hatósági szervezet már nem működött tovább.¹⁵

Svetolik Subotić *Fehértemplom az 1848—49-es eseményekben* c. munkájában (Bela Crkva u dogadjajima 1848/49. Zbornik Matice srpske za društvene nauke 1960. 27. sz. 91—122.) az itteni „illír” kerületi bizottság működését is érintette. Miután az osztrák—szerb hadtest egységei bevonultak Fehértemplomba (1849. január 21.), a polgári hatalom elvált a katonai hatalomtól, és az újonnan megalakult kerületi bizottság hatáskörébe került át. A bizottság tagjait a szerb lakosság választotta meg aszerint, hogy ki mennyi üldöztetést szenvedett a régi rendszer alatt. Elnökéül Josif Nedeljković kereskedőt választották, a bizottságban is jobbára kereskedők, iparosok, földművesek és vendéglősök foglaltak helyet.¹⁶

A bizottságnak különböző osztályai voltak a régi magisztrátus felépítésének megfelelően, és annak épületébe is költözött. Am az eredeti magisztrátus is megmaradt régi hivatalnokaival együtt — a polgármester Kio őrnagy maradt —, és hatáskörét is igyekezett megőrizni. Így 1849 januárjában—májusában Fehértemplomon is kettős hatalom állt fenn: a kerületi bizottság, mely a fődbor irányítása alatt állt, és a magisztrátus, a cs.-kir. Temesvári Hadparancsnokság alárendeltségében. A bizottság-

ban félalnfabéta szerb kereskedők, kézművesek, a hatalom irányítása terén semmiféle tapasztalattal nem rendelkező földművesek ültek. A magisztrátusban viszont iskolázott hivatalnokok, javarészt nem szerb nemzetiségűek, akik szakavatott munkájukat a hadviselő császári katonai hatalom tekintélyével támaszthatták alá. A két intézmény egymást kölcsönösen törvénytelennek minősítette, és ellentéteik mind jobban kiéleződtek.

Ebben a helyzetben a kerületi bizottság nem tudott hatékonyan működni. Az apróbb ügyek mellett leginkább a hadsereg ellátását vette gondjaiba, s vizsgálatokat folytatott ama német és román polgártársai ellen, akikkel szemben az volt a vád, hogy a magyar hatóságok idején üldözték a szerbeket.

A „császáruk és népünk ellenségeiről” szóló dokumentumait a kerületi bizottság a temesvári hadbírószághoz terjesztette fel. Ugyanehhez a bírósághoz fordult ugyanezekkel az ügyekkel a magisztrátus is, a saját változatában ismertetve az ügyeket. A bíróság a magisztrátussal rokonszenvezett, s a kerületi bizottság által szakszerűtlenül feldolgozott ügyiratokat is a magisztrátushoz küldte vissza jogszerű átdolgozásra. Így a magisztrátus a szerb hatalom időszakában is lényegesen befolyásolni tudta e hatalom szerveinek döntéseit. A kerületi bizottság tekintélye csorbításához egyes tagjai is hozzájárultak azáltal, hogy személyes érdekből visszaéltek hatalmukkal. E téren különösen néhány, a kerületi bizottság rendőri szolgálatában álló szerbiai önkéntes kompromittálódott. Így történt, hogy a magyar csapatoknak ismételt bevonulását Fehértemplomba — 1849. május 8. — nem csak a magyar nemzetiségűek fogadták felszabadulásként. Érdekes, hogy a magyar hatóságok is megtartották a császári magisztrátust, míg a kerületi bizottság megszűnt.¹⁷

A nagybecskereki kerületi bizottságról Lazar Rakić írt *Nagybecskerek (Zrenjanin) a forradalmi 1848—1849. évben* (Veliki Bečkerek — Zrenjanin — revolucionarne 1848—1849. godine. Zbornik Matice srpske za društvene nauke 1964. 39. sz. 5—34.). A forradalmi megmozdulások ebben a városban is a lakosság vallásra és nemzetiségre való tekintet nélküli szolidaritásának a jegyében indultak meg. A kerületi bizottság itt csak 1848 januárjában, a szerb katonaság bevonulása után alakult meg, mégpedig „a legtekintélyesebb polgárokból és birtokosokból”. A régi magisztrátust feloszlatták, „s elkezdtek szerbül dolgozni”.¹⁸

A pátriárka rendeletére a kerületi bizottság a Közép-Bánátban mindjárt meg is indította a helyi bizottságok szervezését. Első feladatuk az elmenekült ellenség vagyonának az összeírása volt, továbbá a rendfenntartás.

Már az új hatalom működésének első napjaiban vita támadt az illetékesség miatt a becskerek-i kerületi és helyi bizottságok között. A pátriárka békéltető döntése szerint a kerületi bizottság a korábbi vármegye hatáskörét vette át, a helyi bizottság pedig az előbbi alárendelt szerve lett. Végül Stevan Kníčanin a főbiztos, a „csupán tőlem függő megbízott, akinek feladata a kerületi bizottság támogatása” — rendelkezett Rajačić. A pátriárka külön döntése alapján (1849. január 31.) Bečkerek „a szabad királyi városok sorába helyzetett”.

Mivel a kerületi bizottság területe szüntelenül „rablásnak és fosztogatásnak volt kitéve”, a bizottság rögtönítélő bíróságot alakított, továbbá egy őrzászlóaljzat állított fel „a legtekintélyesebb és legtisztességesebb szerbekből és németekből”. Jóllehet rengeteg ember „koldusbotra jutott”, a pátriárka tilalmára a földbirtokosok

vagyonához nem volt szabad hozzányúlni, ha tulajdonosuk nem vétett a császári törvények ellen.

A „császáruk és népünk” elmenekült ellenségei vagyonának a kiárúsítására a kerületi bizottság árverést szervezett. Ebből számtalan viszály támadt, gyakran éppen a szerbek mentek perre egymással.

Mivel egy ideig a pátriárka a főddborral együtt a városban tartózkodott, Becskerek lett a szerb Vajdaság központja, s a kerületi meg a helyi bizottságra hárult külön feladatként ellátásuk, elhelyezésük, a gondoskodás személyes biztonságukról, valamint a futár- és postaszolgálat megszervezése.

Becskerekre 1849 áprilisának végén bevonult a magyar hadsereg, s ismét felújították a megyei hatóságokat. A kerületi bizottság több tagja már korábban elmenekült a városból, s így megszűnt a bizottság működése.¹⁹

Az óbecsei kerületi bizottságról Lazar Rakić írt *Óbecse a forradalmi 1848—49. évben* c. tanulmányában (Stari Bečej revolucionarne 1848—49. godine. Zbornik za istoriju Matice srpske, 1977. 16. sz.).

„Vajdaság kormányzója” minőségében a pátriárka 1849. február 7-én határozatot hozott, amelyben megszüntette az addig — 1751-ben — privilegizált Tisza menti kerületet, továbbá az óbecsei magisztrátust. Egyben létrejött a „Szerb Vajdaság” új hatósága, az „Óbecsei Kerületi Bizottság” néven. A kerületi bizottság vezetőjévé Petar Stojšićot, a vajdasági legfelsőbb bíróság tagját nevezték ki. Az erről intézkedő utasítás mellékletében (Ustrojenije) a pátriárka a volt Tisza menti kerületben létrehozandó új szerb hatóságok szervezeti kereteit is meghatározta. Ez a dokumentum igen érdekesen illusztrálja, milyennek képzelte a szerb mozgalom vezére az 1849-es év Vajdaságában a szerb hatalom szervezetét és jellegét akkor, amikor a mozgalom lényegében már elveszítette forradalmi vonásait.²⁰

Az *Ustrojenije* alapján a régi hatósági szervek megszűnnek, s a pátriárkának és a főddbornak alárendelt új szerb hatalmi szerveket kell létrehozni. Az új szerveket nem a nép választja, hanem a kerületi bizottság kinevezett elnöke javaslatára a pátriárka erősíti meg, s kötelezően hűségesküt tesznek a császárra. Az új bizottságok és őrségek csak „jó polgárokból” állhatnak, elsőrendű feladatuk, hogy fenntartsák a rendet, s megvédjék a rendszert a társadalmi forrongásoktól, amelyek az új hatóságok alatt is folytatódtak. Csak a „szökött személyek” vagyonát kobozzák el, másokét csak akkor, ha „ellenségei a császárnak és népünknek”. Az adót „az eddigi módon” szedik be. A hivatalos szerb mellett, az „elismert egyenlőség” következtében a német és román nyelvet is lehetett használni, noha ezen a területen a magyarok voltak többségben, németek alig, románok pedig egyáltalán nem éltek. Az *Ustrojenije* szociális kérdésekkel nem foglalkozott, illetve az alsóbb társadalmi rétegek érdekében ilyen jellegű intézkedéseket nem irányzott elő. Noha éppen ezek a rétegek jártak elől a szerb mozgalomban, annak első, forradalmi szakaszában.

A becei kerületi bizottságnak születésétől kezdve küzdenie kellett fennmaradásáért. A városban és környékén „sok, a hatalmi rendszerre törő... nyugtalan elem” jelent meg. A kerületi bizottság értesítette a pátriárkát, hogy a fosztogatások során eluralkodott az anarchia, s nemcsak „ellenségeink” vagyona károsodik, hanem „vér szerinti testvéreink” is fosztogatják egymást, ami nagyon „elkeseríti a népet”. Ezek „rossz... Istent, hitet és nemzetet nem ismerő emberek”. Megszakították a kerületi bizottság ülését, mert az anarchisták azzal fenyegetőztek, hogy agyonverik a

bizottság összes tagját. Egyáltalán nem ismerik el az új hatalmat, s azt üzenik, „mi a magunk szabadságáért harcolunk”. A kerületi bizottság elnöke kérve kérte a pátriárkát, küldjön katonai segítséget, különben nem tud rendet teremteni ebben a „nyugtalan és fékevesztett vilájetben”.

A kerületi bizottság határozata szerint a szerb katonaság elől elmenekült, de ismét hazatért magyarok kötelesek voltak hűségsküt tenni „császáruknak és népünknek”, s „önként vállalni a szerb hatóságok által rájuk szabandó minden terhet”.

A szerb lakosság jelentős része már 1849. március vége felé elmenekült a városból, köztük az egyébként is megbénult kerületi bizottság néhány tagja is. A további menekülést a „fenyegető veszély elől” a csonka kerületi bizottságnak az az ultimatív döntése sem tudta megakadályozni, hogy a menekülők egész vagyonát elkobozzák.

A magyar katonaság április 19-én vonult be Becsére, de a nyár során még néhányszor váltogatta egymást a szerb és a magyar hatalom. Ebből az időszakból a kerületi bizottság sorsára vonatkozó adatok azonban nem maradtak fenn. Az általános bizonytalanság, a hadi szerencse váltakozása, az áldozatok hiábavalósága mindkét oldalon kimerültséget és fásultságot eredményezett. A forradalom végnapjait élte, s az események általános menete szerint büntetés várt mindkét szemben álló félre egyaránt.

*

A Vajdaságban 1848-ban a forradalmi fellendülés napjaiban kezdetét vette a régi megyei, magisztrátusi és katonai bürokrata hatóságok lerombolása, s népbizottságok (*odborok*) formájában új, népi hatalmi szerveket állítottak helyükbe. Ez a folyamat a parasztság és a polgárság ösztönös akciójával indult, és forradalmi jellege volt. A régi szervek a feudális államhatalom képviselői voltak, s az új, polgári típusú szervek létrejöttüknél, összetételüknél, célkitűzéseiknél és működési módjuknál fogva lényegesen különböztek a régiektől. Az új szerveket a fellázadt nép tömegmozgalma hozta létre, tagjai a népből (kereskedők, iparosok, földművesek, tanítók, papok stb.) jöttek, azzal a céllal, hogy harcoljanak a feudális rend megszüntetéséért és a társadalom demokratizálásáért. Az új hatalom további fejlődésére lényeges befolyást gyakorolt a főodbor, azzal a szándékkal, hogy az új szerveken keresztül kapcsolatot teremtsen a népi mozgalom bázisával, azt jobban megszervezze és saját céljai szolgálatába állítsa. Ezek a célok viszont nem voltak azonosak a „legalsóbb osztályokból” kikerülő emberek törekvéseivel és érdekeivel.

1848 májusában kerületi bizottságok alakultak Sremska Mitrovicán, Zimonyban és Pancsován, s ezek azonnal helyi bizottságokat szerveztek a területükön levő községekben. Június és július során majdnem az egész Szerémségben, valamint a Bánát déli és délkeleti részein, a városokban és falvakban új népbizottságok jöttek létre, melyek hálózata később tovább bővült. A magyar hatóságok ellenőrzése alatt álló területeken a Vajdaságban nem jöttek létre ilyen népbizottságok.

1849 elején a császári-szerb hadsereg támadása után az elfoglalt helységeken szintén bizottságok alakultak. A főodbor mellett ezt most már a Szerb Fejedelemség kormánya is szorgalmazta, úgy véelve, hogy e bizottságoknak jelentős szerepe lehet a Habsburg-monarchiában létrejött szerb mozgalom céljainak megvalósításában. A szerb kormány többféleképpen is támogatta ezt a mozgalmat, miközben arra törekedett, hogy saját külpolitikai céljai szolgálatába állítsa.²¹ Így alakultak új kerületi

bizottságok Versecen, Fehértemplomban, Nagybecskereken, Kikindán, Becsén és néhány más helységben, valamint helyi bizottságok is e kerületi bizottságok területén. A szerb mozgalom azonban ekkorra már elvesztette forradalmiságát, s az új bizottságok így nem a forradalmi hatalom, hanem a szerb mozgalomban uralkodóvá lett konzervatív áramlatok szervei lettek. Ezáltal a szerb hatalom szerepe is lényegesen megváltozott. Ez a változás a hatalom szférájában a szerb mozgalom általános konzervatívává válását tükrözte, azt, hogy objektíve az uralkodóház és a reakció szolgálatába szegődött, tekintet nélkül a tragikus áldozatokra, s résztvevőinek ama illúziójára, hogy népük és a haladás érdekében harcolnak.

Az 1848—1849. évi vajdasági szerb forradalmi hatalmi szervekkel foglalkozó történetírás igen szerény eredményeket mutathat fel. Csak egy olyan mű akad, amely egészében egy kerületi bizottságról szól, de az is adalékként készült és befejezetlen. Több munkában is történik említés a kerületi bizottságokról más események kapcsán, amelyek olyan városokban zajlottak le, amelyekben kerületi bizottságok működtek. E művek szerzőinek koncepciója, szakmai és módszertani felkészültsége eltérő, s ezért műveik sem egyenlő értékűek. Mindazonáltal lehetőséget nyújtanak arra, hogy rekonstruáljuk a kerületi bizottságok alapvető tevékenységét, s meghatározzuk jellegüket és jelentőségüket. Egyes kerületi bizottságokról csak mellékesen történik említés a történeti vagy irodalmi művekben.

Mai történetírásunkra hárul az a feladat, hogy marxista szemszögből dolgozza fel nemcsak a szerb kerületi bizottságokat, hanem egyáltalán a hatalom történetét a Vajdaságban a forradalmi 1848—1849. évben, mert csak ezen a problémakörön keresztül lehet felmérni, mennyire bonyolultak és sajátságosak voltak az események a Vajdaságban ezekben a messzemenő következményekkel járó, fordulatokban gazdag években.

JEGYZETEK

¹ Sl. Gavrilović: *Srbi u revoluciji 1848—1849*. Istraživanja, 5. Novi Sad, 1976. 252—253.

² Uo. 278.

³ V. Bogdanov: i. m. 65.

⁴ R. Perović: i. m. XLII.

⁵ Sl. Gavrilović: *Srem u revoluciji 1848—1849*. 204—206.

⁶ Sl. Gavrilović: *Sremska Mitrovica*. Sremska Mitrovica, 1969.

⁷ Negatív értékelést adott a műről Lazar Čelap az *Archivistban*, 1953. 1—2. sz. 113.

⁸ L. Čelap: i. m. 47., 48. és 54.

⁹ Uo. 63.

¹⁰ Uo. 69—72.

¹¹ Negatív értékelést adott a műről: A. Radenić (*Istorijski glasnik*, 1955. 1. sz. 135—136.); Čelap (*Archivist*, 1958. 1—2. sz. 113.); Sl. Gavrilović (*Jugoslovenski istorijski časopis*, 1964. 1. sz. 76). Pozitívan értékelte a művet J. Savković (*Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 1955. 10. sz. 152—153).

¹² M. Tomandl: *Prilog istoriji Okružnog narodnog odbora u Pančevu, 1848—1849*. (*Zbornik Matice Srpske za društvene nauke*, 1965. 40. sz. 136—138.) E bizottság működéséről érdekes adatok találhatóak ugyane szerzőnek következő munkáiban: *Uloga dr-a Konstantina Peičića u srpskom pokretu 1848—1849. godine*. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 1957. 18. sz. 57—77. és *Vojvoda Stevan Šupljikac kao glavnokomandujući srpskih vojnih snaga u Vojvodini 1848. godine*. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 1960. 27. sz. 33—49.

¹³ M. Tomandl: *Vojvoda Stevan Šupljikac*. 44.

¹⁴ M. Tomandl: *Prilog istoriji*. 137—140.

¹⁵ Uo. 141—144.

¹⁶ Sv. Subotić: *Bela Crkva u dogadajima 1848/49.* (Zbornik Matice srpske za društvene nauke 1960. 27. sz. 91—122.) Közli a kerületi bizottság tagjainak nevét és foglalkozását.

¹⁷ Uo. 112—116.

¹⁸ L. Rakić: *Veliki Bečkerek (Zrenjanin) revolucionarne 1848—1849. godine* (Zbornik Matice srpske za društvene nauke, 1964. 39. sz. 5—34.

¹⁹ Uo. 14—20.

²⁰ Az „Ustrojenije” 26 bekezdésből áll, az idézett mű részletesen beszámol róla.

²¹ J. Savković: *Srpski pokret 1848—49 u prepisci Ilije Garašanina.* Zbornik Matice srpske za društvene nauke, 1955. 10. sz. 3.

**SZERB MEMOÁRIRODALOM
AZ 1848—1849-ES FORRADALOMRÓL**

Még a háború és a forradalom idején, amikor Bácska- és Bánát-szerzte ágyúk dörögtek, Jovan Subotić tollat ragadott, hogy a Monarchia és a világ közvéleménye elé tárja a magyarországi szerbek nemzeti, vallási, társadalmi és jogi helyzetét. Történeti emlékirat jellegű írása a következő címmel jelent meg: *A szerbek és magyarok 1848. évi háborúja okainak, kitörésének, kibontakozásának és viselési módjának hiteles bemutatása és a magyarországi szerb nemzet jogállapota és az 1848. május 1-i és 3-i petíció ismertetése.*¹ E cikkében Subotić azt kívánta bemutatni és bizonyítani, hogy a szerbek nem hibáztathatók azért, hogy szembekerültek és hadat viselnek a magyarokkal. E célból röviden áttekintette a magyarországi szerbek történeti múltját, statisztikai adatokat közölt számarányukról, s a viszályok, az áthidalhatatlan nehézségek alapvető okául azt hozta fel, hogy a magyar nyelv hivatalos nyelvvé lett. Ezt az aktust, amellyel megkezdődött a nem magyar népek magyarosítása, Subotić fordulópontnak nevezi a magyarországi szerbek helyzetében. Jóllehet az erőszakos magyarosítás kihívta maga ellen a Magyarországon bizonyos jogokat is élvező öntudatos szerbeket, ezek — mondja Subotić — 1848 márciusában mégis őszintén készek voltak az együttműködésre a magyarokkal. Azzal a feltétellel azonban, hogy saját nyelvük szabad használata által biztosítsák saját nemzeti fejlődésük. Ezzel a céllal a több mint 100 szerb települést képviselő pesti szerbek már március 17-én petíciót nyújtottak be az illetékes magyar miniszternek, de azt a választ kapták, hogy Magyarországon nem létezhet más nemzet, mint a magyar. Ez a viszony romlásához vezetett. A magyar ifjúság fenyegetni kezdte a pesti szerbeket, s a városi közrendi bizottmány kijelentette, hogy nem szavatolhatja biztonságukat. Ennek országosan elterjedő híre a szerbek között nagy nyugtalanságot keltett, és a sajkások már készültek is, hogy felmenjenek Pestre, az ottani szerbek megoltalmazása érdekében. A veszélyt sejtő szerbek megkezdték felkészülésüket a védelemre, de — írja Subotić — továbbra is újabb és újabb petíciókat küldözgettek Pestre, melyek követelése meghaladták a pesti szerbek igényeit. Ebben a helyzetben a magyar kormány úgy próbálta a szerbeket megbénítani, hogy bujtogatni kezdte a románokat: követeljék jogaikat a szerbekkel szemben. Ezután Subotić elbeszélte a kikindai áprilisi eseményeket és az óbecsei kilengéseket, majd megmagyarázta, hogyan került sor a karlócai májusi nemzetgyűlésre és a rögtönítélő bíraskodás bevezetésére.

Részletesen foglalkozott Hrabovszky tábornoknak a szerbekkel szemben tanúsított magatartásával is, azzal, hogyan viszonyult a főodborhoz, mellyel június 9-én közölte, hogy „nincs tudomása magyarországi szerb nemzetről”. Subotić Csernovics Péter

magyar kormánybiztosnak és Kossuth Lajosnak a szerbekkel szemben elfoglalt álláspontját is leírja. A Karlóca és Szenttamás ellen indított támadás leírása előtt megemlíti a magyar kormánynak az egyes dél-magyarországi helységek elfoglalására kiadott parancsait, továbbá a magyar katonai egységek hadmozdulatait. Azt is elbeszélte, hogy a szerbek hogyan és hol létesítették katonai táboraikat, s röviden kitért minden, a magyarok és a szerbek között 1848. október elejéig lezajlott ütközetre. Subotić végső következtetése: a magyaroknak a nemzetiségekkel szemben tanúsított hajthatatlansága miatt a szerbek csak a bitófa és a kiirtás vagy a háború között választhattak. Ezért s ennek következtében a háborúért egyáltalán nem hibáztathatók. Több helyütt is elbeszéli, milyen véres, tragikus eseményekre került sor Futakon, Verbászon, Péterrévén és más helységekben, s mennyi ártatlan ember lett az összecsapások áldozata. Nem vette azonban észre, hogy a sok véres megtorlással járó háború mindkét fél számára egyaránt tragikusnak bizonyult. Csak az ellenség rémtetteit sorolta fel, hogy azt a közvélemény előtt minél kedvezőtlenebb színben tüntesse fel, s kijelenthesse: szinte hihetetlen, mennyi gáztettet követtek el a magyarok, Európa még nem látott hozzájuk hasonlót.

Subotić hiteles tanúságot tevő írásai céljukat, rendeltetésüket tekintve egyedülálló jelenségei a szerb irodalomnak, a szerbeknél a forradalom idején egyetlen hasonló jellegű mű sem jött létre. Ellenőrzött és átélt eseményeket tettek közzé, s egyértelműen szerb nemzeti-politikai missziót teljesítettek. Azzal a szándékkal készültek, hogy a szerbeket is hallja meg Európa, a szerbek előadásában is ismerje meg a magyar—szerb nézeteltéréseket, ellentéteket, a magyar—szerb háborút. Ám éppen egyedülálló voltuk miatt nem vehették fel a versenyt a sokkal erősebb és szervezettebb magyar propagandával. Annál kevésbé, mert ez utóbbi a Monarchia határain kívül is erős támogatással rendelkezett.

*Dr. Jovan Subotić élete (önéletrajz)*² c. nagy, négykötetes művében a szerző immár nemzetpolitikai tendenciák nélkül részletesen leírta a forradalomban való részvételét. A forradalom a márciusi napokban Pesten találta, s ettől kezdve egészen a világsi fegyverletételig valamiképpen tanúja volt az eseményeknek. Sok más, a mozgalom egészét és egyes résztvevőit érintő fontos leírás mellett Subotić különleges jelentőséggel bíró emlékiratai hitelesen számolnak be a prágai szláv kongresszusról, melyen Subotić a szerbek képviselőjében vett részt, továbbá bécsi, olomützi (Olomouc) és kremsieri diplomáciai-politikai küldetéseiről, Rajačić pátriárka megbízásából a zágrábi báni kormánnyal folytatott tárgyalásairól. Subotić adatokban, értékelésekben és érzéletes leírásokban gazdag emlékiratai kitűnő és nélkülözhetetlen forrásanyaga az 1848—1849. évek történetének.

Subotić fáradhatatlan író és irodalmár volt, s forradalmi élményeit és emlékeit néhány irodalmi alkotásban is megörökítette. Ilyenek *A hősnő* (Ženski junak), *A magyar nő* (Madjarica), *Arso gazda* (Gospodar Arsa) és *Két fivér* (Dva brata) c. elbeszélései.³ *A hősnő*ben a perlaszi táborról és a tábor pusztulásáról van szó. Subotić valóban járt is ebben a táborban, amikor egy ízben Becskerekre utazott, hogy találkozzék Rajačić pátriárkával. Megismerkedett a tábor parancsnokával, a tisztikarral, a sáncrendszer stratégiai jelentőségével, a katonák életével, hangulatával, nem kevésbé a tisztek között fennálló nézeteltérésekkel. Miként ő maga említi, *A hősnő* c. elbeszélésében mindezt „híven leírtam, a helységet is, a katonaságot is minden vonatkozásban, s a parancsnok személyét is”.⁴ A perlaszi csatával, a tábor

jelentőségével, szerepével és megsemmisülésével kapcsolatban elbeszélése történelmi forrás jellegű, annál is inkább, mivel Subotić adatai nem térnek el az ismert levéltári anyagától, sok vonatkozásban viszont kiegészítik ezeket, s lehetővé teszik e fontos bánáti szerb stratégiai létesítmény pusztulása okainak teljesebb megértését.⁵

Egészen más természetű Jovan Stefanović Vilovski *Egy cs. és k. tiszt élményei az osztrák-szerb hadtestben 1848-ban és 1849-ben* c. emlékirata.⁶ Stefanović szakképzett tiszt volt, a forradalom idején is elsősorban a katonai vonatkozású dolgok érdekelték, s ezért emlékiratában leginkább a hadsereg szervezetével, összetételével, létszámával, fegyverzetével, ellátásával, erődítményeivel, hadmozdulataival, a szerbiai önkéntes osztagokkal stb. foglalkozik. Műve egyben a bánáti és bánsági hadműveletek alapos feldolgozása; ezek kritikai értékelését is adja. Emlékiratából a bánáti román és szlovák lakosságnak a szerb mozgalommal szemben tanúsított magatartásáról is megtudunk egyet s mást, valamint a szerb igazgatás alatt élő kis számú magyarság ellenséges indulatairól is. Stefanović tényleges szolgálatban álló császári-királyi katonatiszt volt, memoárját alig valamivel a Bach-korszak összeomlása után adta ki. Érthető tehát, hogy írását át- meg átszötte lojális, osztrákbarát és a dinasztia iránti hűségét hangoztató nyilatkozatokkal. Emellett minden alkalmas esetben azt is kidomborította, hogy a szerbek védelmi és igazságos háborút viseltek, s ellenségeiktől eltérően humanusan viselkedtek ellenfeleikkel, különösen foglyaikkal és a védtelen lakossággal szemben, nem pedig haramiák, gyűjtogatók, fosztogatók módjára. Könyve mellékletében Stefanović közölte Szenttamás (maga is részt vett a helység védelmében, mielőtt az magyar kézre került), valamint a titeli fennsík térképét, mely utóbbi terület több ízben szintén véres csaták színtere volt.

Túlnyomórészt katonai vonatkozásúak Djordje Stratimirović tábornok *Visszaemlékezései* is.⁷ A mű csupán első, mintegy 50 oldalt kitevő része vonatkozik az 1848—1849-es forradalomra, s ez a májusi nemzetgyűléstől az Újvidék 1849. május 31-én történt bombázásáig terjedő időszakot öleli fel. Stratimirović ezt követően leírja a karlócai, écskai, verbászi, szenttamási, temerini, eleméri és aradáci, továbbá a mosorini és vilovói, járeki és újvidéki, budisavai és kácsi csatát, de emellett elég részletesen elbeszéli Rajačić pátriárkához fűződő viszonyát, nézeteltéréseiket és összeütközéseiket is. A pátriárka ugyanis le szeretne váltani Stratimirovićot a szerb hadsereg főparancsnoki tisztéről, s ezt Mayerhoferrel kialakított együttműködése útján akarta elérni. Stratimirović közkedvelt volt a hadseregben, fiatalosan merész, kalandosan vakmerő, hiú és ambíciózus, s e vonásai emlékiratában is tükröződnek. Olyankor is, amikor katonai akciókat beszél el, s olyankor is, amikor bécsi és olműtzi diplomáciai küldetését írja le (Olműtzben a szerb küldöttség tagjaként a májusi nemzetgyűlés határozatainak elismertetésén fáradozott), illetve Schwarzenberggel, Jellačićsal, Hrabovszkyval és más ismert személyiségekkel lezajlott találkozóiról beszél. Ettől függetlenül mindaz, amit az 1848—1849-es eseményekről lejegyzett, értékes és nélkülözhetetlen forrásanyag, hiszen szerzője fontos szerepet játszott a szerb mozgalomban, annak Rajačić pátriárkával szemben álló balszárnyán. Még akkor is, ha gördülékenyen, izgalmasan és érdekesen megírt művét nem nevezhetjük maradéktalanul tárgyilagosnak, különösen ha szerzője önmagáról, saját tevékenységéről nyilatkozik.

Javarészt hadtörténeti tárgyú Novak Golubski: *Emlékeim 1848. és 1849. nemzeti mozgalmáról, különös tekintettel a Srbobranak nevezett Szenttamás védelmére és*

*elestére, és Kovačević: Pop-Jovan Kovačević szenttamási plébános visszaemlékezései az 1848. és 1849. évi nemzeti mozgalomra c. emlékirata is.*⁸ Míg Stefanović és Stratimirović műveikben az egész Bácska és Bánát területén lefolyt katonai hadműveletet ismertették, Golubski és Kovačević emlékeikben elsősorban Szenttamásra, illetve Szenttamás védelmének leírására szorítottak. Golubski mondani- valóját közvetlenül a forradalom után jegyezte le, amikor még minden elevenen élt emlékezetében. Amit nem ő maga látott, vagy tapasztalt, arról megbízható szemtanúktól szerzett tudomást. A mozgalom idején nemzeti százados volt, ilyen minőségben vett részt a szenttamási harcokban is, s ezeket igyekezett őszintén és elfogulatlanul bemutatni. Az eseményeket időrendben mondja el, helyenként azonban a téves emlékezés folytán pontatlanul, s hiányos tájékozottsága miatt néhány esemény leírása nem állja meg helyét. Golubski emlékiratának fenti értékelésére Avram Djukić mutatott rá levéltári anyagok, valamint egyéb források és irodalmi művek alapján megírt nagyobb szabású ismertetésében.⁹ Miután közli, hogy mindaz, amit emlékiratában feljegyzett, „szórul szóra teljes és megcáfolhatatlan igazság”, Golubski azzal kezdi elbeszélését, mekkora lelkesedés és öröm töltötte el a szenttamásiakat, amikor értesültek róla, hogy 1848 márciusában Magyarországon kihirdették a szabadságot, egyenlőséget és testvériséget. A lakosság boldog volt, hogy hitük és nemzetiségük miatt már nincs különbség szerbek és magyarok között, hogy „mindenki egyformán egyenjogú testvér”, megszűnt a hűbérrendszer, az emberek nem tartoznak immár különböző rendekhez, miután a nemesi kiváltságokat eltörölték. S szünni nem akart a kiáltozás: „Éljen Kossuth, aki megszüntette a nemesi kiváltságokat.” A szenttamási szerbek készek voltak együttműködni a magyarokkal — írja Golubski — s ezt szemmel láthatóan is tanúsította az a tény, hogy minden középületre kitűzték a magyar nemzeti lobogót. Akárcsak a szerbek, a szenttamási magyarok is lelkes hajlandóságot mutattak szerb polgártársaikkal való együttműködésre. S ezt nemcsak az egyetértésről, testvériségről és szeretetről tartott beszédek, hanem a közös bálók, a szerb és a magyar templomban tett kölcsönös látogatások is bizonyították. A magyar—szerb kapcsolatok alakulásának későbbi leírása során Golubski elbeszéli, hogy 1848 áprilisában a községi előljáróság kezdeményezésére Szenttamáson egy nemzetőrszázad alakult, s hogy a szenttamásiak is részt vettek a karlócai májusi nemzetgyűlésen, amelynek megtartása után a magyar—szerb kapcsolatok megromlottak, s teljes erővel felszínre tört a szerb nemzeti eszme. E pillanattól kezdve Szenttamás készülődni kezdett a védelemre. Szerzőnk elmondja, milyen egységek állomásoztak a helységben, hogyan voltak felfegyverezve, kik voltak parancsnokaik, hogyan erősítették meg a helységet, s milyen volt a hadtápszervezet. Műve legnagyobb részét a szenttamási harcok részletes leírása tölti ki, s oly aprólékosan tárgyalja ennek vonatkozásait, hogy egyetlen apró csetepaté sem maradt ki krónikájából.¹⁰ Golubski igazságszerető ember volt, és sok vérfagyasztó bosszúállást is a közvélemény elé tárt művében, tekintet nélkül arra, hogy szerbek vagy magyarok voltak-e a tettesek. Stílusa élénk és egyszerű, becsületesen őszinte, gyűlölet nélkül, tárgyilagosan és méltósággal szól az ellenségről, akár támad az, akár védekezik, akár vért ont, akár vérző sebek borítják. Visszaemlékezéseit a szerző nem zárja le Szenttamás bevételével — a várost Perczel tábornok csapatai foglalták el —, hanem egészen az 1849-es háború végéig követi a szenttamási nemzeti harcosokhoz fűződő eseményeket, vagyis leírja részvételüket a sajkás kerületben lefolyt csatározásokban.

Jovan Kovačević pópának napló formájában, de már a forradalom után írt kisebb terjedelmű s tartalmilag is szegényebb emlékezései csak néhány részletkérdésben egészítik ki Novak Gulobski emlékiratát. Például érthetőbben magyarázza meg, miért tűztek össze a szenttamásiak a magyarokkal. Kovačević 1848. július 3-ával (a görögkeleti naptár szerint június 21.) kezdi el emlékezéseit; ezen napon Golubski kitűzte a császári zászlót a szenttamási pravoszláv templom tornyára. Időrendben folytatva az eseményeket néha erősen tömörítette elbeszélését, s 1852. július 23-ával fejezi be: ezen a napon látogatott Rajačić pátriárka Szenttamásra.

Általában is, de az 1848—1849-es forradalomról különösen a legjobban megformált szerb memoárok egyike Jakov Ignjatović *Rapszodiák a hajdani szerb életből* c. emlékirata, amely a 19. század hetvenes és nyolcvanas éveiben több lapban folytatásokban jelent meg. Kötetben csak 1953-ban adták ki ezt az érdekesen, olvasmányosan megírt művet.¹¹ Mindaz, amit itt Ignjatović az 1848. előtti különböző magyarországi szerb társadalmi csoportokról elmond, amit a szerb mozgalom számos szereplőjéről, eseményéről, kétségeiről, törekvéseiről és súlyos, zavaros helyzetéről elbeszél, igen hasznos lehet a forradalom kutatója számára, de csak ha tudományosan kritikailag ellenőrzi a szerző értékeléseit és magyarázatait. Adatai ugyanis kevésbé megbízhatók. Ignjatović tudniillik a hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején írta ezt a művét, amikor — mint egyik értékelője írja róla — „teljesen szakított negyvennyolcas demokratikus radikalizmusával és forradalmi hazafiságával, s azt állította, hogy nézetei azonosak a reakciós Thököly Száva politikájával. Emlékirataiban is ezt a konzervatív, magyarbarát thökölyánus szemléletet népszerűsítette, s helyenként saját életét is retusálta, azzal a szándékkal, hogy múltját összhangba hozza a hetvenes és nyolcvanas években folytatott majdhogynem dicstelen politikai tevékenységével”.¹² Helyenként, például amikor a májusi nemzetgyűlésről ír, „Ignjatović szándékosan hangsúlyozza lojalitását Magyarország és annak törvényei iránt, mintha azt akarná bizonyítani, hogy akkor sokkal konzervatívabb volt és sokkal inkább a magyarok oldalán állt, mint a valóságban”.¹³ Miodrag Popović irodalomtörténész összehasonlította Ignjatović nyomtatásban megjelent emlékiratait a forradalom idején lejegyzett eredeti szövegeivel, s rámutatott minden, az itt említettekhez hasonló eltérésre, melyet a *Rapszodiák* felhasználóinak tekintetbe kell venniük.

Mihajlo Polit-Desančić, a 19. század második felének legkiemelkedőbb magyarországi szerb politikusa és jelentős írója, a forradalom kitörésekor tizenöt éves diák volt. Emlékeit és megjegyzéseit a szerb mozgalomról *Emlékeim 1848—49-ből* c. könyvében írta le.¹⁴ A mű nagyobbik része Újvidékről történt meneküléséről szól. A legtöbb szerb memoáriróhoz hasonlóan Polit is azt mondja, hogy a magyarosítás váltotta ki a szerbekből az ellenállást, s a magyarokkal való ellentét és háború okait is a magyarosítás messzemenő káros következményei között kell keresnünk. Leírja az összes fontosabb és ismertebb eseményt (a májusi nemzetgyűlést, Karlócának Hrabovszky által végrehajtott megtámadását, az ideiglenes fegyverszünetet a magyarokkal, a cs.-kir. katonák ingadozó magatartását és átállásukat a szerbekhez, a Rajačić és Stratimirović közötti ellentéteket, melyekért Mayerhofert okolja, a szerbek sikereit és vereségeit, Újvidék bombázását és lerombolását, a nép lelkesedését, félelmeit és szenvedéseit), s közben íróként és aktív politikusként egyaránt védelmébe veszi a szerb mozgalmat azokkal a vádakkal szemben, hogy az reakciós, Habsburg-

párti és dinasztikus lett volna. Erről így ír: „Furcsa helyzetben volt a szerb nép 1849 elején. 1848-ban saját indítékai vitték bele a felkelésbe, nemzeti mivoltát akarta megvédelmezni. A háborút ebben az évben teljesen önállóan folytatta. A körülmények kényszerítő ereje folytán, s mert a bécsi udvar is a magyarok ellen fordult, 1849-ben a szerb felkelés szükségszerűen siklott rá a magyarellenes osztrák politika vágányára.”¹⁵ Visszaemlékezéseiben Polit helyenként polemikus hangnemet vesz fel, s írásában időszerű napi nemzetpolitikai igényeket is kielégít. A magyarokról és szabadságharcukról például így ír: „Ám a magyarok nagy erőt bontakoztattak ki felkelésük során. S ezt nem nehéz megérteni. Az egész államhatalom az ő kezükben volt, s nemcsak az országban lévő hatóságokkal, de a Magyarországon állomásozó császári seregekkel is ők rendelkeztek. Emellett honvédséget is szerveztek, melybe az államhatalom kényszerítésére a nem magyar nemzetiségűeknek is be kellett lépniük. A honvéd hadsereg jó része szlovákokból állt, más része ruszinokból, sőt románokból is, s szerbek is akadtak a honvédek között. Az Ausztria elleni magyar felkelés nemcsak a magyarok felkelése volt, hanem — mivel az államhatalmat a magyarok tartották kezükben — a Magyar Királyság felkelése is Ausztria ellen. A Magyar Királyság felkelése erősebbnek bizonyult, mint az osztrák hadsereg, s Ausztria kénytelen volt Oroszországhoz folyamodni segítségért.”¹⁶ Polit-Desančić emlékiratainak nemzeti-politikai irányzatossága végkövetkeztetéseiből is kiviláglik. „A kis szerb nép” 1848—1849-ben „nagy politikai tényező volt”, így hát, „ha a történelem tanulsággal kell hogy szolgáljon népeknek és államférfiaknak, ha *magistra vitae* kell hogy legyen, akkor ebben az államban ma sem volna szabad *ignorálni* a szerbeket, hanem hazánk állami élete *tényezőjének* kellene őket tartani”, mert „bizonyos körülmények között” döntő tényezővé válhatnak, különösen a keleti kérdés megoldása során.¹⁷ Ám tekintet nélkül nyilvánvaló irányzatosságára, ami egyébként valamiképpen minden emlékiratra jellemző, Polit visszaemlékezései számos, a történészek számára igen használható adatot tartalmaznak a negyvennyolcas eseményekről.

Élemedett korában, szinte halála előtt írta meg emlékiratait Miloš Dimitrijević *Emlékek életemből* címmel.¹⁸ Írása befejezetlen maradt, de az 1848—1849-es forradalom leírására még futotta idejéből. A szerb mozgalmat és a magyar—szerb viszonyt érintő eseményeket Polittól eltérően nemzetpolitikai irányzatosság nélkül ábrázolta. Csak arról írt, amit maga is átélt, vagy tapasztalt, ez pedig elsősorban a Bácskához fűződik, javarészt a Tisza menti kerülethez és Ókanizsához, ahol született, s ahol családja is lakott. A forradalom első napjaiban Ókanizsán megalakult nemzetőrséget — melynek előbb ő is a tagja lett — olyannak mutatja be, amilyennek azt békében és a katonai hadműveletek során tapasztalta. Pacifista természetű volt, s a különböző nemzetiségű és vallású köznép szenvedéséért a magyar kormány oktalan politikáját tette felelőssé. Sokat foglalkozott emlékirataiban a rögtönítélő bíróságok munkájával, s az ártatlan emberek meghurcoltatásával. Mélységesen elítélte a büntetteket, s tán ezért is domborította ki annyira Beöthy Ödön magyar kormánybiztos igazságosságát, akit emiatt a szerbek Világos után is tisztelettel öveztek, s lehetővé tették számára, hogy Szerbiába távozzék. Dimitrijević, miután otthagya a magyar nemzetőrséget, a szenttamási szerbekhez csatlakozott, s írásában több érdekes adatot is közöl e helység védelméről. A menekülés és a háborús borzalmak elbeszélése után a szerző statisztikai adatokkal zárja emlékiratainak a szerb mozgalommal foglalkozó

részét, s azokkal bizonyítja, hogy a szerbség a forradalom után számbelileg is, anyagilag is hanyatlásnak indult.

Néhány töredékes adatot az 1848—1849-es évről Nikanor Grujić püspök is feljegyzett emlékirataiban, amelyeket Ilarion Zeremski publikált *Nikanor Grujić püspök önéletrajza* címmel.¹⁹ Grujić szerint Rajačić érsek a magyar kormány megalakulása után a szerb közvélemény nyomása alá került, s ezzel kiegészíti azt, amit róla Subotić feljegyzett, végül Rajačić és Stratimirović viszályát érinti. Emlékirataiban nincs semmi más a szerb mozgalomról. Írt azonban róla még a forradalom idején két broszúrát. Címük: *Az 1848. május 1-én és 3-án Karlócán megtartott szerb nemzetgyűlés, az udvar korábbi és a magyar kormány jelenlegi politikája és Az 1848. május 1-én és 3-án Karlócán megtartott szerb nemzetgyűlés folytatása. Mit tettek a szerbek ebben a mozgalomban, s mit kell most tenniük?*²¹ Ezekben Grujić nemzeti-politikai és vallási szempontból értékeli a nemzetgyűlés határozatait, de néhány élményéről is beszámol.

A forradalom utáni fejleményeket ismerteti Isidor Nikolić Srbogradski: *Isidor Nikolić Szenttamási főispánsága a Bácskában, Torontálban és a Verseci Kerületben az 1849., 1850., 1851. és 1852. évben*²² c. könyvecskéjében. Ebben megrázó képet fest az elpusztított vajdasági falvakról és városokról, melyek lakossága a háborút követő első években lerombolt tűzhelyei mellett, kenyér, ruházat és lábbeli nélkül maradván csak állami segítséggel tudta létét fenntartani. Az élelmiszerben, pénzben, építőanyagban nyújtott állami segélyadományok szétosztását Nikolić irányította és ellenőrizte. Patetikus hangvételű leírásaiban a szerző az újonnan létrehozott Vajdaság védelmére kelt, elítélte a külön szerb területtel szemben tanúsított elutasító magyar álláspontot, s arra vonatkozóan is megbízható adatokat közölt, hogy az ő igazgatási területén a háború után a nehézségek ellenére helyreálltak a békebeli állapotok. Állításai bizonyítására gyakran idézett terjedelmes eredeti okiratokat. Könyve mellékletében statisztikai adatokat közölt az 1848—1849-ben a Vajdaságban lerombolt házak számáról, az 1851 végéig helyreállított épületekről, a forradalom idején elpusztult lakosságról helységekre, nemzetiségekre, vallásra és foglalkozásra lebontva.

Nikolić könyvét, még mielőtt terjesztésre került volna, elkobozták, s Temesvárról érkezett parancsra a rendőrség minden példányát megsemmisítette. A Bach-korszak hatóságainak alighanem nem volt inyére az a sok adat, amellyel Nikolić kimutatta, mily hatalmas áldozatokat hoztak a szerbek a Vajdaságért, az uralkodóházért, az udvarért s a Monarchiáért. Később Dimitrije Ruvarac ráakadt mégis valahol a mű egy példányára, s 1911-ben Karlócán újból kiadta, több mint fél évszázaddal annak keletkezése és első kinyomtatása után.

Maksim Evgenijević, az első szerb felkelés résztvevője, aki az 1848—1849-es forradalom idején gazdag kereskedő volt és Becskereken lakott, szintén írt a szerb mozgalomról *Maksim Evgenijević életrajza* c. önéletrajzában.²³ Ebben többek között leírja részvételét abban a szerb küldöttségben, amely a szerb mozgalom megindulása-

kor Bécsben járt, továbbá elmondja a perlaszi szerb katonai tábor püsztlásával kapcsolatos élményeit is. Véleménye szerint a perlaszi tábor szakszerűtlenül volt erődítve, állománya gyenge fegyverzettel rendelkezett, s parancsnokai Jovan Drakulic nemzeti ezredessel az élükön képtelenek voltak feladatuk magaslatára emelkedni. Így hát nem is csoda, hogy a tábort a magyar haderő hamarosan elfoglalta.

Jovan Ristić, aki szintén a forradalmi események résztvevője volt, később pedig szerb politikus és államférfi, *Szerbia és a magyarországi szerb mozgalom 1848-tól 1849-ig* címmel értekezést írt negyvennyolcra, s ezt ő maga emlékiratnak is tekintette.²⁴ A mű azonban több későbbi értesülést tartalmaz — mások írásaiból és okmányokból származó információkat is —, mint saját élményt és tapasztalatot. Egyébként igen érdekes olvasmány, mert szerzője kitűnő megfigyelésekkel és értékelésekkel fűszerezte leírásait. Több helyütt arra is rámutatott, hogy a Szerb Fejedelemségre mily hatalmas történelmi, politikai, társadalmi, sőt kulturális hatással voltak az 1848—1849-es fejlemények. Bemutatja a szerbiai politikai vezetés belső viszonyait, s eltérő véleményét a magyarországi szerb mozgalom megítélés tekintetében. Rámutat annak jelentőségére, hogy szerb önkéntesek és katonai csapatok jöttek át harcolni magyar területre. Feltárja, miért tanúsított Ausztria más-más magatartást Szerbiával szemben a szerb mozgalom különböző szakaszaiban, s azt is kijelenti, hogy a szerbek és a magyarok egyformán kegyetlenek voltak, noha a magyarok ebben a vonatkozásban túltettek szerb polgártársaikon. Nem hallgatta el azonban a szerbiai önkéntesek fosztogatásait és bosszúból indított akcióit sem, de azt állította, hogy ezek korántsem öltöttek akkora méretet, mint ahogyan ezt egyesek eltúlozták. A szerbiai egységek soraiban főparancsnokuk, Knićanin ugyanis vasfegyelmet tartott, s ez nagy tekintélye következtében többé-kevésbé féken tartotta katonáit. Ristićnél olvashatjuk azt az érdekes megjegyzést is, hogy a szerbeknek a magyarokkal szemben csak addig voltak hadi sikereik, amíg hadseregüknek népi jellege volt. Mihelyt ugyanis a hadsereg császárivá alakult, egymást követték a vereségek. Néhány helyütt a szerb—magyar viszonyt, az ellentétek okait és a megbékélési kísérleteket is érinti írásában. A szerb memoárirók többségével együtt ő is úgy véli, hogy a magyar nyelv bevezetése és az erőszakos magyarosítás szükségszerűen áthidalhatatlan ellentétekhez és háborúhoz kellett hogy vezessen. Azt sem hallgatja el, hogy a magyarok is közeledtek a szerbekhez. Ez azonban véleménye szerint már későn történt. Addigra Ausztria ugyanis már mindazt megígérte — sőt még többre is hajlandónak mutatkozott —, amit a szerbek a magyaroktól követeltek. Atanasije Nikolić kiadatlan emlékiratai alapján Ristić említést tesz Andrássy gróf diplomáciai akciójáról is, amelyre közvetlenül az orosz katonai beavatkozás előtt került sor. Ekkor a magyarok — írja Ristić — egyidejűleg a pátriárkához és a szerb kormányhoz fordulva javasolták, hogy „az egyenjogúság alapján köttessék béke . . . , hogy közösen szálljanak szembe Ausztriával. Gróf Andrássy Gyula Borcsán át érkezett a belgrádi várba, ahonnan a pasa emberei vezették el a városba, hogy Kossuth nevében megtehesse javaslatait a szerb kormánynak. Amikor a kibékülésre és a közös harcra tett javaslatát visszautasították, követelni kezdte, hogy hívják vissza Knićanint, hogy a magyarok a Szerémségen, Szlavónián és Horvátországon keresztül áttörhessenek olasz szövetségeseikhez, s velük egyesülhessenek. Ám ez a javaslata is visszautasításra talált, mire azt ajánlotta, hogy legalább a jövőre nézve állapodjanak meg a szerbek és a magyarok viszonyát illetően, vagyis arra az esetre, ha a magyarok kivívják jogaikat. Mindezek a javaslatok

akkor történtek, amikor az orosz hadsereg már diadalmasan nyomult előre. Vagyis Andrassy ajánlataira a maga módján végül is ez adott választ”.²⁵ Bár a magyaroknak ezt az igen késve érkezett ajánlatát a szerbek ekkor visszautasították, 1849 után — mondja Ristić — mégis kezdték felülvizsgálni az Ausztriával és a magyarokkal szemben kialakított álláspontjukat. S ekkor, sokan a belátóbb szerbek közül, a szerbség számos „világos fője törte a fejét — de hiába —, mi is volt a látható haszna ennek a véres harcnak, és sokan gondterhelten faggatták önmagukat, vajon nem volt-e hiba, hogy ily kegyetlenül egymásnak esett két olyan nép, amely évszázadokig békében élt egymással, akár egyazon államnak polgáraként, akár naponta érintkező jószomszédként. Ha későn is, a szerbiai szerbek, sőt egyes államférfiaik is olyasmit kezdtek forgatni fejükben, hogy jobb viszonyban kellene lenniük a magyarokkal...”²⁶

Egy másik emlékiratíró Dimitrije Matić, a későbbi szerb politikus és a belgrádi líceumban a polgári és államjog professzora, a szerb mozgalom idején a főodbor tagja és a negyvennyolcas események aktív résztvevője volt. Már *Diáknaplójában*, amely az 1845—1848. évet öleli fel, irt forradalmi élményeiről.²⁷ Az események viharában a naplóbejegyzések azonban rendszertelenül követték egymást, néha egyhónapos késéssel is, míg 1848. október elején a napló végleg megszakadt. Már nyugdíjasként megkezdett, s később *Egy s más az életemből* címmel kiadott emlékiratait ott kezdte, ahol naplóját megszakította, a forradalomnál.²⁸ E szintén befejezetlenül maradt művének jelentős részét az 1848—1849. évi szerb mozgalomnak szentelte. Leírja a nép lelkesedését és készségét, hogy minden áldozatot meghozzon a nemzeti célok megvalósítása érdekében, majd elbeszéli, hogyan segítette ezt elő a fiatalabb szerb értelmiségiek agitációs tevékenysége. A szerb emlékiratírók többségétől eltérően Matić igen kritikusan ír Rajačić pátriárkáról és Jellačić bánról, s őket hibáztatja, hogy a szerbek és horvátok nem érték el óhajtott céljaikat, s hogy akaratlanul is Ausztriáért és a Habsburg-uralkodóházért hullatták vérüket. Nem titkolja, hogy szívesebben látta volna, ha a szerbek és magyarok kibékülnek, hogy közösen számoljanak le Ausztriával. Jellačićnak a szerb mozgalommal szemben elfoglalt álláspontjáról írva Matić azt állítja, hogy a Rajačić osztrákbarát politikáját ellenző fiatal szerb értelmiségiek a forradalmat kitűnő alkalomnak látták valamennyi szerb közös államának létrehozására.

Jovan Ristićen és Dimitrije Matićon kívül egy harmadik ismert szerbiai politikus is megemlékezett emlékirataiban a negyvennyolcas eseményekről. Dimitrije Marinović: *Dimitrije Marinović emlékei és élményei 1846—1869-ből* című munkájában.²⁹ Marinović a forradalom idején még gyermek volt — 1835-ben született —, s azt írta meg, amit Belgrádban annak idején látott, hallott és megjegyzett. Különösen az itt megtartott Péter-napi skupština idején. A forradalomról nem közöl addig ismeretlen adatokat, viszont nagyon érdekes művében a negyvennyolc előtti Belgrád leírása, s azoknak a változásoknak az elbeszélése, amelyek a negyvennyolcas népmozgalom hatására az itteni életmódban, ruházkozásban és táplálkozásban végbementek. Tömegesen mentek át szerb önkéntesek és katonák harcolni a Vajdaságba, tömegével érkeztek később a menekültek is a Vajdaságból Szerbiába és Belgrádba, s ez megindította Belgrád keleti arculatának fokozatos eltűnését, európaivá válását.

Kis terjedelműek, tartalmilag szegényesek *Timotej Branković zentai pravoszláv plébános visszaemlékezései 1849—1850-re*.³⁰ A szerző, a későbbi Georgij pátriárka

apja, elbeszélését személyes és családja szenvedéseire korlátozta. Kálváriája 1849. március végén kezdődött, amikor Gál ezredes parancsnoksága alatt a magyar csapatok megtámadták és elfoglalták Zenta városát, és sok szerb család menekülésre kényszerült.

A *vukovári Kosta Mihailović feljegyzései az 1848—49-es forradalomról* a szerémségi eseményekhez kapcsolódnak, s a narodnyikok és a magyarónok (magyarbarátok) ellentéteit és harcát beszélik el.³¹ A szerző az utóbbiak párthíve volt.

Az eddig ismertetett, külön kötetben vagy folyóiratokban közölt emlékiratok mellett sok visszaemlékezést közöltek a forradalmi események szereplői a 19. században megjelenő újságokban is. A többi közt a *Zastava*, *Branik*, *Naše doba*, *Narodnost*, *Javor*, *Stražilovo*, *Brankovo kolo*, *Nedeljni list*, *Otadžbina* és *Srbobran* nevű lapokba írtak: Teofil Dimić, Jovan Drakulić, Jovan Živković, Lazar Zaharijević, Jaksim Nović Otočanin, Dimitrije Orelj, Djordje Radak és mások. A memoárok egy kisebb része, pl. Rajačić önéletrajza,³² Sima Majinski pravoszláv plébános, Jovan Stefanović Vilovski,³³ Atanasije Nikolić és mások visszaemlékezései még mindig csak kéziratban találhatók különböző levéltárakban szétszórva vagy magángyűjteményekben.

JEGYZETEK

¹ *Autentische Darstellung der Ursachen, Entstehung, Entwicklung und Führungsart des Krieges zwischen den Serben und Magyaran im Jahre 1848; — Darstellung der Rechtsverhältnisse der Serbischen Nation in Ungarn und der Petition vom 1. und 3. Mai 1848.* Zágráb, 1849.

² *Život dra Jovana Subotića (Avtobiografija).* Újvidék, 1902.

³ Az 1848—49. évből származó szerb irodalmi műveket Živan Milisavac ismerteti: *Srpski pokret četrdesetosme u književnim delisma savremenika.* Književnost (Beograd), 1949/9. sz., 218—231.

⁴ *Život dra Jovana Subotića*, 133—134.

⁵ A hősnőről mint történeti forrásműről I. V. Krestić: *Tri vidjenja jednog istorijskog događaja iz 1848.* Zbornik Matice srpske za književnost i jezik, XXII/1. könyv, 1974. 48—56.; Subotić minden elbeszélését közölte a Letopis Matice srpske, a *Magyar nőt* az 1850/81. köt., az *Arso gazdát* az 1850/82. köt., a *Két fivért* az 1851/83. köt., a *Hősnőt* az 1851/84. és az 1852/85. köt.

⁶ *Die Erlebnisse eines k. u. k. Offiziers im österreichisch-serbischen Armee-Corps in den Jahren 1848 und 1849.* Bécs, 1861. és 1862. 1863-ban Zimonyban szerbül is megjelent.

⁷ *Was ich erlebte.* Wien — Leipzig, 1911.; szerb fordítása: *Uspomene generala Djordja Stratimirovića.* Wien — Zagreb — Leipzig, 1913.

⁸ Golubski: *Uspomene iz narodnog pokreta 1848. i 1849. godine koje se naročito tiču obrane i pada Sentomaša nazvanog Srbobrana.* Újvidék, 1893; Kovačević: *Uspomene pop-Jovana (Joce) Kovačevića paroha Sentomaskog, iz narodnog pokreta 1848. i 1849. g.* Letopis Matice srpske (Újvidék), 205. köt. 1901. 60—76.

⁹ A. Djukić: *Uspomene iz narodnog pokreta 1848. i 1849. godine.* Letopis Matice srpske, 178., 179., 190. köt.

¹⁰ Golubski: *Uspomene*, 4.

¹¹ A Rapszodiákat Živojin Boškov irodalmár rendezte sajtó alá, s egy, az 1953. évi kiadásból kihagyott részletet közölt a Zbornik Matice srpske za književnost i jezik sorozatban Novi Sad, 1956. III. köt. 205—216.

¹² Miodrag Popović: *Jakov Ignjatović u Četrdesetosmoj.* Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, XXI. köt., 1—2. füzet. Beograd, 1955. 52.

¹³ Uo. 55.

¹⁴ *Uspomene iz godine 1848—49.* Újvidék, 1889.

¹⁵ Uo. 74.

¹⁶ Uo. 24—25.

¹⁷ 94—95.

¹⁸ *Uspomene iz moga života*. Újvidék, 1896.

¹⁹ *Avtobiografija episkopa Nikanora Grujića*. Karlovec, 1907.

²⁰ Uo. 56.

²¹ *Narodna srbska Skupština 1. i 3. maja 1848. u Karlovcu držana, predjašnja politika dvorska i sadašnja politika madjarske vlade*. Od jednog pravoslavnog rodoljuba u Beogradu 1848.; *Nastavak narodne srbske skupštine 1. i 3. maja 1848. u Karlovcu držane. Šta su Srbi u ovom pokretu radili? i šta treba sada da rade*. Od pravoslavnoga rodoljuba, u Beogradu 1849.

²² *Vrhovno županstvo Isidora Nikolića Srbogradskog nad Bačkom, Torontalom i Vršackim okružjem godine 1849, 1850, 1851. i 1852*.

²³ *Životopis Maksima Evgenijevića*. Bp. 1877.

²⁴ *Srbija i srpski pokret u Ugarskoj 1848 do 1849*. Beograd, 1884.

²⁵ Uo. 71—72.

²⁶ Uo. 71.

²⁷ *A Diáknaplót* Ljubomir Durković-Jaksić, Bosiljka Janković és Andja Masleša rendezte sajtó alá. Belgrádban jelent meg 1974-ben.

²⁸ Matić emlékiratait V. Krestić rendezte sajtó alá. A belgrádi Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Spomenik c. kiadványában jelennek majd meg, *Nešto iz mog života* címmel.

²⁹ *Uspomene i doživljaji Dimitrija Marinovića 1846—1869*. Beograd, 1939.

³⁰ *Uspomene Timoteja Brankovića, paroha senčanskog na 1849—1850*. Közölte Daka Popović a „Zbornik Matice srpske za društvene nauke” c. sorozatban Novi Sad, 1955. (10. füzet, 72—76.).

³¹ *Zapisi Koste Mihailovića iz Vukovara o revoluciji 1848—49*. Zbornik Matice srpske za društvene nauke. Novi Sad, 1961. 29. füzet, 111—115. Sajtó alá rendezte S. Gavrilović.

³² Jovan Radonić: *Autobiografija patrijarha Josifa Rajačića*. Kritička ocena. Beograd, 1951.

³³ Emlékiratainak egy 1880—1884. között megírt közöletlen változatáról van szó.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Bojtár Anna — Műszaki szerkesztő: Horváth Anikó
A kötéstervező Killer Marcella munkája
Terjedelem: 16,8 (A/5) ív — AK 1999 k 8385
83.11264 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

E kötet egy tudományos tanácskozás előadásait, illetve ezeknek a viták folyamán továbbérlelt és kibővített szövegét tartalmazza. A szerb és magyar történészek e tanácskozásukon az 1848-as forradalom, illetve ezen belül a szerb—magyar viszony alakulásának kérdéseit vitatták meg.

A könyvben szereplő tíz tanulmány a sokrétű és szerteágazó problémakör alapvető tartományait öleli fel. Az írások három fő csoportba sorolhatók. Az elsőbe azok a munkák tartoznak, amelyek a Habsburg-birodalom területén lezajlott polgári forradalmak alapvető jegyeit, jellemző vonásait, egyedi és eltérő sajátosságait mutatják be. A második csoportba kerültek a szerb—magyar viszony 1848—49. évi alakulásának összefoglaló jellegű bemutatására vállalkozó tanulmányok, melyek szemléletesen ábrázolják azt a folyamatot, amelynek során a magyar forradalom és a szerb nemzeti mozgalom „együtt menetelését” alig néhány hónap leforgása alatt a szembefordulás, majd a két nép tragikus testvérháborúja váltotta fel. A tanulmányok harmadik csoportja a szerb és a magyar 48 egy-egy konkrét mozzanatát vizsgálja.

Az olvasó e kötetből nemcsak a korszakkal foglalkozó magyar és szerb történészek véleményét ismerheti meg, de a vonatkozó jugoszláv történeti irodalomról is átfogó képet kap.